

ვლადიმერ (ლადო) პაპავა

არატრადიციული ეკონომიკა

პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

ვლადიმერ (ლადო) პაპავა

არატრადიციული
ეკონომიკისი

თბილისი
2011

ვლადიმერ (ლადო) პაპავა არატრადიციული ეკონომიკის თბილისი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011, 391 გვ.

ნაშრომში განხილულია თანამედროვე ეკონომიკის აქტუალური საკითხები, რომელთა შესწავლაც სცილდება ტრადიციული ეკონომიკის კურსს. ეკონომიკის მიერ დასმულ ტრადიციულ კითხვებზე მოცემულია ის არატრადიციული პასუხები, რომლებიც რეალობასთან ბევრად უფრო ახლოსაა, ვიდრე ის პასუხები, რასაც ტრადიციული ეკონომიკის იძლევა. ეს კი, მკითხველს აძლევს საშუალებას, გაიდრმალოს ეკონომიკური ცოდნა. წიგნი წარმოადგენს დამხმარე სახელმძღვანელოს და მისი შესწავლა მიზანშეწონილია ტრადიციული ეკონომიკის შესწავლის შემდეგ.

ნაშრომი განკუთვნილია ეკონომიკური პროფილის უმაღლესი სასწავლებლებისა და ეკონომიკის ფაკულტეტების სტუდენტებისა და პროფესორებისათვის, აგრეთვე მკითხველთა იმ ფართო წრისათვის, რომლებიც დაინტერესებულნი არიან თანამედროვე ეკონომიკის აქტუალური პრობლემების შესწავლით.

სამეცნიერო რედაქტორი

რამაზ აბესაძე – ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი

წიგნის გარეკანზე განთავსებულია ინდიანუზიელი მხატვრის, კამინის ფერწერული სურათი “ტრადიციული ბაზარი” და XIX-XX საუკუნეების ფრანგი იმპრესიონისტი მხატვრის, პისარო კამილის ფერწერული სურათი “მკვდილი ბაზარი რუანში”.

ISBN 978-9941-9168-0-9

© პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა,
2011

ვუძღვნი მუუდღეს – მარის და
გიორგი პაპაგა-უმცროსს

შინაარსი

შესავალი, ანუ ტრადიციული და არატრადიციული ეკონომიკის: მსბავსება და განსხვავება	10
გამოყენებული ლიტერატურა	22
თავი 1. აღმზიანი ეკონომიკაში	
§1.1. ეკონომიკური ადამიანი	26
§1.2. საბჭოთა ადამიანი და გარდამავალი ადამიანი	31
გამოყენებული ლიტერატურა	36
თავი 2. თავისუფალი, ვსეპლორქაღური და რქაღური ბაზარი	
§2.1. რამდენი სახესხვაობა აქვს ბაზარს?	41
§2.2. თავისუფალი ბაზარი	44
§2.3. თავისუფალი ბაზრის ფიასკო და ფსეველორქაღური ბაზარი	46
§2.4. საზოგადოებრივი არჩევანის თეორია და რქაღური ბაზარი	55
§2.5. რქაღური ბაზარი პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის საწყის ეტაპზე	62
გამოყენებული ლიტერატურა	66
თავი 3. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა	
§3.1. ეკონომიკური მეცნიერება და კომუნისტური სისტემის მსხერევა	70
§3.2. ტრანსფორმაციის ტერმინოლოგია	75
§3.3. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის ორი გზა	82
გამოყენებული ლიტერატურა	102

თავი 4. საქონლის ბაზარი, როგორც მო- თხოვნა არ არსებობს	
§4.1. კომუნისტური ტიპის ეკონომიკის ძი- რითადი თავისებურებანი	119
§4.2. ნეკროეკონომიკა	125
§4.3. ეკონომიკურ ცვლილებათა ევოლუ- ციური თეორია და ნეკროეკონო- მიკის აღწარმოების საფუძველი	131
§4.4. ნეკროეკონომიკის მოსპობის მექანიზმი	133
გამოყენებული ლიტერატურა	138
თავი 5. სახელმწიფოს როლი თანამედროვე ეკონომიკურ სისტემაში და წარმო- ების დომინირებადი ფაქტორების კონცეფცია	
§5.1. წარმოების ფაქტორები და სახელმ- წიფოს ეკონომიკური უნარი	144
§5.2. წარმოების დომინირებდი ფაქტორე- ბის კონცეფცია	152
§5.3. სრული ბაზარი, ანუ საზოგადოებ- რივი დოვლათის გაყიდვის სისტემა	156
გამოყენებული ლიტერატურა	161
თავი 6. ეკონომიკის ტრანსფორმაციის ინსტიტუციური ანალიზი	166
გამოყენებული ლიტერატურა	177
თავი 7. სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაცია	
§7.1. სახელმწიფო კაპიტალის პრივატი- ზაციის გზები	180

§7.2. მოსახლეობისათვის სახელმწიფო ქონების პირდაპირი დარიგება	183
§7.3. პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო ქონების შრომითი კოლექტივებისათვის უსასყიდლო გადაცემა	187
§7.4. პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო ქონების შრომითი კოლექტივების მიერ გამოსყიდვა	190
§7.5. პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო ქონების უშუალო გაყიდვა	193
§7.6. პრივატიზაციის დილემა: ობიექტის მომგებიანობა და სტრატეგიულობა	195
გამოყენებული ლიტერატურა	199
თავი 8. კორუფციის ეკონომიკური საფუძვლები	
§8.1. ორი მიდგომა კორუფციის წინააღმდეგ: “ბრძოლა”, თუ “შეზღუდვა”?	202
§8.2. მაკროეკონომიკური არასტაბილურობა და კორუფცია	205
§8.3. საბაზრო ეკონომიკის შესატყვისი ინსტიტუტების სისუსტე და კორუფცია	208
§8.4. კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვება და კორუფცია	213
გამოყენებული ლიტერატურა	218
თავი 9. საბარეო ვაჭრობის რეჟიმი და თავისუფალი ეკონომიკური ზონა	

§9.1. საგარეო ვაჭრობის ორი რეჟიმი: პროტექციონიზმი და ფრიტრედუ- რიზმი	224
§9.2. რა არის თავისუფალი ეკონომიკური ზონა?	237
§9.3. რა ტიპის შეღავათებია შესაძლე- ბელი?	243
§9.4. რისთვის იქმნება თავისუფალი ეკონომიკური ზონა?	244
§9.5. რას გვასწავლის საერთაშორისო გამოცდილება?	247
§9.6. საქართველოს გამოცდილება გამოყენებული ლიტერატურა	250 255
თავი 10. ეკონომიკის მონეტარული სტიმუ- ლირება, კოლანდიური დაავადება და სავალუტო ფარი	
§10.1. როდის არის შეუძლებელი ეკონო- მიკის მონეტარული სტიმულირება?	261
§10.2. კოლანდიური დაავადება	268
§10.3. სავალუტო ფარი გამოყენებული ლიტერატურა	274 278
თავი 11. ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისი და ეკონომიკის ზომბირების საშრობე	
§11.1. XXI საუკუნის პირველი ფინანსურ- ეკონომიკური კრიზისი	288
§11.2. ეკონომიკის ზომბირების იაპონური გამოცდილება	292

§11.3. ნეკროეკონომიკასა და ზომბი- ეკონომიკას შორის მსგავსება და განსხვავება	295
§11.4. ზომბი-ეკონომიკის რუტინა და გა- კოტრების ინსტიტუტის მნიშვნე- ლობა	298
§11.5. ნეკროეკონომიკის ზომბირების საფრთხე	300
გამოყენებული ლიტერატურა	305
თავი 12. სამართაშორისო სავალუტო ფონდი და მაკროეკონომიკური სტაბილიზაცია	
§12.1. საქრთაშორისო სავალუტო ფონდის როლი მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის დამყარებაში	320
§12.2. საქრთაშორისო სავალუტო ფონდის საქმიანობის კრიტიკული ანალიზი	324
§12.3. საქრთაშორისო სავალუტო ფონდი და ეკონომიკის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაცია	350
§12.4. საქრთაშორისო სავალუტო ფონდი და მსოფლიო ბანკი რეგულაციის შემდგომ საქართველოში	358
გამოყენებული ლიტერატურა	379

შესავალი,
ანუ ტრადიციული და არატრადიციული
ეკონომიკის: მსბავსება და განსხვავება

ადამიანის არსებობა დღევანდის მოხმარების გარეშე წარმოუდგენელია. ყოველივე ის, რაც მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად საჭირო, უშუალო სახით ბუნებაში იშვიათად მოიპოვება. სწორედ ამიტომ, ადამიანის მოხმარებისათვის საჭირო პროდუქტების შესაქმნელად აუცილებელია რესურსების (რომლებიც, თავის მხრივ, რაოდენობითა და ხელმისაწვდომობით შეზღუდულია) წარმოებაში გამოყენება. თავის მხრივ, თუკი რესურსებისა და წარმოებული პროდუქტების განაწილება არ მოხდება, ეს პროცესი ვერ წარიმართება. ყოველივე ეს სხვა არაფერია, თუ არა *ეკონომიკა*. *ეკონომიკის* კი სწორედ ეკონომიკის შემსწავლელი დისციპლინაა. ეკონომიკისი სწავლობს ეკონომიკური პროცესების თეორიულ საფუძვლებს და მიხი მიზანია იმის გარკვევა, თუ როგორ, რა გზებითა და ხერხებით წყვეტს ადამიანი რესურსების შეზღუდულობის პრობლემას. ეკონომიკისი იძლევა პასუხს იმაზე, თუ როგორ უნდა მოხდეს იშვიათი რესურსებით ადამიანთა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება.

იმის მიხედვით, თუ წარმოებისა და მოხმარების შესახებ ვინ იღებს გადაწყვეტილებას – ცალკეული პირები და კერძო ფირმები თუ სახელმწიფო, ეკონომიკურ თეორიაში, შესაბამისად, *საბაზრო* და *მბრძანებლურ ეკონომიკას* (ეს უკანასკნელი კომუნისტური ორიენტაციის ეკონომიკის საფუძველს წარმოადგენს) განასხვავებენ. თანამედროვე მსოფლიოში წმინდა სა-

ხით მათგან არც ერთი არ არსებობს, რადგანაც, რეალურად, ხსენებულ გადაწყვეტილებებს თავისი კომპეტენციის ფარგლებში, ერთდროულად, როგორც ცალკეული პირები და კერძო ფირმები, ისე სახელმწიფოც იღებს, რის შედეგადაც სინამდვილეში მხოლოდ *შერეული ეკონომიკა* არსებობს (იხ., მაგალითად, გოგოხია, 2001ა, 2001ბ; ჭითანავა, 1997, 1999ა, 1999ბ; ჭითანავა, თაკალანძე, 2008; Папава, 2009).

ეკონომიკის, როგორც ასეთის, შესწავლის მიზნით ე.წ. იერარქიული მიდგომა გამოიყენება, რომელიც ზოგადად სამეცნიერო გამოკვლევებში საკმაოდ გავრცელებულია. ტრადიციულად მიღებულია ქვეყნის ეკონომიკის ორსაფეხურიანი – ქვედა და ზედა დონის მიხედვით წარმოდგენა.

ქვედა დონეზე შეისწავლება ეკონომიკის ცალკეული სუბიექტების – შინამეურნეობებისა და ფირმების ქცევა მათ მიერ გადაწყვეტილების მიღების პროცესში და მათი ურთიერთხემოქმედება ბაზარზე. ეკონომიკის ეს დონე *მიკროეკონომიკის*, ხოლო მისი შემსწავლელი დისციპლინა – *მიკროეკონომიკის* სახელწოდებითაა ცნობილი.

ზედა დონეზე აქცენტი გაკეთებულია ქვეყნის ეკონომიკის, როგორც ერთიანი ორგანიზმის ქცევის (რაც ეკონომიკურ ზრდაში, ინფლაციაში, დასაქმებაში, საგარეო ვაჭრობასა და სხვ. გამოიხატება) შესწავლაზე. ეს დონე კი *მაკროეკონომიკის*, ხოლო მისი შემსწავლელი თეორია *მაკროეკონომიკის* სახელწოდებითაა ცნობილი.

როცა ეკონომიკას გლობალურად – მსოფლიო მასშტაბით განიხილავენ, მაშინ დღის წესრიგში კიდევ

ერთი დონის გამოყოფა დგება, რომელიც *მეგაეკონომიკის* სახელწოდებითაა ცნობილი; *მეგაეკონომიკის* კი, როგორც დისციპლინა, ეკონომიკის საერთაშორისო ინტეგრაციულ პროცესებს, მსოფლიო ეკონომიკის დინამიკას შეისწავლის.

ეკონომიკის ჩამოთვლილ სფეროთაგან ყველაზე უკეთ მიკროეკონომიკის და მაკროეკონომიკისაა განვითარებული. მეგაეკონომიკური კვლევა კი შედარებით ახალი სფეროა.

ეკონომიკის არაერთი კლასიკური სახელმძღვანელო არსებობს (მაგალითად, Mankiw, 2004; Макконнелл, Брю, 1992; Мэнкью, 1999; Самуэльсон, Нордхаус, 1999; Фишер, Дорнбуш, Шмалензи, 1993), რომელთაგან რამდენიმე ქართველი მკითხველისთვისაც ხელმისაწვდომია (მაგალითად, ბომბლი, ბლაინდერი, 2006; მენქიუ, 2008; სამუელსონი, ნორდჰაუსი, 2000; ფიშერი, დორბუში, შმალენზი, 1997). მათ შორის არსებითი ხასიათის განსხვავება არ არის და მათი მსგავსი სახელმძღვანელოები მრავლადაა გავრცელებული მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში. მათ პირობითად *ტრადიციული ეკონომიკის* სახელმძღვანელოები ვუწოდოთ.

ყველა ეს სახელმძღვანელო აგებულია ისეთ დაშვებებზე, რომლებიც რეალურად ყოველთვის არ სრულდება. ამის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითი ე.წ. *“წრდილოვანი ეკონომიკა”*. კერძოდ, ეკონომიკის ამ ტრადიციულ სახელმძღვანელოებში მთელი რიგი ეკონომიკური კანონზომიერებები შესწავლილია იმ დაშვებაზე, რომ მთელი ეკონომიკა დეგალურია, რომ *“წრდილოვანი ეკონომიკა”*, როგორც ასეთი, არ არსე-

ბობს. სინამდვილეში კი ის ზემოხსენებულ სამივე დონეზეა წარმოდგენილი.

“ჩრდილოვანი” ეკონომიკა თავისი ბუნებით სახელმწიფოს მიერ შინამეურნეობებისა და ფირმების აღურიცხავი საქმიანობაა. ამიტომ, ის, უწინარეს ყოვლისა, მიკროეკონომიკის სფეროშია მოქცეული. რადგან ხსენებული აღურიცხავი საქმიანობა მთელი ეკონომიკის შემადგენელი ნაწილია, ამიტომ “ჩრდილოვანი” ეკონომიკის შედეგებს უშუალო ზეგავლენა აქვს ქვეყნის მაკროეკონომიკურ მანვერებლებზე, კერძოდ კი ისეთებზე, როგორცაა საგადასახადო შემოსავლების შემცირება, აღურიცხავი ფულის მასის ბრუნვა, ექსპორტ-იმპორტის სიდიდეთა შემცირება და სხვ. “ჩრდილოვანი” ეკონომიკის მასშტაბების გაფართოებით მან საერთაშორისო ხასიათი მიიღო, როცა მაგალითად, ერთ ქვეყანაში შექმნილი “შავი” ფულის “გარეცხვა” მეორე ქვეყანაში ხდება, რაც, საბოლოო ჯამში, აუცილებლად საჭიროებს მეგაეკონომიკურ გამოკვლევებში გათვალისწინებას.

ნიშანდობლივია, რომ “ჩრდილოვანი ეკონომიკა” (რომ არაფერი ვთქვათ კორუფციის ფენომენზე) და მისი სამივე დონეზე გამოვლენის კვლევა თანამედროვეობის ერთ-ერთი ყველაზე აქტუალური და ჯერჯერობით ნაკლებად შესწავლილი პრობლემაა, თუმცა ტრადიციული ეკონომიკის, ცალკეული გამონაკლისის გარდა, როგორც წესი, მასზე დუმდის ამჯობინებს.

“ჩრდილოვანი ეკონომიკის” გარდა არაერთი სხვა პრობლემაც არსებობს, რომელიც ასახვას ვერ პოულობს ტრადიციულ ეკონომიკაში, თუმცა, რეალუ-

რად, გადაწყვეტის ძიებას თითქმის ყოველდღიურ რეჟიმში მოითხოვს.

ცხოვრების მიერ დაყენებულ კითხვებზე პასუხის მოძებნა ტრადიციული ეკონომიკის ჩარჩოებში ზოგჯერ პრინციპულადაც კი შეუძლებელია. ამის საუკეთესო მაგალითია კომუნისტური რეჟიმის მსხვერვის შედეგად მბრძანებლური ეკონომიკიდან საბაზროზე გადასვლა. კერძოდ, გასული საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში ეკონომისტების წინაშე დაისვა ურთულესი კითხვა იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა მომხდარიყო მბრძანებლური ეკონომიკიდან საბაზროზე გადასვლა ამ გადასვლის თეორიის არარსებობის პირობებში.

თანამედროვე გლობალურმა ფინანსურ-ეკონომიკურმა კრიზისმა ეკონომისტთა წინაშე არაერთი ისეთი საკითხი წამოწია, რომლებიც ასევე ვერ ჯდება ტრადიციული ეკონომიკის ფარგლებში. ამასთან ერთად, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ კრიზისმა სხვადასხვა სკოლის ეკონომისტებს შორის იმდენად გაამწვავა დაპირისპირება ურთიერთბრალდებების გამძაფრების სახით, რომ იმის განცდაც კი შეიქმნა, თითქოს ეკონომიკი, როგორც ასეთი, მოკვდა (The Death of Economics) (Davies, 2010, pp. 175-184).

სწორედ ამიტომ, ეკონომიკის დარგში ნობელის პრემიის ღაურვატი რონალდ კოუზი ტრადიციულ ეკონომიკს *“საკლასო დაფის ეკონომიკის” (blackboard economics)* ეპითეტით ამკობს (Packer, 2010, c. 84).

ასი წლის წინ, ჯერ კიდევ 1910 წელს, ავსტრიული სკოლის თვალსაჩინო წარმომადგენელმა, ცნობილმა ბრიტანელმა ეკონომისტმა, ფილიპ ვიკსტიდმა (Philip Wicksteed) გამოსცა წიგნი *პოლიტიკური ეკონო-*

მიხ ჯანსაღი აზრი (*The Common Sense of Political Economy*). ამ წიგნმა არაერთ გამოცემას გაუძლო და დღეს ის ე.წ. “ჯანსაღი აზრის ეკონომიკის” (*Commonsense Economics*) წინამორბედად ითვლება, რომლის მიზანიც ეკონომიკური პრობლემების მიმართ რეალისტური და კმედიითი რეკომენდაციების შემუშავებაა (Lewis, 2009, pp. 3-12).

ნათქვამიდან გამომდინარე, გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ ეკონომისტთა წინაშე სულ უფრო მეტ ეურადღებას იმსახურებს არატრადიციული ეკონომიკური აზროვნების განვითარების მიზანშეწონილობა. ხაზგასასმელია, რომ ბოლო პერიოდში ეკონომისტთა შორის ძალზე პოპულარულია ეკონომიკის დარგში ნობელის პრემიის ღაურეატის ჯოზეფ სტიგლიცის პერიოდული ელექტრონული პუბლიკაციები რუბრიკით “არატრადიციული ეკონომიკური სიბრძნე” (Stiglitz, 2010).

ტრადიციულ ეკონომიკაში დასძულ კითხვებზე რეალობასთან უფრო დაახლოებულ პასუხებს იძლევა სხვადასხვა ეკონომიკური თეორია, რომელიც ამ ტიპის ეკონომიკის ჩარჩოებში ვერანაირად თავსდება. იმიტომაც კი, რომ ეკონომიკის შესახებ უფრო სრულყოფილი ცოდნის მიღება იქონს ხელმისაწვდომი, ამ თეორიების შესწავლაც აშკარად მიზანშეწონილად უნდა ჩაითვალოს.

საკითხის ამგვარმა დაყენებამ გვიბიძგა, შეგვექმნა “არატრადიციული ეკონომიკის” ავტორისეული დამხმარე სახელმძღვანელო, რომელიც მოიცავს როგორც ისეთ ეკონომიკურ თეორიებს, რომლებიც ტრადიციული ეკონომიკის ფარგლებიდან გადის, ასევე ისეთ ცალკეულ საკითხებსაც, რომელთა ცოდნაც აუცილ-

ბელია რეალური ეკონომიკური ამოცანებიდან გამომდინარე.

სხვა სიტყვებით, არატრადიციული ეკონომიკისათვის, ტრადიციულის მსგავსად, შესწავლის ობიექტი და უმთავრესი კითხვები, რაზეც ეკონომისტს უნდა შეეძლოს პასუხების გაცემა, იგივეა. იცვლება ამ კითხვებზე პასუხები. კერძოდ, ამა თუ იმ ეკონომიკურ კითხვაზე პასუხი არატრადიციული ეკონომიკიდან რეალობასთან უფრო ახლოსაა, ვიდრე იმავე კითხვაზე პასუხი ტრადიციული ეკონომიკიდან.

გარდა აღნიშნულისა, არატრადიციული ეკონომიკის მოიცავს ისეთ საკითხებსაც, რომლებიც, უკეთეს შემთხვევაში, გაკურით თუ მოიხსენიება ტრადიციულ ეკონომიკაში.

თუკი გავითვალისწინებთ იმას, თუ რა მსგავსება და განსხვავებაა ტრადიციულ და არატრადიციულ ეკონომიკებს შორის, გასაგები გახდება, რომ ეკონომიკის შესწავლა უნდა იწყებოდეს ტრადიციული ეკონომიკის, ხოლო შესწავლილის გადრმავება კი უნდა გაგრძელდეს არატრადიციულ ეკონომიკის კურსით.

საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ არაერთი სადისკუსიო ნაშრომი გამოიცა, რომელიც ეკონომიკის თეორიული გააზრების შესატყვისი დისციპლინის სახელწოდებასა და შინაარსს ეძღვნებოდა (მაგალითად, ასათიანი, 2005; ლეიაშვილი, 2002; მექვაბიშვილი, 2007; პაპავა, 1991; პაჭკორია, 1994; სისვაძე, 2007, 2010; შუბლაძე, 2004; Папавა, 1992).

საყურადღებოა, რომ ტერმინი “ეკონომიკი” ქართულ ენაში სრულფასოვნად ფეხმოკიდებულად ჯერჯერობით ვერ ჩაითვლება, რადგან, პოსტსაბჭოთა

სივრცეში დამკვიდრებული ტრადიციის თანახმად, უფრო ხშირად მის სინონიმად ტერმინი “ეკონომიკური თეორია”, შედარებით იშვიათად კი ტერმინი “პოლიტიკური ეკონომია” გამოიყენება.

ტერმინი “ეკონომიკსი” ცნობილ ინგლისელ ეკონომისტს აღფრულ მარშალს ეკუთვნის, რომელმაც XIX საუკუნის ბოლოს გამოიყენა ზოგადად ეკონომიკის, ეკონომიკური მეცნიერების საფუძვლების აღსანიშნავად. მან ტერმინ “ეკონომიკსით” იმ დროისათვის უფრო გავრცელებული ტერმინი “პოლიტიკური ეკონომია” ჩაანაცვლა (Блюмин, 1962, сс. 174-192). საბჭოთა კავშირში ითვლებოდა, რომ ეკონომიკსი ბურჟუაზიული მეცნიერება იყო და, ამდენად, ის მხოლოდ ე.წ. “ბურჟუაზიული ეკონომიკური თეორიების” კრიტიკის კონტექსტში მოიხსენიებოდა (მაგალითად, Каратаев, 1966).

საყურადღებოა, რომ საბჭოთა კავშირის ნგრევის პერიოდში, განსაკუთრებით კი მისი დახგრევის შემდეგ, როგორც საქართველოში (რაც ზემოთ უკვე აღინიშნა), ისე პოსტსაბჭოთა სივრცეში, ეკონომისტთა შორის მიმდინარეობდა კამათი იმის შესახებ, თუ რა უნდა დარქმეოდა ეკონომიკის თეორიული საფუძვლების შემსწავლელ დისციპლინას – “ეკონომიკსი”, “ეკონომიკური თეორია”, თუ მის სახელწოდებად უცვლელად დარჩენილიყო “პოლიტიკური ეკონომია”. ამ დისკუსიის დროს ჩვენ შევთავაზეთ ტერმინი “თეორიული ეკონომიკა” (პაპავა, 1991; Папавა, 1992) და ამ სახელწოდების დამხმარე სახელმძღვანელოც კი დაიწერა (პაპა-

ვა, ახმეტელი, ლუიაშვილი, ულუმბერაშვილი, 1993)¹. ამ ტერმინის შეთავაზებისას იქიდან გამომდინარე, რომ თავისი შინაარსით ტერმინი “ეკონომიკის” სცდება ეკონომიკური თეორიის ერთი რომელიმე სკოლისა თუ მიმართულების (მაგალითად, მერკანტილისტური, ფიზიოკრატიული, მარქსისტული და სხვ.) ფარგლებს და ყველა ამ სკოლისა თუ მიმართულების მეტ-ნაკლებად გამაერთიანებელ საფუძვლებს შეისწავლის². ამ თვალსაზრისით ტერმინ “ეკონომიკის” ყველაზე საუკეთესო შესატყვისად ტერმინ “თეორიული ეკონომიკა” ვთვლიდით და დღესაც ვთვლით. თანაც იმასაც ვითვალისწინებდით, რომ მსგავსი მიდგომის საფუძველზე ფიზიკაში ტერმინი “თეორიული ფიზიკა” უკვე დიდი ხანია დამკვიდრებულია.

რაც შეეხება ტერმინს “პლიტიკური ეკონომია” ჩვენ ის უარყვავით იმიტომ, რომ თანამედროვე საზოგადოებრივ მეცნიერებებში ის გამოიყენება, როგორც სახელმწიფო მოწყობის ეკონომიური საფუძვლების შემსწავლელი მეცნიერება და, ამდენად, შედის არა

¹ საყურადღებოა, რომ ტერმინ “ეკონომიკის” ქართულ თარგმანად “თეორიული ეკონომიკის” გამოყენებას როგორც მომხრე (მუქვაბიშვილი, 2007, გვ. 126), ისე მოწინააღმდეგეებიც (პატკორია, 1994, გვ. 13; შუბლაძე, 2004, გვ. 236) გამოუჩნდა. აქვე დავახუსტებთ, რომ ქართული “თეორიული ეკონომიკის” ცხელსური თარგმანია “Economics” და არა “Theoretical Economics”, რადგანაც “Economics” შინაარსით თავად თეორიული დისციპლინაა და განსხვავდება ტერმინ “Economy”-საგან, რომელიც პრაქტიკული საქმიანობის ამსახველია და რომლის ქართული შესატყვისი ტერმინია “ეკონომიკა”.

² სწორედ იმის გამო, რომ არსებობს არა ერთი, არამედ სხვადასხვა “ეკონომიკური თეორია”, ამიტომ ეს უკანასკნელი ეკონომიკის თეორიული საფუძვლების შემსწავლელი დისციპლინის სახელწოდებად ვერ გამოდგება.

ეკონომიკურ, არამედ პოლიტიკურ მეცნიერებათა შემს-
წავლელ დისციპლინათა ჯგუფში.

პრაქტიკულად, მთელ პოსტსაბჭოთა სივრცეში
(და, სამწუხაროდ, მათ შორის საქართველოშიც) ხსენე-
ბული პრობლემის გადაწყვეტის აშკარად მცდარმა
მიდგომამ გაიმარჯვა, და, როგორც უკვე ითქვა ზემოთ,
ტერმინ “ეკონომიკის” ნაცვლად მისი არაადეკვატური
შესატყვისი ტერმინები “ეკონომიკური თეორია” ან შე-
დარებით უკეთესი – “ეკონომიკური თეორიის საფუძე-
ვლები” და “ეკონომიკის საფუძვლები” გამოიყენება.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია ტერმინი “ეკონომიკის
თეორია”, რომელიც, მისი ავტორის თანახმად, “ეკონო-
მიკსიდან” იმით განსხვავდება, რომ პირველი უფრო
თეორიულ-მეთოდოლოგიური ხასიათისაა, ხოლო მე-
ორე უფრო პრაქტიკული საკითხების გადაწყვეტისთვის
აა მოწოდებული (სისვაძე, 2010, გვ. 96-97). გავრცელე-
ბული ტერმინის “ეკონომიკური თეორიის” (სისვაძე,
2006, 2007) ტერმინ “ეკონომიკის თეორიით” ჩანაცვლე-
ბა (სისვაძე, 2010), ჩვენი აზრით, აშკარად მისასაღმე-
ბელია, თუმცა აუცილებლად გასათვალისწინებელია
ის გარემოება, რომ თავად ეკონომიკის განვითარებადი
დისციპლინაა, ის არაა ერთ ადგილზე მდგომი, და, ამ-
დენად, თავად ეკონომიკის თეორიულ-მეთოდოლოგი-
ური საფუძვლების გადრმავეების მიმართულებით გამ-
დიდრება უნდა იყოს, ჩვენი აზრით, მკვლევარ ეკონო-
მისტთა მიზანი.

რაც შეეხება შეხედულებას სამი დისციპლინის –
პოლიტიკური ეკონომიის, ეკონომიკის თეორიისა და
ეკონომიკის ერთ დისციპლინაში “ეკონომიკის ზოგად
თეორიაში” გაერთიანების შესაძლებლობას (სისვაძე,

2010, გვ. 96-97), აუცილებელია ხაზი გაესვას იმ გარემოებას, რომ, როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა, საზოგადოებრივ მეცნიერებათა თანამედროვე კლასიფიკაციის თანახმად, პოლიტიკური ეკონომია არა ეკონომიკურ, არამედ პოლიტიკურ მეცნიერებათა შემსწავლელ დისციპლინათა ჯგუფში შედის.

წინამდებარე ნაშრომზე მუშაობისას შეგნებით გავექცით ჩვენთვის უფრო მისაღებ ტერმინს “თეორიულ ეკონომიკას” და მთელ მსოფლიოში ყველასათვის კარგად ნაცნობ ტერმინს “ეკონომიკსს” ვიყენებთ, რაც, ვფიქრობ, მკითხველში ორაზროვნებას თავიდანვე გამორიცხავს.

პოსტსაბჭოთა სივრცეში (და, რა თქმა უნდა, საქართველოშიც) ტერმინ “ეკონომიკსთან” მიმართებაში კიდევ ერთ შეცდომასაც უშვებენ ეკონომისტები, როცა მას ტერმინ “ეკონომიკად” თარგმნიან. ამას კი, უკეთეს შემთხვევაში, შემდეგი პარადიგმის გავლებით ხსნიან (მაგალითად, Афонцев, 2001; Микерин, 2007): ინგლისურ ენაში მათემატიკა ითარგმნება, როგორც “Mathematics”, ხოლო ფიზიკა კი – როგორც “Physics”, და რადგან ორივე შემთხვევაში ბოლოში არსებული დაბოლოება “-s” ქართულ (ან რუსულ) თარგმანში ქრება, ამიტომ ანალოგიით თვლიან რომ ინგლისური ტერმინის “Economics” ქართული თარგმანი არის “ეკონომიკა” (მაგალითად, მენქიუ, 2008; სამუელსონი, ნორდჰაუსი, 2000; ფიშერი, დორბუში, შმალენზი, 1997), ხოლო რუსული კი – «экономика» (მაგალითად, Самуэльсон, Нордхаус, 1999; Фишер, Дорнбуш, Шмалензи, 1993). ამ გამარტივებულ მიდგომის მომხრეებს ავიწყდებათ ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება, რომ მათემატიკაცა და ფიზიკაც,

20

საკუთრივ მათი ბუნებიდან გამომდინარე, მხოლოდ და მხოლოდ სასწავლო და სამეცნიერო დისციპლინებია, ხოლო ტერმინი “ეკონომიკა” არა იმდენად სასწავლო და სამეცნიერო დისციპლინის სახელწოდებად გამოიყენება, რამდენადაც იმ პრაქტიკული საქმიანობის აღსანიშნავად, რომელსაც ადამიანები ასორციელებენ რესურსების შეხდუნადობის პრობლემის გადასაჭრელად. ამ უკანასკნელის შემსწავლელი დისციპლინა კი, როგორც ზემოთ ითქვა, არის “ეკონომიკი”.

დაახლოვდეთ, აუცილებელია აღვნიშნოთ, რომ, რადგან არატრადიციული ეკონომიკის სახელმძღვანელოს ტიპის ნაშრომის შექმნის საერთაშორისო გამოცდილება რაიმე მეტ-ნაკლებად ხელშესახებ მაგალითს არ იძლევა, ამიტომ წინამდებარე ნაშრომზე მუშაობა უმთავრესად პრობლემის ავტორისეულ ხედვას დაეფუძნა. კერძოდ, არატრადიციული ეკონომიკის წინამდებარე დამხმარე სახელმძღვანელოს საფუძვლად დაედო ავტორის მიერ წლების განმავლობაში ჩატარებული მონოგრაფიული გამოკვლევები (პაპავა, 2002; Papava, 2005). რადგან წინამდებარე დამხმარე სახელმძღვანელო განკუთვნილია საქართველოს უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებისათვის, ამიტომ, შეძლებისდაგვარად, მაგალითები ცალკეულ თავებში საქართველოს წინამდვილიდანაა მოყვანილი.

უკვლა თავს ბოლოში დართული აქვს გამოყენებული ლიტერატურის სია, ხოლო ტექსტში ამა თუ იმ საკითხის განხილვისას იქვე მოცემულია მითითება სთანადო ლიტერატურულ წყაროზე, რაც სტუდენტს (და სოციალურ მკითხველს) აძლევს ინფორმაციას იმის შესახებ, თუ მოცემული კონკრეტული საკითხით დაინ-

ტერესების შემთხვევაში ცოდნის გადრმავეების მიზნით დამატებით კიდევ რისი წაკითხვა შეიძლება იყოს მისთვის სასარგებლო.

არატრადიციული ეკონომიკის წინამდებარე კურსმა პირველი გამოცდა ამ წიგნის გამოცემამდე ჩააბარა. კერძოდ, ეს კურსი 2010 წლის შემოდგომაზე წარმატებით იქნა წაკითხული საქართველოს საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტში, რისთვისაც ავტორი ინსტიტუტის ხელმძღვანელობას მადლობას უხდის.

რამდენადაც არატრადიციული ეკონომიკის დამხმარე სახელმძღვანელოს შექმნის ეს პირველი და თანაც პრეცედენტის არმქონე მცდელობაა, ხუდაც არ არის გამორიცხული, რომ წინამდებარე ნაშრომი არ იყოს ნაკლოვანებისაგან თავისუფალი. შესაბამისად, ყოველი საქმიანი და კონსტრუქციული შენიშვნა თუ რეკომენდაცია აუცილებლად იქნება გათვალისწინებული სახელმძღვანელოს შემდგომ გამოცემებში.

გამოყენებული ლიტერატურა

ასათიანი რ., 2005. *ეკონომიკური თეორია და ეკონომიკა*. თბილისი, “სიახლე”.

ბომოლი უ., ბლაინდერი ა., 2006. *ეკონომიკა: პრინციპები და პოლიტიკა*. თბილისი, გამომცემლობა “ტექნიკური უნივერსიტეტი”.

გოგოხია რ., 2001ა. საბაზრო ეკონომიკა თუ შერეული ეკონომიკური სისტემა. *მაკრო მიკრო ეკონომიკა*, №4.

გოგოხია რ., 2001ბ. შერეული ეკონომიკური სისტემის საკითხისათვის მსოფლიო გლობალური ეკონომი-

მიკის ფორმირების პროცესში. კრებულში: საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები. ტომი 2. თბილისი, "სიახლე".

ღვიაშვილი პ., 2002. ეკონომიკური თეორია და პრაქტიკა გარდამავალ ეტაპზე. თბილისი.

მენქიუ გ., 2008. ეკონომიკის პრინციპები. თბილისი, "დიოგენე".

მექვაბიშვილი ე., 2007. ეკონომიკის, ეკონომიკური თეორიის თუ პოლიტიკური ეკონომიის დაბრუნება? სოციალური ეკონომიკა, №1.

პაპავა ვ., 1991. თეორიული ეკონომიკის საკითხი-სათვის. ეკონომიკა, №7-8.

პაპავა ვ., 2002. პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა. თბილისი, "პდპ".

პაპავა ვ., ახმეტელი რ., ღვიაშვილი პ., ულუმბერაშვილი ნ., 1993. საბაზრო ეკონომიკის საფუძვლები (თეორიული ეკონომიკა). თბილისი, "ეკონომიკური განათლება".

პაჭკორია ჯ., 1994. "ეკონომიკის" თუ ერთიანი პოლიტიკური ეკონომია? ზუგდიდი.

სამუელსონი პ. ა., ნორდჰაუსი ვ. დ., 2000. ეკონომიკა. ოთხ ტომად. თბილისი, "სამშობლო".

სისვაძე ა., 2006. ეკონომიკური თეორია: მიკროეკონომიკა, მაკროეკონომიკა, მეგაეკონომიკა, 2 ნაწილად. თბილისი, "ინოვაცია".

სისვაძე ა., 2007. ეკონომიკური თეორიის პარადიგმები. სოციალური ეკონომიკა, №1.

სისვაძე ა., 2010. ეკონომიკის თეორია რევოლუციურ ცვლილებათა გზაჯვარედინზე. საქართველოს სა-

ერთაშორისო ურთიერთობათა უნივერსიტეტის სამეცნიერო შრომათა კრებული, №1.

ფიშერი ს., დორბუში რ., შმაღენიხი რ., 1997. ეკონომიკა. ოთხ ტომად. თბილისი, "სამშობლო".

შუბლაძე გ., 2004. საბაზრო ეკონომიკის აქტუალური საკითხები. თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ჭითაჩავა ნ., 1997. გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები. ნაწილი I. თბილისი, სესპსკი.

ჭითაჩავა ნ., 1999ა. გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები (ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირება). ნაწილი II. თბილისი, სესპსკი.

ჭითაჩავა ნ., 1999ბ. ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების გაძლიერების აუცილებლობა და სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკის ჩამოყალიბების თეორიულ-მეთოდოლოგიური საკითხები. კრებულში: საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში. ტომი IV. თბილისი, სესპსკი.

ჭითაჩავა ნ., თაკაღაბძე ღ., 2008. სოციალური ეკონომიკა: ფორმირება და განვითარება. თბილისი, "ინოვაცია".

Davies H., 2010. *The Financial Crisis: Who is to Blame?* Cambridge, The Polity Press.

Lewis H., 2009. *Where Keynes Went Wrong: And Why World Governments Keep Creating Inflation, Bubbles, and Busts.* Mount Jackson, Axios Press.

Mankiw N. Gregory, 2004. *Principles of Economics*. Mason, South-Western College Publisher.

Папова В., 2005. *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism*. New York, iUniverse.

Stiglitz J. E., 2010. I Dissent: Unconventional Economic Wisdom. *Project Syndicate*, http://www.project-syndicate.org/series/unconventional_economic_wisdom/description.

Афонцев С., 2001. Дискуссионные проблемы концепции национальной экономической безопасности. *Россия XXI*, №2, http://www.russia-21.ru/XXI/RUS_21/ARXIV/2001/afoncev_2001_2.htm#ftn32.

Блюмин И. Г., 1962. *История экономических учений (очерки теории)*. Москва, Высшая школа.

Каратаев Н. К., 1966. *Economics – буржуазная политэкономия*. Москва, Наука.

Макконнелл К. Р., Брю С. Л., 1992. *Экономикс: Принципы, проблемы и политика*. Т. 1, 2. Москва, Республика.

Микерин Г. И., 2007. *Стандарты оценки 2007: «Пересмотр понятий» или «Смена парадигм»*, http://www.valuer-cis.ru/files/ds/Standards_07.doc.

Мэнкью Н. Г., 1999. *Принципы экономикс*. Санкт-Петербург, Питер Ком.

Папова В., 1992. О некоторых проблемах экономической науки на современном этапе. *Вопросы экономики*, № 1.

Расков Д., 2010. Риторика новой институциональной экономической теории. *Вопросы экономики*, № 5.

Самуэльсон П. А., Нордхаус В. Д., 1999. *Экономика*. Москва, БИНОМ, КНОРУС, ЛБЗ.

Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р., 1993. *Экономика*. Москва, Дело.

§1.1. ეკონომიკური ადამიანი

არატრადიციული ეკონომიკის შესწავლა ეკონომიკაში ადამიანის ადგილისა და როლის გარკვევით უნდა დაიწყოთ, რადგან სწორედ ადამიანია საზოგადოებრივი ცხოვრების უმთავრესი მამოძრავებელი ძალა. ამასთან, ადამიანის მოდელი ეკონომიკურ მეცნიერებათა საფუძვლების ამოსავალი პუნქტია (Генкин, 2002, с. 24).

ამავე დროს, ნებისმიერი საზოგადოებრივი პროცესის და მათ შორის ეკონომიკის უმთავრესი მიზანი ასევე ადამიანია, მისი ყოველმხრივი განვითარებისათვის ხელსაყრელი პირობების შექმნაა. თავისთავად, ნებისმიერი საზოგადოებრივი პროცესის განმახორციელებელიც ადამიანია და იმას, თუ ეს პროცესი რამდენად შედეგიანი იქნება, უწინარეს ყოვლისა, ადამიანი განაპირობებს. სხვა სიტყვებით, ნებისმიერი საზოგადოებრივი პროცესის უმთავრეს ინდიკატორად ადამიანი გვევლინება.

საზოგადოებრივ მეცნიერებებში მიღებულია მიდგომა, როცა თითოეული მათგანი დამოუკიდებლად სწავლობს ადამიანის მოდელს, რის შედეგადაც განარჩევენ “სოციოლოგიურ”, “ფსიქოლოგიურ”, “პოლიტოლოგიურ” და სხვ. ადამიანს (Автономов, 1998, с. 9); ასე

³ ასევე იხ. (პაპავა, 2002, გვ. 108-116; Papava, 2005, pp. 34-36).

რომ, ყოველ საზოგადოებრივ მეცნიერებას “ჰყავს” თავისი *homo logicus*-ი (Blum, 1991, s. 111).

თავიდანვე უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე ეკონომიკურ მეცნიერებაში ადამიანის მოდელის ერთიანი “კლასიკური” განმარტება არ არსებობს (Автомомов, 1998, с. 9). მიუხედავად ამისა, ყველაზე უფრო გავრცელებულად უნდა ჩაითვალოს ადამ სმითისეული *homo economicus*-ის (ეკონომიკური ადამიანი, *homo oeconomicus*, Economic Man, Экономический человек) მოდელი, ანუ ისეთი ადამიანის მოდელი, რომლის განმსაზღვრელი მოტივებია შინამეურნეობაში მაქსიმალური სარგებლიანობის, ხოლო ფირმაში მაქსიმალური მოგების მიღება. აუცილებლად ხაზგასასმელია, რომ *homo economicus*-ი ეკონომიკური საზოგადოების საფუძველს ქმნის (Heilbroner, Milberg, 1998).

homo economicus-ის შინაარსმა, თავის მხრივ, მნიშვნელოვანი ისტორიული სახეცვლილება განიცადა (Автомомов, 1989, 1990, 1998, с. 57-201; Бункина, Семенов, 2000). ხანგრძლივი დისკუსია (მაგალითად, Leibenstein, 1976; Meeks, 1991) *homo economicus*-ის შესახებ არა მარტო მისი ბუნების დაზუსტებას, არამედ, საერთოდ, თანამედროვე პირობებში მისი, როგორც ასეთის, არსებობა (Buchanan, 1979, pp. 205-209) არარსებობას (Brockway, 1995) შეეხებოდა.

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ *homo economicus*-ი ეს ადამიანის თეორიული, აბსტრაქტული მოდელია (Nelson, 1998, p. 81; Автомомов, 1997, с. 7), თუმცა ზოგიერთ თანამედროვე ასევე თეორიული ხასიათის მქონე გამოკვლევაში *homo economicus*-ის გენდერული ასპექ-

ტიც კი არის წინ წამოწეული (Ferber, Nelson (ed.), 1993; Nelson, 1998).

საყურადღებოა, რომ ეკონომიკის დარგში ნობელის პრემიის ლაურეატის ოლივერ ვილიამსონის მიერ შემოღებულ იქნა ე.წ. “კონტრაქტული ადამიანის” ცნება (Уильямсон, 1996), რაც, უწინარეს ყოვლისა, იმითაა განპირობებული, რომ თანამედროვე ადამიანის ეკონომიკური ქცევა კონტრაქტებითაა რეგლამენტირებული. განსხვავება *homo economicus*-სა და “კონტრაქტულ ადამიანს” შორის მოჩვენებითია, რადგან ამ კონტრაქტებსაც *homo economicus*-ი ქმნის შესაბამისი ინტერესებიდან და შესაძლებლობებიდან გამომდინარე. ასე რომ, მიჩნეულია, რომ “კონტრაქტული ადამიანი” მაინც *homo economicus*-ად რჩება (Расков, 2010, с. 90).

ეკონომიკის დარგში ნობელის პრემიის ლაურეატის ჯეიმს ბიუკენენის აზრით, ეკონომიკის მეთოდის ერთ-ერთ უმთავრეს პრობლემას “ბუნებრივი” და “ხელოვნური” ადამიანის ურთიერთმიმართება წარმოადგენს (Buchanan, 1979, pp. 93-112).

ბუნებრივია, *homo economicus*-ის მოდელი ისტორიულად სწორედ საბაზრო ეკონომიკის ძირითადი პრინციპების საფუძველზე ჩამოყალიბდა, რაც, თავის მხრივ, ამ მოდელის შინაარსობრივ დატვირთვას განაპირობებს. საყურადღებოა, რომ ტრადიციული ეკონომიკის სწორედ *homo economicus*-ის მოდელს ეფუძნება.

აღსანიშნავია, რომ გარკვეულ ეტაპზე *homo economicus*-ის მოდელი ეკონომიკის ფარგლებს გასცდა კიდევ და მეტ-ნაკლებად პოლიტიკურ სფეროშიც იმკვიდრებს ადგილს (Макаренко, 2002).

საზოგადოდ, *homo economicus*-ი ფაქტორთა შემდეგი სამი ჯგუფის ერთობლიობაა (Knight, 1947, p. 84):

1. ადამიანის მიზნები;
2. მიზნების მიღწევის საშუალებები;

3. ინფორმაცია (ცოდნა) იმ პროცესების შესახებ, რომელთა საფუძველზეც ადამიანი მის ხელთ არსებული საშუალებებით ცდილობს მიზნების მიღწევას.

თავის ქცევაში ადამიანი, უწინარეს ყოვლისა, მის წინაშე მდგარი მიზნების მიღწევის ოპტიმიზაციის (რომელსაც რაციონალური არჩევანის თეორიაში ცენტრალური ადგილი უკავია (Becker, 1976, p. 153)) პოზიციიდან გამოდის. ასეთი მიზნებია სარგებლიანობის, სიმდიდრის და(ან) შემოსავლების (უფრო კონკრეტულად საოჯახო მეურნეობისათვის – სარგებლიანობის, ხოლო ფირმებისათვის – მოგების (Автономов, 1997, с. 8; Пириайнен, Турунцев, 1998)) მაქსიმიზაცია. ეს მიზნები ფორმალური რაციონალურობის ვებერისეული გაგებიდან გამომდინარეობს (Калинин, Чиркова, 1998, с. 72).

homo economicus-ის თანამედროვე გაგების თანახმად, ის ბევრად უფრო რთული მიზნების მატარებელია, რადგან, წმინდა ეკონომიკური მისწრაფებების გარდა, მას სოციალური მიზნების გათვალისწინებაც უხდება, რაც რაციონალურობის ფარგლებს აფართოებს (Калинин, Чиркова, 1998, с. 73).

მიზნის მიღწევის საშუალებებში, უწინარეს ყოვლისა, შემოსავლის ოდენობასა და სხვადასხვა მატერიალურ დოვლათსა თუ მომსახურებაზე ფასების დონეებს შორის თანაფარდობა იგულისხმება (Автономов, 1998, с. 10).

საინტერესოა, რომ ეკონომიკური მეცნიერების განვითარების კვალობაზე, *homo economicus*-ის ისეთი თვისებები, რომლებიც თავიდანვე აღიარებული იყო, როგორც ამ ცნების განუყოფელი, ფუძემდებლური ნაწილი, დღეს უკვე “ჩამოშორებულად” ითვლება; კერძოდ, ესენია: უგოიზმი, ინფორმაციის სისრულე და მეისიერი რეაქცია (Автономов, 1998, с. 11).

ერთი მხრივ მიზნის მიღწევის სურვილი, ხოლო მეორე მხრივ კი მოცემული საფინანსო შეზღუდვებისა და იმ პროცესების ცოდნის დონე, რომელთა საფუძველზეც ამ მიზნების მიღწევა შეიძლება, ადამიანის ქცევას (უფრო ზუსტად, ეკონომიკურ ქცევას) აყალიბებს, რაც “ეკონომიკურ ცნობიერებასთან”, ანუ “ეკონომიკურ მენტალიტეტთანაა” უშუალო კავშირში (Автономов, 1997, с. 7). კითხვაზე – თუ რამდენადაა რაციონალური ადამიანის ქცევა (Шастико, 1998), – პასუხი მნიშვნელოვანწილად საზოგადოებრივი სისტემის რაციონალურობაზეა დამოკიდებული (Мамардашвили, 1984, сс. 55-58).

კაპიტალიზმზე პროტესტანტული ეთიკის ზეგავლენის მაქს ვებერის კონცეფციიდან (Вебер, 1994, сс. 237-242) გამომდინარე ადამიანის ეკონომიკური ქცევა და ეკონომიკური ცნობიერება ენდოგენურად ეკონომიკური სისტემიდან, ხოლო ეგზოგენურად ეროვნული, ეთიკური, რელიგიური და იდეოლოგიური ფაქტორებიდან გამომდინარე განისაზღვრება (Автономов, 1997, с. 6).

რადგანაც ეკონომიკის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესში ერთი ეკონომიკური სისტემა მე-

ორეთი იცვლება, ამდენად ლოგიკურად წამოიჭრება საკითხი იმის შესახებ, თუ რა მიმართებაშია ამ პროცესთან *homo economicus*-ი.

§12. საბჭოთა ადამიანი და გარდამავალი ადამიანი

პრაქტიკულად, ნებისმიერ ეკონომიკურ პროცესში, როგორც ზემოთ აღინიშნა, გადამწყვეტ როლს ადამიანის ფაქტორი ასრულებს. საზოგადოებაში გავრცელებული ეკონომიკური (და არა მარტო) აზროვნების ზეგავლენა ეკონომიკურ რეფორმებზე კი ძალზე დიდია (ხადური, 2002).

კომუნისტური ტიპის ეკონომიკის საბჭოური გამოცდილების თანახმად, მბრძანებლურ ეკონომიკაში *homo soveticus*-ის, ანუ სახელმწიფოს მიერ ჩაგრული და მთლიანად მასზე დამოკიდებული ადამიანის⁴ ტიპი ჩამოყალიბდა. საყურადღებოა, რომ *homo soveticus*-ი ვერ ჯდება ტრადიციული ეკონომიკის ჩარჩოებში.

homo soveticus-ის ბუნებიდან გამომდინარე, გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესის დაწყება სწორედ მას მოუხდა (Бузгалин, 1994, сс. 250-253).

⁴ *homo soveticus*-ი შეიძლება განხილულ იქნეს, როგორც *homo etaticus*-ის ნაირსახეობა (Hanhinen, 2000, p. 224).

homo soveticus-ი *homo economicus*-ისაგან ადამიანის პრინციპულად განსხვავებული ტიპია⁵. ამასთან, თუ *homo economicus*-ის პრობლემას არაერთი ფუნდამენტური გამოკვლევა მიეძღვნა, *homo soveticus*-ი პუბლიცისტიკის სფეროს დიდად არც გასცდენია.

სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ერთ-ერთი საყურადღებო მოსაზრების თანახმად, რუსული ეკონომიკური სკოლისათვის დამახასიათებელია საზოგადოებრივი მიდგომის პრიმატის აღიარება ინდივიდის ქცევასა და შესაბამის მოტივაციაზე, რის შედეგადაც რუსული მსოფლმხედველობა პრინციპში *homo economicus*-ის კონცეფციას უარყოფს; იმავე მოსაზრების თანახმად, ვლადიმერ ლენინმა თავის მოძღვრებაში ასახა რუსული ეკონომიკური აზრის ტრადიციები (Абалкин, 2000, с.15). ამგვარი მიდგომის გაზიარების შემთხვევაში “იძულებული” ვიქნებით ვაღიაროთ, რომ *homo soveticus*-ი, უწინარეს ყოვლისა, რუსული მსოფლმხედველობითი სისტემის პროდუქტია.

homo soveticus-ის დასახასიათებლად, როგორც ვუხი, მისი სახელმწიფოსთან მიმართება გამოიყენება. კერძოდ, ერთი მხრივ, ის არის ადამიანის ტიპი, რომლის უფლებები სახელმწიფოს მხრიდან ყოველნაირად ითრგუნება, ხოლო, მეორე მხრივ კი, მისი კეთილდღეობა მხოლოდ და მხოლოდ სახელმწიფოზეა დამოკიდებული, ანუ იმაზე. თუ მისი ელემენტარული ცხოვრებისეული მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად სა-

⁵ აღსანიშნავია, რომ *homo economicus*-ის ამერიკული სახეცვლილება შესაბამის ლიტერატურაში *homo Americanus*-ის სახელწოდებითაა ცნობილი (Luttwak, 1999, p. 207).

ხელმწიფო აპარატში მომუშავე მოხელე რამდენად მოწყალე აღმოჩნდება.

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პოსტკომუნისტური გზა შეიძლება გაანალიზდეს, როგორც *homo soveticus*-იდან *homo economicus*-ზე ტრანსფორმაციის პროცესი (Papava, 1996a, pp. 260-262; 1996b, pp. 307-309; 1999, pp. 281-283; Papava, Chikovani, eds., 1997, pp. 9-11; Папава, 1999, сс. 61-62; Рывкина, 1998, сс. 260-280).

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესში, ნაწილობრივ პრივატიზაციის, ხოლო უმთავრესად კი ახლადშექმნილი კერძო სტრუქტურების ბაზაზე თანდათანობით *homo economicus*-ის ტიპიც გამოიკვეთა, მაგრამ ასეთი ადამიანები, სამწუხაროდ, პოსტკომუნისტური საზოგადოების უმრავლესობას არ შეადგენენ, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ “ამინდს” ვერ ქმნიან. პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის საზოგადოებაში უმრავლესობას ადამიანის ისეთი ტიპი წარმოადგენს, რომელსაც სახელმწიფოსი ჯერ კიდევ, თუნდაც ქვეცნობიერად, ეშინია, მისგან მოწყალეობას თუ არა დახმარებას მაინც ელის, თუმცა, იმავედროულად, ქმედების თავისუფლებას, საზოგადოების დემოკრატიულ მოწყობას მოითხოვს. ასეთი ადამიანი, ანუ *homo transformativus*-ი (Papava, 1996a, pp. 260-262; 1996b, pp. 307-309; 1999, pp. 281-283; Papava, Chikovani, eds., 1997, pp. 9-11; Папава, 1999, сс. 61-62) პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესის უმთავრესი მამოძრავებელი ძალაა (Сулаберидзе, 2002).

“ადაპტირებული ადამიანის” (*homo adaptivus*) (Левада, 1999) კონცეფციის თანახმად, *homo transformativus*-ი

ისეთი ადამიანია, რომელიც თანდათან ეგუება საბაზრო ეკონომიკის იმანენტურ წესებს და თავადაც მონაწილეობს ამ წესების ჩამოყალიბებასა და განვითარებაში.

homo transformativus-ი მეწარმეობაში განსაკუთრებულ ფორმას იძენს, რომლის ფესვები მბრძანებლურ ეკონომიკაში ძევს.

კომუნისტური ტიპის ეკონომიკის პირობებშიც კი საბაზრო ეკონომიკა (უფრო სწორედ კი მისი ცალკეული ელემენტები) სრულად გამორიცხული არ იყო. ის სახელმწიფოს მიერ იმდენად ძლიერად იყო დათრგუნული, რომ მხოლოდ “ჩრდილოვან” სექტორში არსებობდა (Шохин, 1989, сс. 57-83). კომუნისტური ტიპის ეკონომიკის საწარმოთა არც ერთ დირექტორს (იშვიათი გამონაკლისის გარდა), პრინციპში, არ შეეძლო ისე გაძლოლოდა საწარმოს, რომ არსებული კომუნისტური რეჟიმის მიერ დამკვიდრებული კანონები არ დაერღვია, რაც ცალკეულ შემთხვევაში საბაზრო ეკონომიკის ელემენტების გამოყენებაში მდგომარეობდა და რის გამოც ეს საქმიანობა ე.წ. ჩრდილოვან სექტორს განეკუთვნებოდა, ხოლო ამ საწარმოების ხელმძღვანელებს “ტენევიკებს” («теневики») უწოდებდნენ (მაგალითად, Самсин, 2003, с. 184). მიუხედავად ამისა, კომუნისტური ტიპის ეკონომიკაში საწარმოთა დირექტორები ვერ ჩამოყალიბდნენ და პრინციპულად ვერც ჩამოყალიბდებოდნენ საბაზრო ეკონომიკის ტიპის მეწარმეებად, რადგანაც მათი ქცევა სწორედ კომუნისტური სისტემის მარწუხებში იყო მოქცეული.

ამით იმის ახსნა შეიძლება, რომ კომუნისტური ტიპის ეკონომიკის პირობებში საწარმოთა დირექტორე-

ბის საბაზრო ტიპის ქცევა “საქმოსნობად” (და არა “მეწარმეობად”)⁶ იყო მონათლული და ისინი “საქმოსნებად” (და არა “მეწარმეებად”) (რუსულად «дельцы», და არა «предприниматели») იყვნენ ცნობილნი.

კომუნისტური ტიპის ეკონომიკის მსხვრევის შემდეგ საქმოსნებმა, ხშირ შემთხვევაში, სახელმწიფო სექტორში არსებულ საწარმოთა დირექტორებად მოახერხეს დარჩენა (Åslund, 2007, pp. 137-140), ხოლო მათი პრივატიზაციის პირობებში, გამოიყენეს რა შრომითი კოლექტივების უფლებები, ამ საწარმოთა მესაკუთრები გახდნენ (Ослунд, 1996); ამასთან, მიუხედავად იმისა ჰყავთ თუ არა დაქირავებული მენეჯერები, ისინი მაინც თავისი “საქმოსნური ჭკუით” ცდილობენ (განსაკუთრებით პოსტპრივატიზაციული პერიოდის საწყის ეტაპზე) საწარმოს გადლოდას (Сулаберидзе, 1998; Некипелов, 2003, с. 127).

ისევე, როგორც *homo transformativus*-ი *homo economicus*-ი არ არის, ასევე ყოფილი საქმოსნები მეწარმეები ვერ გახდებოდნენ. აქედან გამომდინარე, პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის ეკონომიკაში *homo transformativus*-ი სამეწარმეო სფეროში პოსტსაქმოსნის (რუსულად – «постдельцы», inglisurad – “Post-Deltsi,” რადგანაც ეს მოვლენა უშუალოდ საბჭოური წარმოშობისაა) ტიტულს იძენს (Papava, Khaduri, 1997, pp. 28-29; Папава, Хадური, 2000, сс. 143-147).

homo transformativus-ის *homo economicus*-ით და, შესაბამისად, პოსტსაქმოსნის მეწარმით ჩანაცვლება

⁶ საბჭოთა კავშირის ეკონომიკას ახასიათებდნენ, როგორც “მეურნეობას მეწარმის გარეშე” (Гинс, с. 119).

საკმაოდ რთული პრობლემაა და ხანგრძლივ პერიოდს საჭიროებს. ამ პრობლემის სხვადასხვა ასპექტი შემდეგ თავებშია განხილული.

გამოყენებული ლიტერატურა

პაპავა ვ., 2002. *პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა*. თბილისი, “პდპ”.

ხადური ნ., 2002. საქართველოში ახალი ეკონომიკური აზროვნების დამკვიდრების ხელისშემშლელი ფაქტორები და მათი დაძლევის გზები. *მაკრო მიკრო ეკონომიკა*, № 4.

Åslund, Anders, 2007. *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia*. New York: Cambridge University Press.

Becker G. S., 1976. *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago, The University of Chicago Press.

Blum R., 1991. Die Zukunft des Homo Oeconomicus. In: *Das Menschenbild der ökonomischen Theorie*. Hrsg. von B.Biervert, M. Held. Frankfurt a.M.

Brockway G. P., 1995. *The End of Economic Man*. New York, W. W. Norton and Co.

Buchanan J. M., 1979. *What Should Economists Do?* Indianapolis, Liberty Fund.

Ferber M. A., Nelson J. A. (ed.), 1993. *Beyond Economic Man. Feminist Theory and Economics*. Chicago, The University of Chicago Press.

Hanhinen S., 2000. *Social Problems in Transition: Perceptions of Influential Groups in Estonia, Russia, and Finland*.

London: Aleksanteri Institute, <http://books.google.com/books?id=RAzoAAAAIAAJ&q=homo+etaticus&dq=homo+etaticus&pgis=1>.

Heilbroner R., Milberg W., 1998. *The Making of Economic Society*. London, Prentice-Hall International, Inc.

Knight F., 1947. *Freedom and Reform: Essays in Economics and Social Philosophy*. New York.

Leibenstein H., 1976. *Beyond Economic Man: A New Foundation for Microeconomics*. Cambridge, Harvard University Press.

Luttwak E., 1999. *Turbo-Capitalism. Winners and Losers in the Global Economy*. New York, Harper Perennial.

Meeks G., 1991. *Thoughtful Economic Man: Essays on Rationality, Moral Rules and Benevolence*. Cambridge, Cambridge University Press.

Nelson J. A., 1998. Abstraction, Reality and the Gender of "Economic Man". In: *Virtualism. A New Political Economy*. Ed. by J. G. Carrier, D. Miller. Oxford, Berg.

Papava V., 1996a. The Georgian Economy: From "Shock Therapy" to "Social Promotion." *Communist Economies & Economic Transformation*, Vol. 8, No. 8.

Papava V., 1996b. "Social Promotion" of Economic Reform in Georgia. *Economic Systems*, Vol. 20, No.4.

Papava V., 1999. The Georgian Economy: Main Directions and Initial Results of Reforms. In: *Systemic Change in Post-Communist Economies*. Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995. Ed. by P. G. Hare. London, Macmillan Press.

Papava V., 2005. *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism*. New York, iUniverse.

Papava V., Chikovani E., eds., 1997. Georgia: Economic and Social Challenges of the Transition. *Problems of Economic Transition*, Vol. 40, No. 7/8.

Papava V., Khaduri N., 1997. On the Shadow Political Economy of the Post-Communist Transformation. An Institutional Analysis. *Problems of Economic Transition*, Vol. 40, No. 6.

Абалкин Л. И., 2000. Поиск самоопределения. Отечественная школа экономической мысли на рубеже веков. *НГ-Политэкономика, Приложение к "НГ"*, № 15 (56), 5 ноября.

Автономов В. С., 1989. Модель человека в буржуазной политической экономии от Смита до Маршалла. В кн.: *Истоки (Вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли)*. Вып. 1. Москва, Экономика.

Автономов В. С., 1990. Поиск новых решений (модель человека в Западной экономической теории 1900-1920-х годов). В кн.: *Истоки (Вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли)*. Вып. 2. Москва, Экономика.

Автономов В. С., 1997. «Рыночное поведение»: рациональный и этический аспекты. *Мировая экономика и международные отношения*, № 12.

Автономов В. С., 1998. *Модель человека в экономической науке*. Санкт-Петербург, Экономическая школа.

Бузгалин А. В., 1994. *Переходная экономика: курс лекций по политической экономии*. Москва, Таурис.

Бункина М. К., Семенов А. М., 2000. *Экономический человек: В помощь изучающим экономику, психологию, менеджмент*. Москва, Дело.

Вебер М., 1994. Социология религии (Типы религиозных сообществ). В кн.: *М. Вебер. Избранное. Образ общества*. Москва, Юрист.

Генкин Б. М., 2002. *Введение в метаэкономику и основания экономических наук*. Москва, Издательство НОРМА.

Гинс Г. К., 1992. *Предприниматель*. Frankfurt a. Main, Посев.

Калинин Э., Чиркова Е., 1998. Концепция постклассической экономической рациональности. *Вопросы экономики*, № 5.

Левада Ю. А., 1999. «Человек приспособленный». *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*, № 5 (43) сентябрь-октябрь, <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2006/12/02/0000296966/02levada-7-1-7.pdf>.

Макаренко В., 2002. Homo Economicus и средний избиратель (парадоксы общего выбора). *Общество и экономика*, № 3-4.

Мамардашвили М., 1984. *Классический и неклассический идеалы рациональности*. Тбилиси, Мецниереба.

Некипелов А., 2003. «Проблемы управления экономикой в трансформируемом обществе». В кн. К. И. Микульский, ред., *Социально-экономические модели в современном мире и путь России; книга 1: Трансформация постсоциалистического общества*. Москва, Экономика.

Ослунд А., 1996. «Рентоориентированное поведение» в российской переходной экономике. *Вопросы экономики*, №8.

Папава В., 1999. Доктрина рыночного равенства: вопросы теории и ее приложения к процессу посткоммунистической трансформации. *Общество и экономика*, №12.

Папава В., Хадури Н., 2000. Институциональная трансформация посткоммунистической экономики и человеческий фактор. *Известия Академии наук Грузии – серия экономическая*, Т. 8, №3-4.

Пириайнен Т., Турунцев Е., 1998. Отгалкиваясь от Макса Вебера: к пониманию процессов социальной трансформации в России. *Вопросы экономики*, №7.

Расков Д., 2010. Риторика новой институциональной экономической теории. *Вопросы экономики*, №5.

Рывкина Р. В., 1998. *Экономическая социология переходной России. Люди и реформы*. Москва, Дело.

Самсин А. И., 2003. *Основы философии экономики*. Москва, Юнити.

Сулаберидзе А., 1998. Особенности ценностных ориентаций руководителей предприятий Грузии в условиях экономической реформы. *Общество и экономика*, №4-5.

Сулаберидзе А., 2002. О некоторых факторах, определяющих современную трансформацию общества и семьи в Грузии. *Общество и экономика*, №3-4.

Уильямсон О. И., 1996. *Экономические институты капитализма*. Санкт-Петербург, Лениздат.

Шастико А., 1998. Модели рационального экономического поведения человека. *Вопросы экономики*, №5.

Шохин А. Н., 1989. *Социальные проблемы Перестройки*. Москва, Экономика.

თავი 2. თავისუფალი, შესვლორქაღური და რქაღური ბაზარი⁷

§2.1. რამდენი სახესხვაობა აქვს ბაზარს?

როგორც ცნობილია, კლასიკური ეკონომიკის თანახმად, ბაზრის ორი სახესხვაობა განიხილება: თავისუფალი და რქაღური (ანუ ოპერაციული).

მართალია, პირველი მათგანი მხოლოდ აბსტრაქციაა, ბაზრის, როგორც ასეთის, კანონზომიერებათა მეცნიერული კვლევის მიზნებისათვის გამოკრისტალიზებული თეორიული კონსტრუქციაა, მაგრამ, სწორედ ამიტომ, კლასიკური ეკონომიკის ამ აბსტრაქციაზე სწავლობს ეკონომიკის ბაზურ კანონზომიერებებს. მაგალითად, თანაფარდობა მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის, საბაზრო წონასწორობის არსი და მექანიზმი კლასიკურ ეკონომიკის სწორედ თავისუფალი ბაზრის მოდელზეა ახსნილი. ჩინამდვილეში არსებული ბაზარი ბევრად უფრო რთული ფენომენია და მისი მოქცევა თავისუფალი ბაზრის თეორიულ მოდელში პრაქტიკულად შეუძლებელია.

კლასიკური ეკონომიკის იძლევა იმის ახსნასაც, თუ, ერთი მხრივ, რატომ არ ძაღუმს თავისუფალ ბაზრს ყველა ეკონომიკური პრობლემის გადაჭრა, და, მეორე მხრივ, თუ რა მექანიზმები ძევს თავისუფალ ბაზარში, რომლებიც ამ “თავისუფლების” უარყოფის მიმართულებით მოქმედებენ (კერძოდ, კონკურენციის შე-

⁷ ასევე იხ. (ბაპავა, 2002, გვ. 123-143; Papava, 2005, pp. 66-73).

დეგად წარმოქმნილი მონოპოლიები თავად ზღუდავენ კონკურენციას). ასე რომ, კლასიკური ეკონომიკის აღიარებს თავისუფალი ბაზრის ფიასკოს.

თავისუფალი ბაზრის ნაკლოვანებათა გამოსწორების ფუნქცია ეკონომისტთა დიდ ჯგუფს სახელმწიფოზე გადააქვს და თვლის, რომ სახელმწიფო უნდა ჩაერიოს და, ერთი მხრივ გააკეთოს ის, რისი გაკეთებაც არ შესწევს ბაზარს, ხოლო, მეორე მხრივ კი ბაზარზე შეაფერხოს თავისუფლების ელემენტების შეზღუდვა იქ მოქმედი კერძო სუბიექტების მიერ. ასეთ ბაზარს კლასიკურ ეკონომიკაში რეალური ბაზარი ჰქვია.

ასე რომ, კლასიკური ეკონომიკის თანახმად, ბაზრის მხოლოდ ორი სახესხვაობა არსებობს – თავისუფალი და რეალური. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ კლასიკური ეკონომიკის არც სახელმწიფოს ბაზარში ჩარევის ფიასკოს გამორიცხავს, თუმცა ეს თემა მაინც სცდება მის (კლასიკური ეკონომიკის) ჩარჩოებს. საქმე ის არის, რომ სახელმწიფოს ბაზარში ჩარევის ფიასკოს ახსნა შესაძლებელია მხოლოდ საზოგადოებრივი არჩევანის თეორიით, ეს უკანასკნელი კი ნამდვილად სცდება კლასიკური ეკონომიკის ფარგლებს.

იმის გამო, რომ სახელმწიფოს ბაზარში ჩარევის ფიასკო ან საერთოდ უგულებელყოფილია, ან მიჩნეულია მეორეხარისხიანი პრობლემად, ამიტომ სახელმწიფოს ეკონომიკაში ჩარევის სხვადასხვა თეორიულ კონსტრუქციას ეკონომისტთა შორის არაერთი მხარდამჭერი ჰყავს.

თავისუფალი ბაზრის თეორიულ კონსტრუქციათა მომხრეებისათვის კი სახელმწიფოს ბაზარში ჩარევის

ფიასკო იმის საკმარისი არგუმენტია, თუ მაინც რატომ არის უკეთესი, რომ სახელმწიფო ბაზარში ან საერთოდ არ ჩაერიოს, ან თუ მაინც იძულებული გახდება ჩაერიოს, ეს მინიმალურ დონეზე განახორციელოს.

თავის მხრივ, სახელმწიფოს ბაზარში ჩარევის ფიასკო იმის მიმანიშნებელია, რომ ის, რასაც რეალურ ბაზარს ეძახიან, სულაც არ არის რეალური. სხვა სიტყვებით რომ ითქვას, რასაც კლასიკური ეკონომიკის რეალურ ბაზრად მიიჩნევს, ემყარება იმას, რომ სახელმწიფო ბაზარში | ჩარევით წარმატებით ართმევს თავს ყველა იმ საკითხის გადაწყვეტას, რაშიც თავისუფალი ბაზარი უძლურია. ეს კი სინამდვილეს არ შეესაბამება. აქედან გამომდინარე, უპრიანია, რომ ამ ტიპის ბაზარს, ანუ ბაზარს, რომელშიც სახელმწიფო ერევა და წარმატებით წყვეტს ყველა იმ პრობლემას, რომელსაც თავს ვერ ართმევს თავისუფალი ბაზარი, არა რეალური, არამედ *ფსევდორეალური ბაზარი* ეწოდოს (პაპაია, 2002, გვ. 122-123).

რეალური ბაზრის მოდელი კი, თავისუფალი ბაზრის ფიასკოსთან ერთად, სახელმწიფოს ბაზარში ჩარევის ფიასკოსაც აუცილებლად უნდა ითვალისწინებდეს.

აქედან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ, სინამდვილეში, ადგილი აქვს ბაზრის არა ორ, არამედ სამ სახესხვაობას. კერძოდ, ესენია, თავისუფალი ბაზარი, ფსევდორეალური ბაზარი (რასაც კლასიკური ეკონომიკის თავისუფალ ბაზრად თვლის) და რეალური ბაზარი (რისი არსის გაგებაც მხოლოდ საზოგადოებრივი არჩევანის თეორიის საფუძველზეა შესაძლებელი).

§2.2. თავისუფალი ბაზარი

ყველაზე უფრო რელიეფურად, თავისუფალი ბაზრის არსებითი ნიშნები შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოყალიბდეს (იხ. მაგალითად, Лившиц, 1991, сс. 5-6):

1. ბაზარზე მყიდველებისა და გამყიდველების აბსოლუტურად დაუბრკოლებელი შესვლა და გამოსვლა, რაც კონკურენციაში მონაწილეთა შეუზღუდავ რაოდენობას უზრუნველყოფს;

2. რესურსების (შრომითი, მატერიალური, საფინანსო) აბსოლუტური მობილურობა;

3. თითოეული კონკურენტის მიერ საბაზრო ინფორმაციის (ანუ ინფორმაცია მოთხოვნა-მიწოდების, ფასების შესახებ და სხვ.) სრული მოცულობით ფლობა;

4. ერთნაირი დასახელების პროდუქტების აბსოლუტური ერთგვაროვნება და განურჩევლობა (რაც სავაჭრო ნიშნებისა და საქონლის ხარისხის ნებისმიერი ინდივიდუალური მახასიათებლების გამოყენებას გამორიცხავს);

5. ნებისმიერი კონკურენტის მხრიდან ბაზრის სხვა მონაწილეების მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებზე ზეგავლენის შეუძლებლობა.

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ, როგორც ცნობილია, ამგვარი სისტემა ეფუძნება პრინციპს “Laissez-Faire” (“let it be”), რის შედეგადაც ურთიერთობა მეწარმეებს შორის, მეწარმეებსა და მომხმარებლებს შორის, ასევე კერძო და საზოგადოებრივი ინტერესების შეთანაწყოება ხდება ადამ სმითისეული “უხილავი ხელის” მეშვეობით, რაც ასევე შეიძლება კვალიფიცირდეს,

როგორც “უსილავი ხელის” ეფექტიანობის თეორემა (Bapp, 1997, cc. 72-73) ითვლება რომ თავისუფალ ბაზარზე სრულყოფილ კონკურენციას აქვს ადგილი.

თავისუფალი ბაზრის პირველი ნიშნის მიხედვით, ბაზარზე შესვლისა და გამოსვლის თვალსაზრისით, ყველა მყიდველი და გამყიდველი თანასწორ მდგომარეობაშია, რადგანაც ამის გაკეთება აბსოლუტურად დაუბრკოლებლად შეუძლია თითოეულ მათგანს.

რესურსების აბსოლუტური მობილურობაც, ბიზნესის სახეობის ბაზრით ნაკარნახევი ცვლილების გატარების შესაძლებლობის თვალსაზრისით, თავისუფალი ბაზრის აგენტებს თანასწორ მდგომარეობაში აყენებს.

თითოეული კონკურენტის მიერ საბაზრო ინფორმაციის სრული მოცულობით ფლობაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია ბაზრის აგენტების თანასწორობის თვალსაზრისით, რაც, არასრული ინფორმაციის გამო, მათ მიერ მცდარი ქმედებების შესაძლებლობას გამოიწვევს.

ერთნაირი დასახელების პროდუქტების აბსოლუტური ერთგვაროვნება და განურჩევლობა ყველა მწარმოებელს (ბაზარზე ერთი და იმავე სახეობის პროდუქციის რეალიზებისას) და ყველა მომხმარებელს (ამ პროდუქციის შეძენის მიზნით სწორი არჩევანის გაკეთებისას) ასევე თანასწორ მდგომარეობაში აყენებს.

რაც შეეხება თავისუფალი ბაზრის ბოლო, მეხუთე ნიშანს, რადგან არც ერთ კონკურენტს არ აქვს იმის შესაძლებლობა, რომ ბაზრის სხვა მონაწილეების გადაწყვეტილებებზე იქონიოს ზეგავლენა, ამიტომ ბაზრის ყველა აგენტი გადაწყვეტილების მიღების თვალსაზრისით თანასწორია.

ითვლება, რომ თავისუფალი ბაზრის მოდელთან ყველაზე ახლოს დიდი ბრიტანეთის ეკონომიკა იყო XIX საუკუნის მეორე ნახევრის დასაწყისში, თუმცა არც ის ბაზარი ყოფილა სრულად თავისუფალი.

როგორც აღვნიშნეთ, თავისუფალი ბაზარი მხოლოდ და მხოლოდ თეორიული კონსტრუქციაა, რაც გამოიყენება ბაზრის ზოგად კანონზომიერებათა შესწავლის მიზნით. რეალურად კი ამ კანონზომიერებებიდან გადახრებს ბაზარზე ძალზე ხშირად აქვს ადგილი. ამიტომ, თავისუფალი ბაზრის, როგორც იდეალური ბაზრის მოდელი უნდა იყოს ის პირობითი ეტალონი, რომლისკენაც ბაზრის სახელმწიფო რეგულირება უნდა ისწრაფოდეს. იმავედროულად, პრაქტიკაში შესაძლებელია ცალკეული სახეობის პროდუქციაზე ისეთი აუქციონის მოწყობა, სადაც თავისუფალი ბაზრის ფუნქციონირების მთხოვნები სრულად იქნება დაცული (Гарсия, 2010).

§23. თავისუფალი ბაზრის ფიასკო და ფსევდორეალური ბაზარი

თავისუფალი ბაზრის მოდელის მიმზიდველობის მიუხედავად, მას რამდენიმე მეტად მნიშვნელოვანი პრობლემის გადაწყვიტა არ ძალუძს, რაც ბაზრის ფიასკოს სახელწოდებითაა ცნობილი (მაგალითად, Долан, Линдсей, 1992, сс. 92-96). ამ პრობლემათაგან, უწინარეს ყოვლისა, ძირითად სამს გამოყოფენ (Лившиц, 1991, сс. 5-6):

1. გარე ეფექტების (ექსტერნალების) თავიდან აცილება;
2. საზოგადოებრივი (და კვაზისაზოგადოებრივი დოვლათის მნიშვნელოვანი ნაწილის) წარმოება;
3. ეკონომიკის საჭირო ფულის მასით უზრუნველყოფა.

გარე ეფექტი, ანუ ექსტერნალია, თავისი ბუნებით ერთი ადამიანის საქმიანობის სხვათა კეთილდღეობაზე ზეგავლენას ნიშნავს. ეს ეფექტი შეიძლება იყოს როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი. კერძოდ, როცა ადამიანი თავისი სახლის ფასადის გაღამაზებაზე იღებს გადაწყვეტილებას, ბუნებრივია, ამას შედეგად სხვებზე დადებითი გარე ეფექტი მოჰყვება, ვინაიდან ისინი ღამაზი შენობის ხილვით ესთეტიკურ სიამოვნებას მიიღებენ; ამ მაგალითის საწინააღმდეგოდ, ქიმიური წარმოების შემთხვევაში, ბუნებაზე მიყენებული ზარალის შედეგად ადამიანის კეთილდღეობაზე მოქმედი უარყოფითი გარე ეფექტი იქმნება.

ორივე შემთხვევაში ბაზარზე მყოფი აგენტების საბაზრო თანასწორობის პრინციპი ირღვევა:

– პირველ შემთხვევაში ის ზარალდება, ვისი საქმიანობის შედეგადაც დადებითი გარე ეფექტი იქმნება, რადგანაც სხვებზე (გადანაწილებული) პოზიტიური ზეგავლენა მათ მიერ ყოველგვარი მცდელობის გარეშე მიიღება;

– მეორე შემთხვევაში კი ყველა ის ზარალდება, ვინც უარყოფით გარე ზეგავლენას განიცდის, რადგან ის, ვინც უარყოფით გარე ეფექტს ქმნის (მაგალითად, ქიმიური წარმოება), სათანადო ეკონომიკურ სარგებ-

ლობას მაშინ იღებს, როცა ამით სხვა დანარჩენის მდგომარეობა ზიანდება.

იმისათვის, რომ გარე ეფექტებით გამოწვეული საბაზრო უთანასწორობა მინიმუმამდე იქნეს დაყვანილი, ბაზრის საქმიანობაში სახელმწიფო ერევა, რადგანაც თავად ამ პრობლემის საკუთარი ძალებით გადაწყვეტის შესაძლებლობა ბაზარს არ გააჩნია. ამ შემთხვევაში სახელმწიფოს შეუძლია ორი მეთოდით იმოქმედოს: ადმინისტრაციული რეგულირებითა და გარე ეფექტის ინტერნალიზებით.

პირველი მეთოდის თანახმად, მართვის სპეციალურ სახელმწიფო ორგანოს შეუძლია ან რომელიმე კონკრეტული უარყოფითი გარე ეფექტი საერთოდ აკრძალოს (მაგალითად, ქიმიური ნარჩენების მოხვედრა სასმელი წყლის მიწოდების სისტემაში და ასეთი ქმედების დანაშაულის რანგში აყვანა), ან მისი ზედა ზღვარი დააწესოს (მაგალითად, თითოეული სახეობის ქიმიური საწარმოსათვის ქიმიური ნარჩენისათვის მაქსიმალური ზღვარის დაწესება).

მეორე მეთოდის მიზანი კი ისეთი ეკონომიკური ბერკეტების ამოქმედებაში მდგომარეობს, რაც გარე ეფექტების შემქმნელი ინდივიდების მხრიდან მათ შიგა ეფექტებში გადაყვანას გამოიწვევს, როცა ისინი თავიანთ საქმიანობაში იძულებულნი იქნებიან, გარე ეფექტები გაითვალისწინონ. უარყოფითი გარე ეფექტების ინტერნალიზებისათვის ამ ეფექტების ყოველ ერთეულზე (მაგალითად, ყოველ ერთ ტონა ქიმიურ ნარჩენზე) სპეციალური გადასახადები გამოიყენება, რომელიც ეკონომიკურ ლიტერატურაში პიგუს გადასახადების სახელწოდებითაა ცნობილი; დაბეგერის ამ სისტემის

პირობებში უაყოფითი გარე ეფექტის წარმომქმნელს ამ ეფექტის შემცირების შიგა სტიმული ექნება. რაც შეეხება დადებითი გარე ეფექტების ინტერნალიზებას, ამ მიზნით სახელმწიფოს შეუძლია სუბსიდირების მექანიზმი აამოქმედოს, რაც ამ ეფექტის წარმომქმნელს შიგა სტიმულს მისცემს – ის არ შეამციროს.

გარე ეფექტით გამოწვეული საბაზრო უთანასწორობის შემცირების ხსენებული მეთოდების გამოყენებით ამ უთანასწორობის სიმწვავეს სახელმწიფო მეტნაკლებად ამცირებს, მაგრამ სრულ თანასწორობას მაინც ვერ აღწევს.

თავისუფალ ბაზარს, როგორც ზემოთ აღინიშნა, საზოგადოებრივი დოვლათის წარმოება არ ძალუძს, რადგანაც ის არაკონკურენტულია (ანუ წარმოების მოცემული დონის პირობებში დამატებითი მოხმარების ზღვრული დანახარჯი ნულის ტოლია) და არავამორიცხვადი (ანუ შეუძლებელია ადამიანების გამორიცხვა მოხმარებიდან). საზოგადოებრივი დოვლათის ბუნებიდან გამომდინარე, ადამიანებს დოვლათით შეუძლიათ ისე ისარგებლონ, რომ მის წარმოებაზე რაიმე ხარჯი არ გასწიონ⁸. მაშასადამე, საზოგადოებრივი დოვლათი დადებითი გარე ეფექტის მატარებელია, რაც, როგორც უკვე აღინიშნა, თავის მხრივ, ადამიანთა საბაზრო უთანასწორობას იწვევს.

საზოგადოებრივი დოვლათის მოცემული ბუნება იმას განაპირობებს, რომ კერძო სექტორს მისი წარმო-

⁸ ეს მოვლენა “ფრირაიდერის” (free-rider – უფასო სარგებლობა) პრობლემის სახელწოდებითაა ცნობილი (მაგალითად, Макконнелл, Брю, 1992, Т. 1, с. 100; Фишер, Дорнбуш, Шмалензи, 1993, с. 64).

ების უშუალო ინტერესი არ აქვს და ამიტომ ამის განხორციელება სახელმწიფო სექტორს უხდება.

არაგამორიცხვადი ან არაკონკურენტული დოვლათი (მაგალითად, ქუჩები და ავტომაგისტრალები, პოლიცია და სახანძრო დაცვა, ბიბლიოთეკები და მუზეუმები, და ა.შ.) *კვაზისაზოგადოებრივი დოვლათის* სახელწოდებითაა ცნობილი (მაგალითად, Макконнелл, Брю, 1992, T. 1, c. 100); პრინციპში, ის შეიძლება კერძო სექტორის მიერ იყოს წარმოებული, მაგრამ ეს სათანადო დონით დადებითი ეფექტის გარეთ გადადინების გამო არ მოხდება, რაც სახელმწიფო სექტორს კვაზისაზოგადოებრივი დოვლათის წარმოებაში ჩართვას აიძულებს⁹.

საზოგადოებრივი (და კვაზისაზოგადოებრივი) დოვლათის წარმოებისას სახელმწიფოს უმთავრესი პრინციპი თანასწორობაა: ეს დოვლათი საზოგადოების ყველა წევრისათვის თანასწორად ხელმისაწვდომი უნდა იყოს.

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია საზოგადოებრივი დოვლათის ისეთი ნაირსახეობა, როგორცაა, *ეკალიტარული დოვლათი*, ანუ სოციალური სიმშვიდე,

⁹ კვაზისაზოგადოებრივი დოვლათის ნაირსახეობას საკლებო დოვლათი წარმოადგენს, სადაც კლუბი მოიაზრება, როგორც წილობრივი მონაწილეობის გზით საერთო სარგებლობის მისაღებად ადამიანთა ნებაყოფლობითი გაერთიანება. საკლებო დოვლათი თავისი ბუნებით საზოგადოებრივია (რადგან მისით კლუბის ყველა წევრი ერთნაირად სარგებლობს), მაგრამ კლუბის წევრობისათვის დაწესებული მოსაკრებელი ან სხვა შენატანი და სხვა შესაძლო შეზღუდვები შესაძლებელს ხდის, რომ ეს დოვლათი კლუბის კოდექსში დოკალიზდეს, რაც, პრინციპში, ამ დოვლათის წარმოებაში სახელმწიფო სექტორის ჩართვის აუცილებლობას გამორიცხავს (Cornes, Sandler, 1996, pp. 33-34).

რომელიც მოსახლეობის ნაკლებად უზრუნველყოფილი ფენებისათვის გაწეული დახმარებით მიიღწევა¹⁰ (Paparva, 1993, pp. 58-60; 1994, pp. 39-40; Папарава, 1993, сс. 36-37). ამ დახმარების საფუძველს სოციალური დაცვის სახსრები (შემწეობები) წარმოადგენს, რომლებიც შემოსავლისა და სიმდიდრის გადანაწილების გზით იქმნება. აღსანიშნავია, რომ ტრადიციული ეკონომიკის სახელმძღვანელო ლიტერატურაში ამ მიზნით გაწეული ტრანსფერტული გადასახდელები არამწარმოებლურ გარიგებებადაა კვალიფიცირებული (მაგალითად, Макконнели, Брю, 1992, Т. 1, с. 118).

როგორც ცნობილია, საბაზრო მექანიზმს, ისევე, როგორც არასაბაზროს (Фридман, Фридман, 1990, с. 96), დიდი ქონებრივი უთანაბრობა შეუძლია წარმოშვას, რაც შემოსავლის განაწილების მექანიზმის მოქმედების შედეგია: მსხვილი კაპიტალისა და მიწის ფართობების მფლობელებს, მაღალხელფასიან დაქირავებულ მუშაკებს (მათი შრომის იშვიათობის გამო), დიდი ოდენობით შემკვიდრებამიღებულ ხალხს შემოსავლის მაღალი დონე აქვს; მაგრამ საზოგადოება ისეთ ადამიანებსაც მოიცავს (ხანდაზმულებს, უმუშევრებსა და ა.შ.), რომელთაც საბაზრო სისტემის ფარგლებში ან ძალიან მცირე შემოსავლები აქვთ, ან იგი საერთოდ არ აქვთ. სახელმწიფო, გადასახადებისა და გადასახდელების მობილიზაციის ხარჯზე, ტრანსფერტული გადასახდელის გზით, ყველას, ვინც სოციალურ დაცვას საჭიროებს, შემწეობას აძლევს.

¹⁰ ევალტიარული დოკლამი ევალტიარიზმის კონცეფციაში, რომელიც შედეგების თანასწორობის, როგორც საბოლოო მიზნის კონცეფციაა (Фридман, Фридман, 1990, с. 87), არ უნდა აგვერიოს.

სახელმწიფოს ეს ქმედება საბაზრო ეკონომიკის პირობებში არათანაბარი შემოსავლების უზრუნველყოფის (რაც ეგალიტარიზმის კონცეფციის არსია) ან სოციალიზმის სხვა მიზნების მიღწევის აუცილებლობით კი არა, არამედ შემოსავლების უთანაბრობის შემცირების გზით საზოგადოების სოციალური სიმშვიდის უზრუნველყოფისაკენ სწრაფვითაა მოტივირებული.

მოსახლეობის ნაკლებუზრუნველყოფილი ფენების მხარდაჭერის გზით მიღწეულ სოციალურ სიმშვიდეს ხევენ ეგალიტარულ დოვლათს ვუწოდებთ (Papava, 1993, pp. 58-60; 1994, pp. 39-40; Папава, 1993, сс. 36-37). იგი სოციალური დახმავებისა და უზრუნველყოფის განვითარებაზე, უმუშევრებისა და ომის მონაწილეთათვის შემწეობის აღმოჩენაზე, უფასო სამედიცინო დახმარების სახელმწიფო პროგრამებზე, სახელმწიფო საბინაო მშენებლობაზე და ა.შ. არის დაფუძნებული. სხვა სიტყვებით, ეგალიტარული დოვლათის წარმოების საფუძველი სოციალური ტრანსფერის გზით ე.წ. “ვერტიკალური” თანასწორობის (Barr, 1997, с. 59) დამყარებაა.

რადგან ეგალიტარული დოვლათი ტრანსფერტული გადასახდელის მეშვეობით იქმნება, ამიტომ, ტრადიციული ეკონომიკისგან განსხვავებით, ბუნებრივია, რომ მათი მწარმოებლური ხასიათი ვალიართ.

როგორც ნობელის პრემიის ლაურეატი ჯეიმს ტობინი აღნიშნავდა, “უხილავი ხელის” შესახებ თეორემის მოდიფიკაციის საჭიროებას სწორედ გარე ეფექტების თავიდან აცილება და საზოგადოებრივი დოვლათის წარმოების აუცილებლობა განაპირობებს (Тобин, 2002).

მესამე ძირითადი პრობლემა, რომლის გადაჭრაც თავისუფალ ბაზარს არ ძალუძს, ეკონომიკის საჭირო რაოდენობის ფუნქციით უზრუნველყოფაა, თუმცა თეორიულ დონეზე შესაძლებლად და ეფექტიანადაც არის მისწეული ამ ფუნქციის სახელმწიფოდან უშუალოდ ბაზრისათვის გადაცემა (Хайек, 1996).

ამ სამი ძირითადი პრობლემის გარდა, სახელმწიფოს ვაღია, თავისუფალ კონკურენციას მისი დამაბრკოლებელი ბარიერების მოშლის გზით შეუწყოს ხელი, რათა საბაზრო ინფორმაციის თავისუფალი გავრცელება და კაპიტალის დაუბრკოლებელი გადადინება მაქსიმალურად იყოს შესაძლებელი (მაგალითად, Ширяева, Мамедова, 1992, сс. 104-108). აქ განსაკუთრებული მნიშვნელობა სახელმწიფოს ისეთ ფუნქციებს ენიჭება, როგორც საბაზრო სისტემის ფუნქციონირების მხარდაჭერისა და გათვლებისათვის სამართლებრივი ბაზისა და საზოგადოებრივი ატმოსფეროს შექმნა და ეკონომიკის სტაბილიზაციაა (რაც, უწინარეს ყოვლისა, ინფლაციის დაბალი და დასაქმების მაღალი დონეების მიღწევაში უნდა გამოიხატოს) (მაგალითად, Макконнелл, Брю, 1992, Т. 1, сс. 95-96, 101).

აღნიშნულ პრობლემებთან ერთად, ისიც უნდა იქნეს გათვალისწინებული, რომ სახელმწიფოს ასევე აქვს საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების დარეგულირების, ქვეყნის შიგნით სხვადასხვა ეკონომიკურ სუბიექტებს შორის შესაძლო წინააღმდეგობათა პროფილაქტიკის, განსაკუთრებულ ვითარებაში, მაგალითად, ომის დროს ეკონომიკის უშუალო მართვის (Йохансен., 1982, сс. 36-37), ქვეყნის განვითარების გრძელვადიანი პროგრამების (Леонтьев, 1990, сс. 394-

405) ფუნქციები; ასე რომ, ფსევდორეალური ბაზრის პირობებში აღამ სმითისეული “უხილავი ხელი” სახელმწიფოს “ხილული ხელით” იცვლება (Sirkin, 1968).

უწინარეს ყოვლისა ექსტერნალების, საზოგადოებრივი დოვლათის წარმოების აუცილებლობის, მონოპოლური წარმონაქმნების მხრიდან საბაზრო ინფორმაციის გაურცელების, კაპიტალის გადადინებისა და, საბოლოო ჯამში, თავისუფალი კონკურენციის შეზღუდვის გამო, ბაზარი მასში მონაწილე აგენტების შესაძლებლობათა თანასწორობას პრაქტიკულად ვერ უზრუნველყოფს, ანუ საბაზრო თანასწორობა ირღვევა, რაც თავისუფალი ბაზრის მოდელიდან გადახვევის ტოლფასია¹¹. ამ შემთხვევაში სახელმწიფოს “ხილული ხელის” აგრეგირებული ფუნქცია (როგორც ეს ზემოთ იქნა განხილული) თავისუფალი ბაზრის პრინციპებიდან გადახვევის მაქსიმალური შემცირებაა. აუცილებელია, ხაზი იმასაც გაესვას, რომ ეს უკანასკნელი პრობლემა, თავის მხრივ, არ გამოირიცხავს, რომ, სინამდვილეში, სახელმწიფოს “ხილული ხელი” თავად არ იყოს მანიკერი, თავად (რაც მთავარია, შეგნებით) აფერხებდეს საჯაროდ გაცხადებული მიზნების მიღწევას (Долан, Линдсей, 1992, с. 98). მაშასადამე, სახელმწიფოს ზემომოყვანილი ქმედება თავისუფალი ბაზრის მხარდასაჭერად, თავის მხრივ, ასევე თეორიული კონს-

¹¹ აუცილებელია აღინიშნოს, რომ საბაზრო თანასწორობის ხსენებული დამრღვევი “ძალების” გარდა მისი შენარჩუნების “ძალებიც” მოქმედებს; კერძოდ, ხაზი უნდა გაესვას მასობრივ სამრეწველო პროდუქციასა და მასობრივ მსყიდველობითუნარიანობას. რაც მომხმარებელთა მეტ-ნაკლებად თანასწორ მდგომარეობაში ხაყენების ტენდენციას ქმნის (Козловски, 1996, сс. 54-55).

ტრუქციაა და, ამდენად, ისევეა საჭირო, როგორც თავისუფალი ბაზრის მოდელი.

ბაზრის აღწერილი მოდელის რეალურისაგან განსაზღვრად მას ფსევდორეალური ბაზრის მოდელი ვუწოდოთ. სადაც მიღებულია დაშვება, რომ სახელმწიფოს “ხილული ხელის” არა მარტო მოწოდებულია, არამედ სინამდვილეშიც ატარებს ქმედით ზომებს თავისუფალი ბაზრის პრინციპებიდან გადახრის მინიმუმაციისა და იმ ამოცანათა გადასაჭრელად, რომლებიც თავისუფალი ბაზრის “კომპეტენციას” სცდება.

§2.4. საზოგადოებრივი არჩევანის თეორია და რეალური ბაზარი

სახელმწიფოს “ხილული ხელის” საქმიანობის შეხახებ არაერთი სახელმძღვანელოს ტიპის სპეციალური გამოცემა არსებობს, სადაც ამ პრობლემის კვლევის შესახებ დაგროვილი მდიდარი გაპოცდილებაა თავმოყრილი (მაგალითად, Аткинсон, Стиглиц, 1995; Стиглиц, 1997; Якобсон, 1996).

სახელმწიფოს “ხილული ხელის” ქმედუნარიანობისა და ეფექტიანობის ანალიზის საუკეთესო სამუალებას საზოგადოებრივი არჩევანის თეორია იძლევა (Бюкенен, 1997; Бьюкенен, Таллок, 1997)¹², რომლის საფუძველზეც ის ძირითადი მიზეზი ხდება გასაგები თუ ფსევდორეალური ბაზარი რეალურისაგან რატომ განსხვავდება.

¹² იხ. აგრეთვე (Нуриев, 2005).

ამ თეორიის ამოსავალ პრინციპს ის წარმოადგენს, რომ ადამიანი, იმის მიუხედავად, კერძო პირის თუ საზოგადო მოღვაწის როლში გამოდის, ერთნაირად მოქმედებს (მაგალითად, Долан, Линдсей, 1992, с. 359). რადგან სახელმწიფოს “ხილული ხელი” სწორედ იმ ადამიანების მიერ და მათი ქმედების გამო არის “ხილული”, ვისაც მაღალი საზოგადოებრივი თანამდებობები უკავია, ამიტომ, თუ სახელმწიფოს “ხილული ხელი” თავისი ქმედებით თავისუფალი ბაზრის ფიასკოს მინიმიზაციას მაინც არ უზრუნველყოფს, სხვა თანაბარ პირობებში ეს იმ ადამიანების მანკიერებითაა გამოწვეული, ვინც სახელმწიფოს “ხილული ხელის” ფუნქცია “იტვირთა” და საკუთარი მანკიერების გამო ისიც მანკიერი გახადა.

საბაზრო ეკონომიკის პირობებში მოქმედი ადამიანის დასახასიათებლად, როგორც ცნობილია, ეკონომიკურ ლიტერატურაში *homo economicus*-ის ცნებაა (ანუ ისეთი ადამიანის, რომლის განმსაზღვრელი მოტივებია თჯახში მაქსიმალური სარგებლიანობის, ხოლო ფირმაში მაქსიმალური მოგების მიღება) შემოდებული. საზოგადოებრივი არჩევანის თეორიის თანახმად, იმ ადამიანებს, რომელთაც საზოგადოებრივი თანამდებობები უჭირავთ, საკუთარი ინტერესები პირადი სარგებლობის გაზრდის თვალსაზრისით ისევე ამოძრავებთ, როგორც *homo economicus*-ს (მაგალითად, Долан, Линдсей, 1992, с. 359). სხვა სიტყვებით, საზოგადოებრივ თანამდებობაზე წარმოდგენილი ადამიანები *homo economicus*-ის კატეგორიას განეკუთვნებიან, და ეს გასაკვირი არც არის, რადგან მთელი საზოგადოება საბაზრო ეკონო-

მიკის პირობებში, როგორც წესი, მხოლოდ ასეთი ადამიანებისაგან შედგება.

როცა ლაპარაკია საზოგადოებრივ თანამდებობაზე მყოფი ადამიანების პირად სარგებლობაზე, უწინარეს ყოვლისა, *პოლიტიკური რენტის* ძიება იგულისხმება, რაც პოლიტიკური პროცესის გზით ეკონომიკური რენტის მოძიებასა და დაცვას ნიშნავს, სადაც *ეკონომიკური რენტა* გაიგება, როგორც წარმოების ამა თუ იმ ფაქტორის იხუთი საფასური, რომელიც ამ ფაქტორის ალტერნატიულ ღირებულებას აღემატება (მაგალითად, Долан, Линдсей, 1992, с. 99).

პოლიტიკური რენტის საუკეთესო მაგალითია *სუბსიდია*. სუბსიდიების გზით საზოგადოებრივ თანამდებობაზე მყოფი *homo economicus*-ი ცდილობს არჩევნებში იმ ამომრჩეველთა მხარდაჭერა მიიღოს, რომლებიც ამ სუბსიდიების და მათი საშუალებებით პოლიტიკური რენტის მიმღებნი არიან (Долан, Линдсей, 1992, с. 99), თუმცა, თეორიულად, სუბსიდიის დანიშნულება, როგორც ეს ზემოთ აღინიშნა, დადებითი გარე ეფექტის ინტერნალიზებაა, რამაც ამ ეფექტის წარმომქმნელს სტიმული უნდა მისცეს, ის არ შეამციროს, ანუ მან, როგორც დადებითი გარე ეფექტის შემქმნელმა, თავი საბაზრო თანასწორობის პირობებში უნდა იგრძნოს.

პოლიტიკური რენტის ძიების კიდევ ერთ თვალსაზრისთ მაგალითს საზოგადოებრივ თანამდებობებზე მყოფი პირების მიერ *იმპორტზე გადასახადების, ასევე ბრძანდევების, კვოტირებისა და ლიცენზირების ხაზრების* შემოღებით კონკურენციის შეზღუდვა წარმოადგენს, რაც, საბოლოო ჯამში, საბაზრო ფასების დამა-

ხინჯებასა და პოლიტიკური რენტის შექმნას (Долан, Линдсей, 1992, сс. 99-100), ანუ საბაზრო თანასწორობის დარღვევას, თავისუფალი ბაზრის პრინციპების უარყოფას განაპირობებს.

საბაზრო თანასწორობის დარღვევის და, ამდენად, თავისუფალი ბაზრის პრინციპების უარყოფის ყველაზე უფრო არაპუმანური მაგალითი *ეკონომიკური დისკრიმინაცია*¹³, რომელიც იმაში გამოიხატება, რომ ინდივიდებს, რომლებიც ერთმანეთისგან მხოლოდ რასის, ეროვნების, სქესის ან(და) ასაკის მიხედვით განსხვავდებიან, განსხვავებული შესაძლებლობები აქვთ (მენკიუ, 2008, გვ. 402; Mankiw, 2004, p. 420; Мэнкью, 1999, с. 415), რაც, საბოლოო ჯამში, სამსახურში მოწყობის, თანამდებობრივი დაწინაურების, სათანადო ხელფასის მიღებისა და მომატების, განათლების მიღების და ა.შ. განსხვავებულ შესაძლებლობებში პოუვს ასახვას (Макконнелл, Брю, 1992, Т. 2, с. 308).

საბაზრო დისკრიმინაციის სხვადასხვა თეორიას საფუძვლად დისკრიმინაციის სხვადასხვა წყარო უდევს: პირველის თანახმად, დისკრიმინაციის საფუძველი პირადი ცრურწმენაა, მეორეს თანახმად – სტატისტიკური ცრურწმენა, ხოლო მესამეს კი – მონოპოლიური ძალა (Эренберг, Смит, 1996, сс. 463-479). იმავედროულად შეიძლება ითქვას, რომ ეკონომიკურ თეორიაში აღიარებულ დებულებად ითვლება ის, რომ ეკონომიკური დისკრიმინაციის ინიცირება, უწინარეს ყოვლისა,

¹³ ეკონომიკური დისკრიმინაციის პრობლემის კვლევაში განსაკუთრებული წვლილი ეკონომიკის დარგში ნობელის პრემიის ღაურებატებს ჯარი ბეკერსა (Becker, 1971) და მილტონ ფრიდმენს (Friedman, 1982, ch. VII) მიუძღვის.

მომხმარებლებისა და სახელმწიფოს მხრიდან ხდება (მაგალითად, მენქიუ, 2008, გვ. 406; Mankiw, 2004, pp. 423-424; Мэнкью, 1999, с. 419).

მომხმარებლის მხრიდან დისკრიმინაცია მხოლოდ და მხოლოდ ცრურწმენას ემყარება და მას მეწარმეების მხრიდან რაიმე ეკონომიკური საფუძველი არ გააჩნია, რადგანაც დისკრიმინაცია, როგორც ასეთი, უწინარეს ყოვლისა, მეწარმეთათვის ეკონომიკურად წამგებიანია¹⁴; მაგალითად, რასისტული მომხმარებლის ინტერესების გათვალისწინების გამო თეთრკანიანი მოსამსახურისათვის უფრო მეტი უნდა იქნეს გადახდილი, ვიდრე შავკანიანისათვის, რის შედეგადაც საბაზრო ფასები მახინჯდება და მეწარმეები მოგების ნაწილს კარგავენ. ამით კი, საბოლოო ჯამში, მოვლიანად ქვეყნის ეკონომიკა ზარალდება¹⁵.

პოლიტიკური რენტის მიღების მიზნით, ის ადამიანები, რომლებსაც საზოგადოებრივი თანამდებობები უკავიათ, მომხმარებელთა ხსენებულ ცრურწმენაზე დაყრდნობით შესაბამის სახელმწიფო პოლიტიკას შეიმუშავენ და ცხოვრებაში გაატარებენ, რის შედეგადაც დისკრიმინაცია სახელმწიფოს მხრიდანაც დაკა-

¹⁴ აუცილებელია აღინიშნოს, რომ დისკრიმინაციის საფუძველი შეიძლება არა მარტო მომხმარებლების, არამედ დამქირავეებლებისა და დაქირავეებულების პირადი ცრურწმენაც იყოს (Эренберг, Смит, 1996, сс. 464-471).

¹⁵ აშშ-ის მაგალითზე ჩატარებული გაანგარიშების თანახმად, შავკანიანებს მორის უმუშევრობის თეთრკანიანებს შორის უმუშევრობასთან უფრო მაღალი დონისა და შავკანიანების პროფესიული განათლების თეთრკანიანებთან შედარებით მიუწვდომლობის გამო, აშშ-ის ეკონომიკა, შრომის მწარმოებლურობის მოცუვლილი დონის პირობებში, წარმოების მოცუვლობის დაახლოებით 4 პროცენტს კარგავს (Макконнелл, Брю, 1992, Т. 2, сс. 310-311).

ნონდება. პოლიტიკური რენტის მიმღები კი, მაგალითად, რასისტული ტიპის სახელმწიფოში თეორიკანიანი მოსახლეობაა.

აქვე აუცილებელია აღინიშნოს, რომ, მართალია, ყოფილ კომუნისტურ ქვეყნებში დისკრიმინაცია ოფიციალურად გამორიცხულად ითვლებოდა, მაგრამ, დღეს უკვე ნათელია, რომ ეს, სქესობრივი და ეთნიკური ნიშნით უთანასწორობის გამო, ასე ხუდაც არ იყო (Meurs, 1998).

პოლიტიკური რენტის ძიების კვებში განსაკუთრებით *ღობიხში* და *ღოვრულინგი* უნდა გამოიყოს, პირველის თახახმად, ხელისუფლების წარმომადგენლები გარკვეული პოლიტიკის პროპაგანდის საფუძველზე ცდილობენ მათ უკან მდგარი ადამიანების (ამომრჩევლების) ინტერესების გამოძახტველი ღონისძიებები გაატარონ ცხოვრებაში, მეორეს მიხედვით კი საკანონმდებლო ორგანოების წევრები ერთმანეთში ხმებით ვატრობენ, რათა, საბოლოოდ მათთვის ესა თუ ის სასურველი გადაწყვეტილება იქნეს მიღებული (Долан, Линдсей, 1992, сс. 366-369). მაშასადამე, იმ პოლიტიკური მიზნების რეალიზება, რაც სახელმწიფოს მიერ ოფიციალურად არის გაცხადებული, საბოლოო ჯამში არა მარტო ამ მიზნებიდან უშუალოდ გამომდინარე პროცნოზირებად, არამედ გაუთვალისწინებელ შედეგებსაც იწვევს, რაც “გაუთვალისწინებელი შედეგების კანონის სახელწოდებითაა” ცნობილი (Долан, Линдсей, 1992, с. 27).

საზოგადოებრივი არჩევანის თეორია იმას ნათელყოფს, თუ სახელმწიფოს “ხილული ხელი” ხშირ შემთხვევაში რატომ ვერ ახერხებს მისი უშუალო დანიშნუ-

ლების – თავისუფალი ბაზრის პრინციპების მხარდაჭერასა და ამ უკანასკნელის მიერ გადაუწყვეტელი პრობლემების წარმატებით გადაწყვეტას. შედეგად, რელობაში სახელმწიფოს “ხილულ ხელს”, არცთუ იშვიათად, უპრიანია “მახინჯი ხელი” ეწოდოს.

როცა ბაზარში სახელმწიფოს წარუმატებელი ჩარევის განსაკუთრებით მიუღებელი ფორმები აღვივლებრივი ხელისუფლების მიერაა ინიცირებული, მაშინ ე.წ. “უხილავი ფეხის” ეფექტი იწყებს მოქმედებას, როცა ადამიანები იცვლიან საცხოვრებელ ადგილს ცხოვრებისა და მუშაობის პირობების გაუმჯობესების მიზნით (Фишер, Дорнбуш, Шмалензи, 1993, сс. 392-393).

საქმე უფრო რთულადაა, როცა ბაზარში სახელმწიფოს წარუმატებელი ჩარევის განსაკუთრებით მიუღებელი ფორმები ცენტრალური ხელისუფლების მიერაა ინიცირებული, მაგრამ გლობალიზაციის თანამედროვე ეპოქაში, პრინციპში, ამ პრობლემის დაძლევაც შეიძლება, რადგან “უხილავი ფეხის” ეფექტი საერთაშორისო დონეზეც მოქმედებს, როცა ადამიანები ერთი ქვეყნიდან საცხოვრებლად მეორეში გადადიან.

რეალური ბაზრის პირობებში ბაზარში სახელმწიფოს წარუმატებელი ჩარევის დაძლევის ერთადერთი გზა თავად საბაზრო მექანიზმში ძევს¹⁶; თავისუფალი ბაზრის პრინციპების მხარდაჭერა მხოლოდ საბაზრო დემოკრატიის დამყარებისა და განმტკიცების გზითაა

¹⁶ აუცილებელია აღინიშნოს, რომ საბაზრო მექანიზმის საფუძველი – მოთხოვნასა და მიწოდებაზე დაფუძნებული ფასწარმოქმნა, ყველა წოდებრივ და პირად პრივილეგიას სპობს, და ამით სოციოლოგიური თვალსაზრისით, თანასწორობას უზრუნველყოფს (Козловски, 1996, с. 55).

შესაძლებელი; აქედან გამომდინარე, სახელმწიფოს “ხილული ხელის” განმსაზღვრელი ფუნქცია სახელმწიფოში დემოკრატიული ინსტიტუტების დამკვიდრების გზით თავისუფალი ბაზრის შემაფერხებელი ყველა ძალის მაქსიმალური შესუსტება უნდა იყოს, რაც, თავის მხრივ, ძალზე რთული ამოცანაა, რადგანაც იგი არა მარტო ეკონომიკურ პრობლემებთან, არამედ იმ ეროვნულ, ისტორიულ, კულტურულ, სოციალურ ფასეულობებთანაც არის დაკავშირებული, რითაც ესა თუ ის ქვეყანა ცხოვრობს.

§2.5. რეალური ბაზარი პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის საწყის ეტაპზე

თავისუფალი ბაზრის პრინციპების დამკვიდრების პრობლემა განსაკუთრებით მწვავედ პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესში მეოფ ქვეყნებში დგას, რადგან ამ ქვეყნებში ბაზარი, როგორც ასეთი, თავად ჩამოყალიბების სტადიაში იმყოფება. ხოლო, როცა ბაზარი ბოლომდე ჩამოყალიბებული არ არის, ამ პრინციპების არსებობაც თითქმის შეუძლებელია. ამავდროს, რადგან ბაზარი ჩამოყალიბების პროცესშია, ძალზე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმას, თუ თავიდანვე კურსი თავისუფალი ბაზრის იდეალისაკენ რამდენად სწორად იქნება აღებული.

ადამიანის ის ტიპი, რომელიც არსებული ეკონომიკური სისტემის რღვევის გამო პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესის დაწყების აუცილებლობის წინაშე აღმოჩნდა, *homo soveticus*-ი (ანუ სახელმწი-

ფოს მიერ ჩაგრული და მოღიახად მასზე დამოკიდებული ადამიანიდან) იყო და კაპიტალისტურ ეკონომიკაზე გადასვლის პოსტკომუნისტური გზა შეიძლება გაანადგოვდეს, როგორც *homo soveticus*-ის *homo transformativus*-ის მოშუალებით *homo economicus*-ად ტრანსფორმაციის პროცესი¹⁷.

თუკი ჩამოყალიბებული და მეტ-ნაკლებად განვითარებული კაპიტალისტური ურთიერთობების პირობებში საზოგადოებრივი თანამდებობები, როგორც ეს ზემოთ აღინიშნა, *homo soveticus*-ის ტიპის ადამიანებს უკავიათ, პოსტკომუნისტურ საზოგადოებაში ესენი *homo transformativus*-ის ტიპის ადამიანები არიან. თუ ამასთან ერთად იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესში ახალი საბაზრო ეკონომიკის შესატყვისი ფორმალური ინსტიტუტების შექმნისას ვაკუუმის წარმოქმნის შესაძლებლობა ხშირია, გასაგებია, რომ გარკვეულ სახეცვლილებას პოლიტიკური რენტის ძიების ზემოაღნიშნული მექანიზმიც განიცდის.

პოლიტიკური რენტის ძიება პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პირობებში, უწინარეს ყოვლისა, ოთხი ძირითადი მიმართულებით შედგება: ესენია – *სპეკულაცია, სუბსიდიები იმპორტზე, შედავათიანი კრედიტები და ნომენკლატურული პრივატიზაცია*, რაც ერთობლიობაში *homo transformativus*-ის რენტაზე ორიენტირებულ ქცევას ქმნის (Ослунд, 1996). ეს მიმართულებები შემდეგი ბუნებისაა (Ослунд, 1996, сс. 101-102):

¹⁷ უფრო დეტალურად ეს საკითხი პირველ თავშია განხილული.

1. პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესის დასაწყისში, როცა ფასები სრულად ჯერ კიდევ არ იყო გათავისუფლებული, საზოგადოებრივ თანამდებობებზე მყოფი პირები ან(და) მათი წარმომადგენლები იაფფასიან დეფიციტურ საქონელს იძენდნენ და საბაზრო ფასად ყიდდნენ;

2. რადგან პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესის დასაწყისში ვალუტის მრავალი გაცვლითი კურსი ჯერ კიდევ შენარჩუნებული იყო, საზოგადოებრივ თანამდებობებზე მყოფ პირებს ან(და) მათ წარმომადგენლებს ხელი მიუწვდებოდათ, მყარი ვალუტა იაფად შეეძინათ, ხოლო შემდეგ იმპორტირებული საქონელი საბაზრო ფასად გაეყიდათ;

3. პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესის საწყის ეტაპზე შედავასთან სახელმწიფო კრედიტების სისტემა შენარჩუნებული იყო. მათი მიმღები კი მხოლოდ საზოგადოებრივ თანამდებობებზე მყოფი პირები ან(და) მათი წარმომადგენლები იყვნენ;

4. საზოგადოებრივ თანამდებობებზე მყოფი პირები საპრივატიზაციო ობიექტის ფასს ხელოვნურად ამცირებდნენ და, იმავედროულად, თავად პრივატიზაციის პროცესი რაიმე განსაკუთრებული საჯაროობის გარეშე მიმდინარეობდა, რის შედეგადაც ახალ მესაკუთრეთა რიგში მოგვევლინენ ან თვით ეს პირები, ან მათი წარმომადგენლები, ან ვინც ამისათვის შესაბამისი ქრთამი გადაიხადა.

ამ “რენტაზე ორიენტირებული ქცევის” ეკონომიკური ფესვები კომუნისტური სისტემის კლექტოკრატიულ ფორმაში ძევს (Ослунд, 1996, с. 104).

ამგვარი ტიპის სახელმწიფოს დამახასიათებლად ყველაზე სწორი იქნება ცნობილი პერუელი ეკონომისტის, ერნანდო დე სოტოს მიდგომა გამოვიყენოთ, რომლის თანახმადაც, სახელმწიფო, რომელიც ძალზე ბიუროკრატიულია, არად აგდებს კანონებს, პრაქტიკულად მხოლოდ ეროვნული სიმდიდრის გადანაწილებით და არა მისი წარმოებისათვის საჭირო პირობების შექმნით არის დაკავებული, შეიძლება კვალიფიცირებდეს, როგორც მერკანტილური (de Coto, 1995, cc. 248-283). პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესის დაწყება სწორედ *მერკანტილური სახელმწიფოს* “ხილულ ხელს” დაეკისრა და რა ვასაკვირია, რომ თავიდანვე არანაირ თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკაზე რეალურ გადასვლაზე საუბარი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო.

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესის განვითარების, საბაზრო ტიპის ინსტიტუციურ მოწყობაში ვაკუუმის შევსების კვალობაზე, პოლიტიკური რენტის ძიების ხსენებული მიმართულებები აღვივებს საბაზრო ეკონომიკისათვის დამახასიათებელ გზებს უთმობს და ეს სავსებით ბუნებრივია, რადგან ფასების სრული ლიბერალიზაციის, მრავალი გაცვლითი კურსიდან მხოლოდ ერთზე გადასვლის, შედავათიანი სახელმწიფო კრედიტების სისტემის გაუქმებისა და მასობრივი პრივატიზაციის პროცესის დამთავრების შემდეგ შესაბამისი პოლიტიკური რენტის მიღების წაყროები პრაქტიკულად ისპობა.

იმისდა მიხედვით, თუ თავისუფალი ბაზრისათვის დამახასიათებელი ელემენტების ფორმირების პროცესი რამდენად მიზანმიმართულად და დემოკრატიულობის პრინციპის სრული დაცვით მიმდინარეობს, თავისუფა-

ლი ბაზრის იდეალთან მიახლოება იმდენად უფრო რეალური ხდება.

გამოყენებული ლიტერატურა

მენქიუ გ., 2008. *ეკონომიკის პრინციპები*. თბილისი, “დიოგენე”.

პაპავა ვ., 2002. *პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა*. თბილისი, “პეკ”.

Becker G. S., 1971. *The Economics of Discrimination*. Chicago, The University of Chicago Press.

Comes R., Sandler T., 1996. *The Theory of Externalities, Public Goods, and Club Goods*. Cambridge, Cambridge University Press.

Friedman M., 1982. *Capitalism and Freedom*. Chicago, The University of Chicago Press.

Mankiw N. G., 2004. *Principles of Economics*. Mason, South-Western College Publisher.

Meurs M., 1998. Imagined and Imagining Equality in East Central Europe: Gender and Ethnic Differences in the Economic Transformation of Bulgaria. In: *Theorizing Transition. The Political Economy of Post-Communist Transformations*. Ed. by J. Pickles, A. Smith. London, Routledge.

Papava V., 1993. A New View of the Economic Ability of the Government, Egalitarian Goods and GNP. *International Journal of Social Economics*, Vol. 20, No. 8.

Papava V., 1994. The Role of the State in the Modern Economic System. *Problems of Economic Transition*, Vol. 37, No. 5.

Papava V., 1996. The Georgian Economy: From "Shock Therapy" to "Social Promotion." *Communist Economies & Economic Transformation*, Vol. 8, No. 8.

Papava V., 1999. The Georgian Economy: Main Directions and Initial Results of Reforms. In: *Systemic Change in Post-Communist Economies*. Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995. Ed. by P. G. Hare. London, Macmillan Press.

Papava V., 2005. *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism*. New York, iUniverse.

Sirkin G. 1968. *The Visible Hand: The Fundamentals of Economic Planning*. New York, McGraw-Hill.

Аткинсон Э. Б., Стиглиц Дж. Э., 1995. *Лекции по экономической теории государственного сектора*. Москва, Аспект Пресс.

Барр Н., 1997. Роль государства в рыночной экономике. В кн.: *Рынок труда и социальная политика в Центральной и Восточной Европе. Переходный период и дальнейшее развитие*. Москва, ИКЦ «ДИС».

Бузгалин А. В., 1994. *Переходная экономика: курс лекций по политической экономии*. Москва, Таурис.

Бьюкенен Дж., Таллок Т., 1997. Расчет согласия. Логические основания конституционной демократии. В кн.: *Дж. М. Бьюкенен. Сочинения*. Серия: «Нобелевские лауреаты по экономике», Т.1. Москва, Таурис Альфа.

Гарсия М. Ф., 2010. Социальное конструирование совершенного рынка: голландский аукцион в Фонтен-ан-Солонь. *Вопросы экономики*, №8.

Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е., 1992. *Рынок микроэкономическая модель*. Санкт-Петербург, Российско-Британское СП «Автокомп».

Йохансен Л., 1982. *Очерки макроэкономического планирования*. Т. 1. Москва, Прогресс.

Козловски П., 1996. *Этика капитализма (с комментариями Дж. Бьюкенена)*. Эволюция и общество: Критика социологии. Санкт-Петербург, Экономическая школа.

Леонтьев В., 1990. *Экономические эссе*. Москва, Политиздат.

Лившиц А. Я., 1991. *Введение в рыночную экономику*. Москва, Квадрат.

Макконнелл К. Р., Брю С. Л., 1992. *Экономикс: Принципы, проблемы и политика*. Т. 1, 2. Москва, Республика.

Мэнкью Н. Г., 1999. *Принципы экономикс*. Санкт-Петербург, Питер Ком.

Нуриев В. М., 2005. *Теория общественного выбора. Курс лекций*. Москва, ГУ ВШЭ.

Ослунд А., 1996. «Рентоориентированное поведение» в российской переходной экономике. *Вопросы экономики*, № 8.

Папава В., 1993. Роль государства в современной экономической системе. *Вопросы экономики*. № 11.

Папава Г., 2009. *Методология познания качеств реалтей смешанной рыночной экономики и паралогизмы*. Стокгольм, SA&SS Press.

де Сото Э., 1995. *Иной путь. Невидимая революция в третьем мире*. Москва, Catallaxy.

Стиглиц Дж. Э., 1997. *Экономика государственного сектора*. Москва, Издательство МГУ: ИНФРА-М.

Тобин Дж., 2002. Теорема о «невидимой руке» должна быть модифицирована. *Российский экономический журнал*. № 3.

Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р., 1993. *Экономика*. Москва, Дело.

Фридман М., Фридман Р., 1990. Свобода, равенство и эгалитаризм. В кн.: *Фридман и Хайек о свободе*. Под ред. Г. С. Лисичкина. Минск, Полифакт-Референдум.

Хайек Ф. А., 1996. *Частные деньги*. Москва, ИНМЭ.

Ширяева Л., Мамедова Н., 1992. Неоклассическая модель государственного регулирования рыночных отношений. *Российский экономический журнал*, № 4.

Эренберг Р. Дж., Смит Р. С., 1996. *Современная экономика труда. Теория и государственная политика*. Москва, Издательство МГУ.

Якобсон Л. И., 1996. *Экономика общественного сектора. Основы теории государственных финансов*. Москва, Аспект Пресс.

თავი 3. საბაზრო ეკონომიკაზე ბადასვლა¹⁸

§3.1. ეკონომიკური მეცნიერება და კომუნისტური სისტემის მსხვერვა

საბჭოთა კავშირიდან ემიგრირებული, ცნობილი რუსი ეკონომისტის იგორ ბირმანის აზრით, კაპიტალიზმი საუკუნეების განმავლობაში ისე ვითარდებოდა, რომ ამ პროცესში სწავლული (თუ უსწავლელი) ეკონომისტები რჩევებოდა და რეცეპტებით არ მონაწილეობდნენ (Бирман, 1996, с. 521). მართალია, ეს აზრი სულაც არ უნდა იქნეს აბსოლუტურ ჭეშმარიტებად მიჩნეული, მაგრამ ის ძირითადად ასახავს ეკონომიკური მეცნიერების განვითარების იმ ისტორიულ ეტაპებს, როცა ის (მეცნიერება), როგორც წესი, მხოლოდ და მხოლოდ ეკონომიკური პრაქტიკის ანარქული იყო.

ეკონომიკურ მეცნიერებას მრავალსაუკუნოვანი გამოცდილება აქვს, თუმცა ის ყოველთვის როდი იყო მზად დროული და თანაც სწორი პასუხი გაეცა იმ საჭირობო საკითხებზე, რომელთაც დღის წესრიგში პრაქტიკა აყენებდა¹⁹. მიუხედავად ამისა, ეს “ნამორჩენა”, როგორც წესი, რამდენიმე წელიწადში აღმოიფხვრებოდა, რაც შემდგომში ეკონომიკური განვითარების პრაქტიკულ ამოცანათა გადასაწვევად ახალ იმპულსს იძლეოდა. კეინზიანულობის აღმოცენება და

¹⁸ ასევე იხ. (პაპავა, 2002, გვ 32-63; Papava, 2005a, pp. 12-27).

¹⁹ სამწუხაროდ, სიტუაცია დღესაც არ არის შეცვლილი (მაგალითად, ასათიანი, 2010).

განვითარება ამის ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითია.

დასავლეთის წამყვანი ეკონომისტები საკითხს თანამედროვე ეკონომიკური აზრის კრიზისის შესახებ იმ კუთხით ამწვავებენ, რომ ეკონომიკური მეცნიერება მოკლებულია კაპიტალისტური ეკონომიკისა და მისი მომავლის ხედვის უნარს და, აქედან გამომდინარე, ვერც შესაბამისი საკითხების გადაწყვეტა ძალუძს (Heilbroner, Milberg, 1996; Хейлбронер, 1993)²⁰.

კომუნისტური რეჟიმის კრახმა აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებსა და საბჭოთა კავშირში, ამ უკანასკნელის თითქმის იმაედროუდმა დაშლამ და თხუთმეტი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღმოცენებამ დღის წესრიგში თვისებრივად ახალი პრობლემები დააყენა, რომელთა გადაწყვეტაც იმ კლასიკური სქემების ფარგლებს სცილდება, რომლებიც ეკონომიკური მეცნიერების შიერ მთელი წინა ისტორიის განმავლობაში იქნა გამოიყენებული (Hoyz, 1993).

თავისთავად უროულეს ამოცანას წარმოადგენს კომუნისტურ პერიოდში არსებული სახელმწიფო ინსტიტუტების საბაზრო ტიპის ინსტიტუტებად გარდაქმნა (Nunberg, 1999). კომუნისტურად ორიენტირებული ეკონომიკური სისტემიდან საბაზრო სისტემაზე გადასვლის პროცესი ისეთი სახელმწიფოებისათვის, რომლებიც შეიქმნენ ფედერაციული წარმონაქმნების (სსრკ-ს,

²⁰ კიდევ უფრო მეტი სირთულეების წინაშე დგას თანამედროვე ქართული ეკონომიკური აზრი (ჯიბუტა, 2010), რომელსაც ამბავრებს ქვეყანაში შექმნილი არასახარბიელო დამოუკიდებულება ზოგადად მეცნიერების და, კერძოდ, ეკონომიკური მეცნიერების მიმართ.

იუგოსლავიის სოციალისტურ-ფედერაციული რესპუბლიკის, ჩეხოსლოვაკიის) დაშლით და რომლებიც შესაბამისი ფედერაციების უშუალო სამართალმემკვიდრეები არ იყვნენ, რთულდებოდა საკუთარი სახელმწიფოებრიობის ეკონომიკური და არა მარტო ეკონომიკური (Schmitter, 1994) საფუძვლების შექმნის ამოცანით (Balcerowicz, 1995, p. 146; Papava, 1996a, p. 252; Milanovic, 1998, p. 3). ამ ფონზე ბევრად უფრო “გამარტივებულად” წარმონხდება ყოფილი გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის (გდრ) საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესი, რადგანაც მას გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკასთან (გფრ) გაერთიანების პროცესი უძღოდა წინ (Derlien, 1999; Алънах, 1999; Барфус, 1995, сс. 58-66).

ეს პროცესი განეკუთვნება მეოცე საუკუნის დასასრულის ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან მოვლენათა რიცხვს (Stiglitz, 1992, p. 137), რომელიც შეიძლება განხილულ იქნეს, როგორც საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის გლობალური მსოფლიო პროცესი (Berend, 1994), და რომლის ზეგავლენაც ეკონომიკური აზრის განვითარებაზე შეიძლება შეედაროს გასული საუკუნის 30-იანი წლების დიდი დეპრესიის დაბრუნებას (Автоноров, 1996, с. 11) ან ევროპის რეკონსტრუქციას მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ (Fischer, 1992; Fischer, Frankel, 1992; Sachs, 1992; Summers, Nordhaus 1992; Wolfson, 1992). ჯონ კენეტ გელბრეითის აზრით, ხსენებული პროცესი ორ მსოფლიო ომთან ერთიან რიგში დგას, როგორც ერთერთი ამ სამი უდიდესი ისტორიული მოვლენათაგანი, რითაც გამოირჩევა მეოცე საუკუნე (Иноземцев, 1998, с. 7). შემთხვევითი არაა, რომ ჯ. პოქი და თ. ეში პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესს “რეფორმუ-

72

ციას" ("Refolution", "революция") უწოდებენ, რომელიც მიიღება ტერმინების - "რეფორმა" და "რეკონსტრუქცია" გაერთიანებით (Голдстоун, 2001, с. 117).

ცალკეულ გამოკვლევებში (მაგალითად, Andor, Summers, 1998; Buch, Heinrich, 1997; Trushin, Trushin, 2002; Кузин, ред., 1994) საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პრობლემები ე.წ. "ეკონომიკური სასწაულის" მიდგომის²¹ ფარგლებშია გაშუქებული (Петраков, 1998, с. 190). საბაზრო მექანიზმების წარმატებული რეალიზაციის ამა თუ იმ მაგალითის "ეკონომიკური სასწაულის" ტერმინოლოგიით გაშუქებამ დიდი პოპულარობა, უწინარეს ყოვლისა, აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნებთან მიმართებაში მოიპოვა (WB, 1993). XX საუკუნის ბოლოს განვითარებულმა ფინანსურმა კრიზისმა, რომელმაც ამ ქვეყნების ეკონომიკა საკმაოდ დააზარადა, ერთობ გააფერძკრთადა ტერმინ "სასწაულის" ეკონომიკაში გამოყენების მიზანშეწონილობა (Claessens, Glaessner, 1997).

ის, რომ თანამედროვე ეკონომიკურ მეცნიერებას ჯერჯერობით არ ძალუძს, თეორიულად დასაბუთებული და ამასთანავე ამომწურავი პასუხი გასცეს საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის ბევრ საჭირობოროტო საკითხს, აღიარებულია ჩვენი დროის ცნობილი ეკონომისტების მიერ (მაგალითად, Stiglitz, 1996, p. 3; Becker, Becker, 1997, p. 259). შეიძლება ითქვას, რომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესი ისე დაიწყო, რომ

²¹ "ეკონომიკურ სასწაულებს" შირის განასხვავებენ გერმანულ (Зарицкий, 1997; Эрхард, 1991), იაპონურ (Латышев, 1970; Цуру, 1981), სამხრეთ აზიის (Weder, 2001), იტალიურ, ესპანურ, პორტუგალიურ, ბრაზილიურ, მექსიკურ და სხვ (Березин, 1999, сс. 220-243), ასევე ქართულ (Петухов, 1999) სასწაულებს.

ამ გადასვლის ეკონომიკური თეორია არც კი არსებობდა (Бертенев, 1996, с. 301). იგორ ბირმანის ტრადიციულად რადიკალური შეფასების თანახმად, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პრობლემის გადაწყვეტაში ეკონომიკურმა მეცნიერებამ კვლავ დაადასტურა თავისი “დამაჯერებელი იმპოტენტურობა” (Бирман, 1996, 521). მიუხედავად იმისა, რომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესიდან ოც წელზე მეტი გავიდა, ამ გადასვლის ერთიანი, ბოლომდე ჩამოყალიბებული თეორია არც დღეისათვის არსებობს (Papava, 2005b). თუმცა ასეთი თეორია რომც არსებობდეს, ის მაინც ვერ მოხვდებოდა ტრადიციულ ეკონომიკაში, რისი თქმის საშუალებას ამ უკანასკნელის ფორმატი იძლევა, რომელიც უმთავრესად თავისუფალი ბაზრისა და ნაწილობრივ ფსევდორეალური ბაზრის განხილვით იფარგლება.

აუცილებელად ხაზგასახმელია, რომ დასავლეთის ეკონომისტებისათვის გეგმიანი განვითარების პრობლემებიც კი, რომ არაფერი ვთქვათ მისგან საბაზრო სისტემაზე გადასვლაზე, ყოველთვის აღიქმებოდა, როგორც დროებითი გადახრა საყოველთაოდ მიღებული კაპიტალისტური ნორმიდან, რის გამოც მათთვის დროის კარგვად ითვლება დროებითი პრობლემების კვლევა (Аукуционек, 1996, с. 11). მიუხედავად ამისა, მსოფლიოში არაერთი ცნობილი ეკონომისტი თვლიდა, რომ გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან მოყოლებული, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა ეკონომისტთათვის კვლევის ძირითადი მიმართულება გახდა (მაგალითად, Galbraith, 1992, p. 46), რის შედეგადაც თავად ეკონომიკური თეორიის პრობლემები ამ პროცესის განვითარე-

ბის ფონზე უნდა ეთვილიყო განხილული (Buchanan, 1992; Fischer, Gelb, 1991)

საბაზრო ეკონომიკაზე გადახედის თეორიის არ-არსებობას შესაბამისი სქელტანიანი სახელმძღვანელოების განენისათვის ხელი არ შეუშლია, რომელთა ავტორებიც არიან როგორც რეფორმირებადი, ისე დახვედეთის ქვეყნების წარმომადგენლები (Абалкин, ред., 1997; Белокрылова, 2002; Бузгалин, 1994; Гайгер, 1996; Герасименко, ред., 1997; Киселева, Чепурин, ред., 1998; Красникова, ред., 1998; Николаева, ред., 2001); ამ პრობლემატიკამ აგრეთვე ასახვა პოვა ეკონომიკური თეორიის (Видянин, Журавлева, ред., 1997, сс. 52-59, 87-92), ეკონომიკური აზრის ისტორიისა (Бертенев, 1996, гл. 18) და ეკონომიკის ისტორიისადმი (Березин, 1999, сс. 252-260) მიძღვნილ სახელმძღვანელოს ტიპის თანამედროვე გამოცემებშიც²².

§3.2. ტრანსფორმაციის ტერმინოლოგია

მსჯელობის გაგრძელებამდე მიზანშეწონილია, უურადღება ზოგიერთ ტერმინოლოგიურ საკითხზე გამახვილდეს. კერძოდ, პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკისათვის გავრცელებულია ტერმინები “გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკა”, “გარდამავალი ეკონო-

²² ეკონომიკის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პრობლემები ქართულ ეკონომიკისათვის მიერ მომზადებულ სახელმძღვანელოებშიცაა გაშუქებული (მაგალითად, ადვიშვილი, ასათიანი, რედ., 1998; კახიაშვილი, 1997).

მიკა” (“Economy in Transition”, “Transitional Economy”, “Экономика переходного периода”, “Переходная экономика”), რომლებიც თავისი ბუნებით ძალზე ბუნდოვანია, რადგან გაუგებარია, თუ კერძოდ რომელ “გადასვლაზე” საუბარი. მართალია, თანამედროვე მსოფლიოში განსაკუთრებული ადგილი სწორედ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლას უკავია, მაგრამ ეს პროცესი თავისი ბუნებით სულაც არ არის ერთგვაროვანი, რადგანაც ერთმანეთისაგან განარჩევენ ტრადიციულ და ახალი ტიპის გარდამავალ ეკონომიკას: პირველი დამახასიათებელია ტროპიკული აფრიკისა და სამხრეთ აზიის, ხოლო მეორე კი – აღმოსავლეთ ევროპის, საბჭოთა კავშირის დაშლით შექმნილი, ასევე ლათინური ამერიკის ზოგიერთი ქვეყნისა და ჩინეთისათვის (Гайгер, 1996, сс. 45, 51-53). აქვე აუცილებელია აღინიშნოს, რომ საყოველთაოდ მიღებული განმარტების თანახმად, “გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკის” ქვეყნების რიცხვს განეკუთვნება მხოლოდ აღმოსავლეთ ევროპის, ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკები, ჩინეთი და მონღოლეთი, თუმცა მსოფლიოში მრავალი ქვეყანაა (მარტო აფრიკაში 30-მდე), რომლებიც იმყოფება ცენტრალიზებული დაგეგმვის ეკონომიკიდან საბაზროზე გარდამავალ პროცესში (Yarbrough, Yarbrough, 1997, p. 469).

XX საუკუნის ისტორიისათვის ისეთი მოვლენებიც არის ცნობილი, როგორცაა კაპიტალიზმიდან სოციალიზმზე გადასვლა (Kanth, 1997, pp. 211-225; Komai, 1992, pp. 26-30; Бухарин, 1990, сс. 81-207; Шумпетер, 1995, сс. 293-309, 524-537), გადასვლა კაპიტალიზმიდან პოსტინდუსტრიულ, პოსტეკონომიკურ საზოგადოებაზე (Белл, 1999; Иноземцев, 1995, 1999; Маркарян, 2002), თანა-

მედროვე კაპიტალიზმიდან სოციალიზმზე გადასვლა, როგორც ამას ზოგიერთი ეკონომისტი აფასებს (Brown, 1995, pp. 334-356; Coats, 1981, 1982; Бузгалин, 1994, сс. 23-32), სტალინიზმიდან სოციალისტურ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა (Nolan, 1995), წარმოების მნიშვნელოვან ზრდაზე გადასვლა აშშ-ის ეკონომიკაში (Feldstein (ed.), 1980); იაპონიის მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი განვითარებაც “გარდამავალი ეკონომიკის” ტერმინოლოგიით ხასიათდება (Бок, 2002, гл. 2).

პიტერ დრაკერის აზრით, დღეს კაცობრიობა მსოფლიო მეურნეობის ერთიან სისტემაზე გადასვლის (Иноземцев, 1998, с. 6) ეტაპზე, პოსტკაპიტალისტური საზოგადოების ჩამოყალიბების პროცესში (Drucker, 1993) იმყოფება. ჯონ კენეტ გელბრეითის მიხედვით შეიძლება განიხილოს “სიუხვის საზოგადოებაზე” (“Affluent Society”) გადასვლის პროცესი (Galbraith, 1998, pp. 209-216).

მესამე ათასწლეულში გადასვლასთან დაკავშირებით XX საუკუნის 90-იან წლებში წამოიწია საკითხმა, რომლის არსიც კიბერსივრცის (Cyberspace), კიბერეკონომიკის (Cybereconomy) სუვერენული ინდივიდის ჩამოყალიბებაში მდგომარეობს (Davidson, Ress-Mogg, 1998, pp. 11-39). უნდა აღინიშნოს, რომ პრაქტიკულად ყველა მეტ-ნაკლებად სერიოზული ეკონომიკური პროცესი, რომელიც მიმდინარეობს მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონსა თუ ქვეყანაში, შეიძლება განიხილოს მსოფლიო ეკონომიკის ერთიანი გარდამავალი პროცესის კონტექსტში (Hinshaw, ed., 1996).

ბელარუსის მაკაღითზე გამოიკვეთა საბაზრო ეკონომიკის საწყისი სტადიიდან საგეგმო ეკონომიკაზე

უკუგადასვლის პროცესი (Антачак, Гужински, Козаржевски, 2001).

დეშეკ ბალცეროვიჩის კლასიფიკაციით შეიძლება განხილულ იქნეს „გადასვლის“ რამდენიმე ისტორიული პროცესი (Balcerowicz, 1995, p. 145; Бальцерович, 1999, с. 153):

1. კლასიკური გადასვლა, რაც გულისხმობს დემოკრატიის გაფართოებას მოწინავე კაპიტალისტურ ქვეყნებში 1860-1920 წლებში;

2. ნეოკლასიკური გადასვლა, რაც აისახა დემოკრატიზაციის პროცესში, რომელიც მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ განხორციელდა (დასავლეთ გერმანიაში, იტალიასა და იაპონიაში XX საუკუნის 40-იან, ესპანეთსა და პორტუგალიაში 70-იან, ზოგიერთ ლათინურ-ამერიკულ ქვეყანაში 70-იან და 80-იან, სამხრეთ კორეასა და ტაივანში 80-იან წლებში);

3. ბაზარზე ორიენტირებული რეფორმები არაკომუნისტურ ქვეყნებში (დასავლეთ გერმანიასა და დასავლეთის სხვა ქვეყნებში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, სამხრეთ კორეასა და ტაივანში გასული საუკუნის ადრეულ 60-იან, ჩილეში 70-იან, თურქეთსა და მექსიკაში 80-იან, არგენტინაში 90-იან წლებში);

4. აზიური პოსტკომუნისტური გადასვლა (ჩინეთში XX საუკუნის გვიანი 70-იანი და ვიეტნამში გვიანი 80-იანი წლებიდან დაწყებული).

“კეთილდღეობის სახელმწიფოს” პოზიციებიდან მოყლი მსოფლიო შეიძლება განიხილოს სწორედ ამ მიმართულებით მეოფ გარდამავალ პერიოდში (Esping-Andersen, ed., 1997).

“ახალი მსოფლიო წესრიგის” (“New World Order”, “Новый мировой порядок”) ფორმირების შექმნე ტერმინი “გადასვლა” უფრო ფართო შინაარსს იძენს, რომლის თანახმადაც, “გადასვლა” გაიგება იმ სტრატეგიითა და ნაკრებად, რომელიც საზოგადოებას საშუალებას აძლევს განსაზღვროს და მიაღწიოს მოცემულ წესრიგს მინიმალური დანაკარგებით (Calkins, Vezina, 1996, p. 311).

გადასვლის შესახებ და კერძოდ, “გარდამავალი პერიოდის” მიმართ განხილვადებული მიდგომის მაგალითად შეიძლება მისი განსაზღვრების მოყვანა, როგორც დროის პერიოდისა, როცა მიმდინარეობს ისტორიული არჩევანის პროცესი (Ракитская, 1996, с. 87). აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ განმარტების ავტორი იმავდროულად თვლის, რომ “გარდამავალი პერიოდის” ცხება მიუღებელია არჩევანის სიცხადის გამო (Ракитская, 1996, с. 87).

“გარდამავალი ეკონომიკის” ერთ-ერთი ბუნდოვანი განხილვადებული განმარტების თანახმად, ის “ფსიქოლოგიური და თეორიული თვალსაზრისით რეგულაციის ორ მდგომარეობას შორის არსებული მდგომარეობაა”²³, რომლებიც ერთმანეთისაგან “სისტემური ან შოკური გარდატეხითაა” გამოიჯნული, და რომლებიც,

²³ “გარდამავალი პერიოდის”, “გარდამავალი ეკონომიკის” მსგავსი განხილვადებული განმარტების მცდელობა ქართული ეკონომიკური ლიტერატურისთვისაცაა დამახასიათებელი; მაგალითად, “გარდამავალი ეკონომიკის” ერთ-ერთი განმარტების თანახმად ის ერთდროულად ნორმალური გაწონასწორებული განვითარების მდგომარეობაში გადასვლასა და ერთი მდგრადი გაწონასწორებული რეჟიმიდან სხვა მდგრად გაწონასწორებულ რეჟიმში გადასვლასაც გულისხმობს (ბახილია, სილაგაძე, ჩიკვაძე, 2001, გვ. 93).

თავის მხრივ, “ერთმანეთისაგან ძაღისა და ხანგრძლივობის მიხედვით განსხვავდებიან” (Кузнецов, 1994, сс. 5-6).

“გარდამავალი პერიოდისა” და “გარდამავალი ეკონომიკის” განზოგადებული განმარტების ძიება, როგორც წესი, არაკონსტრუქციულია, რამდენადაც როგორც თეორიული, ისე (უფრო მეტად კი) პრაქტიკული თვალსაზრისით არაფრის მომცემია. აქედან გამომდინარე, გასაკვირიც არ უნდა იყოს ის, რომ ტერმინ “გარდამავალი პერიოდის” საყოველთაოდ აღიარებული განმარტება არ არსებობს (Березин, 1999, с. 253).

ყველა აქ მოყვანილი მიდგომის ფონზე შეიძლება დაეასკვნათ, რომ როცა კონკრეტულად საუბარია პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლაზე (მოკლედ, კაპიტალისტურ ეკონომიკაზე პოსტკომუნისტურ გადასვლაზე), ან თუნდაც ჯონ კენეტ გელბრეითის სიტყვებით რომ ვთქვათ მასთან რაიმე მიახლოებულზე (Galbraith, 1996, p. 101) – ეს, ჩვენი აზრით, საგანგებოდ უნდა იყოს დაფიქსირებული, მით უფრო, რომ გადასვლის ამ პროცესს ისტორიაში ანალოგი არ აქვს (Campbell, 1991, p. 227).

იმისათვის, რომ სრულად ამოვწუროთ ტერმინოლოგიური საკითხი, ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ ორი ტერმინიდან – “პოსტსოციალისტური” და “პოსტკომუნისტური” მიზანშეწონილია, უპირატესობა მეორეს მიენიჭოს, რომელიც შესაბამისი ქვეყნების საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლამდე განვითარების მიმართულებების დამახასიათებელ ორიენტაციას აფიქსირებს (Меньшиков, 1996, сс. 17-22). ამასთან, ხაზი იმ გარემოებასაც უნდა გაესვას, რომ დისკუსია ტერმინ “სოციალიზმის”

დეფინიციის შესახებ დასრულებულად ჯერაც არ შეიძლება ჩახთვალოს (Balcerowicz, 1995, pp. 19-27; Бальцерович, 1999, сс. 27-35), რადგან ერთმანეთისგან განასხვავებენ სოციალიზმის მარქსისტულ, საბჭოურ, ჩინურ, თეოსოლოგიურ და აფრიკულ მოდელებს (Brown, 1995, pp. 181-286), განიხილება აფრიკულ-აზიური სოციალიზმი (Nafziger, 1997, p. 541). თუკი მათ დავუმატებთ “ფაშისტურ” (фон Мизес, 1994, сс. 363-368) (მით უფრო, რომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პოსტფაშისტურ და პოსტკომუნისტურ მოდელებს შორის თვისებრივი განსხვავება არსებობს (Олсон, 1995, сс. 53-54)), “ისლამურ” (Игнатенко, 1988, сс. 130-132), “არაბულ” (Luttwak, 1999, p. 244) და “შვედურ” სოციალიზმს, გასაგები უნდა იყოს ტერმინ – “პოსტსოციალისტურის” ბუნდოვანობა. ამავე დროს ისიც აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, ის სისტემა, რომელიც ყოფილ საბჭოთა კავშირში შეიქმნა, იყო არა სოციალისტური, არამედ, მაგალითად, “ფსევდოსოციალისტური” (Микульский, 1999, с. 8) ან “კვაზისოციალისტური” (Симония, 1999, с. 14).

სოციოლოგებს არაერთხელ აღუნიშნავთ, რომ, როცა ამა თუ იმ ტიპის საზოგადოების არსი ბოლომდე გახსნილი არ არის, მას რაიმე გაუგებრობის თავიდან აცილების მიზნით უკეთებენ თავსართს “პოსტ” (მაგალითად, “პოსტინდუსტრიული”, “პოსტეკონომიკური”, “პოსტკომუნისტური”, “პოსტსოციალისტური”, “პოსტსაბჭოთა” და სხვ.). ამ ფონზე აშკარად გამორჩეულია პროფესორ ლემუკ ბალცეროვიჩის გამოკვლევები, რომლებიც “პოსტკომუნისტურისა” თუ “პოსტსოციალისტურის” ნაცვლად აშკარად ნათელი ტერმინის –

“კაპიტალისტურის” დამკვიდრებას ემსახურება (პაპავა, 2001, გვ. 36; Papava, 2002, p. 5).

კაპიტალიზმი, ისევე, როგორც სოციალიზმი, თავისი ბუნებით სულაც არ არის ერთგვაროვანი და კაპიტალიზმის ის მოდელი, რომელიც კომუნისტური ორიენტაციის მქონე სახელმწიფოთა ნგრევის შემდეგ ვალიბდება, ამერიკული, ევროპული თუ იაპონური მოდელისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება, რაც იმის საშუალებას იძლევა, რომ სამეცნიერო ბრუნვაში ტერმინი – პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმი დავამკვიდროთ.

§3.3. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის ორი გზა

იმის გათვალისწინებით, რომ ეკონომიკური თეორიები უმთავრესად შექმნილია საბაზრო ეკონომიკისათვის, აშკარაა, ისინი ვერ იქნებოდა გამოსადეგი საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის თეორიული გააზრებისათვის. ამიტომ, ნებისმიერი მსჯელობა იმის შესახებ, რომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესში, მაგალითად, მონეტარიზმის გამოყენება უფრო გამართლებულია თუ კეინზიანიზმის, უბრალოდ მოკლებულია ჯანსაღ აზრს, რადგანაც ესენია საბაზრო ეკონომიკის თეორიები და არ ითვალისწინებს ისეთ სიტუაციას, სადაც ჯერ კიდევ არ არის საბაზრო ეკონომიკა და, უკეთეს შემთხვევაში, ის მხოლოდ შექმნის პროცესშია.

დღევანდელი გადასახედიდან თვალნათლივ ჩანს, რომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა ნებისმიერ

პოსტკომუნისტურ ქვეყანაში “ცდისა და შეცდომის” მეთოდით დაიწყო.

პირველ კონსულტანტებს შორის, რომლებიც პოსტკომუნისტური ქვეყნების რეფორმატორების დასახმარებლად დასავლეთიდან იყვნენ ჩამოსუღნი, საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის წარმომადგენლების გარდა, როგორც წესი, ე.წ. დამოუკიდებელი ექსპერტებიც იყვნენ, რომ არაფერი ვთქვათ შემთხვევით მიგზაურებსა და შარღატანებზე; ისინი, უკეთეს შემთხვევაში, შეიარაღებული იყვნენ ეკონომიკური თეორიისა და(ან) ლათინური ამერიკის, აზიისა და აფრიკის ქვეყნებში ეკონომიკური რეფორმების გამოცდილების ცოდნით (Adams, Brock, 1993, p. XIII). იგორ ბირმანის ტრადიციულად “გამუქებული” შეფასების თანახმად, ეკონომისტები დასავლეთიდან იმიტომ წამოვიდნენ რჩევების მისაცემად, რომ საკუთარ სამშობლოში მათ დიდად არც კი უგდებდნენ ყურს (Бирман, 1996, с. 522). ამ დროს მოცემული რჩევები, როგორც წესი, შემოიფარგლებოდა ზოგადი ფორმულირებებით საბაზრო ეკონომიკის უპირატესობათა და ბაზარზე უსწრაფესი გადასვლის აუცილებლობის შესახებ (Stiglitz, 1996, p. 3).

საკმაოდ ვრცელი ემპირიული მასალის საფუძველზე შესაძლებელი გახდა პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის შესახებ, ცალკეული, საკმაოდ სერიოზული თეორიული განზოგადების შემცველი სამეცნიერო ნაშრომების შექმნა. ყოველივე ამის საფუძველზე როგორც პრაქტიკოსი რეფორმატორები, ისე მეცნიერ-ეკონომისტები ორ დიდ ჯგუფად იყოფა: პოსტკომუნისტურ ეკონომიკურ რეფორმებში “შოკის” მომხრეებად და

“გრადუალისტებად” (gradual – თანდათანობითი), რაც სრულიად შეესატყვისება რეფორმირების უკვე ჩამოყალიბებულ შესაბამის ორ ძირითად მიმართულებას (მაგალითად, Bożyk, 1999; Hoen, 1999; Богомолов, 1998, сс. 49-52).

ამ საყოველთაოდ აღიარებული კლასიფიკაციის გარდა, საინტერესოდ შეიძლება ჩაითვალოს ეკონომიკის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის სამი განსხვავებული სტრატეგიის სახით წარმოდგენა, რომელთაგან პირველია გრადუალიზმი (რომელიც ჩამოყალიბდა უნგრეთში), მეორე – “შოკური თერაპია” (პოლონურ-ჩეხოსლოვაკური “წარმოშავლობის”) და “მესამე გზა” (“Third Road”) (რომლის სამშობლოდაც ბალკანეთის ქვეყნებია მიჩნეული); ამ უკანასკნელის არსი მდგომარეობს თანდათანობით (დროში გაწედილ) გრადუალიზმში (gradual gradualism), როცა ბაზარზე გადასვლა დროში არის ძალზე გავრცობილი მხოლოდ მცირე საწარმოთა პრივატიზების, კერძო სექტორის მხოლოდ ვაჭრობაში, მომსახურებასა და ტურიზმში დაშვების შედეგად (Berend, 1995, pp. 133-137). “მესამე გზის” დამოუკიდებლად განხილვა სასარგებლო შეიძლება მხოლოდ გრადუალიზმის თავისებურებათა (როგორც მისი გამოვლინების უკიდურესი ფორმის) შესწავლისათვის იყოს. აქვე აუცილებელია ისიც აღინიშნოს, რომ საკმაოდ ხშირად ეკონომისტთა შორის კამათი არა იმდენად პრინციპულ თეორიულ საკითხებზე დაიყვანება, რამდენადაც პოსტკომუნისტური რეფორმების პროცესის სისწრაფეზე (Бирман, 1996, с. 521).

“შოკური თერაპია” (უმთავრესად რუსული ვერსიით) ან “დიდი აფეთქება”, (“Big Bang” (Kowalik, 1994, p.

116), “Большой удар” (Автономов, 1996, с. 12), “Большой рывок” (Гайгер, 1996, с. 388), “Большой скачок” (Ростовский, 1997, с. 21)), ან “მწარე აბი” (“Bitter Pill” (Adams, Brock, 1993, p. XIII), “Горькая таблетка”) უმოკლეს ვადებში რადიკალური გარდაქმნების რიცხვის მაქსიმიზებას გულისხმობს, რომელთა შორის უმთავრესი გამიზნულია, უსრუნველყოს ბიუჯეტის დეფიციტის ლიკვიდაცია (ან მინიმიზაცია მაინც) და მკაცრი მონეტარული პოლიტიკის გატარება ნომინალური ფულის მასის ან ვალუტის გაცვლითი კურსის დაფიქსირების პირობებში. “შოკური თერაპიის” შინაარსი მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის *ორთოდოქსული* სცენარიდან გამომდის (Киселева, 1996, с. 113), როცა ბიუჯეტის დეფიციტის ლიკვიდაცია (ან მინიმიზაცია მაინც) და მკაცრი მონეტარული პოლიტიკის გატარება ფულის ნომინალური მასის ან ვალუტის გაცვლითი კურსის დაფიქსირების პირობებში ძალზე სწრაფად, დროის შემჭიდროებულ ვადებში ხდება. ამასთან, წარმატება პოლიტიკურ სტაბილურობაზეა დიდად დამოკიდებული (Jochem, 1999).

იმ შემთხვევაში, თუ მკაცრი საბიუჯეტო და მონეტარული პოლიტიკის გატარება ფასების და შემოსავლების რეგულირების პირობებში ხდება, მაშინ მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის ამგვარ სცენარს *კეტე-როდოქსული* ან *არაორთოდოქსული* ეწოდება (Киселева, 1996, с. 113). ამგვარი მიდგომა, როგორც წესი, იმ ქვეყნებში გამოიყენება, სადაც სტაბილიზაციის პროგრამების რეალიზაციას დადებითი შედეგები არ მოჰყოლია და მოსახლეობის მხარდასაჭერად დროებით (და მხოლოდ დროებით), *ორთოდოქსული* ხასიათის დო-

ნისძიებებთან ერთად, ფასებისა და შემოსავლების რეგულირება გამოიყენება (Ростовский, 1997, сс. 102-103).

აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ “შოკური თერაპია” ორთოდოქსული სცენარით ე.წ. “ვაშინგტონის კონსენსუსის” იდეატურია (მაგალითად, Попов, 1998, с. 42), ხოლო ეს უკანასკნელი კი ტრანსფორმაციული პროცესებისადმი საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მიდგომებს ედო საფუძვლად (Стиглиц, 1998).

“შოკური თერაპიის” მეთოდი მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ პირველად იქნა გამოყენებული დასავლეთ გერმანიის რეფორმირებისათვის.

“მეორე სიცოცხლე” ამ მეთოდს პოსტკომუნისტურმა პოლონეთმა შესძინა (მაგალითად, Balcerowicz, 1995, pp. 273-369; Blanchard, Dornbush, Krugman, Layaed, Summers, 1994, pp. 17-22; Johnson, Kowalska, 1994; Lipton, Sachs, 1990; Pankow, 1993; Sachs, 1993; Schaffer, 1992; Welisz, 1997; Алексашенко, 1990; Наринский, 1990) და შემდგომ სხვადასხვა ვარიაციით და მეტ-ნაკლები წარმატებით ბევრ სხვა პოსტკომუნისტურ ქვეყანაშიც, მათ შორის ზოგიერთ ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკაშიც იქნა რეალიზებული (Stroev, Bliakhman, Krotov, 1999, pp. 285-352); კერძოდ, თუ პოლონეთში შემუშავდა “ბალცეროვიჩის გეგმა”, იუგოსლავიაში მიიღეს “მარკოვიჩის გეგმა”, უნგრეთში – “კუპას გეგმა”, ჩეხოსლოვაკიაში – “კლაუსის გეგმა” (Алексеев, Волков и др., 1995, с. 465).

გრადულისტები გამოდიან რა თანდათანობით, ეტაპობრივი გარდაქმნების მომხრეებად (ВБ, 1996, сс. 11-16), შოკური თერაპიის მეთოდის კრიტიკას დაჩქარებული ტემპებით რეფორმის განხორციელებისას მისი ცალკეული ასპექტების დაპირისპირებულობისა და შე-

უთავსებლობის ილუსტრირებაზე აგებენ (Крегель, Мац-
ნერ, Грабхер, 1992).

“შოკური თერაპიის” მომხრეებსა და გრადუალისტებს შორის უკვე ტრადიციად ქცეული კამათი ხშირად “აბსურდის თეატრს” ემსაგავსება (Adams, Brock, 1993, p. XV). ამის თვალსაჩინო მაგალითს ზედაპირული მსგავსების საფუძველზე გაკეთებული ფსევდომეცნიერული დასკვნა წარმოადგენს, თითქოსდა “შოკური თერაპიის” მომხრეები მარქსის მიმდევრები (?!), ხოლო გრადუალისტები კი – გერმანული ისტორიული სკოლის წარმომადგენლები არიან (Автомомов, 1997, сс. 6-7).

გრადუალისტთა უმთავრესი შეცდომა, ჩვენი აზრით, იმაში მდგომარეობს, რომ ისინი ძალზე მნიშვნელოვანი პრაქტიკული ხასიათის პირობებს ვერ ითვალისწინებენ, რომლებიც შეიძლება თანდათანობითი რეფორმირების აუცილებელი პირობების რანგში იქნეს აყვანილი.

კერძოდ, თანდათანობითი რეფორმების წარმატებით განსახორციელებლად აუცილებელია პოლიტიკური გარანტიები, რომლებმაც, ჯერ ერთი, მოსახლეობის მხრიდან რეფორმატორული ნაბიჯების დადებითი შეფასება უნდა უზრუნველყოს, და, მეორე, ნაწილობრივი ლიბერალიზაციის დაწყების შემდეგ მთავრობას შეაძლებინოს ეკონომიკურ პროცესებზე კონტროლის შენარჩუნება. როგორც პოსტკომუნისტური რეფორმების გამოცდილება გვიჩვენებს, ბევრ ქვეყანაში (და, უწინარეს ყოვლისა, “პერესტროიკის” პერიოდში მყოფ საბჭოთა კავშირში) ეს აუცილებელი პირობა არ (უფროსწორედ ვერ) შესრულდა (BB, 1996, сс. 11-16).

არანაკლებ მნიშვნელოვანია მეორე აუცილებელი პირობაც, რომლის თანახმადაც, პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის წარმატებით განსახორციელებლად აუცილებელია რეფორმების პროცესის საკუთარი რესურსებით მძლავრი ფინანსური მხარდაჭერა. თუკი ქვეყანას ის არ გააჩნდა, მას საერთაშორისო ფინანსური ორგანიზაციებისა და დიდი შვიდეულის ქვეყნებისათვის უნდა მიემართა, რომლებიც, დამკვიდრებული წესის თანახმად, პრიორიტეტს ანიჭებდნენ საერთაშორისო სავალუტო ფონდს, რომელიც, თავის მხრივ, ეწოდებოდა “ვაშინგტონის კონსენსუსს”, ანუ “შოკურ თერაპიას” ორთოდოქსული სცენარით; მაშასადამე, გრადუალისტური მიდგომის პრაქტიკული რეალიზაციის შესაძლებლობა, სხვა თანაბარ პირობებში, ქვეყნისაგან საკუთარი მნიშვნელოვანი ფინანსური წყაროების არსებობას მოითხოვდა.

თანდათანობითი რეფორმირების კლასიკურ მაგალითს ჩინეთი წარმოადგენს (Boone, Gomulka, Layard, eds., 1998, pp. 153-181; Cheung, 1998; Nafziger, 1997, pp. 597-607), სადაც შენარჩუნდა კომუნისტური პარტიის რეჟიმი²⁴, თუმცა ერთობ “შერბილებული” ფორმით. ჩინური გამოცდილების გაერცვლების შესაძლებლობები ძალზე შეზღუდულია, რაც განპირობებულია თანდათან-

²⁴ საყურადღებოა, რომ კომუნისტური პარტიის მიერ ინიცირებული საბაზრო (თუ ფსევდოსაბაზრო) რეფორმები, მისი (პარტიის) წამყვანი როლის შენარჩუნების პირობებში, იყო პოლიტიკური სტაბილურობის გარანტი რეფორმების დაწყებისათვის არა მარტო ჩინეთში, არამედ ვიეტნამშიც (Данг, 1999; Колодко, 2000, сс. 73-78). საყურადღებოა, რომ ასეთ ვითარებაში რეფორმის დაწყებას წინ მუტ-ნაკლებად ხანგრძლივი პერიოდი უძღვის (Дыйканбаева, 2001, с. 6).

ნობითი რეფორმირების გზით საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის ზემოთ მოყვანილი აუცილებელი პირობების შესრულების გარანტიის არარსებობით. კერძოდ, გრადუალიზმის პრაქტიკული რეალიზაციისათვის საჭირო პირველი აუცილებელი პირობის შეუსრულებლობამ, ასევე ისტორიულ-პოლიტიკურმა მიზეზებმაც ნგრევის პროცესში მყოფ საბჭოთა კავშირსა და უმრავლეს პოსტსაბჭოთა ქვეყანაში ჩინური გამოცდილების გამოყენების სერიოზული განხილვის შესაძლებლობაც კი გამორიცხეს (Евстигнеева, Евстигнеев, 1999, 1999, с. 10; May, 1999, сс. 6-9), თუმცა მსოფლიოში ცნობილი ზოგიერთი ეკონომისტი (რომ არაფერი ვთქვათ რიგითებზე) სწორედ ასეთი უტოპური მოდელის ანალიზით იქცევს თავს. კერძოდ, მსოფლიო ბანკის ყოფილი უფროსი ვიცე-პრეზიდენტი და მთავარი ეკონომისტი, ეკონომიკის დარგში ნობელის პრემიის ლაურეატი ჯოზეფ სტიგლიცი მიუთითებს, რომ რუსეთსა და ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებში თურმე ჩინური მოდელის გამოყენება შესაძლებელი იყო (Stiglitz, 1999, pp. 1-3, 25; Стиглиц, 1999, сс. 4-6, 29); სამწუხაროა, რომ ამ ავტორიტეტული ეკონომისტის მიერ მხედველობაში საერთოდ არ მიიღება საბჭოთა კავშირის, როგორც იმპერიული სახელმწიფოს შექმნის ისტორია და ის პოლიტიკური თუ საომარი პროცესები, რომლებიც ამ იმპერიის დაშლას მოჰყვა.

ჩინური რეფორმების ყოფილ საბჭოთა კავშირში გამოყენების პრინციპული შეუძლებლობა იქიდანაც გამომდინარეობს, რომ მიხედვით გორბაჩოვი ისეთ პირობებში აღმოჩნდა ჩაყენებული, როცა ნიკიტა ხრუშჩოვისა და ლეონიდ ბრეჟნევის მიზანმიმართული, თუმცა,

შესაძლოა, გაუცნობიერებული “მცდელობით” კომუნისტური პარტიის ლიდერის ძალაუფლება შესუსტებული იყო, რადგანაც ის, ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში, თანდათან გადანაწილდა პარტიულ-სახელმწიფო იერარქიის სხვადასხვა დონის ბიუროკრატებზე, მაშინ, როცა ჩინეთის ლიდერმა დენ სიაოპინმა, გამოვიდა რამაოიზმის უკიდურეს გამოვლინებათა წინააღმდეგ, იმავდროულად “კულტურული რევოლუციის” ეპოქაში შექმნილი ძლიერი ძალაუფლებითი ინსტიტუტები გამოიყენა; ამავე დროს ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მიხეილ გორბაჩოვის “პერესტროიკას” წინ აღუდგა ე.წ. “უძრავობის ინერცია”, ხოლო დენ სიაოპინი რეფორმებს იწყებდა “კულტურული რევოლუციის” “ნანგრევებზე” (Ослунд, 1996, сс. 28-32). სხვა სიტყვებით, ჩინური რეფორმების ყოფილ საბჭოთა კავშირში გატარების თეორიულად საუკეთესო (პრაქტიკულად კი ერთადერთი) შესაძლებლობა პოლიტიკური თვალსაზრისით იოსებ სტალინის გარდაცვალების შემდგომი უახლოესი პერიოდი იყო.

ჩინური რეფორმების წარმატების “საიდუმლოება” აიხსნება, ჯერ ერთი, შიგა ინვესტიციების მაღალი ხვედრითი წილით მთლიან შიგა პროდუქტში (თითქმის 40 პროცენტი), მეორე – საბაზრო მექანიზმების (უწინარეს ყოვლისა, “თავისუფალი ეკონომიკური ზონების” მეშვეობით) თანდათანობითი რეალიზების სამთავრობო გადაწყვეტილებათა სტაბილურობით, მესამე – განვითარებულ ქვეყნებში მცხოვრებ მრავალრიცხოვან ჩინელთა ეროვნულ ფირმებში მენეჯერებად მიწვევით და, მეოთხე – მსხვილ სახელმწიფო საწარმოებში დასაქმებულთა შედარებით დაბალი დონით (მხოლოდ 18

პროცენტი) (Thurow, 1996, pp. 53-58). ჩინური რეფორმების წარმატების მოცემული ახსნა კიდევ უფრო ნათელყოფს იმას, რომ ბევრ პოსტკომუნისტურ ქვეყანას არ გაახნდა თანდათანობითი რეფორმირებისათვის საჭირო თბიექტური წანამძღვრები. აქედან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ გრადუალისტური მიდგომის წარმატება ჩინეთში სრულად განაპირობა ამ ქვეყნის ხსენებულმა სპეციფიკურმა თავისებურებებმა, რაც სულაც არ ადასტურებს გრადუალიზმის, როგორც ასეთის, უპირატესობას (Богомолов, 1998, с. 50).

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის იმავე გრადუალისტური მიდგომის ყველაზე შთამბეჭდავ მაგალითს პოსტსაბჭოთა სივრცეში უზბეკეთში მიმდინარე რეფორმები წარმოადგენს (Хикматов, ред., 2001). მართალია, ჩინეთისაგან განსხვავებით, ამ ქვეყანაში არ შენარჩუნდა კომუნისტური რეჟიმი, მაგრამ მის სანაცვლოდ შეიქმნა არანაკლებ ავტორიტარული ტიპის მმართველობის სისტემა, რომელიც, თავის მხრივ, სულაც არ უარყოფს ფსევდოდემოკრატიულ კომუნისტურ მიდგომებს (მაგალითად, საპარლამენტო არჩევნებში მხოლოდ პრეზიდენტის მხარდამჭერი ორი პარტიის დაშვება ან რეფერენდუმის “წარმატებით” ჩატარება საპრეზიდენტო ვადის გაგრძელებისათვის და სხვ.) (Apostolou, 1997, p. 101). თანდათანობითი რეფორმირების უზბეკური მოდელის განსაკუთრებულ მიღწევად ეკონომიკის სფეროში აღიქმება პოსტსაბჭოთა ქვეყნებს შორის მთლიანი შიგა პროდუქტის ყველაზე უფრო დაბალი ტემპით ვარდნა (1990–1995 წლებში მხოლოდ 18 პროცენტით), სამრეწველო წარმოების მოცულობის თითქმის უცვლელ დონეზე შენარჩუნება (Жуков, 1997,

c. 48), მნიშვნელოვანი უცხოური ინვესტიციების მოზიზღობა (Safaev, 1997, p. 100). აქ აუცილებლად ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ უზბეკეთი არის სტრატეგიული ნედლეულით (ოქრო, ნავთობი, ბამბა, ხორბალი) ძალზედ მდიდარი ქვეყანა, რაც ქვეყნის ეკონომიკური აღმავლობის უმთავრესი განმსაზღვრელი ფაქტორია და რისი აუცილებელი გათვალისწინებაც ერთობ აფერმკრთალებს რეფორმების უზბეკური მოდელის “ტრიუმფს” (Kasenov, 1998, pp. 37-40; Rumer, 2000, pp. 36-47; Trushin Esh., 1998; Trushin Esk., 1998; Zhukov, 2000, pp. 160-169). ამ კონტექსტში ყურადსაღებია მოხაზრება, რომლის თანახმადაც, თუკი რომელიმე ქვეყნის ეკონომიკურ პოლიტიკაში აღგილი აქვს ჯანსაღი აზრიდან გადახრას ამას, როგორც წესი, “აბრალებენ” ეროვნულ თავისებურებებს, თუმცა მათი შინაარსი, ხშირ შემთხვევაში, შეიძლება ახსნილი არც კი იყოს (Сервари, 1999, сс. 49-50).

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესში მყოფი ქვეყნის ეკონომიკა, როგორც წესი, ზოგადად წარმოების და კერძოდ სამრეწველო პროდუქციის გამოშვების, შრომის მწარმოებლურობის, ინვესტიციების, რეალური შემოსავლების დონის მნიშვნელოვან დაცემასთან ასოცირდება (Nove, 1995, pp. 227-230; Нойв, 1993, с. 22). ამასთან საყურადღებოა, რომ პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის საწყის ეტაპზე მთავრობის ზომის შემცირებასა და წარმოების მოცულობის დაცემას შორის მიზეზშედეგობრივი კავშირიც კი იკვეთება (Колодки, 2000, сс. 252-256). დაზუსტების მიზნით უნდა აღინიშნოს, რომ პროდუქციის გამოშვების შემცირება, უწინარეს ყოვლისა, იმ საწარმოებში ხდება, რომლე-

ბიჯ პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესის დაწყებამდე არიან შექმნილნი (Konings, Walsh, 1998), შესაბამისად, წარმოების შემცირების ტენდენციას საფუძველი, უწინარეს ყოვლისა, კომუნისტურ რეჟიმში ჩაეყარა (Ослунд, 2001). ასევე ითვლება, რომ, რადგანაც პოსტკომუნისტური რეფორმების წარმატებით გატარების კვალობაზე წარმოების დაცემა იცვლება ზრდით, ამ პროცესს U-მრუდის ფორმა აქვს (Blanchard, 1997, pp. 1-20). აქ აუცილებლად იმ გარემოებას უნდა გაეხეხას ხაზი, რომ ეკონომისტიკა შორის აღნიშნული ეკონომიკური ზრდის გამომწვევი მიზეზების შესახებ ერთიანი აზრი მიღწეული არ არის (Tanzi, 1997, pp. 315-316). საკითხის გაშუქების სისრულისათვის, მოცემულ დებულებასთან ერთად, ისიც უნდა ითქვას, რომ ჯონ კენეტ გელბრეითის სამართლიანი შენიშვნის თანახმად, ეკონომიკური ზრდა თითქმის ყოველთვის იწვევს მისითვე შექმნილ დესტრუქციულ ტენდენციებს, რის გამოც რეცესია ან დეპრესია გარდუვალი ხდება (Иноземцев, 1998, с. 14).

სწრაფი ეკონომიკური რეფორმების გატარების დაგროვილი გამოცდილება მოხახლეობის უდიდესი ნაწილის ცხოვრების პირობების გაუარესებას ადასტურებს, რაც გამოწვეულია წარმოების დაცემით, ფასების ზრდით, რეალური შემოსავლების შემცირებით (Standing, 1997, pp. 230-234); ეს მოვლენა შეისწავლება როგორც “ტრანსფორმაციული ვარდნა” (Kornai, 1993; Попов, 1998, сс. 48-51), “ტრანსფორმაციული კრიზისი” (Schmieding, 1993; Zukowski, 1996; Некипелов, 1996, сс. 189-190; Ольсевич, 1997а, сс. 255-277), “პოსტკომუნისტუ-

რი დიდი დეპრესია” (“Post-Communist Great Depression”) (Milanovic, 1998, pp. 23-30), “რეფორმების ხაფანგი” (Klaus, 1997, p. 184), რომლის მიზეზიც არაა “შოკური თერაპიის” არსში, არამედ მის უარყოფაში (May, 1999, c.11), ეკონომიკური რეფორმების შეფერხებაში (Åslund, 2001) და, რა თქმა უნდა, ძველი სისტემის კრახში (Cace, 1995, c. 53) ძვეს, რადგან ქვეყნები, რომელთა არჩევანიც “შოკური” რეფორმები იყო, ახალი ეკონომიკური აღმავლობის ფაზაში პირველები შევიდნენ (de Melo, Denizer, Gelb, 1997; Гайдар, 1997, c.11).

აღსანიშნავია, რომ ხსენებული “ტრანსფორმაციული კრიზისი” ხშირად ეჭვის ქვეშ აყენებს რეფორმატორების მიერ პოლიტიკური სტაბილურობის შენარჩუნების შესაძლებლობას, რის შედეგადაც “შოკური” რეფორმების გამტარებელ პოლიტიკოსებს, როგორც წესი, სამთავრობო პოსტების დატოვება უხდებათ²⁵ (Crawford, 1995, p. 11).

პრაქტიკით დადასტურებულად უნდა ჩაითვალოს, რომ “შოკური თერაპიის” მეთოდს ყველაზე დიდი წარმატება იმ ქვეყნებში მოაქვს, სადაც რეფორმამდელი (უფრო ზუსტად კი “შოკამდელი”) ეკონომიკური მდგომარეობა იმდენად არადაამაკმაყოფილებელია, რომ მოსახლეობა მზადაა გადაიტანოს ყველაფერი, ოღონდ არსებული პრობლემები იყოს დაძლეული (Гайдар, 1996, c. 388). ამ შემთხვევაში “შოკის” უარყოფითი ზეგავლენა ისეა მინიმიზებული, ხოლო დადებითი შედეგები კი

²⁵ ამის კლასიკური მაგალითებია გასული საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში ლეშეკ ბალცეროვიჩი პოლონეთში, ევორ გაიდარი რუსეთში და რომან გოცირიძე საქართველოში.

იმდენად შესაძინევი, რომ ასეთ პირობებში “შოკური თერაპიის” გამტარებელ რეფორმატორებს რაიმე პოლიტიკური სირთულეები არ ექმნებათ²⁶. მაშასადამე, “შოკური თერაპიის” მეთოდის წარმატებით განხორციელება ემყარება პარადოქსს: “რაც უარესია – მით უკეთესია”. აქედან გამომდინარე, ქვეყნისთვის, რომელიც არსებობის (ან თითქმის არსებობის) ზღვარზეა მისული, “შოკური თერაპიის” მეთოდის გამოყენების მიზანშეწონილობა და აუცილებლობა არ უნდა იწვევდეს რაიმე ეჭვს (უფრო ზუსტად კი ალტერნატივაც კი არ აქვს), რადგან პრაქტიკულად გარანტირებულია დადებითი შედეგები. ასეთი შემთხვევები შეიძლება კლასიფიცირდეს, როგორც “მინიმალური შოკი, მაქსიმალური თერაპიით” (*“Minimal Shock, with Maximum Therapy”*; “*Минимальный шок, при максимальной терапии*”), ან “რბილი დიდი დარტყმა” (*“Soft Big Bang”*; “*Мягкий большой удар*”, “*Мягкий большой рывок*”, “*Мягкий большой скачок*”).

საყოველთაოდ აღიარებული მოსაზრების თანახმად, საბაზრო ეკონომიკაზე პოსტკომუნისტური გადასვლის სირთულეთა “შესაძლებულად” განვითარებული ქვეყნები ეკონომიკურად უნდა დაეხმარონ პოსტკომუნისტურებს, რაც, სინამდვილეში, შეიძლება რეალური რეფორმების მუხრუჭი აღმოჩნდეს, რადგან დახმარებამ შეიძლება შეასუსტოს აუცილებელ საბაზრო გარდაქმნათა გადაუდებლობა, ხოლო შესაბამისი მთავრობები კი შეეცდებიან რადიკალურ რეფორმათა განხორციელების გადავადებას, დროში გაწელვას (Becker,

²⁶ ამის საუკეთესო მაგალითად 1994-1995 წლების საქართველო უნდა ჩათვალოს (Papava, 1996a, 1996b).

Becker, 1997, pp. 261-262). ამ უარყოფითი ეფექტის თავიდან აცილების მიზნით, ჯგუფური საქსი თვლის, რომ რეფორმატორ მთავრობათა ფინანსური მხარდაჭერა მიზმიული უნდა იყოს ეკონომიკის რეფორმირების მკაცრი პირობებისადმი და, ამასთანავე, მნიშვნელოვნად უნდა გაიზარდოს ამ მხარდაჭერის მოცულობა მოსახლეობის მძიმე სოციალური მდგომარეობის შემსუბუქების მიზნით (Hinshaw, ed., 1996, pp. 128-130).

პოსტკომუნისტური სახელმწიფოს მხრიდან ეკონომიკური პოლიტიკის ამა თუ იმ მოდელის არჩევა იქიდან გამომდინარეობს, თუ რამდენად არის (მაგალითად, Абалкин, 1996) ან არ არის (მაგალითად, Илларионов, 1996) გათვალისწინებული ამ პოლიტიკის შემოქმედთა, მათ მომხრეთა თუ ოპონენტთა მხრიდან “თანდათანობითი რეფორმირების” ზემოთ მოყვანილი აუცილებელი პირობა. საერთაშორისო განოცდილება ადასტურებს, რომ ყველა იმ ქვეყანას, რომელსაც გრადუალისტური მეთოდის გამოყენების აუცილებელი პირობები გააჩნდა არც კი უცდია (თუმცა პოტენციურად შეეძლო) “შოკური თერაპიის მეთოდის გამოყენება. იმავედროულად არის იმის არაერთი მაგალითი, რომ ცალკეული ქვეყნები, რომლებსაც გრადუალისტური მეთოდის გამოყენების აუცილებელი პირობები არ გააჩნდა, მაინც ცდილობდნენ ამ მეთოდის გამოყენებას (მაგალითად, 1991-1992 წლების საქართველო), რაც, როგორც მოსალოდნელი იყო, წარუმატებლად მთავრდებოდა კიდევ.

აქვე აღბათ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ “შოკური თერაპიის” მეთოდის ოპონენტები მას, ერთი მხრივ, იქიდან გამომდინარე აკრიტიკებენ, რომ ამ მეთოდის

საფუძვლად აღებული მონეტარისტული სქემა²⁷ გამოუსადეგარია პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პრობლემების გადასაწყვეტად (მაგალითად, Абалкин, 1996; Федоренко, 2001, сс. 412-413), ხოლო, მეორე მხრივ კი იმით, რომ ამ მეთოდს თითქოსდა არაფერი საერთო არ აქვს ნამდვილ მონეტარიზმთან, რომ ის ეყრდნობა “ფალსიფიცირებულ მონეტარიზმს” (Ольсевич, 19976); ასევე აღნიშნავენ, რომ “შოკური თერაპიის” მეთოდი ვარგისია ბაზრის “სამკურნალოდ” და გამოუსადეგარია ბაზრის შესაქმნელად (Петраков, 1998, сс. 194-195; Меньшиков, 1996, сс. 113-115). რადგან პოსტკომუნისტური რეფორმების მიმართ მონეტარისტული მიდგომა გამოიყენება საერთაშორისო სავალუტო ფონდის (Allen, 1992) და მსოფლიო ბანკის მერ შემუშავებულ საფინანსო-ეკონომიკურ პროგრამებში, ამიტომ “შოკური თერაპიის” ოპონენტები ავტომატურად აკრიტიკებენ ამ პროგრამებსაც (მაგალითად, Абалкин, 2001, сс. 46-50). საყურადღებოა, რომ ეს კრიტიკა ჯერ კიდევ “პოსტკომუნისტამდე”, ანუ “შოკამდე” პერიოდშია დაწყებული (Nafziger, 1997, pp. 566-574).

განსაკუთრებით ყურადსაღებია XX საუკუნის მიწურულს გახმაურებული დაპირისპირება მსოფლიო ბანკსა და საერთაშორისო სავალუტო ფონდს შორის, როცა პირველი მეორის კონცეპტუალურ მიდგომებს არ იზიარებდა, მათ რევიზიას მოითხოვდა და თვისებრი-

²⁷ უფრო ზუსტად, საქმე გვაქვს არა უბრალოდ მონეტარიზმთან, არამედ ამ უკანასკნელისა და ნეოკლასიკური თეორიის შერწყმასთან, როცა მეორე წარმოადგენს იდეურ ფუნდამენტს, ხოლო პირველი კი სახელმძღვანელოს მოქმედებისათვის (Меньшиков, 1996, сс. 106-107).

ვად განსხვავებულ მიდგომებს აყალიბებდა, რომელთა თანახმადაც, “შოკური თერაპიის” მეთოდის გამოყენება ინსტიტუციური გარდაქმნების ჩატარებისას გამორიცხებული უნდა ყოფილიყო (Stiglitz, 1999B; WB, 1999; Стиглиц, 1998, 1999).

ეკონომიკური რეფორმების გატარების საერთაშორისო გამოცდილებიდან გამომდინარე, განასხვავებენ რეფორმების ინიცირებისა და სოცრცშესხმის ორ გზას – “ზემოდან – ქვემოთ” (“Top – Down”, “Сверху – вниз”) და “ქვემოდან – ზემოთ” (“Bottom – Up”, “Снизу – вверх”): პირველის თანახმად, აუცილებელია სახელმწიფო საწარმოთა პრივატიზაცია, მაშინ, როცა მეორეს მიხედვით, ეკონომიკური სტრუქტურა ახალი საწარმოების შექმნითა და უკვე არსებული კერძო ფირმების განვითარებით უნდა შეიცვალოს (Brezinski, Fritsh, 1996, p. 297).

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ, არცთუ ისე იშვიათად, ეკონომიკის პოსტკომუნისტური განვითარებისადმი მისი ევოლუციური მიდგომის²⁸ გაიგივება ხდება თანდათანობითი რეფორმირების მიდგომასთან (ანუ გრადუალისზმთან) (Lavigne, 1995, p. 250). ამ დროს უყურადღებოდ რჩება ის ფაქტი, რომ “შოკური თერაპიის” მეთოდსაც არ შეუძლია “ჩაეტიოს” პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესის რაიმე ერთჯერადი აქტის ჩარჩოში. ამას შემდეგი მარტივი ახსნა აქვს, თუკი გავითვალისწინებთ, რომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა ისეთი კომპლექსური რეფორმების გატარებას მო-

²⁸ ეკონომიკურ ცვლილებათა ევოლუციური თეორიის ელემენტები განხილულია მეოთხე თავში.

ითხოვს, რის შედეგადაც შემდეგი ექვსი მიზანი იქნება მიღწეული (Lipton, Sachs, 1990)²⁹:

1. მაკროეკონომიკური სტაბილიზაცია;
2. ფასების ლიბერალიზაცია;
3. საგარეო ვაჭრობის ლიბერალიზაცია და ეროვნული ვალუტის მიმდინარე ოპერაციების მიხედვით კონვერტირების უზრუნველყოფა;
4. საწარმოთა რეფორმა, უწინარეს ყოვლისა, პრივატიზაციის გზით;
5. დახლევაზე დაფუძნებული სოციალური დაცვის ქსელის შექმნა;
6. საბაზრო ეკონომიკის ინსტიტუციურ-სამართლებრივი სტრუქტურის (და მასში საბაზრო ფინანსური სისტემის) ფორმირება.

ამ ექვსი მიზნიდან სწრაფი ტემპებით მხოლოდ პირველი სამის მიღწევაა შესაძლებელი (რაც “შოკური თერაპიის” მეთოდის ძირითად მომენტს წარმოადგენს), მაშინ, როცა დანარჩენი სამის მიღწევა ნებისმიერ შემთხვევაში დროს მოითხოვს (Фишер, Сахан, 1997, с. 20) და, თანაც, საკმაოდ მნიშვნელოვანს, რადგან ინსტიტუციურ-სამართლებრივი სტრუქტურების შექმნა, მათი განსაკუთრებული სირთულის გამო (Boettke, 1998), ათწლეულებსაც კი ხაჭიროებს (ВБ, 1996, сс. 11-12). სწორედ ეს დებულებაა “შოკური თერაპიის” მომხრეთა და გრადუალისტთა შორის ერთ დროს ძალზე მწვავე

²⁹ მოცემული ექვსი მიზნი შეიძლება განსხვავებული დაჯგუფებითაც იქნეს წარმოდგენილი; კერძოდ, მაკროეკონომიკური სტაბილიზაცია შეიძლება მონეტარულ და ფისკალურ ნაწილებად დაიყოს, ხოლო საწარმოთა რეფორმა და ინსტიტუციური სტრუქტურის ფორმირება კი ერთ ჯგუფში იქნეს განხილული (Wolf, 1994, pp. 170-176).

დისკუსიის მეტ-ნაკლებად შერბილების საფუძველი (Попов, 2000, с. 4).

აუცილებელად ხაზგასასმელია ერთი რამ, რომ მიუხედავად იმისა, რომ “შოკური თერაპიის” მიდგომით შეუძლებელია საბაზრო ინსტიტუტების ფორმირება (Stiglitz, 1999; Стиглиц, 1999; Колодко, 1999), თუნდაც თეორიულ დონეზე იმის აღიარება, რომ პოსტკომუნისტური რეფორმები უნდა დაწყებულიყო ინსტიტუციური გარდაქმნებით და მხოლოდ მათი დამთავრების კვალობაზე უნდა განხორციელებულიყო ლიბერალიზაციისა და სტაბილიზაციის პროგრამები, დროის საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში მეწარმეობის განვითარებისათვის საჭირო საბაზრო სიგნალების ფორმირებაზე უარის თქმას, ეკონომიკის წარმართვის კომუნისტური მექანიზმების მნიშვნელოვანი ნაწილის “გაყინვას” ნიშნავს. მაშასადამე, იმის მტკიცება, რომ პოსტკომუნისტური რეფორმები მხოლოდ და მხოლოდ ინსტიტუციური გარდაქმნებით უნდა დაიწყოს, ქვეყანას საბაზრო ეკონომიკის, საზოგადოების ეკონომიკური მოწყობის დემოკრატიული საწყისიდან დიდი ხნით დააშორებდა.

იმის გამო, რომ პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესი თავისი ბუნებით საკმაოდ ხანგრძლივია, ბუნებრივად ისმება კითხვა, თუ როგორ უნდა გაგრძელდეს რეფორმა “შოკური თერაპიის” შემდეგ, რა ნაბიჯები უნდა გადაიდგას, რათა ამ უკანასკნელის საშუალებით მიღებული შედეგები განმტკიცდეს და განვითარდეს.

ამ კითხვაზე პასუხის ერთ-ერთ შესაძლო ვარიანტს ეკონომიკური რეფორმის “სოციალური სტიმული-

რების” (“Social Promotion”, “Социальное стимулирование”) მეთოდი წარმოადგენს, რომლის თანახმადაც უნდა შეიქმნას ისეთი პირობები, რომელიც, მეწარმეთა მნიშვნელოვანი ფენის ჩამოყალიბების საფუძველზე, საზოგადოების სტრუქტურაცირებას დაახქარებს, ხოლო შეჭირვებული მოსახლეობის მხრიდან რეფორმების მხარდაჭერის მოსაპოვებლად, მათი მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობის შესამსუბუქებლად მიზანმიმართული დახმარების სოციალური პოლიტიკა უნდა გატარდეს (Papava, 1996a, pp. 260-267; 1996b; 1999, pp. 281-291). “სოციალური სტიმულირების” მეთოდის თეორიულ საფუძველს მიწოდებისა და მოთხოვნის სტიმულირების საყოველთაოდ ცნობილი მექანიზმების შერწყმა, ანუ “ლაფერ-კეინზიანური სინთეზი” წარმოადგენს (ანანი-აშვილი, პაპავა, 2009; Papava, 1996a, pp. 263-264, 266-267; 1999, pp. 287-291; Ananiashvili, Papava, 2010).

შეჯამების სახით აუცილებელია აღინიშნოს, რომ პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის სპეციალური ეკონომიკური თეორია ჯერჯერობით არ არსებობს, ის მხოლოდ შექმნის პროცესშია (Papava, 2005b). მიუხედავად ამისა, ცნობილი ეკონომიკური თეორიები, მათი ცადკეული ფრაგმენტების სინთეზი კომუნისტურად ორიენტირებული ეკონომიკური სისტემის კრახის სრულყოფილი ანალიზისა (მაგალითად, Rosser, Rosser, 1997) და პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ეკონომიკური პოლიტიკის ქმედითი მექანიზმების (მაგალითად, Sušjan, Lah, 1997) ჩამოყალიბებისათვის შეიძლება მეტ-ნაკლები წარმატებით იქნეს გამოყენებული.

გამოყენებული ლიტერატურა

ადეიშვილი გ., ასათიანი რ., რედ., 1998. *ეკონომიკური თეორია*. თბილისი, "სიახლე".

ანანიაშვილი ი., პაპავა ვ., 2009. *გადასახადები, მოთხოვნა და მიწოდება: ლაფერ-კეინზიანური სინთეზი*. თბილისი, "სიახლე".

ასათიანი რ., 2010. *გლობალიზაცია: ეკონომიკური თეორია და საქართველო*. თბილისი, "სიახლე".

ბახილია თ., სიღაგაძე ა., ჩიკვაძე თ., 2001. *პოსტ-სოციალისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე*. თბილისი.

კახნიაშვილი ჯ., 1997. *მაკროეკონომიკა: თეორია და პოლიტიკა*. II ნაწილი. თბილისი, "სიახლე".

პაპავა ვ., 2001. *ლემუკ ბალცეროვიჩი და საქართველო. მაკრო მიკრო ეკონომიკა*, № 12.

პაპავა ვ., 2002. *პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა*. თბილისი, "პდპ".

ჯიბუტი მ., 2010. თანამედროვე ქართული ეკონომიკური აზრის კრიტიკა. წიგნში: *ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები განვითარების თანამედროვე ეტაპზე*. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე და პაატა გუგუშვილის დაბადებიდან 105-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული (8-9 ივლისი, 2010). თბილისი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამოცემლობა.

Adams W., Brock J. W., 1993. *Adam Smith Goes to Moscow. A Dialogue on Radical Reform*. Princeton, Princeton University Press.

Allen M., 1992. IMF – Supported Adjustment Programs in Central and Eastern Europe. In: *Central and Eastern Europe Roads to Growth*. Papers Presented at a Seminar Held in Baden, Austria, April 15-18, 1991. Mod. by G. Winckler. Washington, IMF.

Andor L., Summers M., 1998. *Market Failure. Eastern Europe's "Economic Miracle"*. London, Pluto Press.

Apostolou A., 1997. Is the Uzbek Model Working? No: Political Repression. Thwarts Economic Growth. *Transitions*, Vol. 4, No. 2.

Åslund A., 2001. Building Capitalism: Lessons of the Post-Communist Experience. *Policy Brief*, Carnegie Endowment for International Peace, 10, December.

Balcerowicz L., 1995. *Socialism, Capitalism, Transformation*. Budapest, CEU.

Becker G. S., Becker G. N., 1997. *The Economics of Life. From Baseball to Affirmative Action to Immigration, How Real World Issues Affect Our Everyday Life*. New York, McGraw-Hill.

Berend I. T., 1994. End of Century Global Transition to a Market Economy: Laissez-Faire on the Peripheries? In: *Transition to a Market Economy at the End of the 20th Century*. Eleventh International Economic History Congress, session A-3, September 12-17, 1994, Milan, Italy. Ed. by I. T. Berend. München, Sutdeseuropa – Ges.

Blanchard O., 1997. *The Economics of Post Communist Transformation*. Oxford, Calderon Press.

Blanchard O., Dornbush R., Krugman P., Layard R., Summers L., 1994. *Reform in Eastern Europe*. Cambridge, The MIT Press.

Boettke P.J., 1998. Promises Made and Promises Broken in the Russian Transition. *Constitutional Political Economy*, Vol. 9, No. 2.

Boone P., Gomulka S., Layard R., eds., 1998. *Emerging from Communism. Lessons from Russia, China, and Europe*. Cambridge, The MIT Press.

Bożyk P., 1999. Gradualism versus Shock Therapy. In: *Systemic Change in Post-Communist Economies*. Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995. Ed. by P.G. Hare. London, Macmillan Press.

Brezinski H., Frirsh M., 1996. Bottom Up Transformation: Prerequisites, Scope and Impediments. *International Journal of Social Economics*, Vol. 23, No. 10-11.

Brown M. B., 1995. *Models in Political Economy. A Guide to the Arguments*. London, Penguin Books.

Buch C.M., Heinrich R.P., 1997. The End of the Czech Miracle? *Kieler Diskussionsbeiträge*, 301. Kiel, Germany: Institut für Weltwirtschaft.

Buchanan J. M., 1992. Economics in the Post-Socialist Century. In: *The Future of Economics*. Ed. by J. D. Hey. Oxford, Blackwell.

Calkins P., Vezina M., 1996. Transitional Paradigms to a New World Economic Order. *International Journal of Social Economics*, Vol. 23, No. 10-11.

Campbell R. W., 1991. *The Socialist Economies in Transition: a Primer on Semi-Reformed Systems*. Bloomington, Indiana University Press.

Cheung S. N. S., 1998. Den Xiaoping's Great Transformation. *Contemporary Economic Policy*, Vol. XVI, No. 2.

Claessens S., Glaessner T., 1997. *Are Financial Sector Weaknesses Undermining the East Asian Miracle?* Washington, The World Bank.

Coates D., 1981. On Labourism and the Transition to Socialism. *New Left Review*, No. 129, September-October.

Coates D., 1982. Space and Agency in the Transition to Socialism. *New Left Review*, No. 135, September-October.

Crawford B., 1995. Post-Communist Political Economy: A Framework for the Analysis of Reform. In: *Markets, States, and Democracy: the Political Economy of Post-Communist Transformation*. Ed. by B. Crawford. Boulder, Westview Press.

Davidson J. D., Rees-Mogg W., 1998. *The Sovereign Individual. The Coming Economic Revolution. How to Survive and Prosper in It*. London, Pan Books.

Derlien H.-U., 1999. The Triple Revolution: Administrative Transformation in the Former GDR. In: *Nunberg B. The State After Communism: Administrative Transition in Central and Eastern Europe*. Washington, The World Bank.

Drucker P. F., 1993. *Post-Capitalist Society*. New York, Harper Business.

Esping-Andersen G., ed., 1997. *Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies*. London, SAGE Publications.

Feldstein M., ed., 1980. *The American Economy in Transition*. Chicago, The University Press.

Fischer S., 1992. Stabilization and Economic Reform in Russia. *Brookings Papers on Economic Activity*.

Fischer S., Frankel J., 1992. Macroeconomic Issues of Soviet Reform. *American Economic Review*, Vol. 82, May.

Fischer S., Gelb A., 1991. The Process of Socialistic Economic Transformation. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5, Autumn.

Galbraith J. K., 1992. Economics in the Century Ahead. In: *The Future of Economics*. Ed. by J. D. Hey. Oxford, Blackwell.

Galbraith J. K., 1996. *The Good Society. The Humane Agenda*. Boston, Houghton Mifflin Company.

Galbraith J. K., 1998. *The Affluent Society*. Boston, A Mariner Book.

Heilbroner R., Milberg W., 1996. *The Crisis of Vision in Modern Economic Thought*. Cambridge, Cambridge University Press.

Hinshaw R., ed., 1996. *The World Economy in Transition. What Leading Economists Think*. Cheltenham, Edward Elgar.

Hoen H. W., 1999. 'Shock versus Gradualism': The Inappropriateness of the Labels Applied to the Strategies in Central Europe. In: *Systemic Change in Post-Communist Economies. Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995*. Ed. by P. G. Hare. London, Macmillan Press.

Jochem A., 1999. Monetary Stabilization in Countries in Transition. *International Advances in Economic Research*, Vol., 5, No. 1.

Johnson S., Kowalska M., 1994. Poland: The Political Economy of Shock Therapy. In: *Voting for Reform. Democracy, Political Liberalization, and Economic Adjustment*. Ed. by S. Haggard, S. B. Webb. Oxford, Oxford University Press.

Kanth R. K., 1997. *Against Economics. Rethinking Political Economy*. Aldershot, Ashgate.

Kasenov U., 1998. Post-Soviet Modernization in Central Asia: Realities and Prospects. In: *Central Asia: The Challenges of*

Independence. Ed. by B. Rumer, S. Zhukov. Armonk, M. E. Sharpe.

Klaus V., 1997. Promoting Financial Stability in the Transition Economies of Central and Eastern Europe. In: *Maintaining Financial Stability in a Global Economy*. A Symposium Sponsored by The Federal Reserve of Kansas City. Jacson Hole. Wyoming, August 28-30, 1997.

Konings J., Walsh P. P., 1998. *Disorganization in the Transition Process: Firm Level Evidence from Ukraine*. Center for Transition Economies, LICOS Discussion Paper 71/1998. Leuven, Katholieke Universiteit Leuven.

Kornai J., 1992. *The Socialist System. The Political Economy of Communism*. Princeton, Princeton University Press.

Kornai J., 1993. Transformational Recession: A General Phenomenon Examined Through the Example of Hungary's Development. *Economic Appliqué*, Vol. 46, Vo. 2.

Kowalik T., 1994. The "Big Bang" as a Political and Historical Phenomenon: A Case Study on Poland. In: *Transition to a Market Economy at the End of the 20th Century*. Eleventh International Economic History Congress, session A-3, September 12-17, 1994, Milan, Italy. Ed. by I. T. Berend. München, Sutdeseuropa – Ges.

Lavigne M., 1995. *The Economics of Transition. From Socialist Economy to Market Economy*. New York, St. Martin's Press.

Lipton D., Sachs J., 1990. Creating a Market Economy in Eastern Europe: the Case of Poland. *Brookings Papers on Economic Activity*, No. 1.

Luttwak E., 1999. *Turbo-Capitalism. Winners and Losers in the Global Economy*. New York, Harper Perennial.

de Melo M., Denizer C., Gelb A., 1997. From Plan to Market: Patterns of Transition. In: *Macroeconomic Stabilization in Transition Economies*. Ed. by M. I. Blejer, M. Škreb. Cambridge, Cambridge University Press.

Milanovic B., 1998. *Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy*. Washington, The World Bank.

Nafziger E. W., 1997. *The Economics of Developing Countries*. Upper Saddle River, Prentice – Hall.

Nolan P., 1995. Politics, Planning, and the Transition from Stalinism: the Case of China. In: *The Role of the State in Economic Change*. Ed. by H.-J. Chang, R. Rowthorn. Oxford, Clarendon Press.

Nove A., 1995. Economics of Transition: Some Gaps and Illusions. In: *Markets, States, and Democracy: the Political Economy of Post-Communist Transformation*. Ed. by B. Crawford. Boulder, Westview Press.

Nunberg B., 1999. *The State After Communism: Administrative Transitions in Central and Eastern Europe*. Washington, The World Bank.

Pankow W., 1993. *Work Institutions in Transformation. The Case of Poland 1990-1992*. Warsaw, Friedrich Ebert Stiftung.

Papava V., 1996a. The Georgian Economy: From “Shock Therapy” to “Social Promotion”. *Communist Economies & Economic Transformation*, Vol. 8, No. 8.

Papava V., 1996b. “Social Promotion” of Economic Reform in Georgia. *Economic Systems*, Vol. 20, No.4.

Papava V., 1999. The Georgian Economy: Main Directions and Initial Results of Reforms. In: *Systemic Change in Post-Communist Economies*. Selected Papers from the Fifth World Cong-

ress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995. Ed. by P. G. Hare. London, Macmillan Press.

Papava V., 2002. *Leszek Balcerowicz and Georgia*. Tbilisi, GFSIS, 2002.

Papava V., 2005a. *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism*. New York, iUniverse.

Papava V., 2005b. On the Theory of Post-Communist Economic Transition to Market. *International Journal of Social Economics*, Vol. 32, No. 1/2.

Rosser J. R., Rosser M. V., 1997. Schumpeterian Evolutionary Dynamics and the Collapse of Soviet-Bloc Socialism. *Review of Political Economy*, Vol. 9, No. 2.

Rumer B., 2000. Economic Crisis and Growing Intraregional Tensions. In: *Central Asia and the New Global Economy*. Ed. by B. Rumer. Armonk, M. E. Sharpe.

Sachs J., 1992. Privatization in Russia: Some Lessons from Eastern Europe. *American Economic Review*, Vol. 82, May.

Sachs J., 1993. *Poland's Jump to the Market Economy*. Cambridge, The MIT Press.

Safaev S., 1997. Is the Uzbek Model Working? Yes: A Triumph of Gradualism. *Transitions*, Vol. 4, No. 2.

Schaffer M., 1992. *The Economy of Poland*. Center for Economic Performance, Discussion Paper No. 67 (March). London, LSE.

Schmieding H., 1993. From Plan to Market: On the Nature of the Transformational Crises. *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 129; No. 2.

Schmitter P.C., 1994. Dangers and Dilemmas of Democracy. *Journal of Democracy*, March.

Standing G., 1997. Social Protection in Central and Eastern Europe: a Tale of Slipping Anchors and Torn Safety Nets. In:

Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies. Ed. by G. Esping-Andersen. London, SAGE Publications.

Stiglitz J. E., 1992. Another Century of Economic Science. In: *The Future of Economics.* Ed. by J. D. Hey. Oxford, Blackwell.

Stiglitz J.E., 1996. *Whither Socialism?* Cambridge, The MIT Press.

Stiglitz J. E., 1999. *Whither Reform? Ten Years of the Transition.* Annual Bank-Conference on Development Economics, April 28-30, 1999. Washington, D. C., The World Bank.

Stroev E. S., Bliakhman L. S., Krotov M. I., 1999. *Russia and Eurasia at the Crossroads. Experience and Problems of Economic Reforms in the Commonwealth of Independent States.* Berlin, Springer.

Summers L., Nordhaus W., 1992. Stabilization and Economic Reform in Russia. *Brookings Papers on Economic Activity.*

Sušjan A., Lah M., 1997. Inflation in the Transition Economies: the Post-Keynesian View. *Review of Political Economy*, Vol. 9, No. 4.

Tanzi V., 1997. Economic Transformation and the Policies for Long-Term Growth. In: *Macroeconomic Stabilization in Transition Economies.* Ed. by M. I. Blejer, M. Škreb. Cambridge, Cambridge University Press.

Thurow L. C., 1996. *The Future of Capitalism. How Today's Economic Forces Shape Tomorrow's World.* New York, Penguin Books.

Trushin Esh., 1998. Uzbekistan: Foreign Economic Activity. In: *Central Asia: The Challenges of Independence.* Ed. by B. Rumer, S. Zhukov. Armonk, M. E. Sharpe.

Trushin Esh., Trushin Esk., 2002. Challenges to Economic Policy in Central Asia: Is a Miracle Possible? In: *Central Asia: A Gathering Storm?* Ed. by B. Rumer. Armonk, M. E. Sharpe.

Trushin Esk., 1998. Uzbekistan: Problems of Development and Reform in the Agrarian Sector. In: *Central Asia: The Challenges of Independence*. Ed. by B. Rumer, S. Zhukov. Armonk, M. E. Sharpe.

WB, 1993. *The East Asian Miracle. Economic Growth and Public Policy*. New York, Oxford University Press.

WB, 1999. *Global Economic Prospects and the Developing Countries. Beyond Financial Crisis*. Washington, The World Bank.

Weder B., 2001. *Model, Myth, or Miracle? Reassessing the Role of Governments in the East Asian Experience*. Tokyo, UN University Press.

Wellisz S., 1997. Inflation and Stabilization in Poland, 1990-1995. In: *Macroeconomic Stabilization in Transition Economies*. Ed. by M. I. Blejer, M. Škreb. Cambridge, Cambridge University Press.

Wolf Ch.Jr., 1994. *Markets or Governments. Choosing between Imperfect Alternatives*. Cambridge, The MIT Press.

Wolfson M., 1992. Transitions from a Command Economy: Rational Expectations and Cold Turkey. *Contemporary Policy Issues*, Vol. 10, April.

Yarbrough B. V., Yarbrough R. M., 1997. *The World Economy: Trade and Finance*. Fort Worth, The Dryden Press.

Zhukov S., 2000. Adapting to Globalization. In: *Central Asia and the New Global Economy*. Ed. by B. Rumer. Armonk, M. E. Sharpe.

Zukowski R., 1996. Transformation Crisis in Post-Socialist Countries: Patterns and Causes. *International Journal of Social Economics*, Vol. 23, No.10/11.

Абалкин Л. И., 1996. Экономические реалии и абстрактные схемы (о концептуальных основах монетаристской программы финансовой стабилизации). *Вопросы экономики*, № 12.

Абалкин Л. И., 2001. *Вызов нового века*. Москва, ИЭ РАН.

Абалкин Л. И., ред., 1997. *Курс переходной экономики*. Москва, Финстатинформ.

Автономов В. С., 1996. Политическая экономия переходного периода. *Мировая экономика и международные отношения*, № 9.

Алексащенко С., 1990. Экономическая реформа: польский путь. *Мировая экономика и международные отношения*, № 7.

Алексеев А. М., Волков Н. В. и др., 1995. *Современный цивилизованный рынок. Зарубежный опыт и его распространение в СНГ*. Москва, ЭА.

Альбах Х., 1999. Цветущие ландшафты? К исследованию трансформационных процессов. В кн.: *Проблемы трансформации и перехода к регулируемой рыночной экономике*. Под ред. Э. Н. Крылатых, В. В. Герасименко, В. К. Фальцмана. Москва, ТЕИС.

Ананиашвили Ю., Папава В., 2010. *Налоги и макроэкономическое равновесие: лафферо-кейнсианский синтез*. Стокгольм, SA&SS Press.

Антачак Р., Гужицьки М., Козаржевски П., 2001. *Экономика Белоруси от рынка к плану*. Том II. Варшава, ЦСЭИ.

Аукуционек С., 1996. Теория переходной экономики и её место в ряду экономических наук. *Мировая экономика и международные отношения*, № 10.

Бальцеревич Л., 1999. *Социализм, капитализм, трансформация: Очерки на рубеже эпох*. Москва, «Наука», УРАО.

Белокрылова О. С., 2002. *Теория переходной экономики*. Ростов-на-Дону, «Феникс».

Барфус К., 1995. История экономики Германии после Второй мировой войны. В кн.: *Менеджмент и рынок: германская модель*. Под ред. У. Рора и С. Долгова. Москва, БЕК.

Белл Д., 1999. *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва, Academia.

Березин И., 1999. *Краткая история экономического развития*. Москва, Русская Деловая Литература.

Бертенев С. А., 1996. *Экономические теории и школы (история и современность)*. Москва, БЕК.

Бирман И., 1996. *Я – экономист (о себе, любимом)*. Новосибирск, ЭКОР.

Бок З. К., 2002. *Экономика Японии. Какая она?* Москва, «Экономика».

Богомолов О. Т., 1998. *Реформы в зеркале международных сравнений*. Москва, «Эконсмика».

Бузгалин А. В., 1994. *Переходная экономика: курс лекций по политической экономии*. Москва, Таурус.

Бухарин Н. И., 1990. Экономика переходного периода. В кн.: *Н. И. Бухарин. Избранные произведения*. Москва, Экономика.

ВБ, 1996. *От плана к рынку. Отчет о мировом развитии – 1996*. Oxford, Oxford University Press.

Видяпин В. И., Журавлева Г. П., ред., 1997. *Экономическая теория (политэкономика)*. Москва, ИНФРА-М.

Гайгер Л. Т., 1996. *Макроэкономическая теория и переходная экономика*. Москва, ИНФРА-М.

Гайдар Е., 1997. *Аномалия экономического роста*. Москва, Евразия.

Герасименко В. В., ред., 1997. *Теория переходной экономики. Т. I. Микроэкономика*. Москва, ТЕИС.

Голдстоун Дж., 2001. Теории революции, революции 1989-1991 годов и траектория развития «новой» России. *Вопросы экономики*, № 1.

Данг Т. Х. Л., 1999. *Вьетнам: переход к рынку*. Москва, ИЭ РАН.

Дыйканбасва Г., 2001. Некоторые вопросы реформ финансового сектора в Кыргызстане и опыт государств Юго-Восточной Азии. В кн.: *Опыт развития финансовой и фискальной системы и привлечения прямых инвестиций в Восточной Азии: уроки и рекомендации*. Алматы.

Евстигнеева Л., Евстигнеев Р., 1999. Куда же ведут реформы? (размышления по поводу статьи Дж. Стиглица). *Вопросы экономики*, № 9.

Жуков С., 1997. Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан в социально-экономических структурах современного мира. *Мировая экономика и международные отношения*, № 3.

Зарицкий Б. Е., 1997. *Людвиг Эрхард: секреты «экономического чуда»*. Москва, БЕК.

Игнатенко А.А., 1988. *Халифы без халифата. Исламские неправительственные религиозно-политические организации на Ближнем Востоке: история, идеология, деятельность*. Москва, Наука.

Илларионов А., 1996. Модели экономического развития и Россия. *Вопросы экономики*, №7.

Иноземцев В. Л., 1995. *К теории посткоммунистического общества*. Москва, Таурус.

Иноземцев В. Л., 1998. Переосмысливая будущее. Крупнейшие американские экономисты и социологи о перспективах и противоречиях современного развития. *Мировая экономика и международные отношения*, №11.

Киселева Е. А., 1996. Макроэкономическая стабилизация: ортодоксальный и гетеродоксный сценарии. В кн.: *Основы теории переходной экономики*. Под ред. Е. А. Киселевой и М. Н. Чепурина. Киров, КОТ.

Киселева Е. А., Чепурин М. Н., ред., 1996. *Основы теории переходной экономики*. Киров, КОТ.

Колодко Г. В., 1999. Уроки десяти лет посткоммунистической трансформации. *Вопросы экономики*, №9.

Колодко Г. В., 2000. *От шока к терапии. Политическая экономия постсоциалистических преобразований*. Москва, ЗАО «Журнал Эксперт».

Красникова Е. В., ред., 1998. *Теория переходной экономики. Т. 2. Макроэкономика*. Москва, ТЕИС.

Крегель Я., Мадцэр Э., Грабхер Г., 1992. *Рыночный шок*. Вена.

Кузин Д.В. (ред.), 1994. *«Экономические чудеса»: уроки для России*. Москва, ОЛМА-ПРЕСС.

Кузнецов В., 1994. К теории переходной экономики. *Мировая экономика и международные отношения*, №12.

Латышев И.А., 1970. *Лицо и изнанка «экономического чуда» Японии*. Москва, Наука.

Маркарян К., 2002. *Общая теория постиндустриального государства*. Москва, УРСС.

Мау В., 1999. Российские экономические реформы глазами зарубежных критиков. *Вопросы экономики*, №11.

Меньшиков С. М., 1996. *Экономика России: практические и теоретические вопросы перехода к рынку*. Москва, Международные отношения.

Микульский К. И., 1999. О современной фазе системного кризиса постсоциалистического общества и механизмах его преодоления. *Общество и экономика*, №10-11.

фон Мизес Л., 1994. Социализм. Экономический и социологический анализ. Москва, Catallaxy.

Наринский Р., 1990. Экономическая программа правительства Г. Мазовецкого. *Вопросы экономики*, №4.

Некипелов А. Д., 1996. *Очерки по экономике посткоммунизма*. Москва, ЦИСН.

Николаева И. П., ред., 2001. *Теория переходной экономики*. Москва, ЮНИТИ-ДАНА.

Ноув А., 1993. Какой должна быть экономическая теория переходного периода? (Критический обзор). *Вопросы экономики*, № 11.

Олсон М., 1995. Рассредоточение власти и общество в переходный период. Лекарства от коррупции, распада и замедления темпов экономического роста. *Экономика и математические методы*, Т. 31, Вып. 4.

Ольсевич Ю., 1997а. *К теории экономических трансформаций*. Москва, ИЭ РАН.

Ольсевич Ю., 1997б. Монетаризм и Россия: проблема совместимости. *Вопросы экономики*, №8.

Ослунд А., 1996. *Россия: рождение рыночной экономики*. Москва, Республика.

Ослунд А., 2001. Миф о коллапсе производства после крушения коммунизма. *Вопросы экономики*, №7.

Петраков Н. Я., 1998. *Русская рулетка: экономический эксперимент ценою 150 миллионов жизней*. Москва, Экономика.

Петухов С., 1999. Грузинское экономическое чудо уже в пути! *Огонёк*, № 30.

Попов В., 1998. Динамика производства при переходе к рынку: влияние объективных условий и экономической политики. *Вопросы экономики*, № 7.

Попов В., 2000. Шокотерапия против градуализма: 10 лет спустя. В кн.: Г. В. Колодко. *От шока к терапии. Политическая экономия постсоциалистических преобразований*. Москва, ЗАО «Журнал Эксперт».

Ракитская Г., 1996. Общественно-экономические стратегии современной России. *Вопросы экономики*, №8.

Ростовский Я., 1997. *Макроэкономическая нестабильность в посткоммунистических странах*. Москва, Экономика.

Сакс Дж., 1995. *Рыночная экономика и Россия*. Москва, Экономика.

Сегвари И., 1999. Семь расхожих тезисов о российских реформах: верны ли они? *Вопросы экономики*, №9.

Симония Н., 1999. Методологические проблемы анализа моделей социально-экономического развития. *Общество и экономика*, №10-11.

Стиглиц Дж., 1998. Многообразные инструменты, шире цели: движение к ПостВашингтонскому консенсусу. *Вопросы экономики*, №8.

Стиглиц Дж., 1999. Куда ведут реформы? (К десятилетию начала переходных процессов). *Вопросы экономики*, № 7.

Федоренко Н. П., 2001. *Россия: уроки прошлого и лики будущего*. Москва, ЗАО «Экономика».

Фишер С., Сахан Р., 1997. Стабилизация и рост в переходных экономиках: первые уроки. *Вопросы экономики*, №5.

Хейлбронер Р., 1993. Научный анализ и видение в истории современной экономической мысли. *Вопросы экономики*, №11.

Хикматов А. Х., ред., 2001. *Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики*. Ташкент, «Ўзбекистон».

Цуру С., 1981. *Конец Японского «экономического чуда»*. Москва, Прогресс.

Шумпетер Й., 1995. *Капитализм, социализм и демократия*. Москва, Экономика.

Эрхард Л., 1991. *Благосостояние для всех*. Москва, Начала-Пресс.

თავი 4. საქონლის ბაზარი, რომელშიც მოთხოვნა არ არსებობს³⁰

ტრადიციული ეკონომიკისათვის საქონლის ისეთი ბაზრის არსებობა, რომელშიც მხოლოდ მიწოდება არსებობს, ხოლო მოთხოვნა არა, უაზრობის სფეროს განუკუთვნება და, ამდენად, ეს ფენომენი საერთოდ არც კი შეისწავლება. სინამდვილეში, არაერთ ქვეყანაში ასეთი ბაზარი მართლაც არსებობს და, ბუნებრივია, რომ ის არატრადიციული ეკონომიკის შესწავლის საგანია. ის ქვეყნები, სადაც ასეთი სპეციფიკური ბაზრები არსებობს, პოსტკომუნისტურ სივრცეში არიან. აქედან გამომდინარე, ამ ბაზრების არსის გასაგებად, უწინარეს ყოვლისა, აუცილებელია კომუნისტური ტიპის ეკონომიკის ძირითად თავისებურებათა განხილვა.

§4.1. კომუნისტური ტიპის ეკონომიკის ძირითადი თავისებურებანი

სტალინიზმისა და “უძრაობის” ხანის კრიტიკის ფონზე სოციალიზმი “შეიმკო” “მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული”, “ტოტალიტარული” და სხვა მისთანა ეპითეტით. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ არაერთმა მკვლევარმა ეჭვის ქვეშ დააყენა საკითხი იმის შესახებ, საბჭოთა იმპერიაში სოციალიზმი, როგორც ასეთი, მართლაც იყო თუ არა.

³⁰ ახევე იხ. (პაპავა, 2002, გვ. 27-31, 153-162; Papava, 2005, pp. 28-38).

სოციალიზმის რაობისა და პრაქტიკული გამოცდილების თეორიული განხილვების შესახებ ნატარეზულია უამრავი გამოკვლევა, თუმცა ცალკეული გამოწვევის გარდა (მაგალითად, Kornai, 1992; Olson, 2000; Stiglitz, 1996; Корнаи, 1990Б, 2000; фон Мизес, 1993, 1994, Хайек, 1992; Шумпетер, 1995), მათ თითქმის არანაირი სამეცნიერო ფასეულობა არ გააჩნია.

სოციალიზმის, მისი საბჭოური “ვერსიის” ზოგიერთი არსებითი ნიშანი იყო:

1. საბჭოთა იმპერია თავიდანვე იძულებული გახდა, საფუძველი ჩაეყარა ეკონომიკის ე.წ. *ნატურალური ტიპისათვის*, სადაც პრაქტიკულად გამორიცხული იყო საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობები და ყოველივე ის, რაც საჭიროა მოხმარებისათვის, მის (ამ ეკონომიკის) შიგნით იწარმოება. ეს, უწინარეს ყოველისა, სხვა დანარჩენ სამყაროსთან საბჭოთა იმპერიის პოლიტიკური და იდეოლოგიური დაპირისპირებით იყო განპირობებული. ეკონომიკის ნატურალიზაცია თავის მხრივ საბჭოთა იმპერიის იმ მსოფლმხედველობრივი დოგმებით იყო გაღრმავებული, რომელთა თანახმადაც, ეკონომიკური სისტემის საფუძველებიდან სასაქონლო-ფუნქციური ურთიერთობები, ბაზარი გამორიცხული უნდა ყოფილიყო. უმთავრეს ეკონომიკურ დოქტრინად ეკონომიკის გეგმაზომიერი განვითარება იქნა აღებული. შედეგად, საგეგმო მანქანებელთა აბსოლუტური უმრავლესობა ნატურალური აღმოჩნდა, ხოლო საწარმოებს შორის კოოპერაციული კავშირები წვრილმან დეტალებში გააწერებოდა. მართალია, სახელმწიფოსა და მოქალაქეებს თუ თვით საწარმოებს შორის ანგარიშსწორებაში, ასევე ინდივიდუალური მოთხოვნილებების

დასაკმაყოფილებლად გამოიყენებოდა ფული, მაგრამ ამ უკანასკნელს უმთავრესად აღრიცხვის ფუნქცია ჰქონდა მინიჭებული. სახელმწიფოს მხრიდან მკაცრად კონტროლირებადი ნატურალური ტიპის ეკონომიკის პირობებში ბაზრის ელემენტები მხოლოდ არაფუნქციური სტატუსით “სარგებლობდა” და სახელმწიფოს მიერ უმკაცრესად იდევნებოდა.

2. კონკურენციის საყოველთაო უარყოფის პირობებში საბჭოთა იმპერიის იმპერიის წარმოებული წარმოების საშუალებები (ძირითადად, სამხედრო მრეწველობის გარდა, რომლის განვითარებაც მხოლოდ და მხოლოდ კაპიტალისტურ საშუაროსთან სამხედრო-პოლიტიკური დაპირისპირებით იყო განპირობებული) ხარისხობრივი მახასიათებლებით მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა საერთაშორისო სტანდარტებს; ეს კი, ყოველგვარი ეჭვის გარეშე იძლევა იმის საშუალებას, რომ საბჭოური ტექნიკა და ტექნოლოგია განვითარებულ ქვეყნებში დამკვიდრებულთან შედარების საფუძველზე შეიძლება შეფასდეს, როგორც *პრიმიტიული*.

3. საბჭოთა იმპერიის შექმნისთანავე *მიწა და კაპიტალი სახელმწიფო საკუთრებად გამოცხადდა*. საკუთრების საკონტრულ-კოოპერაციული ფორმა პრაქტიკულად სახელმწიფო საკუთრების სახესხვაობას წარმოადგენდა.

4. ეკონომიკის გაძღოლის მბრძანებლურ-ადმინისტრაციულმა მეთოდებმა ადამიანები სახელმწიფოსადმი უშუალო დამოკიდებულებაში ჩააყენა, რაც *შრომის არაეკონომიკურ იძულებაში* გამოიხატა.

საზოგადოებრივ-ეკონომიკური სისტემის ეს ოთხი ნიშანი (ეკონომიკის ნატურალური ტიპი, ტექნიკისა და

ტექნოლოგიის რუტინულობა, მიწასა და კაპიტალზე მხოლოდ სახელმწიფო საკუთრების არსებობა, შრომის არაეკონომიკური იძულება) ერთობლიობაში იმის საშუალებას იძლევა, რომ საბჭოთა სახელმწიფოს მონოპოლისტი ფეოდალის სტატუსი მიენიჭოს, ხოლო მთლიანად სისტემა კი შეფასდეს, როგორც *სახელმწიფო მონოპოლისტური ფეოდალიზმი* (პაპავა, 1995ა, გვ. 9; Papava, 1995B; Папава, 1990; Папава, Ахметели, 1990, с. 33). აქ მიზანშეწონილია აღინიშნოს, რომ კოლეგების უნივერსიტეტის პროფესორის, რინარდ ერიქსონის აზრით, პოსტსაბჭოთა რუსეთის ეკონომიკური სისტემა შეიძლება დახასიათდეს, როგორც ინდუსტრიული ფეოდალიზმი (Ericson, 2000).

როგორც აღინიშნა, კომუნისტური ორიენტაციის ეკონომიკა კონკურენციას, მისი გამოვლენის ნებისმიერ ფორმაში, როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე ქვეყნის ფარგლებს გარეთაც, პრინციპში გამორიცხავდა. კერძოდ, კომუნისტური ორიენტაციის ეკონომიკის მქონე ქვეყნები ერთიან ეკონომიკურ სივრცეში იყვნენ გაერთიანებული (ამის საუკეთესო მაგალითი ეკონომიკური ერთიერთდახმარების საბჭოთა (СЭВ), რომელიც, თავისი არსებობის ორმოცწლიანი პერიოდის განმავლობაში, საბჭოთა კავშირთან ერთად, კომუნისტური ორიენტაციის ეკონომიკის ისეთ ქვეყნებსაც აერთიანებდა, როგორებიც ბულგარეთი, პოლონეთი, რუმინეთი, უნგრეთი, ჩეხოსლოვაკია, აღმოსავლეთ გერმანია, კუბა, ჩრდილოეთ ვიეტნამი, მონღოლეთი იყვნენ), სადაც ნებისმიერი საქონელგაცვლითი ოპერაცია მხოლოდ ერთიანი მაკორდინირებელი ორგანოს მიერ რეგულირდებოდა. რაც შეეხება საბაზრო ეკონომიკის მქონე კა-

პიტაღორასტურ ქვეყნებთან ეკონომიკურ თანამშრომლობას, ერთი პერიოდი ეს საერთოდ გამორიცხულიც კი იყო (კერძოდ, მეორე მსოფლიო ომამდე საბჭოთა კავშირი “რკინის ფარდის” პოლიტიკას მიმართავდა), ხოლო შემდგომ ის ერთობ შეზღუდული ფორმით იყო ნებადართული.

კომუნისტური ორიენტაციის ეკონომიკაში, და ისიც მხოლოდ საბჭოთა კავშირისათვის, იყო ნებადართული კონკურენციის მხოლოდ ერთი ფორმა, კერძოდ, კონკურენცია დასაუფლების სახელმწიფოებთან სამხედრო-სამრეწველო წარმოების კუთხით, რამაც საბჭოთა კავშირს საშუალება მიხდა, ატომური წარმოება და ჩვეულებრივი სამხედრო შეიარაღება განეკითარებინა და, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, შეედწია კოსმოსში.

კონკურენციის უარყოფამ კომუნისტური ორიენტაციის მქონე ქვეყნებში ეკონომიკური განვითარების ერთადერთი ქმედითი სტიმული გამორიცხა, რის შედეგადაც, როგორც წესი, დაბალხარისხიანი პროდუქცია იწარმოებოდა, რომლის ფასიც სახელმწიფო ბიუჯეტის ხარჯზე გაწეული დოტაციების საფუძველზე ხელოვნურად იყო შემცირებული. საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო ბიუჯეტის შევსების ძირითადი წყარო აღკომლური სასმელების გაყიდვით მიღებული ამონაგები, ხოლო ქვეყანაში უცხოური ვალუტის შემოსვლის ერთადერთი გზა კი განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის მქონე ქვეყნებზე ნედლეულის (უმთავრესად კი ნავთობის) გაყიდვა იყო.

კომუნისტური რეჟიმის დროს, პოლონეთში ჩამოყალიბებული ეკონომიკის არსებითი ნიშნების შესწავ-

ღისა და განზოგადების საფუძველზე. პოლონელი ეკონომისტი ადამ ლიპოვსკი მიდის დასკვნამდე, რომ, როცა მთელი მსოფლიო დაყოფილია “განვითარებულ” და “განვითარებად” ქვეყნებად, კომუნისტური ორიენტაციის ეკონომიკის მქონე ქვეყნები არც ერთ მათგანს არ შეიძლება მიეკუთვნოს; მათ დასახასიათებლად მას შემოაქვს ტერმინი “*მცდარი გზით განვითარებული*” (“Misdeveloped”), რომლის თანახმადაც, ასეთი ტიპის ქვეყნებში (Lipowski, 1998, p. 9):

- მთლიან შიგა პროდუქტში, საშინაო და საგარეო ვაჭრობის და მომსახურების ხვედრითი წილის სიმცირის ხარჯზე, მრეწველობას ძალზედ მაღალი ხვედრითი წილი უჭირავს;

- სამრეწველო წარმოების უდიდესი ნაწილი, მოხმარების საშუალებათა წარმოების ხვედრითი წილის სიმცირის ხარჯზე, წარმოების საშუალებათა წარმოებაზე მოდის;

- საერთაშორისო დონეზე კონკურენტუნარიანი პროდუქციის წარმოება არადაამაკმაყოფილებლად დაბალ დონეზეა;

- მომხმარებლისათვის ფუჭი პროდუქცია ფართო მასშტაბებში იწარმოება;

- მოძველებული პროდუქციის წარმოებას სამრეწველო პროდუქციაში ძალზე მაღალი ხვედრითი წილი უჭირავს.

კომუნისტური რეჟიმის მსხვერველზე შემდეგ სწორედ “მცდარი გზით განვითარებული” ქვეყნის ეკონომიკა აღმოჩნდა საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის ამოცანის წინაშე.

§4.2. ნეკროეკონომიკა

კომუნისტური რეჟიმის დამხობამ და შესაბამისი ეკონომიკური სისტემის რღვევამ პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკა მსოფლიო საბაზრო ეკონომიკის ფონზე “გააშიშვლა”, როცა ზოგიერთი გამოწვევის (კერძოდ, ხაწილობრივ პიდროენერგეტიკის, სამთო-მომპოვებელი მრეწველობისა და ცალკეულ შემთხვევაში მოპოვებული ნედლეულის მხოლოდ პირველადი გადამუშავების) გარდა, ამ ქვეყნებში წარმოებული პროდუქცია საერთაშორისო სტანდარტებთან შედარებით არაკონკურენტუნარიანი – დაბალხარისხიანი ან (და) ძვირადღირებული იყო. ასეთი პროდუქციის ბაზარი არ არსებობს და, პრინციპში, შეუძლებელიცაა არსებობდეს. ამგვარი ტიპის ეკონომიკას სხვა არაფერი შეიძლება ეწოდოს თუ არა “*მკვდარი ეკონომიკა*, ანუ *ნეკროეკონომიკა*”³¹ (ბერძნულად “*ნეკროს*” მკვდარს ნიშნავს), ხოლო მის შემსწავლელ თეორიას – *ნეკროეკონომიკის*, ანუ *ნეკროეკონომიკური თეორია* (კაკულია, 2002ა, 2002ბ; პაპავა, 2000; Papava, 2001a, 2001b, 2002; Папавა, 2001a, 2001б).

აღსანიშნავია, რომ “ნეკროეკონომიკის” ცნებასთან ყველაზე მიახლოებული “ვირტუალური ეკონომიკის” ცნებაა (Gaddy, Ickes, 1998, 2002; Woodruff, 1999).

კომუნისტური ორიენტაციის ეკონომიკის ხემოხსენებული “გააშიშვლების” პროცესს ადამ ლიპოვსკი ტერმინ “ინვესტიციის” ანტონიმს – “დაივესტიციას”

³¹ საყურადღებოა, რომ პოლიტიკურ მეცნიერებებში გამოიყენება მსგავსი ტერმინი – “ნეკროპოლიტიკა” (Mbembe, 2003).

უწოდებს (Drucker, 1986; Taylor, 1988), რომელიც პოსტ-კომუნისტური ეკონომიკისათვის “მცდარი გზით განვითარებული” ეკონომიკის ზემოწამითივლილ კათოლოგიათა “მოცილებას” გულისხმობს (Lipowski, 1998, pp. 31-32), რის შედეგადაც ყალიბდება ნეკროეკონომიკა.

ბუნებრივია, რომ როცა ეკონომიკის ერთი ნაწილი “მკვდარია”, დარჩენილი ნაწილი “სიცოცხლისუნარიანია” და მას პირობითად ვიტაღური ეკონომიკა ან ვიტაეკონომიკა (ლათინურად “ვიტა” სიცოცხლეს ნიშნავს), ხოლო მის შემსწავლელ თეორიას – ვიტაეკონომიკსი, ანუ ვიტაეკონომიკური თეორია ვუწოდოთ, რაც, თავისი შინაარსით, სხვა არაფერია, თუ არა ტრადიციული ეკონომიკსი, საყოველთაოდ გავრცელებული გაგებით, ვინაიდან ეკონომიკის თეორია, როგორც ასეთი, სწავლობს ეკონომიკას, როგორც სიცოცხლისუნარიან სისტემას.

პირველი შეკითხვა, რომელიც იბადება, ისაა, თუ ნეკროეკონომიკასა და ვიტაეკონომიკას შორის რა პრინციპული მსგავსება და განსხვავება არსებობს.

ნეკროეკონომიკაში, ვიტაეკონომიკის მსგავსად, საქონლის წარმოება შესაძლებელია, ანუ, პრინციპში შესაძლებელია მიწოდებას კქონდეს ადგილი, მაგრამ ვიტაეკონომიკაში წარმოებული საქონლისაგან განსხვავებით, ნეკროეკონომიკაში წარმოებულ საქონლზე მისი უხარისხობის ან (და) სიძვირის გამო მასზე მოთხოვნა არ არსებობს. მაშასადამე, ნეკროეკონომიკაში ყიდვა-გაყიდვის ნებისმიერი ნებაყოფლობითი აქტი გამორიცხებულია, რის გამოც წონასწორული ფასის არსებობა პრინციპშია შეუძლებელი. სხვა სიტყვებით, სახე-

ზეა საქონლის ისეთი ბაზარი, სადაც არსებობს მიწოდება, მაგრამ არ არსებობს მოთხოვნა.

თუ ეკონომიკის გარკვეული სეგმენტი მკვდარია, მაშინ, წმინდა თეორიულად, პრობლემაც არ უნდა არსებობდეს: სადი აზრის თანახმად, ნეკროეკონომიკა არავითარ ვაგლენას არ უნდა ახდენდეს მის ცოცხალ ნაწილზე. ტრადიციული ეკონომიკის თანახმად, საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ეს ასეც უნდა ხდებოდეს: არაკონკურენტუნარიანი წარმოება ისე უნდა “ქრებოდეს”, რომ ფაქტობრივად არავითარ საგრძნობ პრობლემას არ უნდა უქმნიდეს ეკონომიკის დანარჩენ ნაწილს. სწორედ ამით შეიძლება აიხსნას ტრადიციული ეკონომიკის შესწავლის არეალის შემოფარგვლა იმ საბაზრო ეკონომიკის პრობლემებით, რომელშიც ნეკროფირმების არსებობა უარყოფილია. სინამდვილეში ყველაფერი ბევრად რთულადაა.

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პირობებში მეოფ ქვეყნებში პრინციპულად განსხვავებული სიტუაციაა შექმნილი.

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესში მეოფ ქვეყნებში *ნეკროეკონომიკა მბრძანებლური ეკონომიკის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის საფუძველზე ჩამოყალიბდა.*

დიდი ზომის ქვეყნებში (მაგალითად, ჩინეთი, რუსეთი, უკრაინა და სხვ.) ნეკროეკონომიკის პრობლემა ნაკლებად მწვავედ იგრძნობა, ვიდრე შედარებით მცირე ქვეყნებში, ვინაიდან ეკონომიკის მსხვილი მასშტაბის გამო ნეკროსაწარმოებს, მთავრობის ხელშეწყობით, აქვთ ერთმანეთთან კონკურენციის შესაძლებლობა (მაგალითად, Schaffer, Kuznetsov, 2008), რაც ნეკრო-

ეკონომიკის არარსებობის ილუზიას ქმნის. მცირე ქვეყნებში კი ეს პრობლემა უფრო მწვავედ დგას, რადგან მრავალ ნეკროსაწარმოს ქვეყნის შიგნით რაიმე ანალოგი არ აქვს (მაგალითად, Papava, Tokmazishvili, 2007).

თავის მხრივ, დიდ და მცირე ქვეყნებს შორის ეს განსხვავება გავლენას ახდენს სახელმწიფოს ნეკროეკონომიკისადმი მხარდაჭერის პოლიტიკაზე. კერძოდ, შიგასახელმწიფოებრივი კონკურენციის გამო ნეკროეკონომიკის არარსებობის ილუზია მნიშვნელოვანწილად აბრკოლებს ამ ქვეყნებს ნეკროეკონომიკის დაძლევის საქმეში. მცირე ქვეყნებში კი ამა თუ იმ ნეკროსაწარმოების ანალოგების არარსებობა შეუძლებელს ხდის შიგასახელმწიფოებრივ კონკურენციას, რის შედეგადაც ამ ქვეყნებს მეტი სტიმული აქვთ, დაძლიონ ნეკროეკონომიკა, თუმცა ეს სტიმულები ყოველთვის სათანადოდ არ გამოიყენება (Papava, Tokmazishvili, 2007).

ნეკროეკონომიკისა და ვიტაეკონომიკის ურთიერთ-ხეგავლენის მექანიზმის ასახსნელად პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის ეკონომიკა (Papava, 2006) მიზანშეწონილია შემდეგი კლასიფიკაციით იქნეს წარმოდგენილი:

1. სახელმწიფო სექტორში არსებული ნეკროეკონომიკა;
2. სახელმწიფო სექტორში არსებული ვიტაეკონომიკა;
3. პრივატიზებული ნეკროეკონომიკა;
4. პრივატიზებული ვიტაეკონომიკა;
5. ახალი ინვესტიციების ბაზაზე შექმნილი კერძო სექტორი – ვიტაეკონომიკა.

პირველ ჯგუფში, როგორც წესი, შედის გადამმუშავებული მრეწველობის მსხვილი და საშუალო ობიექტ-

ტები, რომლებიც, იქ წარმოებული პროდუქციის სახეობათა დანიშნულებიდან გამომდინარე, შეფასებულია როგორც სტრატეგიული, თუმცა არაკონკურენტუნარიანობის გამო ეს საწარმოები ბაზრის პირობებში მკვდარია. აუცილებლად გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომლის თანახმადაც, მბრძანებლური ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში მრეწველობის დაფინანსება ხდებოდა სოფლის მეურნეობაზე, სოციალურ სფეროზე, საბინაო მშენებლობასა და ტრანსპორტზე გაწეული დანახარჯების “ეკონომიის” გზით (Веронцова, 2009, с. 61).

სახელმწიფო სექტორში არსებული ვიტაეკონომიკის საფუძველია უპირატესად ენერგეტიკა (უწინარეს ყოვლისა, ელექტროენერჯიის წარმოება და გადაცემა, ნავთობისა და გაზის მოპოვება და მიწოდება), ტრანსპორტი და კავშირგაბმულობა, ვაჭრობა და მომსახურება. მათი პრივატიზაციის შემთხვევაში ისინი გადადის მეოთხე ჯგუფში – პრივატიზებულ ვიტაეკონომიკაში. ამ ჯგუფმა შეიძლება მოიცვას აგრეთვე მრეწველობის ზოგიერთი საშუალო და უპირატესად მცირე ობიექტები (მათ პრივატიზაციამდე).

მესამე ჯგუფში შედის პირველი ჯგუფის საწარმოები მათი პრივატიზაციის შემდეგ. საკუთრების ფორმის შეცვლა თავისთავად სულაც არ ნიშნავს უმოქმედო საწარმოების ავტომატურ ამოქმედებას, ვინაიდან “მიცვალებულის” მდგომარეობა არ იცვლება იმის მიხედვით, თუ ის ვისია – სახელმწიფოსი თუ კერძო ფირმის. *სწორედ ამ ფაქტის იგნორირება წარმოადგენს პრივატიზაციის პროცესის შედარებითი დისკრედიტაციის ძირითად მიზეზს, როცა მას, განსაკუთრებით მის*

საწყის სტადიაში, ინვესტირების პროცესისგან დამოუკიდებლად და იზოლირებულად ენიჭებოდა უმოქმედო საწარმოების ამოქმედების ფუნქცია იმის მიუხედავად, ცოცხალი იყო თუ მკვდარი ყოველი კონკრეტული საწარმო სინამდვილეში.

ბოლო, მეხუთე ჯგუფი მოიცავს პოსტკომუნისტური ეკონომიკის ყველაზე “ჯანსაღ” ნაწილს, რომელიც საბაზრო ეკონომიკის პრინციპების საფუძველზე ახლადაა შექმნილი კერძო ინვესტიციების ხარჯზე. ამასთან, იმის გათვალისწინებაცაა აუცილებელი, რომ გარკვეული პრობლემები ეკონომიკის ამ ჯგუფშიც არის. კერძოდ, საქმე ზოგიერთ უცხოურ ინვესტიციას ეხება, რომელთა საფუძველზეც პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში არა უახლესი, არამედ უკვე ხმარებაში მყოფი, შედარებით მოძველებული (უფრო ზუსტად, მსოფლიო სტანდარტებით მორალურად გაცვეთილი) ტექნოლოგიები შემოდის, რომელთაც, ჩვენი აზრით, ყველაზე მეტად “*მეორადი ინვესტიციების*”, “*სექონდპენდ ინვესტიციების*” კვალიფიკაცია შეშვენის; მათ ბაზაზე წარმოებული პროდუქცია კონკურენტუნარიანი მხოლოდ “*ფორმირებადი ბაზრების*” (“Emerging Markets”) ფარგლებში და ისიც დროის შეხლულულ ინტერვალში – ამ “*ბაზრებზე*” მსოფლიო სტანდარტებით კონკურენტუნარიანი საქონლის შედგენად.

§4.3. ეკონომიკურ ცვლილებათა ევოლუციური თეორია და ნეკროეკონომიკის აღწარმოების საფუძველი

მორიგი კითხვა, რომელსაც აუცილებლად უნდა გაეცეს პასუხი ისაა, თუ რა განაპირობებს ნეკროეკონომიკის სტაბილურ არსებობას პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში.

ვფიქრობთ, პრობლემის არსში გარკვევის შესაძლებლობას ეკონომიკურ ცვლილებათა ევოლუციური თეორია (Nelson, Winter, 1982; Нельсон, Уинтер, 2000) იძლევა.

ამ თეორიის ძირითად “ინსტრუმენტს” ე.წ. “რუტინის” ცნება (“routines”) წარმოადგენს, რომლის ქვეშ ფირმის ქცევის ჩამოყალიბებული წესები და ხერხები იგულისხმება, რომლებიც ამ ფირმის მოქმედების აღწარმოებას არეგულირებენ (Murtell, 1992; Мюррел, 1994, с. 69). რუსულენოვან თარგმანში ტერმინ “რუტინის” ნაცვლად ხშირად ტერმინი “стереотипы” გამოიყენება (Мюррел, 1994, с. 69; Садыгов, 1999, сс. 12-15), თუმცა, ჩვენი აზრით, ორიგინალში მოცემული ტერმინ “რუტინას” შენარსუნებაა უმჯობესი.

სწორედ კომუნისტური ტიპის ეკონომიკურ სისტემაში ათეულობით წლების განმავლობაში ჩამოყალიბებული “რუტინაა” ის მთავარი ფაქტორი, რაც “შეკვდარ” საწარმოებს აიძულებს, იმუშაონ უკვე აღარარსებული კომუნისტური ტიპის ეკონომიკის რეჟიმში, რის შედეგადაც ამ საწარმოთა საწვობები მათ მიერ გამოშვებული კონკურენტუნარი პროდუქციითაა გავსებული, ხოლო ამ პროდუქციის რეალიზაციის პრინციპული შეუძლებლობის გამო სახელმწიფო ბიუჯეტის, სპეცი-

აღური ფონდების, ენერჯეტიკული სექტორის, სხვა სა-
წარმოთა მიმართ ვალები გროვდება. შედეგად საწარ-
მოთა ურთიერთდავალიანების ჩახლართული ქსელი
იქმნება (მაგალითად, Åslund, 1995, pp. 207-214, 2002, 244-
248, 328-330, 333-334, 2007, pp. 132-133; Ослунд, 1996, сс.
256-264).

მბრძანებლურ ეკონომიკაში ჩამოყალიბებული
ტრადიციების თანახმად, როცა საწარმო ვალებს აგ-
როვებდა (მათ შორის გააზრებულადაც), მისი დირექ-
ტორი ხემდგომ სახელმწიფო ორგანოებში (კომუნის-
ტური პარტიის ხელმძღვანელ სტრუქტურებში, სახელ-
მწიფო საგეგმო კომიტეტში, ფინანსთა სამინისტროში)
აყენებდა მათი ჩამოწერის საკითხს და, როგორც წესი,
მიზანს აღწევდა. აქედან გამომდინარე, ვალების ჩამო-
წერის პრაქტიკულად შეუზღუდავი (უფრო ხუსტად,
გარანტირებული) შესაძლებლობის არსებობის პირო-
ბებში, მათი დაგროვება არ აღიქმებოდა საშიშროებად
საწარმოების ხელმძღვანელობისთვის. ვალების ჩამო-
წერის მოცემული მექანიზმი ის დამკვიდრებული რუ-
ტინაა, რომელიც, სამწუხაროდ, პერიოდულად ვლინდუ-
ბა პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის ქვეყნებში “საგა-
დასახადო ამნისტის” სხვადასხვა ვარიაციით (მაგალი-
თად, Николаев, 2002; Шульга, 2002).

როგორც პირველ თავში აღინიშნა, პრაქტიკულად,
ნებისმიერ ეკონომიკურ პროცესში გადამწყვეტ როლს,
როგორც წესი, ადამიანის ფაქტორი ასრულებს. ნეკრო-
ეკონომიკის აღწარმოებადი “რუტინა” იმ ადამიანის,
კერძოდ, *homo transformativus*-ის ქცევითაა განპირობებუ-
ლი, რომელიც კომუნისტური ორიენტაციის ეკონომიკა-
ში ჩამოყალიბებულ *homo soveticus*-ის ტიპიდან კაპიტა-

დისტური ეკონომიკისათვის დამახასიათებელ ტიპზე – *homo economicus*-ზე ტრანსფორმაციას განიცდის; *homo transformativus*-ი სამკვარძყო სფეროში, როგორც პირველ თავში აღინიშნა, პოსტსაქმოსნის ტიტულს იძენს.

რადგან ეკონომიკურ სექტორში არსებული ნეკროეკონომიკის უკან სწორედ პოსტსაქმოსნები დგანან, კომუნისტური ორიენტაციის ეკონომიკის “რუტინის” მატარებლები, მისი შესატყვისი ქვევის “ინიციატორები” სწორედ ისინი არიან.

პოსტსაქმოსნები სახელისუფლებო სტრუქტურებში (როგორც პარლამენტში, ისე მთავრობაში) “*postkommunistehTan*” ძველი კავშირების გამოყენებით აღწევენ, საიდანაც ცდილობენ ნეკროეკონომიკის არსებობას პოლიტიკური გამართლება მოუძებნონ და გაახანგრძლივონ იგი.

ერთმნიშვნელოვნად შეიძლება დავასკვნათ, რომ ნეკროეკონომიკა პოსტსაქმოსნობის ინტერესებს ემსახურება და მანამ, ხანამ ქვეყანაში განხორციელებული ინსტრუქციური რეფორმების შედეგად პოსტსაქმოსნთა მკვარძყოებით ჩანაცვლება არ მოხდება, ნეკროეკონომიკა მუდამ იარსებებს.

§4.4. ნეკროეკონომიკის მოსპობის მექანიზმი

ნეკროეკონომიკის აშკარად უარყოფითი ზეგავლენა პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის ქვეყნების განვითარებაზე სახეზეა აქედან გამომდინარე, იმ მექანიზმის გამოვლენა და ამოქმედებაა აუცილებელი, რომელიც “მკვდარ” საწარმოთა პრობლემის გადაწყვეტას

საბაზრო ეკონომიკისათვის დამახასიათებელ “ავტორიტურ რეჟიმში” უზრუნველყოფს. სხვა სიტყვებით, ხსენებული მექანიზმის საფუძველზე საბაზრო ეკონომიკის საყოველთაო დამკვიდრება უნდა გახდეს შესაძლებელი.

პრობლემის გადაწყვეტის გასაღები ზემოხსენებულ ეკონომიკურ ცვლილებათა ეკოლუციურ თეორიაში ძვეს.

საბაზრო ეკონომიკის შესატყვისი “რუტინის” ფორმირება უმთავრესად პოსტკომუნისტური ეკონომიკის ზემოხსენებულ მეხუთე ჯგუფში – ახლადშექმნილ კერძო სექტორში ხდება. სახელმწიფოს მხრიდან ყურადღება, უწინარეს ყოვლისა, ამ ჯგუფს უნდა მიექცეს, ხელი უნდა შეეწეოს ახლადშექმნილი კერძო სექტორის ფეხზე დადგომას, გაფართოებასა და შემდგომ განვითარებას; სახელმწიფომ იმ სტაბილური პოლიტიკური და მაკროეკონომიკური გარემოს შექმნაზე უნდა იზრუნოს, როცა კერძო ინვესტიციების ბაზაზე ახალი ფირმები შეიქმნება. პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკის უმთავრესი პრიორიტეტი მეხუთე ჯგუფის საყოველთაო გაფართოების ხარჯზე პირველი და მესამე ჯგუფის არეალის შეზღუდვა უნდა გახდეს.

მეხუთე ჯგუფში “სექონდჰენდ ინვესტიციებით” შექმნილი ფირმები მათი ნაკლებ მიმზიდველობის მიუხედავად, სათანადო საკანონმდებლო ბაზის პირობებში ნეკროეკონომიკის საფუძველს პრაქტიკულად ვერ შექმნიან, რადგან მათი (ფირმების) ფორმირება საბაზრო ეკონომიკის პრინციპებით ხდება, რის გამოც შესაბამისი “რუტინა”, ამა თუ იმ პროდუქციის კონკურენტ-

უნარიანობის დაკარგვისას, მისი მწარმოებელი ფირმის “გახელას” არენიდან საბაზრო მექანიზმებით უზრუნველყოფს.

რაც შეეხება მეორე და მეოთხე ჯგუფებს, იმისდა მიუხედავად ესა თუ ის საწარმო ჯერ კიდევ სახელმწიფოსია, თუ უკვე – პრივატიზებული, მას ახალი ინვესტიციების მოზიდვა საკუთრების შესაბამისი წილის გაყიდვის ან გრძელვადიანი მართვის უფლებით სტრატეგიულ ინვესტორზე გადაცემის გზით აუცილებლად ესაჭიროება; წინააღმდეგ შემთხვევაში იმის ალბათობა, რომ მეორე და მეოთხე ჯგუფებში არსებული ვიტაეკონომიკა, შესაბამისად, პირველი და მესამე ჯგუფის ნეკროეკონომიკაში “გადაიზარდოს” ძალზე დიდია.

როგორც ხემათ უკვე აღინიშნა, მხოლოდ პრივატიზაცია, როგორც ასეთი, ნეკროეკონომიკის მოსპობის საფუძველი სულაც არ არის. აქედან გამომდინარე, პირველ ჯგუფში არსებული “მკვდარი”, მაგრამ დანიშნულების მიხედვით თუნდაც სტრატეგიული წარმოების არსებობის მიზნით სახელმწიფოსათვის ერთადერთი გამოსავალი არსებობს: სტრატეგიული ინვესტორის გამოსავლენად უსწრაფესად ჩაატაროს ღია საერთაშორისო ტენდერი, რომელსაც ეს ობიექტი (უფრო სწორედ კი მოცემული ქვეყნისათვის თუნდაც სტრატეგიული დანიშნულების მქონე “მკვდარი” ობიექტის კედლებში წარმოების დაწყების უფლება) გრძელვადიანი მართვის უფლებით გადაეცემა. გამორიცხული არ არის, რომ ეს ნაბიჯი სტრატეგიული ინვესტორისათვის დამაკმაყოფილებელი არ აღმოჩნდეს, მაშინ აუცილებელია მისთვის თუნდაც სიმბოლურ ფასად პრივატიზა-

ციაზეც წასვლა, რადგან “მკვდარი” საწარმო შეუძლებელია ძვირი ღირდეს.

მესამე ჯგუფი – პრივატიზებული ნეკროეკონომიკა, აბსოლუტურად უპერსპექტივოა.

ერთადერთი სწორი შეფასება, რომელიც ნეკროეკონომიკის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის მნიშვნელოვან ნაწილს შეიძლება მიეცეს, არის – ჯართი. ამიტომ ნეკროეკონომიკის მოხპობა (პირდაპირი გაგებით), უწინარეს ყოვლისა ჯართის გაყიდვითაა შესაძლებელი; არც ექსპორტი უნდა გამოირიცხოს, რადგან ეს უკანასკნელი ამ ჯართის მეპატრონეს სავალუტო შემოსავალს აძლევს, რომელიც, პრინციპში ვიტაეკონომიკის შესაქმნელად შეიძლება იქნეს გამოყენებული.

ამასთან ერთად აუცილებლად გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ, არცთუ ისე იშვიათად, “სწრაფი მოგების” მიღების მიზნით პოსტსაქმოსნები ჯართად ასაღებენ კონკურენტუნარიანი პროდუქციის მწარმოებელ მანქანა-დანადგარებაც, რის შედეგადაც ქვეყანა კარგავს იმის წარმოების საშუალებასაც კი, რაზეც საერთაშორისო ბაზრებზე პოტენციურად შეიძლება არსებობდეს მოთხოვნა.

ამისდა მიუხედავად, ტენდენციად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ კომუნისტური ორიენტაციის ეკონომიკის შესატყვისი “რუტინა” “მკვდარ” მანქანა-მოწყობილობათა ჯართად აღიარებას აფერხებს: მიხი გაყიდვის, განსაკუთრებით კი ექსპორტის ამკრძალავ ან შემზღუდავ ბარიერებს ქმნის და ამით ნეკროეკონომიკას “სიცოცხლეს” უხანგრძლივებს.

თეორიულად ცხადია, რომ ნეკროეკონომიკის მოხპობის ქმედითი მექანიზმი უშუალოდაა დაკავშირებული

ლი გაკოტრების შესახებ კანონმდებლობასთან (მაგალითად, Познер, 2004, сс. 542-551). მრავალი პოსტკომუნისტური ქვეყნის გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ ამ ქვეყნებში თუმცა არსებობს ოფიციალურად მიღებული კანონმდებლობა გაკოტრების შესახებ, მაგრამ, სამწუხაროდ, შესაბამისი კანონები, პრაქტიკულად, მკვდრად შობილია (Sánchez-Andrés, March-Poquet, 2002), ანუ *ნეკროკანონებია*, ვინაიდან საწარმოების ფაქტობრივი გაკოტრება, როგორც წესი, იურიდიულად არ ფორმდება. ასეთ ქვეყნებში ფართოდაა გავრცელებული პრაქტიკა, როცა გაკოტრების შესახებ კანონმდებლობის ამოქმედებას ხელს უშლიან, რაც მნიშვნელოვანწილად იმით აიხსნება, რომ იგი ამა თუ იმ ქვეყანაში არსებული ინსტიტუციური გარემოსადმი არ არის თავსებადი.

ის, თუ რა ხდება გაკოტრების შესახებ კანონთან დაკავშირებით, მაგალითად, საქართველოში, ნეკროეკონომიკის მნიშვნელოვანი ტვირთის (Papava, Tokmazishvili, 2007) მქონე ქვეყანაში, თვალსაჩინო დასტურია იმისა, რომ პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში ბევრი ახალი ინსტიტუტი დასავლეთის მაგალითით იქმნება დასავლური ორიგინალების შეგნებული უშუალო იმიტაციის გზით (Шаванс, Маньян, 1999). შედეგად, არაერთი ასეთი ინსტიტუტი, რომელიც საკმაოდ ეფექტიანია განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის ქვეყანაში, აშკარად მიუღებელი რჩება პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის ქვეყნის ეკონომიკისათვის. ხშირ შემთხვევაში, ინსტიტუტთა ბრმად განხორციელებული იმპორტი ხდება საერთაშორისო სავალუტო ფონდის კრიტიკის საფუძველი, რადგანაც ფონდი პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში არცთუ იშვიათად იყო და რჩება ინსტიტუციური რე-

ფორმებისადმი ნაჩქარევი და, იმავედროულად, პრიმიტიული მიდგომის ინიციატორი, რის გამოც ეს ქვეყნები საბაზრო ეკონომიკის შექმნის პროცესში აშკარად ხარაღდებიან (Stiglitz, 2001).

ნეკროეკონომიკის ფენომენის დაძლევა შესაძლებელია ისეთი ინსტიტუტების დამკვიდრებით (კაკულია, 2010), რომლებიც დემოკრატიულ რეფორმებს (Polanyi, 2001) და ამით პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ეფექტიანობას აამაღლებენ (Hare, Davis, 2006). ნეკროეკონომიკის ფენომენის დაძლევა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს, როგორც პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმიდან ქვეყნის გამოსვლის ინდიკატორი.

გამოყენებული ლიტერატურა

კაკულია ნ., 2002ა. ახალი ეკონომიკური აზროვნების როლი ნეკროეკონომიკური შედეგების დაძლევის პროცესში. *სოციალური ეკონომიკა*, № 6.

კაკულია ნ., 2002ბ. ნეკროეკონომიკის არსი და ძირითადი ნიშან-თვისებები პოსტკომუნისტურ სივრცეში მყოფი ქვეყნებისათვის. კრებულში: *საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში*. ტომი II. თბილისი, “მეცნიერება”.

კაკულია ნ., 2010. ინსტიტუციური სფეროს ნეკროეკონომიკური პროცესები და მისი დაძლევის ძირითადი სტრატეგია. წიგნში: *ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები განვითარების თანამედროვე ეტაპზე. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე და პაატა გუგუშვილის დაბადებიდან 105-ე წლისთავი-*

სადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული (8-9 ივლისი, 2010). თბილისი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა.

პაპავა ვ., 1995. *საქართველო საბაზრო ეკონომიკის გზაზე*. თბილისი, "მეცნიერება".

პაპავა ვ., 2000. ნეკროეკონომიკა. *მაკრო მიკრო ეკონომიკა*, № 10.

პაპავა ვ., 2002. *პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა*. თბილისი, "პდპ".

Åslund A., 1995. *How Russia Became a Market Economy*. Washington, D. C., The Brookings Institution, 1995.

Åslund A., 2002. *Building Capitalism. The Transformation of the Former Soviet Bloc*. Cambridge, UK, Cambridge University Press.

Åslund A., 2007. *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia*. New York, Cambridge University Press.

Drucker P. F., 1986. *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. New York.

Ericson R. E., 2000. The Post-Soviet Russian Economic System: An Industrial Feudalism? In: *Russian Crisis and its Effects*. Ed. by T. Komulainen, L. Korhonen. Helsinki, Kikimora Publications.

Gaddy C. G., Ickes B. W., 1998. "Russia's Virtual Economy." *Foreign Affairs*, Vol. 77, No. 5.

Gaddy C. G., Ickes B. W., 2002. *A Russia's Virtual Economy*. Washington, D. C., Brookings Institutions Press.

Hare P. G., Davis J. R., 2006. *Institutions and Development: What We (Think We) Know, What We Would Like to Know*. IPPG Discussion Paper Series, No. 3. April, <http://www.sml.hw.ac.uk/cert/wpa/2006/dp0603.pdf>.

Kornai J., 1992. *The Socialist System. The Political Economy of Communism*. Princeton, Princeton University Press.

Lipowski A., 1998. *Towards Normality. Overcoming the Heritage of Central Planning Economy in Poland in 1990-1994*. Warsaw, Adam Smith Research Center, Center for Social and Economic Research.

Mbembe A., 2003. Necropolitics, *Public Culture*, No. 15 (1), <http://www.jhfc.duke.edu/icuss/pdfs/Mbembe.pdf>.

Murrell P., 1992. Evolution in Economics and in the Economic Reform of the Centrally Planned Economies. In: *The Emergence of Market Economies in Eastern Europe*. Ed. by C. C. Clague, G. Rausser. Cambridge, Basil Blackwell.

Nelson R. R., Winter S. G., 1982 *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press.

Olson M., 2000. *Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships*. New York, Basic Books.

Papava V., 1995. Marxist Points of View on the Soviet Communist Economic System and the Manifestation of Egalitarianism in Post-Communist Economic Reform. *International Journal of Social Economics*, Vol. 22, No. 6.

Papava V., 2001a. *Necroeconomics and Post-Communist Transformation of Economy*. Tbilisi, Company Imperial.

Papava V., 2001b. Necroeconomics – A Phenomenon of the Post-Communist Transition Period. *Problems of Economic Transition*, Vol. 44, No. 8.

Papava V., 2002. Necroeconomics – the Theory of Post-Communist Transformation of an Economy. *International Journal of Social Economics*, Vol. 29, No. 9-10.

Papava V., 2005. *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism*. New York, iUniverse.

Papava V., 2006. *Economic Transition to European or Post-Communist Capitalism?* EACES Working Papers, No. 1, March, <http://www.eaces.net/news/WP-1-06.pdf>.

Papava V., Tokmazishvili M., 2007. Necroeconomic Foundations and the Development of Business in Post-Revolution Georgia. *Caucasus & Globalization*, No. 1(4).

Polanyi K., 2001. *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.

Sánchez-Andrés A., March-Poquet J. M., 2002. The Construction of Market Institutions in Russia: A View from the Institutionalism of Polanyi. *Journal of Economic Issues*, Vol. XXXVI, No. 3.

Schaffer M., Kuznetsov B., 2008. Productivity. In: *Can Russia Compete?* Ed. by R. M. Desai, I. Goldberg. Washington, D.C., Brookings Institution Press.

Stiglitz J. E., 1996. *Whither Socialism?* Cambridge, The MIT Press.

Stiglitz, J. E., 2001. Whither Reform? Ten Years of the Transition (Paper presented at the Annual Bank Conference on Development Economics, April, 1999). In *Joseph Stiglitz and the World Bank*, edited by Ha-Joon Chang. London: The Rebel Within, Anthem Press.

Taylor M. L., 1988. *Divesting Business Units*. Toronto.

Woodruff D., 1999. *Money Unmade: Barter and the Fate of Russian Capitalism*. Ithaca, NY, Cornell University Press.

Воронцова О. В., 2009. Страны переходной экономики: фискальные реформы на пути к рынку. *Современная Европа*, № 4.

Корнаи Я., 1990. *Дефицит*. Москва, Наука.

Корнаи Я., 2000. *Социалистическая система. Политическая экономия коммунизма*. Москва, НП «Журнал Вопросы экономики».

Мизес Л. фон, 1993. *Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность*. Москва, Дело.

Мизес Л. фон, 1994. *Социализм. Экономический и социологический анализ*. Москва, Catallaxy.

Мюррел П., 1994. Эволюция экономической теории и экономических реформ в странах с централизованным плановым хозяйством. В кн.: *Становление рыночной экономики в странах Восточной Европы*. Под ред. Н. А. Макашевой. Москва, РГГУ.

Нельсон Р. Р., Уинтер С. Дж. 2000. *Эволюционная теория экономических изменений*. Москва, ЗАО «ФИНСТАТИНФОРМ».

Николаев И., 2002. «Перспективы налоговой амнистии в России». *Общество и экономика*, № 6.

Ослунд А., 1996. *Россия: рождение рыночной экономики*. Москва, Республика.

Папава В., 1995. *Грузия на пути к рыночной экономике*. Тбилиси, Мецниереба.

Папава В., 2001а. *Некроэкономика и посткоммунистическая трансформация экономики*. Тбилиси, Империап.

Папава В., 2001б. Некроэкономика – феномен посткоммунистического переходного периода. *Общество и экономика*, № 5.

Папава В., Ахметели Р., 1990. *Грузия на пути к экономической самостоятельности*. Тбилиси, Мецниереба.

Познер Р. А., 2004. *Экономический анализ права*. Т. 2. Санкт-Петербург: Экономическая школа.

Садыгов Ш. М., 1999. *Макроэкономическое управление и магистральные модели*. Баку, ЭЛМ.

Хайек Ф. А., 1992. *Пагубная самоуверенность. Ошибки социализма*. Москва, «Новости», «Catallaxu».

Шаванс Б., Маньян Э., 1999. Постсоциалистические траектории и Западный капитализм. *Мировая экономика и международные отношения*, № 12.

Шульга И., 2002. «Опыт налоговой амнистии в Казахстане». *Общество и экономика*, № 6.

Шумпетер Й., 1995. *Капитализм, социализм и демократия*. Москва, Экономика.

თავი 5. სახელმწიფოს როლი თანამედროვე ეკონომიკურ სისტემაში და წარმოების დომინირებადი ფაქტორების კონცეფცია³²

§5.1. წარმოების ფაქტორები და სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარი

ეკონომიკური მეცნიერების კვლევის მნიშვნელოვან სფეროს სახელმწიფოს ეკონომიკური საქმიანობა წარმოადგენს. ეს პრობლემა აქტუალურია როგორც საზოგადოდ, ისე ეკონომიკის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესის შესწავლისათვისაც (მაგალითად, აქებარდია, 1996, 2005; კაკულია, 1999, 2000გ; მექვაბიშვილი, 1995; სანაძე, 1999; ქვაჩახია, 1997; ყუფუნია, 2000; ჭითანავა, 1999, 2000; Akubardia, 2002; Nunberg, 1999; Wolf, 1994; Бериძე, 1995; Ведута, 1998).

დასავლურ ეკონომიკურ ლიტერატურაში ჩამოყალიბებული ტრადიციის თანახმად, ტერმინ “სახელმწიფოს” (“State”) ნაცვლად, როგორც წესი, ტერმინი “მთავრობა” (“Government”) იხმარება. წინამდებარე ნაშრომში გამოყენებული ტერმინი “სახელმწიფო” “მთავრობას” (ანუ აღმასრულებელ ხელისუფლებას), როგორც მის შემადგენელ ნაწილს, მოიცავს.

საყოველთაოდ მიღებული მოსაზრების თანახმად, სახელმწიფოს საქმიანობა საბაზრო ეკონომიკის შინაგანი შემადგენელი ნაწილი კი არაა, არამედ მას ავსებს; სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სახელმწიფოს

³² ასევე იხ. (პაპავა, 2002, გვ. 183-199; Papava, 2005, pp. 81-91).

"დანიშნულება" იმ ეკონომიკური ამოცანების გადაწყვეტაა, რომელთა გადაჭრა ბაზარს არ ძალუძს, რის გამოც სახელმწიფოს ეკონომიკური საქმიანობა მისი (ბაზრის) "იძულებითი" დანამატის როლში გამოდის. ამგვარი მიდგომა ორივე თანამედროვე მაგისტრალურ ეკონომიკურ მიმდინარეობას – ნეოკლასიკურ და ნეოკეინზიანურ სკოლებს ახასიათებს (მაგალითად, Ган-рейт, 1979, сс. 45-50), რომელთა შეხედულებები ერთმანეთისაგან ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩარევის დონის, ფორმებისა და მეთოდებისადმი დამოკიდებულებით განსხვავდება.

საყურადღებოა, რომ, აშშ-ისა და სხვა განვითარებული ქვეყნების მაგალითზე დაყრდნობით, სახელმწიფოს მარეგულირებელი ფუნქციის ზრდის დასაბუთების თანამედროვე თეორიები ოთხ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს (Супян, 2001, сс. 129-130):

1. თეორიები, რომლებიც სახელმწიფოს მარეგულირებელი ფუნქციის ზრდას სოციალური გარემოს (ტექნიკური პროგრესი, დემოგრაფიული ძვრები და სხვ.) გართულებით ასაბუთებენ;

2. თეორიები, რომლებიც სახელმწიფოს მარეგულირებელი ფუნქციის ზრდას, სოციალურ გარემოსთან ერთად, შიგაპოლიტიკური პროცესებით ხსნიან;

3. თეორიები, რომლებიც სახელმწიფოს ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების ფუნქციას აკისრებენ;

4. თეორიები (უწინარეს ყოვლისა კი საზოგადოებრივი არჩევანის თეორია), რომლებიც სახელმწიფოს მარეგულირებელი ფუნქციის ზრდას სახელმწიფოს, როგორც ორგანიზაციის თვითგაფართოებით ხსნიან.

წინამდებარე თავის მიზანი იმის დასაბუთებაა, რომ სახელმწიფოს ეკონომიკური საქმიანობა ბაზრის შინაგანი, იმანენტური ნაწილის სახითაც შეიძლება იქნეს განხილული. საკითხის ასეთი დასმიდან გამომდინარე შეუძლებელია სახელმწიფოს ეკონომიკური საქმიანობის ფორმებისა და მეთოდების პრობლემის პრინციპულად განსხვავებული გზით გადაწყვეტა, როცა ისინი ეკონომიკის სხვა აგენტების საქმიანობის ფორმებისა და მეთოდებისაგან პრაქტიკულად არაფრით იქნება განსხვავებული. ეს, თავის მხრივ, ბაზარზე და საბაზრო სისტემაში სახელმწიფოს როლზე ტრადიციულ ეკონომიკაში საყოველთაოდ მიღებული შეხედულების ნაწილობრივ გადასინჯვას მაინც საჭიროებს.

რადგანაც თავისუფალი ბაზარი გარე ექვექტების (ექსტერნალიების) აცილებასა და საზოგადოებრივი დოვლათის წარმოებას ვერ ახერხებს (ანუ ბაზრის ფიასკოს აქვს ადგილი), სახელმწიფო ერევა ბაზარში და ცდილობს ექსტერნალიების ინტერნალიზაციასა და საზოგადოებრივი დოვლათის წარმოებას, რაც, როგორც ამას საზოგადოებრივი არჩევანის თეორია ხსნის, პოლიტიკური რენტის ძიების გამო რეალურ ბაზარში სახელმწიფოს ფიასკოთი მთავრდება.

იმისდა მიხედვით, სახელმწიფოს ფუნქციების გაფართოება ბაზრის ფიასკოს დაძლევის თუ სახელმწიფოს ფიასკოს გაძლიერებას ემსახურება, ეს ფუნქციები საზოგადოებისათვის, შესაბამისად, სასიკეთოდ და საზიანოდ ფასდება (Супян, 2001, сс. 131-132).

საბაზრო სისტემაში, სახელმწიფოს როლის გადასინჯვის მიზნით, წარმოების ფაქტორების ტრადიციულ

ეკონომიკაში დამკვიდრებული სქემის ახლებური გააზრებაა საჭირო.

ამჟამად არც ერთი ეკონომიკური სკოლის (მარქსისტების გამოკლებით) წარმომადგენელი სადავოდ არ ხდის იმ თეზისს, რომ საქონლის რეალიზაციით მიღებული შემოსავალი ამ შემოსავლის შემქმნელი ოთხი ფაქტორის მიხედვით ნაწილდება. საყოველთაო აღიარებით, ესენია (მათ ეკონომიკურ რესურსებსაც უწოდებენ³³) მიწა, კაპიტალი, შრომა და სამეწარმეო უნარი³⁴, რომელთაგან პირველი ორი მატერიალურ, შემდეგი ორი კი – ადამიანსეულ რესურსებად ერთიანდება; საქონლისა და მომსახურების რეალიზაციით მიღებული შემოსავალი ისე ნაწილდება, რომ წარმოების ყოველ ფაქტორს მისი მფლობელისათვის შესაბამისი შემოსავალი (რენტა, პროცენტი, ხელფასი და სამეწარმეო მოგება) მოაქვს (მაგალითად, Макконнелл, Брю, 1992, T. 1, сс. 37-38).

ჩამოთვლილი ფაქტორული შემოსავლების გარდა, საქონლისა და მომსახურების რეალიზაციით მიღებუ-

³³ ტრადიციულ ეკონომიკაში წარმოების სამ ფაქტორს მიწას, კაპიტალსა და შრომას ეკონომიკურ რესურსებსაც უწოდებენ, რაც მთლად კორექტული არ არის, რადგან ფაქტორი არის ის, რაც ქმნის, აკეთებს, ხოლო რესურსი კი წყაროს ნიშნავს, ანუ იმას, რაც იხარჯება (Гребнев, 2010).

³⁴ საეურადღებოა, რომ ტრადიციული ეკონომიკის სახელმძღვანელოების უმრავლესობა წარმოების მხოლოდ სამი ფაქტორის (მიწის, კაპიტალისა და შრომის) განხილვით შემოიფარგლება (mençiu, 2008; Mankiw, 2004; Мэнкью, 1999; Самуэльсон, Нордхаус, 1999; Фишер, Дорнбуш, Шмалензи, 1993), რაც რეალობის საკმაოდ გამარტივებული, სქემატური ასახვაა. ამ მხრივ გამონაკლისს შეადგენს ტრადიციული ეკონომიკის ის სახელმძღვანელო, რომელიც, წარმოების ხსენებულ სამ ფაქტორთან ერთად, სამეწარმეო უნარსაც ითვალისწინებს (Макконнелл, Брю, 1992).

ლი ამონაგები ამორტიზაციასა და ბიზნესზე ირიბ გადასახადებსა და გადასახდელებს მოიცავს. ბიზნესზე ირიბი გადასახადები, ტრადიციული ეკონომიკის თანახმად, სახელმწიფოს დაუმსახურებელ (გამოუმუშავებელ) შემოსავლად იწოდება (Макконнелл, Брю, 1992, Т. 1, с. 140). ეს კი, თავის მხრივ, ნაწილობრივ, წარმოების ფაქტორების თეორიის მთლიანობას საეჭვოდაც კი ხდის, რომლის თანახმადაც საქონლისა და მომსახურების ფასი ფაქტორულ შემოსავლებად იყოფა: შემოსავლის ისეთი სახეობა (ირიბი გადასახადები ბიზნესზე) ჩნდება, რომელსაც ეკონომიკური დასაბუთება არ გააჩნია. ამ წინააღმდეგობის დასაძლევად საჭიროა პასუხი შემდეგ კითხვას გაეცეს: არის კი გათვალისწინებული წარმოების ყველა ფაქტორი და შესაბამისი შემოსავლები?

ამ კითხვაზე პასუხი ალბათ დადებითი იქნებოდა, ეკონომიკურ სუბიექტებს შორის ყველა ურთიერთობა "Laissez-faire" პრინციპის საფუძველზე რომ განისაზღვრებოდა, რაც თავისუფალი ბაზრისა და წმინდა კონკურენციისათვისაა დამახასიათებელი და იმავდროულად გულისხმობს, რომ სახელმწიფოს ეკონომიკურ საქმიანობაში საჭიროება არ არსებობს. რეალურად კი საქმე შემდეგნაირადაა:

1. თუ მეწარმე საქონლის ან მომსახურების წარმოების ერთიან პროცესში მიწის, კაპიტალისა და შრომითი რესურსების ჩართვას ახორციელებს, მაშინ სახელმწიფო თავის თავზე ერქვნული ეკონომიკის ჩარჩოებში მეწარმეთა ამ საქმიანობის რეგულირების ინიციატივას იღებს;

2. თუ მეწარმე გარკვეული საქონლის ან მომსახურების წარმოებას უძღვება, სახელმწიფო ეროვნული ეკონომიკის ფარგლებში უკეთებს ორგანიზაციას საქონლისა და მომსახურების მთელი მასის წარმოებას;

3. თუ მეწარმე ამა თუ იმ გადაწყვეტილებას (მაგალითად, სიახლეების გამოყენების თუ რისკის თავის თავზე აღების შესახებ) საკუთარი ბიზნესის წარმართვის პროცესში იღებს, სახელმწიფო გადაწყვეტილებებს (ეკონომიკური პოლიტიკის შემუშავებით) მთელი ეროვნული ეკონომიკის განვითარების მაგისტრალური გზების შესახებ იღებს.

თანამედროვე ეკონომიკისა და ბიზნესის განვითარებაში ბევრი რამ იმაზეა დამოკიდებული, თუ ხელისუფლების სათავეში როგორი პოლიტიკური ძალებია მოქცეული. მაგალითად, გასული საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს და 80-იანი წლების დასაწყისში აშშ-სა და დიდი ბრიტანეთის ხელისუფლებაში კონსერვატორების მოსვლამ ამ ქვეყნებში ეკონომიკური აქტიურობის ზრდას შეუწყო ხელი, ხოლო ყოფილ საბჭოთა კავშირში კომუნისტების 70 წლიანმა ბატონობამ საბაზარო ურთიერთობები იატაკქვეშეთში არსებობისათვის გაწირა და ქვეყანა უდრმეს კრიზისამდე მიიყვანა.

ამგვარად, შეიძლება გავაკეთოთ დასკვნა, რომ *სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარი წარმოების მეხუთე ფაქტორია*³⁵ (Papava, 1993, 1994; Папава, 1992, 1993a, 1993b).

³⁵ სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარის, როგორც წარმოების მეხუთე ფაქტორის ავტორისეული კონცეფცია ბრიტანული "გამოყენებითი ეკონომიკის" სახელმძღვანელოს მეექვსე და მეშვიდე გამოცემებში აისახა (Griffiths, Wall, eds., 1995, p. 338, 1997, p. 358). ეს კონცეფცია საქართველოშიცაა გაზიარებული (სისვაძე, 2007, გვ. 41).

გავლებული პარალელების მიუხედავად, სამეწარმეო უნარისა და სახელმწიფოს ეკონომიკურ უნარს შორის მსგავსება უმთავრესად გარეგნული ხასიათისაა; შინაგანად კი მათ შორის პრინციპული განსხვავებაა:

1. მეწარმეს საქმე აქვს როგორც მატერიალურ (მიწა, კაპიტალი), ისე შრომით რესურსებთან, რომელთაც იგი წარმოების ერთიან პროცესში უყრის თავს. სახელმწიფო კი მეწარმეებს ეროვნული ეკონომიკის ფარგლებში აერთიანებს;

2. ბიზნესის წარმართვის პროცესში ძირითადი გადაწყვეტილებების მიღებით მეწარმე მოცემული კონკრეტული ფირმის საქმიანობის კურსს განსაზღვრავს. სახელმწიფოს მიერ მიღებული გადაწყვეტილებები კი ეროვნული ეკონომიკის შემადგენელი ყველა ფირმის განვითარების სტრატეგიაზე ახდენს გავლენას;

3. მეწარმე, როგორც ნოვატორი, ახალი პროდუქტების წარმოების დაწყებაზე ზრუნავს, ახალი ტექნოლოგიები, ბიზნესის ორგანიზაციის ახალი ფორმები და მეთოდები შემოაქვს. სახელმწიფოს, როგორც ეკონომიკაში ნოვატორს, ახალი ფულად-საკრედიტო და საგადასახადო სისტემები (ან ამ სისტემების ახალი ელემენტები) შემოაქვს, ახალ ინსტიტუციურ სტრუქტურებს აყალიბებს და ა.შ.;

4. ბიზნესის წარმართვის პროცესში მეწარმე საკუთარ თავზე რისკს და მისი გამართლების შესაბამისად “ჯილდოსაც” იღებს; მოვლენათა განვითარების ყველაზე “სავალალო” ვარიანტი შეიძლება მისი გაკოტრება იყოს. ეროვნული ეკონომიკის ხელმძღვანელობისას რისკს თავის თავზე სახელმწიფოც იღებს.

მაგრამ იგი რამდენადმე განსხვავებული ხასიათისაა: სახელმწიფოს ამგვარი “გაკოტრების” უფლება არა აქვს, რადგანაც მაშინ მას თვითდაშლა (თუმცა ისტორიაში ასეთი შემთხვევებიცაა ცნობილი) ემუქრება. თანაც, თუ აღებული დაუზღვეველი რისკისათვის მეწარმის ყველაზე მნიშვნელოვანი ჯილდო რაც შეიძლება მეტი მოგების მიღებაა, სახელმწიფო ფუნქციების განმახორციელებელი პირებისათვის ჯილდო არხევენებში გამარჯვება, ხელისუფლებაში ყოფნის ვადის გაგრძელებაა.

ამგვარად, თუ სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარი წარმოების ფაქტორია, მან სახელმწიფოს გარკვეული შემოსავალიც უნდა მოუტანოს. სწორედ ესაა ის შემოსავალი, რასაც ამჟამად ბიზნესზე ირიბ გადასახადებს უწოდებენ. სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარის წარმოების ფაქტორად აღიარება, თავის მხრივ, ბიზნესზე ირიბ გადასახადებს, სამეწარმეო მოგების ანალოგიით, სახელმწიფოს მოგების სტატუსის მიღების უფლებას აძლევს.

ფაქტორულ შემოსავლად ბიზნესზე ირიბი გადასახადების მიჩნევის შემთხვევაში შეიძლება საკითხი იმის შესახებ წამოიჭრას, რომ სახელმწიფო ეკონომიკური უნარის სანაცვლოდ პირდაპირ გადასახადებსაც იღებს. სინამდვილეში ეს უკანასკნელი სხვა ფაქტორული შემოსავლების შემადგენლობაში შედის და მათგან, როცა სახელმწიფოს ხელში გადადის მხოლოდ მას შემდგომ გამოიქვითება. პირდაპირისაგან განსხვავებით, ირიბი გადასახადები ზემოთ განხილული მომსახურების სანაცვლოდ სახელმწიფოს განკარგულებაში უშუალოდ ექცევა; ბიზნესზე ირიბი გადასახადები,

სხვა ფაქტორულ შემოსავლებთან ერთად, პირველადი შემოსავლებია, პირდაპირი გადასახადები კი - წარმოებული.

შევნიშნავთ, რომ სახელმწიფოს მოგების, ანუ ბიზნესის ირიბი დაბეგვრისაგან მიღებული შემოსავლის ოდენობა შესაბამისი საგადასახადო განაკვეთების დონით განისაზღვრება: ისინი სახელმწიფოს მოგების ზრდაზე გავლენას იძისდა მიხედვით ახდენენ, თუ ღვეგალურ ბიზნესს რამდენად ასტიმულირებენ ან უშლიან ხელს.

კომუნისტური ტიპის (ანუ მბრძანებლურ) ეკონომიკაში წარმოების ფაქტორებს შორის სამეწარმეო უნარი მხოლოდ "იატაკქეეშეთში" არსებობდა, ის ღვეგალურად სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარით იყო ჩანაცვლებული, რის გამოც, როგორც ზემოთ აღინიშნა, მეწარმეთა ნაცვლად საქმოსანთა კასტა ჩამოყალიბდა.

მბრძანებლური ეკონომიკიდან საბაზროზე გადასვლა კი იდეალურ შემთხვევაში სამეწარმეო უნარის ყოველმხრივ განვითარების ხელშეწყობის პირობებში სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარის მიზანმიმართული შეზღუდვის პროცესია.

§52. წარმოების დომინირებადი ფაქტორების კონცეფცია

წარმოების ფაქტორების თეორიას დიდი ხნის ისტორია აქვს და მან ადამ სმითისა და ჟან ბატისტ სურის დროიდან მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა.

წარმოების “დომინირებადი” ფაქტორების კონცეფციის
მისი ერთ-ერთი თანამედროვე ვერსიაა (Эйлон, Голд,
Сезан, 1980, сс. 64-66).

ამ კონცეფციის თანახმად, დოვლათის ყოველი
კონკრეტული სახეობის წარმოებაში წარმოების ყველა
ფაქტორი კი არის გამოყენებული, მაგრამ წარმოების
შედგენიანობის ზრდის განმსაზღვრელი “გაბატონებუ-
ლი” და ამდენად დომინირებადი მხოლოდ ერთ-ერთი
მათგანია. კონცეფციის ავტორები, ფაქტორების დომი-
ნირებიდან გამომდინარე, სამი სახეობის წარმოებას
განასხვავებენ: კაპიტალდომინირებადს, მასალადომინი-
რებადსა და შრომადომინირებადს.

ასეთი მიდგომის თანახმად, წარმოების ისეთი
პროცესებია კაპიტალდომინირებადი (მას სხვანაირად
მანქანადომინირებადსაც უწოდებენ), რომლებსაც მუშე-
ბი მხოლოდ აკონტროლებენ და ამით მანქანებისა და
სხვა ძირითადი მოწყობილობის ფუნქციონირებას, ტექ-
ნოლოგიური პროცესის დადგენილ რიტმს უზრუნველ-
ყოფენ.

მასალადომინირებადს წარმოების ისეთი პროცე-
სები მიეკუთვნება, რომლებშიც წარმოებრივი შესაძ-
ლებლობები ნედლეულსა და მასალებზე, მიწაზე და
სხვა ბუნებრივ რესურსებზეა დამოკიდებული, ხოლო
შრომა, ნაგებობები, მანქანები და მოწყობილობები არ-
სებული წარმოებრივი პოტენციალის მხოლოდ და მხო-
ლოდ რეალიზაციას უწყობს ხელს.

შრომადომინირებადი წარმოების ის პროცესებია,
რომლებშიც ხელით შრომასა და მუშების კვალიფიკა-
ციას პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება, რის
გამოც ჩარხები, მოწყობილობა და ძირითადი კაპიტა-

ლის ნებისმიერი სხვა ელემენტი მუშებისათვის დამხმარე ფუნქციას ასრულებს.

განხილული კონცეფციის ავტორები კაპიტალდომინირებადი სახეობის წარმოებას, მაგალითად, ელექტროსადგურებს, ცემენტის ქარხნებსა და ბრძმედებს, მასალადომინირებადს სოფლის მეურნეობასა და თევზჭერას, ხოლო შრომადომინირებადს კი აგურის წყობას, შეკვეთით კერვას და სხვ. მიაკუთვნებენ.

ისეთი წარმოების მაგალითების მოყვანის დროს, რომლებშიც ესა თუ ის ფაქტორი დომინირებს, ავტორები ანგარიშს იმას უწევენ, რომ, არსებული სინამდვილის დიდი მრავალფეროვნების გამო, წარმოების ამა თუ იმ ფაქტორის აშკარად გამოხატული დომინირების მქონე უკიდურესი ვარიანტები თანამედროვე წარმოებრივი პრცესების შეზღუდულ წრეს შეადგენს. მაგრამ უკანასკნელთა ამდაგვარ კლასიფიკაციას გამოყენებითი ანალიზის მიზნებისათვის მაინც დიდი მნიშვნელობა აქვს.

ცხადია, სანიმუშოდ ისეთი შემთხვევის განხილვაც შეიძლება, რომელშიც ფაქტორების დომინირებადობა წარმოებრივი პროცესის მსვლელობაში იცვლება; კერძოდ, ასეთი შემთხვევის მაგალითი ავიასატრანსპორტო გადაზიდვებია, როცა აფრენისა და დაფრენის დროს წარმოების პროცესი შრომადომინირებადია, სიმაღლის აღების შემდეგ ავტოპილოტის გამოყენების დროს კი იგი უკვე კაპიტალდომინირებადი ხდება.

წარმოების დომინირებადი ფაქტორების კონცეფციის ამ მოკლე დახასიათების შემდეგ შესაძლებელია, წარმოების სხვა ფაქტორების – სამეწარმეო უნარისა

და სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარის გათვალისწინებით, ზოგიერთი განზოგადების გაკეთება.

წარმოების მეწარმედომინირებად პროცესებს ისეთები უნდა მივაკუთვნოთ, რომლებშიც პირველხარისხიანი მნიშვნელობა იმ ინოვაციებს აქვთ, რომელთა განხორციელებაც, როგორც ცნობილია, მეწარმის ინიციატივასთანაა დაკავშირებული და წარმოების სხვა ფაქტორები მეწარმის ინოვაციური საქმიანობის მიმართ დამხმარე ფუნქციას ასრულებენ. კონკურენტული გარემო ხელს უწყობს მოცემული კონკრეტული სახეობის ინოვაციების გავრცელებას, რის შედეგადაც მათი სიახლე ნიველირდება და სხვა მნიშვნელოვანი ინოვაციების უქონლობის შემთხვევაში შესაბამისი პროცესი მეწარმედომინირებადობას კარგავს და სამეწარმეო უნარის დომინირებული მდგომარეობა წარმოების რომელიმე სხვა ფაქტორის დომინირებული მდგომარეობით იცვლება.

წარმოების სხვა ფაქტორების ანალოგიით შესაძლებელია წარმოების ისეთი პროცესების გამოყოფა, რომლებშიც სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარი იქნება დომინირებული. სახელმწიფოდომინირებადი წარმოება ისეთი პროცესია, რომელშიც განმსაზღვრელი მნიშვნელობა სახელმწიფოს ეკონომიკურ უნარს აქვს, ხოლო წარმოების ყველა დანარჩენი ფაქტორი მასზე დაქვემდებარებულ ფუნქციას ასრულებს. წარმოების სახელმწიფოდომინირებადი პროცესების რიცხვს საზოგადოებრივი და კვაზისაზოგადოებრივი დოვლათის წარმოება მიეკუთვნება.

წარმოების რომელიმე პროცესში ამა თუ იმ ფაქტორის დომინირებადობა ამ ფაქტორის მიერ მოტანი-

ლი შემოსავლის წარმოების სხვა ფაქტორების მეშვეობით მიღებულ შემოსავალთან შედარებით დომინირებადობას განსაზღვრავს. კერძოდ, კაპიტალდომინირებად წარმოებაში დომინირებული შემოსავალი პროცენტი, მასალადომინირებადში რენტა, შრომადომინირებადში ხელფასი, მეწარმედომინირებადში სამეწარმეო მოგება, ხოლო სახელმწიფოდომინირებადში სახელმწიფოს მოგება უნდა იყოს.

§5.3. სრული ბაზარი, ანუ საზოგადოებრივი დოვლათის გაყიდვის სისტემა³⁶

კერძო და საზოგადოებრივი დოვლათის გაყიდვათა შორის არსებითი განსხვავებაა. პირველი მათგანის შექმნა, როგორც წესი, ინდივიდუალურად, ხოლო მეორის კი კოლექტიურად ხდება. ამის მიუხედავად, საზოგადოებრივი დოვლათის შექმნის გადახდა ისევე ინდივიდუალურად ხდება, როგორც კერძო დოვლათისა; კერძოდ, საზოგადოებრივი დოვლათის შექმნის საზღაური პირდაპირი გადასახადებია, რომლებსაც ფიზიკური და იურიდიული პირები ინდივიდუალურად იხდიან.

იმისათვის, რომ საზოგადოებრივი დოვლათი იწარმოოს, აუცილებელია გარკვეული დანახარჯების განხორციელება. სახელმწიფო ბიუჯეტის საშემოსავლო ნაწილი ქვეყნის შიგნით არსებულ სამ ძირითად წყაროს მოიცავს – საგადასახადო შემოსავლებს, სა-

³⁶ ეს პარაგრაფი, მისი სირთულის გამო, მხოლოდ წარჩინებული სტუდენტებისათვისაა განკუთვნილი და მოცემული კურსის სხვა სტუდენტების მიერ შესწავლისას, შეიძლება მისი გამოტოვება.

ხელმწიფო ხესხებს სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდების სახით, რომლებსაც პროცენტი მოაქვთ. მეტად თუნაკლებად ნორმალურად ფუნქციონირებადი ყველა სახელმწიფოს პრაქტიკაში ამ სამ წყაროს შორის გადამწვეტი მნიშვნელობა საგადასახადო შემოსაყდებს აქვთ.

ამგვარად, ერთი მხრივ, გადასახადები საზოგადოებრივი (და გადამწვეტი წილად კვაზისაზოგადოებრივი) დოვლათის საწარმოებლადაა გამოყენებული, მეორე მხრივ, ისინი მომხმარებლების მიერ მათი “შეძენის” საზღაურადაც გვევლინება. *აქ ერთმანეთისაგან უნდა ვავიჯნოთ პირდაპირი და ირიბი გადასახადები: ორივენი სახელმწიფოს მიერ საზოგადოებრივი დოვლათის საწარმოებლად დასაუზინანსებელი ხარჯების ძირითადი წყაროებია, მაშინ, როცა პირდაპირი გადასახადები არის ამ დოვლათის მომხმარებლების მიერ “შეძენის” საზღაური, ხოლო ირიბი გადასახადები კი სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარის ფაქტორული შემოსავალია.*

აუცილებელია ხაზი გაესვას იმას, რომ თუ არა გადასახადების ამოდება, საზოგადოებრივი დოვლათის წარმოება შეუძლებელი იქნებოდა, რომელიც, როგორც ასეთი, თითოეულ ინდივიდსაც და მთელ საზოგადოებასაც ესაჭიროება. ამიტომაც თეორიაში გადასახადები სრულიად გამართლებულად ამ დოვლათის საზღაურადაა მიჩნეული, რადგან ნებისმიერი დოვლათის მოხმარება ანაზღაურების გარეშე შეუძლებელია, და რაც უფრო მეტია მისი მოხმარების რაოდენობა, მით მეტის გადახდაა ხოლმე საჭირო.

თავისთავად კერძო დოვლათის წარმოება სულაც არ ნიშნავს, რომ მომხმარებელი ავტომატურად მიიღებს იმ სასარგებლო ეფექტს, რაც, პრინციპში, ამ დოვლათს შეუძლია მოიტანოს; ეს ეფექტი მხოლოდ მოცემული დოვლათის შეძენის შემდეგ მიიღწევა; ამის საპირისპიროდ, საზოგადოებრივი დოვლათის წარმოება მისი სასარგებლო ეფექტის მიხაღებად სავსებით საკმარისია, რაც იმით აიხსნება, რომ ასეთი დოვლათის მოხმარების საზღაურსა და თვით მოხმარებას შორის ურთიერთკავშირი არ არსებობს. გადასახადის გადამხდელთათვის “უცნობია” თუ მათგან ამოღებული გადასახადები კონკრეტულად რა მიზნებს ხმარდება. ამასთან, საზოგადოებრივი დოვლათის არაგამორიცხვადობა და არაკონკურენტულობა ცალკეული ეკონომიკური აგენტების მიერ შესაბამისი გადასახადების გადაუხდელად მისი მოხმარების რეალურ შესაძლებლობას ქმნის, რასაც სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ შექმნილი საგანგებო საინსპექციო ორგანოები უმკაცრესად უნდა ებრძოდნენ. როგორც შედეგი, გადასახადების გადახდა (უფრო სწორედ მათი ამოღება-გადახდევენება) იძულებითი აქტის ხასიათს იძენს, რის წინააღმდეგაც გარკვეულწილად მსოფლიოში ცნობილი ეკონომისტების არაერთი თაობა გამოდიოდა და დღესაც გამოდის.

რადგან ადამიანები საზოგადოებრივი დოვლათის (აგრეთვე კვაზისაზოგადოებრივი დოვლათის მნიშვნელოვანი ნაწილის) საზღაურს იძულებით იხდიან, ამდენად სახელმწიფო დაბეგვრის სახელმწიფო რეკრტად კვალიფიცირება უსაფუძვლოდ არ გამოიყურება.

ამიტომ იდეალურად უნდა ვაღიაროთ ის სისტემა, რომლის დროსაც როგორც ფიზიკური, ისე იურიდიული პირები გადასახადების გადახდით არანაკლებ იქნებიან დაინტერესებულნი, ვიდრე მათგან თავის არიდებით. ამისათვის კი აუცილებელია, რომ გადასახადის გადამხდელები მათი გადახდით საკუთარი ეკონომიკური ინტერესების რეალიზაციას ახდენენ. *ისეთ ბაზარს, რომელშიც არ იქნება (ან ყოველ შემთხვევაში, მინიმუმამდე იქნება დაყვანილი) სახელმწიფოს მხრიდან იძულებით დაბეგვრა, სრული ბაზარი ვუწოდოთ.*

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ გადასახადები, ერთი მხრივ, საზოგადოებრივი (და მნიშვნელოვანწილად კვაზისაზოგადოებრივი) დოვლათის საწარმოებლად გამოიყენება, ხოლო, მეორე მხრივ კი ისინი მომხმარებლის მიერ მისი “შექენის” საზღაურია. აქედან გამომდინარე, გადასახადები ერთდროულად ორ ფუნქციას ასრულებენ: საზოგადოებრივი დოვლათის წარმოებაზე გაწეული ხარჯების დაფინანსებასა და მოხმარების საზღაურის დაფარვას. იმისათვის, რომ გავარკვიოთ, თუ რამდენად მართებულია დაბეგვრის არსებულ სისტემაში ამ ორი ფუნქციის გაერთიანება, განვიხილოთ, თუ როგორ ვლინდებიან ისინი კერძო დოვლათის წარმოებასა და მოხმარებასთან მიმართებაში.

ვთქვათ, A პირი მიმართავს B პირს და მისგან სესხად ფულს იღებს, რომლითაც მისთვის სასურველი კერძო დოვლათის წარმოებას აწეობს. ამ ფულის გამოყენებისათვის A პირი B-ს სესხის პროცენტს უხდის. სესხის გაცემის ვადის გასვლის შემდეგ A პირი B-ს მისგან ნასესხებ ფულს უკან უბრუნებს. თუ B პირს A პირის მიერ წარმოებულ კერძო დოვლათზე მოთხოვნა

გაუხნდება, მაშინ იგი ბაზარზე მის შესაძენად მივა და A პირს ამ დოვლათის საფასურს გადაუხდის. აუცილებელია ხაზგასმით აღინიშნოს, რომ ორ პირს (კერძო დოვლათის მწარმოებელსა და მის მოხმარებელს) შორის არსებული ეს ურთიერთკავშირი საბაზრო სისტემის მრავალჯერადად განმეორებადი ელემენტარული აქტია.

იმისათვის, რომ სახელმწიფო ბაზარში ორგანულად ჩაეწეროს (და ბაზრის დანამატი არ იყოს) საზოგადოებრივი დოვლათის წარმოებისა და მოხმარების სფეროში კერძო დოვლათის მწარმოებლებსა და მოხმარებლებს შორის ზემოთ განხილული ურთიერთკავშირის “გადმოტანა” საჭირო.

ამგვარად, საბაზრო პრინციპებს თუ დავეყრდნობით, სახელმწიფო სექტორმა პირდაპირი გადასახადების აკრეფის ნაცვლად კერძო პირებისა და კორპორაციებისაგან ფული უნდა ისესხოს. რადგან ეს უკანასკნელნი, იმავდროულად, სახელმწიფო სექტორის მიერ წარმოებული საზოგადოებრივი დოვლათის მოხმარებლებიც არიან, ისინი ვალდებული არიან, ამ დოვლათის მოხმარების საფასური გადაიხადონ, ანუ ისევე მოიქცნენ, როგორც ამას ზემოთ მოყვანილ მაგალითში B პირი აკეთებს. საზოგადოებრივი დოვლათის ეკონომიკური “ფასი” მათი მოხმარების საფასურად ტრანსფორმირებული გადასახადებია (Студенский, 1968, ც. 246), რაც გადასახადებში ორი ფუნქციის (საზოგადოებრივი დოვლათის წარმოებაზე გაწეული დანახარჯების დაფინანსებისა და მათი მოხმარების საზღაურის გადახდის ფუნქციების) ზემოაღნიშნული შერწყმის შედეგია. აი მაშინ, სახელმწიფოს მიერ პირდაპირი გადა-

სახადების ნაცვლად აღებული სესხი უკან არ უნდა ბრუნდებოდეს, თუმცა ამ სესხისათვის პროცენტის გადახდა კი აუცილებლად უნდა მოხდეს.

აქედან გამომდინარე, საბაზრო სისტემაში, როცა სახელმწიფო სექტორი მისი იმანენტური შემადგენელი ნაწილია, იძულებით აკრეფილი პირდაპირი გადასახადები სრულიად უადგილოა (ე.ი. სრულ ბაზარს აქვს ადგილი); გადასახადების ნაცვლად დაუბრუნებელი, მაგრამ პროცენტის მომტანი სახელმწიფო სესხები გამოიყენება, რომლებიც სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდების დაბრუნებულ სესხებთან ერთობლივად საზოგადოებრივი დოვლათის (და კერძო სექტორის მიერ გადაუხადელი კვაზისაზოგადოებრივი დოვლათის ნაწილის) წარმოებაზე გაწეული დანახარჯების დასაფინანსებლად გამოიყენება (Papava, 1997; Папавა, 1993a, 1994, 1996).

განსხვავებული შეხედულება სახელმწიფოზე, როცა იგი ბაზარს კი არ ავსებს, არამედ მისი იმანენტური ნაწილია, ტრადიციული ეკონომიკის მრავალი საკითხის ხელახალ გააზრებას მოითხოვს.

გამოყენებული ლიტერატურა

აქუბარდია თ., 1996. *საბაზრო სისტემა და სახელმწიფო*. თბილისი, "მეცნიერება".

აქუბარდია თ., 2005. *ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირება და ეკონომიკური პოლიტიკა*. თბილისი, თბილისის სოციალურ-ეკონომიკური ინსტიტუტი.

კაკულია რ., 1999. სახელმწიფო სექტორის ეფექტიანობის ზოგიერთი პრობლემა. კრებულში: *საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში*. ტომი IV. თბილისი, სესპსკი.

მენქიუ გ., 2008. *ეკონომიკის პრინციპები*. თბილისი, “დიოგენე”.

მექვაბიშვილი ე., 1995. *სახელმწიფო და ეკონომიკა*. თბილისი, თსუ.

პაპავა ვ., 2002. *პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა*. თბილისი, “პდპ”.

სანაძე ს., 1999. ეკონომიკური განვითარების დინამიკისა და სტრუქტურის სახელმწიფოებრივი რეგულირების საკითხები (მატერიალური და ფინანსური რესურსების ბრუნვის მოდელირება). კრებულში: *საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში*. ტომი IV. თბილისი, სესპსკი.

სოსვადე ა., 2007. გადასახადები: არსი – ცივილური, ფორმა – დესპოტური. *სოციალური ეკონომიკა*, № 2.

ქვანახია ი., 1997. ეკონომიკა და სახელმწიფო (თეორიული ასპექტები). კრებულში: *საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში*. ტომი I. თბილისი, სესპსკი.

ყუფუნია გ., 2000. სახელმწიფოსა და ბაზრის ურთიერთობის საკითხისათვის. კრებულში: *საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში*. ტომი V. თბილისი, სესპსკი.

ჭითანავა ნ., 1999. ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების გაძლიერების აუცილებლობა და სა-

ხელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკის ჩამოყალიბების თეორიულ-მეთოდოლოგიური საკითხები. კრებულში: *საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში*. ტომი IV. თბილისი, სესპსკი.

ჭითაძე ნ., 2000. ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების შესახებ (მეთოდოლოგიური მიდგომა). კრებულში: *საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები*. ტომი 1. თბილისი, “სიახლე”.

Akubardia T., 2002. The Postulates of “Market Failure” and Role of Government. *Proceedings of the Georgian Academy of Sciences – Economic Series*, Vol. 10, No. 1-2.

Griffiths A., Wall S., eds., 1995. *Applied Economics. An Introductory Course*. Sixth edition. London, Longman.

Griffiths A., Wall S., eds., 1997. *Applied Economics. An Introductory Course*. Seventh edition. London, Longman.

Mankiw N. Gregory, 2004. *Principles of Economics*. Mason, South-Western College Publisher.

Papava V., 1993. A New View of the Economic Ability of the Government, Egalitarian Goods and GNP. *International Journal of Social Economics*, Vol. 20, No. 8.

Papava V., 1994. The Role of the State in the Modern Economic System. *Problems of Economic Transition*, Vol. 37, No. 5.

Papava V., 1997. On the Possible Functioning of the Social Sector According to the Principles of the Private Sector (Taxation Aspect). *Problems of Economic Transition*, Vol. 40, No. 2.

Papava V., 2005. *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism*. New York, iUniverse.

Nunberg B., 1999. *The State After Communism: Administrative Transitions in Central and Eastern Europe*. Washington, The World Bank.

Wolf Ch. Jr., 1994. *Markets or Governments. Choosing between Imperfect Alternatives*. Cambridge, The MIT Press.

Беридзе Т., 1995. *Экономические основы суверенитета: новые аспекты взаимодействия экономики и политики*. Тбилиси, «Мецниереба», «Сиахле».

Ведута Е.Н., 1998. *Государственные экономические стратегии*. Москва, «Деловая книга».

Гребнев Л., 2010. Факторы и ресурсы: тождество, различие или противоположность? *Вопросы экономики*, № 7.

Гэлбрейт Дж., 1979. *Экономические теории и цели общества*. Москва, Прогресс.

Макконнелл К. Р., Брю С. Л., 1992. *Экономикс: Принципы, проблемы и политика*. Т. 1, 2. Москва, Республика.

Мэнкью Н. Г., 1999. *Принципы экономикс*. Санкт-Петербург, Питер Ком.

Папава В., 1992. *Валовый национальный продукт и национальный доход: проблемы реальные и надуманные*. Тбилиси, Мецниереба.

Папава В., 1993а. *Государство рынок и экономика без налогов*. Тбилиси, Мецниереба.

Папава В., 1993б. Роль государства в современной экономической системе. *Вопросы экономики*, № 11.

Папава В., 1994. *Модель экономики без налогов*. Тбилиси, Мецниереба.

Папава В., 1996. О возможности функционирования общественного сектора по принципам частного (аспект налогообложения). *Экономика и математические методы*, Т. 32, Вып. 4.

Самуэльсон П. А., Нордхаус В. Д., 1999. *Экономика*. Москва, БИНОМ, КНОРУС, ЛБЗ.

Студенский П., 1968. *Доход наций (теории, измерение и анализ: прошлое и настоящее)*. Москва, Статистика.

Суцян В. Б., 2001. *Американская Экономика: новые реальности и приоритеты XXI века*. Москва, «Анкил».

Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р., 1993. *Экономика*. Москва, Дело.

Эйлон С., Голд Б., Сезан Ю., 1980. *Система показателей эффективности производства*. Москва, Экономика.

თავი 6. ეკონომიკის ტრანსფორმაციის ინსტიტუციური ანალიზი³⁷

ინსტიტუციონალიზმი ეკონომიკური მეცნიერების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მიმართულებაა, რომელიც ეკონომიკური განვითარების პრობლემებს სოციალური ინსტიტუტების როლის გათვალისწინების საფუძველზე შეისწავლის (მაგალითად, Львов, ред., 2001; Олейник, 2000).

ინსტიტუციონალიზმში, როგორც წესი, ორ მიმართულებას განარჩევენ: ძველს და ახალს.

ძველ და ახალ ინსტიტუციონალიზმს შორის განსხვავებას შემდეგი სამი მომენტი განაპირობებს. *ჯერ ერთი*, თუ ძველი ინსტიტუციონალიზმი ეკონომიკურ პრობლემებს იკვლევს საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სხვა დარგების (მაგალითად, სამართლის, პოლიტიკური მეცნიერების და ა.შ.) მეთოდებით, ახალი ინსტიტუციონალიზმი კი პირიქით ეკონომიკური მეცნიერების (განსაკუთრებით კი მიკროეკონომიკისა და თამაშთათეორიის) მეთოდებით იკვლევს საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სხვა დარგებში არსებულ პრობლემებს. *მეორე*, თუ ძველი ინსტიტუციონალიზმი ძირითადად ეყრდნობა ინდუქციას (კერძო შემთხვევათა განზოგადება), ახალი ინსტიტუციონალიზმი კი, პირიქით, უმთავრესად იყენებს დედუქციას (ზოგადი პრინციპებიდან კონკრეტული მოვლენების ინტერპრეტაცია). და *მესამე*, თუ ძველი ინსტიტუციონალიზმი ძირითად ყურადღებას

³⁷ ასევე იხ. (პაპავა, 2002, გვ. 98-107; Papava, 2005, pp. 41-44). ამ თავის თანაავტორია ნოდარ ხადური (პაპავა, ხადური, 1998; Papava, Khaduri, 1997; Папавა, Хадური, 2000).

უთმობდა კოლექტივების (სახელმწიფო, პროფკავშირი) ქმედებას *ინდივიდთა* ინტერესების დაცვის საქმეში, ახალი ინსტიტუციონალიზმი უმთავრესად *ინდივიდთა* ქმედებას იკვლევს.

თანამედროვე ეკონომიკური პროცესების გააზრებისას სულ უფრო პოპულარული ხდება ინსტიტუციური ანალიზი ჩატარება (მაგალითად, Intriligator, Bragunsky, Bowen II, Tullock, Root, 1999; Завельский, 1998; Зотов, Пресняков, 1998; Интрилигатор, 1997; Пестеренко, 1996; Олейник 1996, 1997; Тамбовцев, 1997, 1998; Шастико, 1997). ეს გასაგებიცაა, რადგან, მაგალითად, ეკონომიკის ერთი სისტემიდან მეორეზე გადასვლა, უწინარეს ყოვლისა, არსებული ინსტიტუტების ნაწილის რღვევას, ნაწილის კი ტრანსფორმაციას და, იმავედროულად, თვისებრივად ახალი ინსტიტუტების შექმნას ნიშნავს (Березин, 1999, с. 253).

ეკონომიკის ტრანსფორმაციის ინსტიტუციური ანალიზი ახალი ინსტიტუციონალიზმიდან (მაგალითად, Drobak, Nye, eds., 1997; North, 1990; Норт, 1997; Рачков, 2010) გამომდინარე განვიხილოთ (პაპავა, ხადური, 1998; Papava, Khaduri, 1997; Папавა, Хадური, 2000).

აღნიშნული თეორიის თანახმად, ადამიანთა ქცევა, მათი ურთიერთობანი საზოგადოების ინსტიტუციური სტრუქტურითაა განპირობებული, რომელიც დროის ამა თუ იმ პერიოდის განმავლობაში ადამიანთა ქცევის გარკვეულ საზღვრებს აყალიბებს. თავად *ინსტიტუტები* ფორმალური (მაგალითად, კანონები და სხვა საკანონმდებლო აქტები) და არაფორმალური (ქცევის საყოველთაოდ მიღებული ნორმები, ზეპირი შეთანხმებები და ა.შ.) შეზღუდვებისა და მათი შესრუ-

ლების იძულების მექანიზმების (ამ შეზღუდვების სულისკვეთებით აღზრდა და მათი დარღვევისათვის დასჯა) ერთობლიობაა.

ფორმალური ინსტიტუტები (FI – Formal Institutions) ძირითადად წერილობით სამართლის ფორმითაა წარმოდგენილი.

უნდა აღინიშნოს, რომ *FI* და *არაფორმალური ინსტიტუტები (II – Informal Institutions)* ურთიერთზეგავლენის მაღალი ხარისხით ხასიათდებიან:

- *FI* არის არსებული ან სასურველი *II*, რომელიც წერილობით სამართალშია ასახული;

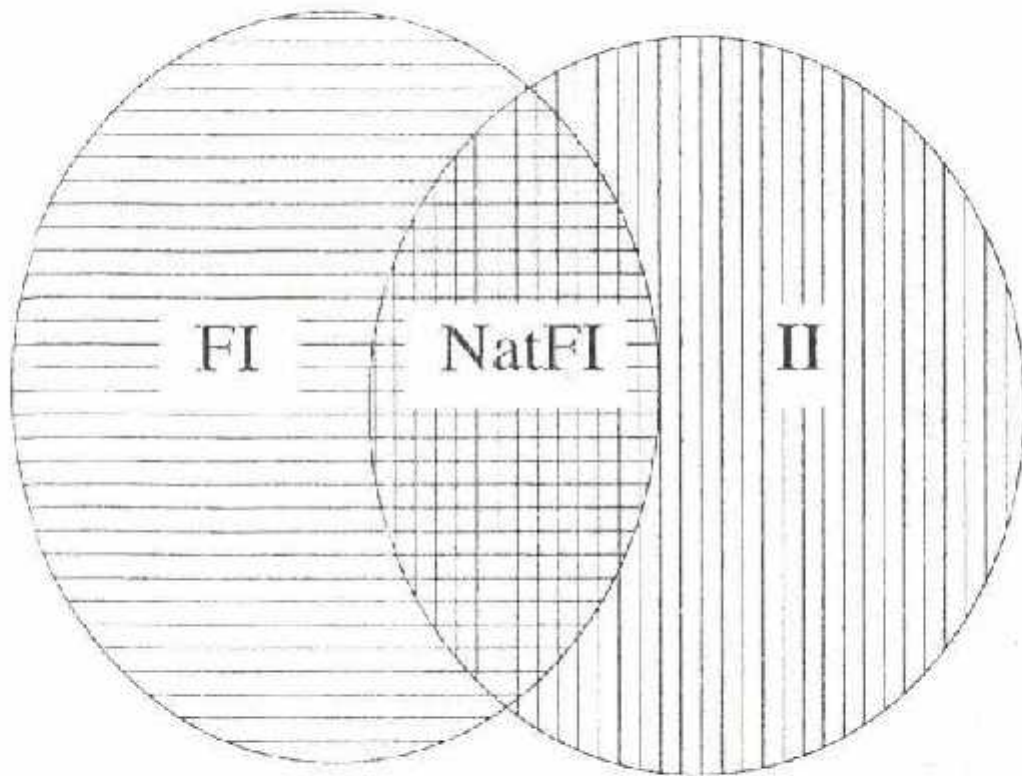
- ახლადწამოყალიბებული *FI*-ს დიდი ზეგავლენის მოხდენა შეუძლია *II*-ის განვითარების მიმართულებაზე და პირიქით.

II-ის *FI*-ზე ზეგავლენის საუცხოო მაგალითს საბაზრო სისტემის განვითარება წარმოადგენს, რომლის დროსაც ბევრი საკანონმდებლო აქტი, რომელიც ეკონომიკას არეგულირებს, კონკურენტულ გარემოში ადამიანთა ქცევის საყოველთაოდ აღიარებული ნორმებიდან გამომდინარე იქნა მიღებული. *FI*-ის *II*-ზე უკუზემოქმედების არანაკლებ თვალსაჩინო მაგალითი მბრძანებლური ეკონომიკაა, სადაც *FI* ადამიანთა ხელოვნური “გაუმჯობესების” მიზნით იქმნებოდა (მაგალითად, O'Brien, 1989), რაც, საბოლოო ჯამში, ზოგიერთი *II*-ის ატროფირებასაც იწვევდა.

იმის გამო, რომ *FI*-ის ნაწილი ზოგიერთი *II*-ის წერილობით სამართალში ასახვის შედეგად ყალიბდება, *FI*-ის და *II*-ის ხიმრავლეები იკვეთება (იხ. ნახ. 6.1).

მათ თანაკვეთას ბუნებრივი ფორმალური ინსტიტუტები
(*NatFI* – Natural Formal Institutions) ვუწოდოთ:

$$FI \cap II = NatFI.$$

ნახ. 6.1. ფორმალური, ბუნებრივი ფორმალური და არაფორმალური ინსტიტუტების თანაკვეთა

NatFI, როგორც აღინიშნა, თავისი ბუნებით ის *II*-ია, რომელთა ახახვაც მოხერხდა *FI*-ში; რაც უფრო “დიდია” *NatFI* მით უფრო შეესაბამება *FI* ადამიანის ბუნებას, ადგინიშნავთ, რომ *FI*-სა და *II*-ის ხიძრავლეუბი ერთმანეთს არასოდეს არ ემთხვევა: უპირველეს ყოვლისა, არ შეიძლება (და არც არის ამის ბუცვიღებლობა), რომ ყველა *II* წერტილოდით ხამართავში ახახ-

ხოს; ამასთან FI -ის ერთობლიობა ყოველთვის მოიცავს ისეთ ინსტიტუტებს (მათ არაბუნებრივი ფორმალური ინსტიტუტები (UFI – Unnatural Formal Institutions) ვუწოდოთ), რომლებიც, $NatFI$ -ის გარდა, საზოგადოების განვითარების ამა თუ იმ მიზნებიდან გამომდინარე, სასურველ შეზღუდვებსა და მათ დასაცავად საჭირო იძულების მექანიზმებსაც ასახავენ; $NatFI$ -ის და UFI -ის თანაკვეთა ცარიელი სიმრავლეა. ხოლო მათი გაერთიანება FI -ის ერთობლიობას იძლევა:

$$NatFI \cap UFI = \emptyset,$$

$$NatFI \cup UFI = FI.$$

მბრძანებლური ეკონომიკის პირობებში UFI -ის რაოდენობა $NatFI$ -ისას რამდენჯერმე აღემატებოდა, რაც, სხვა თანაბარ პირობებში, ასეთი ეკონომიკური სისტემების დაბალსივცოცხლისუნარიობას განაპირობებდა. განვითარებული საბაზრო დემოკრატიის ქვეყნებში კი $NatFI$ -ის წილი FI -ის ერთობლიობაში გაცილებით მაღალია.

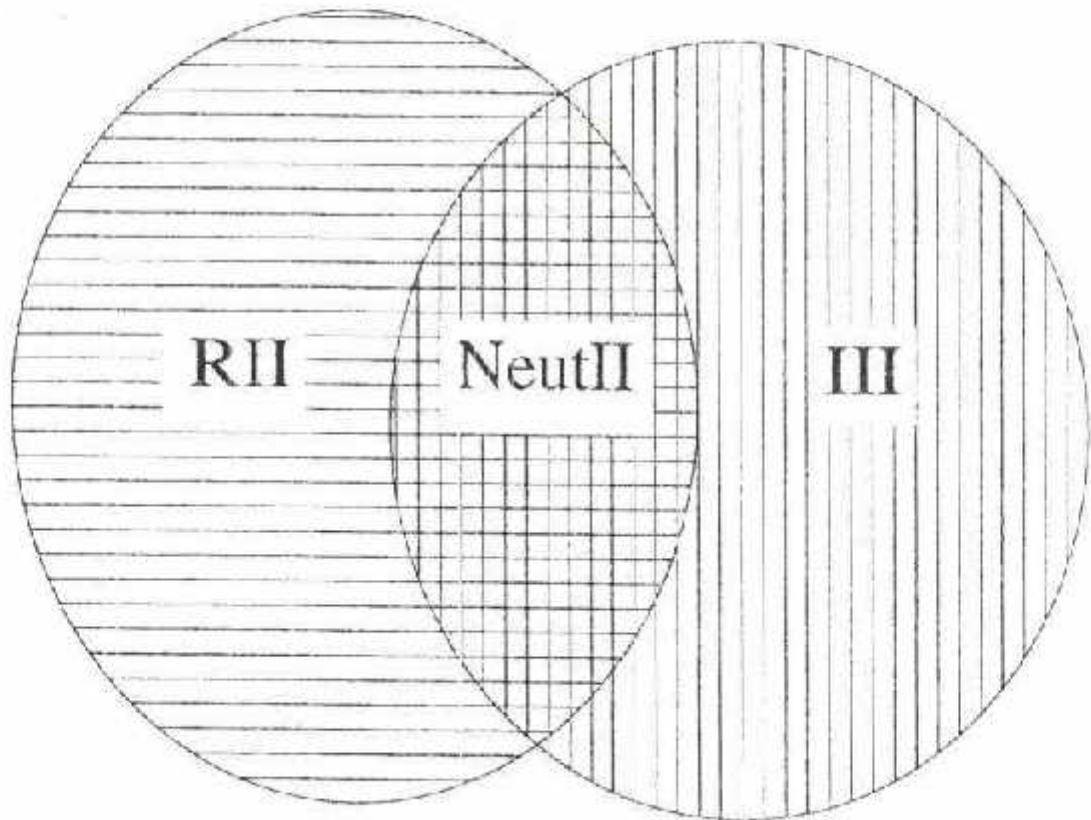
ლეგალური ეკონომიკის საფუძველს ნებისმიერ საზოგადოებაში, უპირველეს ყოვლისა, FI წარმოადგენს. ჩრდილოვანი ეკონომიკის განმსაზღვრელი პრინციპი სწორედ FI -ის უგულებელყოფაა, როცა ადამიანთა ქმედება არანაირად არ პასუხობს ამ ინსტიტუტთა მოთხოვნებს და მოვლიანად H -ით რეგულირდება. აქ ისმება ლოგიკური კითხვა – წარმოადგენს თუ არა ყველა H ჩრდილოვანი ეკონომიკის საფუძველს?

აღნიშნულ კითხვაზე პასუხი, ცხადია, უარყოფითია, რაც იმით აიხსნება, რომ *I*-ის გარკვეული ნაწილი *FI*-ს ერთგვარად ავსებს. ეს *FI*-სთან ერთად ზოგადად ადამიანთა საქმიანობისათვის, მათ შორის ეკონომიკური საქმიანობისათვის საჭირო გარემოს ქმნის. *FI*-ის პოზიციიდან ამგვარი *I* რაციონალურია. აქედან გამომდინარე, იმ *I*-ს, რომლებიც ავსებენ *FI*-ს და ამით ადამიანთა ლეგალური საქმიანობისათვის საფუძველს ქმნიან, *რაციონალური არაფორმალური ინსტიტუტები* (*RII – Rational Informal Institutions*) ვუწოდოთ.

I-ის მთელი ერთობლიობიდან ჩრდილოვანი ეკონომიკა, უპირველეს ყოვლისა, იმ ინსტიტუტებს ეყარება, რომლებიც *FI*-ს იგნორირებას უკეთებენ. ამ უკანასკნელთა პოზიციიდან, ასეთი სახეობის *I* ირაციონალურია. ამრიგად, იმ *I*-ს, რომლებიც *FI*-ის მოთხოვნებს არ ითვალისწინებენ და ამდენად ადამიანთა არაღებულური, ჩრდილოვანი საქმიანობისათვის საფუძველს ქმნიან, *ირაციონალური არაფორმალური ინსტიტუტები* (*III – Irrational Informal Institutions*) ვუწოდოთ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა *III*-სა და *RII*-ის გაერთიანება *I* ვერ იქნება. ეს იმიტომ გამოწვეულია, რომ *III*-ცა და *RII*-იც ერთდროულად ერთი და იმავე ისეთ *I*-ს მოიცავს, რომლებიც “ერთნაირი წარმატებით” *FI*-ს არ ეწინააღმდეგება და, ამასთან, იმ *I*-ს ავსებს, რომლებიც თავისი არსით *FI*-ს ეწინააღმდეგება. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, *III*-სა და *RII*-ის ერთობლიობები *I*-ის ერთი და იმავე ქვესიმრავლეს – *ნეიტრალურ არაფორმალურ ინსტიტუტებს* (*NeutI – Neutral Informal Institutions*) მოიცავს (იხ. ნახ. 6.2). ეს უკანასკნე-

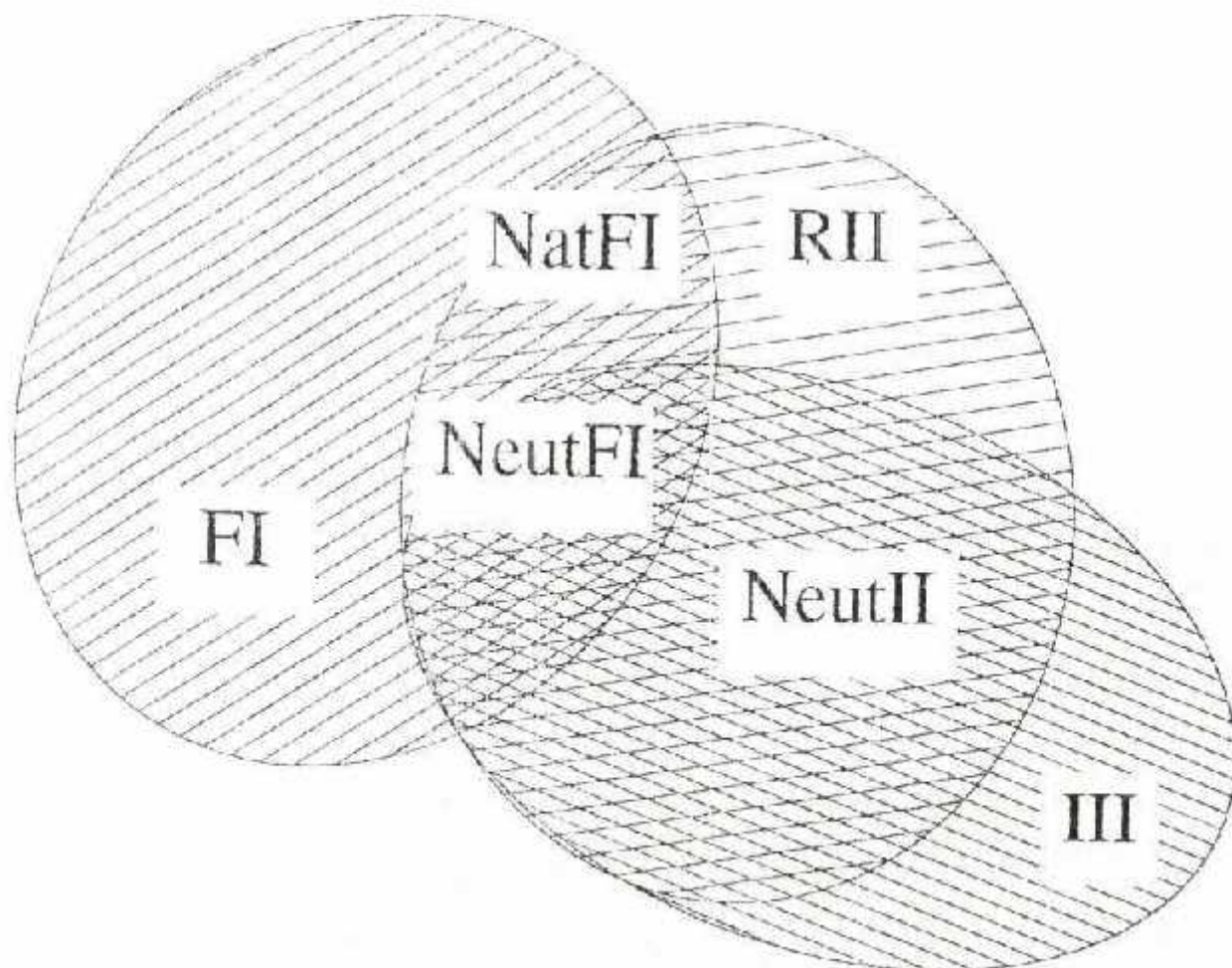
ლი ქვევის ყველაზე გავრცელებულ, ელემენტარულ ნორმებს აერთიანებს, რომლებიც საზოგადოებაში საქმათ დიდი ხნის (ზოგჯერ საუკუნეების) განმავლობაში ყალიბდებოდა, მაგალითად ქვევის ნორმები, რომლებიც ძლიერის მხრიდან სუსტის შებრალების მომენტს შეიცავს.

ნახ. 62. რაციონალური არაფორმალური, ნეიტრალური არაფორმალური და ირაციონალური არაფორმალური ინსტიტუტების თანაფარდობა

სხვადასხვა M -ს ცვლილების განსხვავებული მექანიზმი აქვს.

NeutII ყველაზე სტაბილურია, ისინი *FI*-ის მხრიდან უემოქსედეებს ყველაზე ნაკლებად განიცდიან. უნდა აღინიშნოს, რომ ადამიანის ბუნებასთან ყველაზე უფრო ახლოს *NeutII* ღვანის და სწორედ ამიტომაც; ისინი ყველაზე უფრო კონსერვატიული არიან.

ნახ. 6.3. ფორმადური, ბუნებრივი ფორმადური, ნეიტრადური ფორმადური, რაციონადური არაფორმადური, ნეიტრადური არაფორმადური და რაციონადური არაფორმადური ინსტიტუტების თანაფარდობა

NeutII-ის ნაწილი *NatFI*-ში ითხოვება, რის გამოც ის *NatFI*-ის შემადგენლობაში, და მით უმეტეს მოედს

FI-ში ყველაზე სტაბილურია. *NatFI*-ის ამ ნაწილს ნე-
იტრალური ფორმალური ინსტიტუტები (*NeutFI* – Neutral
Formal Institutions) ვუწოდოთ (იხ. ნახ. 6.3).

როდესაც საზოგადოების ეკონომიკურ წყობაში
ცვლილებები ხდება, ეს უპირველეს ყოვლისა, *FI*-ს
ეხება. როცა ასეთი ცვლილებები უმნიშვნელოა, ერთი
სახეობის *FI* თანდათანობით სხვა სახეობით იცვლება,
ხოლო, როცა ცვლილებები მნიშვნელოვანია *FI*-ის დი-
დი ნაწილი ინგრევა ისე, რომ მის ნაცვლად ახალი
ინსტიტუტები ყოველთვის ვერ ასწრებენ წარმოშობას.
უნდა აღინიშნოს, რომ იდეალურ შემთხვევაშიც, საზო-
გადოების ეკონომიკური წყობის ცვლილების გამოკვე-
თილი მიზნებისა და შესატყვისი ახალი *FI*-ის მკაფი-
ოდ ჩამოყალიბებული კონტურების არსებობის პირო-
ბებშიც კი (რაც თავისთავად ასევე რთული წარმოსად-
გენია), ამ ახალი ინსტიტუტების შექმნა საკმაოდ გაძ-
ნელებულია, რასაც გარკვეულწილად ეკონომიკური და
სოციალური პროცესების ინერციულობაც უწყობს
ხელს.

ის ვაკუუმი, რომელიც *FI*-ის შემაღენლობაში
იქმნება, უშუალოდ *RII*-ზე უარყოფითად ზემოქმედებს:
მათი ნაწილი შესაბამისი *FI*-ის ჩგრევის შედეგად ქრუ-
ბა. *FI*-ისა და *RII*-ის შემაღენლობაში წარმოქმნილი
ვაკუუმი გაფართოებადი *III*-ის მეშვეობით ივსება. სწო-
რედ ამის გამო, ამგვარ, ტრანსფორმირებადი ეკონომი-
კური სისტემის მქონე ქვეყნებში ჩრდილოვანი ეკონო-
მიკის მასშტაბები მნიშვნელოვნად იზრდება (Кузнецов,
1994, с.8). ძველი *FI*-ის ჩგრევისა და მასთან ერთად შე-
საბამისი *RII*-ის გაქრობისა და პარადელურად *III*-ს გა-

ფართოების “საუკეთესო” მაგალითია 1993-1995 წლების საქართველო, სადაც ჩრდილოვანი ეკონომიკის მასშტაბებმა 80%-მდე მიაღწია (Papava, 1996, p. 306). შედარებისათვის, მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ იმდროინდელი პოსტკომუნისტური უნგრეთი, სადაც ჩრდილოვანი ეკონომიკის მასშტაბები მხოლოდ 25%-ს აღწევდა (Ékes, 1994).

ცნობილი პერუელი სპეციალისტის, ერნანდო დე სოტოს მსოფლიოში გახმაურებული გამოკვლევის თანახმად, განვითარებად და პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის ქვეყნებში *FI*-ის შემადგენლობაში არსებული ვაკუუმი, უწინარეს ყოვლისა, საკუთრების სამართლებრივი გაფორმების არარსებობაში (ან უკეთეს შემთხვევაში, სისუსტეში) გამოიხატება, რაც კაპიტალის შექმნის უმთავრესი შემაფერხებელია, და, საბოლოო ჯამში, ამ ქვეყნების ეკონომიკურ ჩამორჩენილობაში გამოიხატება (de Soto, 2000; de Coto, 2001).

ამრიგად, ეკონომიკური სისტემის ტრანსფორმაციის დროს *NeutFI* უფრო სტაბილური და პრაქტიკულად უცვლელია, რაც იმის გარანტიას იძლევა, რომ *NeutFI* *FI*-ს მთელ ერთობლიობაში შედარებით სტაბილური იქნება. მაგრამ, თუ *NeutFI*-ის თუნდაც რაღაც ნაწილი მაინც “ინგრევა”, ეს არც ისე საშიშია, რადგან აღნიშნულ პროცესებს, საზოგადოებისათვის რაიმე ზარალის გარეშე, შესაბამისი *NeutFI* არეგულირებს. *NatFI*, რომლებიც *NeutFI*-ის შემადგენლობაში არ შედიან, ცვლილებებს ბევრად უფრო ადვილად ექვემდებარება ვიდრე *NeutFI*.

FI-ისა და *RII*-ის შემადგენლობაში მნიშვნელოვანი “ნგრევა” და მათი *III*-ით ჩანაცვლება (რომლებიც არ შედიან და პრინციპში არც შეიძლება რომ *NeutII*-ის შემადგენლობაში შედიოდნენ) ეკონომიკის კრიმინალიზაციის საკმაოდ სერიოზულ გამოვლინებებს იწვევს.

NeutII-ის იმ ნაწილის განსაკუთრებული როლი, რომელიც *NeutFI*-ის შემადგენლობაში არ შედის როცა ისინი ერთდროულად *RII*-სა და *III*-ის ერთობლიობის ნაწილებს შეადგენენ, იმითაა განპირობებული, რომ ჩრდილოვანი საქმიანობის ზოგიერთ სახეობას ანტისაზოგადოებრივი, ადამიანისათვის საზიანო ხასიათი არ აქვს; ქვეყნის ეკონომიკის ამ ნაწილს ერჩიანდო დე სოტო ექსტრადეგალურ (არადეგალურ) სექტორს უწოდებს³⁸. ჩრდილოვანი საქმიანობის ასეთი სახეობების, ანუ ექსტრადეგალური სექტორის დეგალიზაციას არასრულყოფილი *FI* უშლის ხელს; მათი ნებისმიერი სრულყოფა აღნიშნული საქმიანობის შემდგომ დეგალიზაციას უწყობს ხელს. იმის გამო, რომ აბსოლუტურად სრულყოფილი *FI*-ის შექმნა პრაქტიკულად შეუძლებელია, ნებისმიერ საზოგადოებაში ექსტრადეგალური სექტორი შედარებით მცირე მასშტაბში, მაგრამ მაინც იქნება.

მხოლოდ *NeutFI*-ის შენარჩუნებითა და *NeutII*-ზე დაყრდნობით არის შესაძლებელი ნაკლები დანაკარგებითა და საზოგადოებრივ საფრთხეებთან გამკლავებად უმტკივნეულოდ მოქმედება.

³⁸ ინგლისურენოვან პუბლიკაციაში გამოყენებული ტერმინი “Extra-legal” (de Soto, 2000). რუსულენოვან ვარიანტში თარგმნილია, როგორც “внезаконный” (de Soto, 2001).

ნეულოდ ჩამოყალიბდეს საბაზრო დემოკრატიისათვის დამახასიათებელი *FI*. მხოლოდ და მხოლოდ ამგვარი მიდგომა უზრუნველყოფს საზოგადოების წარმატებულ ეკონომიკურ განვითარებას.

გამოყენებული ლიტერატურა

პაპავა ვ., 2002. *პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა*. თბილისი, "პდპ".

ხადური ნ., 2002. საქართველოში ახალი ეკონომიკური აზროვნების დამკვიდრების ხელის შეშლელი ფაქტორები და მათი დაძლევის გზები. *მაკრო მიკრო ეკონომიკა*, № 4.

Drobak J. N., Nye J. V. C., eds., 1997. *The Frontiers of the New Institutional Economics*. San Diego, Academic Press.

Ékes I., 1994. The Hidden Economy and Income: The Hungarian Experience. *Economic Systems*, Vol. 18, No. 4.

Intriligator M. D., Braguinsky S., Bowen II J. R., Tullock G., Root H. L., 1999. Role of Market Institutions in Pacific Rim Development and Transition. *Contemporary Economic Policy*, Vol., XVII, No. 1.

North D., 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge, Cambridge University Press.

O'Brien J. C., 1989. *The Communist Credo: Man is the Measure of All Things*. Allied Social Sciences Association. Annual Conference, Atlanta, Georgia, December 28-30, 1989. Fresno, California State University.

Papava V., 1996. "Social Promotion" of Economic Reform in Georgia. *Economic Systems*, Vol. 20, No.4.

Papava V., 2005. *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism*. New York, iUniverse.

Papava V., Khaduri N., 1997. On the Shadow Political Economy of the Post-Communist Transformation. An Institutional Analysis. *Problems of Economic Transition*, Vol. 40, No. 6.

de Soto H., 2000. *The Mystery of Capital. Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. London, Bantam Press.

Березин И., 1999. *Краткая история экономического развития*. Москва, Русская Деловая Литература.

Завельский М.Г., 1998. Институциональные изменения и экономическое развитие. *Экономика и математические методы*, Т. 34, Вып. 3.

Зотов В. В., Пресняков В. Ф., Розенталь В. О., 1998. Анализ системных функций экономики: институциональный аспект. *Экономика и математические методы*, Т. 34, Вып. 2.

Интрилигатор М., 1997. Реформа Российской экономики: роль институтов. *Экономика и математические методы*, Т. 33, Вып. 3.

Кузнецов В., 1994. К теории переходной экономики. *Мировая экономика и международные отношения*, № 12.

Львов Д. С., ред., 2001. *Институциональная экономика*. Москва, ИНФРА-М.

Норт Д., 1997. Институциональные изменения: рамки анализа. *Вопросы экономики*, № 3.

Олейник А., 1996. Сценарии институционального развития переходного общества. *Мировая экономика и международные отношения*, № 7.

Олейник А., 1997. В поисках институциональной теории переходного общества. *Вопросы экономики*, № 10.

Олейник А. Н., 2000. *Институциональная экономика*. Москва, ИНФРА-М.

Нестеренко А., 1996. Экономический рост на основе институциональных изменений. *Вопросы экономики*, № 7.

Папава В., Хадури Н., 2000. Институциональная трансформация посткоммунистической экономики и человеческий фактор. *Известия Академии наук Грузии – серия экономическая*, Т. 8, № 3-4.

Расков Д., 2010. Риторика новой институциональной экономической теории. *Вопросы экономики*, № 5.

де Сото Э., 2001. *Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире*. Москва, ЗАО «Олимп–Бизнес».

Тамбовцев В., 1997. Теоретические вопросы институционального проектирования. *Вопросы экономики*, № 3.

Тамбовцев В., 1998. Институциональная динамика в переходной экономике. *Вопросы экономики*, № 5.

Шастико А., 1997. Условия и результаты формирования институтов. *Вопросы экономики*, № 3.

თავი 7. სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაცია³⁹

§7.1. სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის გზები

სახელმწიფო საკუთრების კერძო საკუთრებად გარდაქმნა, ანუ პრივატიზაცია დამახასიათებელია როგორც განვითარებული, ისე განვითარებადი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებისათვის. პრივატიზაციის საწინააღმდეგო პროცესს, ანუ კერძო საკუთრების სახელმწიფო საკუთრებად გარდაქმნას კი ნაციონალიზაცია ეწოდება.

პრივატიზაცია განსაკუთრებით აქტუალური საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის დროს ხდება (მაგალითად, ვონსაჩი, 2001, Błaszczyk, Woodward, eds., 1996), რადგანაც ეს უკანასკნელი წარმოუდგენელია წარმოების ფაქტორებზე (მიწა, კაპიტალი, შრომა) ბაზრების ფორმირების გარეშე (გოგოხია, 2000). ამისათვის კი წარმოების ფაქტორების პრივატიზაცია უნდა განხორციელდეს (Папавა, 1992).

ტრადიციული ეკონომიკის საკმაოდ დეტალურად შეისწავლის ფაქტორულ ბაზრებს, თუმცა თითქმის უყურადღებოდაა დატოვებული ამ ბაზრების ფორმირების პროცესი და პროცესში პრივატიზაციის როლი.

წარმოების ფაქტორების პრივატიზაციის პროცესში განსაკუთრებული ადგილი სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციას უჭირავს, რადგანაც ითვლება,

³⁹ ასევე იხ. (პაპავა, 2002, გვ. 167-182; Papava, 2005, pp. 75-78).

რომ ეს რეალურ სექტორში კერძო კაპიტალის ჩამოყალიბების ქმედითი გზაა.

პრივატიზაციის გარდა აუცილებელია მასთან დაკავშირებული შემდეგი ორი ტერმინის გააზრებაც: კერძოდ, საუბარია რეპრივატიზაციასა და დეპრივატიზაციაზე. რეპრივატიზაცია ნიშნავს ადრე კერძო საკუთრებაში არსებული შემდგომ ნაციონალიზებული ქონების კვლავ ყოფილ მესაკუთრეზე კერძო საკუთრებაში დაბრუნებას. რეპრივატიზაციის განხორციელებისათვის აუცილებელია ყველა იმ დოკუმენტის არსებობა, რომელიც ადასტურებს ყოფილი მესაკუთრის უფლებებს მოცემულ კონკრეტულ ქონებაზე.

დეპრივატიზაცია კი ნიშნავს პრივატიზებული ქონების დროებით ნაციონალიზაციას მისი ხელახალი პრივატიზაციისათვის. დეპრივატიზაციას მიმართავენ, როგორც პრივატიზაციაში კორუფციის წინააღმდეგ გატარებულ ღონისძიებას: თუკი ჩაითვლება, რომ პრივატიზაცია დარღვევებით ჩატარდა, მაშინ შეიძლება მოხდეს პრივატიზებული ქონების დროებითი ნაციონალიზაცია მისი ხელახალი პრივატიზაციის მიზნით.

როგორც აღინიშნა, სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის ქვეშ ამ კაპიტალის მესაკუთრის, ანუ სახელმწიფოს კერძო მესაკუთრეთი შეცვლა იგულისხმება. ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის (OECD) კონფერენციაზე, რომელიც 1992 წლის თებერვალში ჩატარდა პარიზში, მიღებულ იქნა შეთანხმება, რომლის თანახმადაც სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის მოცემულ გაგებას ვიწრო დაერქვა, ხოლო ფართო გაგების ქვეშ სახელმწიფო კაპიტალის განსახელმწიფოებრიობა იგულისხმება, როცა

საწარმო, საკუთრების ფორმის მიუხედავად, სახელმწიფოს პირდაპირი და ადმინისტრაციული ჩარევისგან სრულად არის გათავისუფლებული (გტოს, 1992, გვ. 50-52). საქართველოში სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის მხოლოდ ვიწრო გაგებით გამოყენებამ, საწყის ეტაპზე, სამწუხაროდ, სახელმწიფო ქონების მართვის უფლებით გადაცემის პრაქტიკა სრულად გამორიცხა (აქუბარდია, 2002).

აუცილებელია იმის ხაზგასმია, რომ პრივატიზაციის ბუმმა გასული საუკუნის 80-იან წლებში სამრეწველო განვითარების უმაღლეს დონეზე მყოფი სახელმწიფოების უმრავლესობა მოიცვა, თუმცა ის არც ისეთი წარმატებული და თანამიმდევრული აღმოჩნდა, როგორც ამას ეკონომიკის ტოტალური განსახელმწიფოებრიობის მომხრეები ელოდნენ (Сурян, 2001, с. 128).

პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის ფორმირების საწყის ეტაპზევე სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის რამდენიმე გზას (რომლებიც ხანდახან სხვადასხვა კომბინაციაშიც კი განიხილებოდა) განარჩევდნენ:

1. პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო ქონების მოსახლეობისათვის უსასყიდლოდ დარიგება;

2. პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო ქონების შრომითი კოლექტივებისათვის უსასყიდლოდ გადაცემა;

3. პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო ქონების შრომითი კოლექტივების მიერ გამოსყიდვა (კერძოდ, არენდა გამოსყიდვის უფლებით);

4. პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო ქონების უშუალო გაყიდვა.

სახელმწიფო ქონების პრივატიზაციის მდიდარი გამოცდილება საქართველოსაც დაუგროვდა (მაგალითად, აქუბარდია, 2002; ბასილია, სილაგაძე, ჩიკვაძე, 2001; გუჯარაძე, 2010; გუჯარაძე, ბარბაქაძე, გუჯარაძე, მჭედლიშვილი, კახაბერი, 2007; მესხია, მურჯიკიძე, 1996; პავლიაშვილი, 2009; სამადაშვილი, 1998; სილაგაძე, დიდბარიძე, ჯუღელი, გაბუნია, ჩხაიძე, აფხაზაია, 1996; ღურწკია, 2001; Gogishvili, Gogodze, Tsakadze, 1996; Gogodze, Tsakadze, 1996; Gujaraidze, Barbakadze, Gujaraidze, Mchedlishvili, Kakhaberi, 2007; Панькув, Гончаж, Григоლავილი, 1996; Панькув, Гончаж, Моргоშია, Ахალაძე, Поломски, 1998; Панькув, Гончаж, ред., 1998; Папава, 1992; Джугელი, Гварамаძე, 1998; Мекვაბიშვილი, 1998; Силаგაძე, 1998; Чикаვა, 1998), რაც საშუალებას იძლევა, პრივატიზაციის ქვემოთ მოყვანილი გზების განხილვისას, საჭიროების შემთხვევაში, მაგალითები მოვიყვანოთ ჩვენი ქვეყნის სინამდვილიდან.

§7.2. მოსახლეობისათვის სახელმწიფო ქონების პირდაპირი დარიგება

მოსახლეობისათვის სახელმწიფო ქონების პირდაპირი დარიგება, როგორც წესი, ამ ქონების წინასწარ შეფასებას და ამ შეფასების შესაბამისად თითოეული მოქალაქისათვის სათანადო სერტიფიკატის (ვაუჩერის) დარიგებას ეფუძნება, რომელიც მთელ ამ ქონებაში თითოეული მათგანის წილს განსაზღვრავს. მოჩვენებითი სამართლიანობის მიუხედავად, თეორიული ანალიზითაც ადვილი დასანახი უნდა ყოფილიყო, რომ სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის ასეთი გზა სა-

სურველ შედეგებამდე ვერ მიგვიყვანდა (პაპავა, 1995ა, გვ. 70-83; Papava, 1995; Папавა, 1992): ადამიანთა უმეტესობა ვერც მოწოდებით, ვერც შესაძლებლობითა და ვერც სურვილით ვერ შეძლებდა და არც მოისურვებდა, რომ კაპიტალის მესაკუთრე ყოფილიყო; ისინი შეეცდებოდნენ, ვაუხერები თავიდან რაც შეიძლება მაღლე მოეშორებინათ და მიღებული ფულით სხვადასხვა სახეობის საჭირო საქონელი შეეძინათ; თავის მხრივ, ამ ვაუხერებს მსხვილი ფულადი სახსრების ის მფლობელები შეიძენდნენ, რომლებიც დროს ელოდებოდნენ, როცა ამ ფულით ქონების შექმნა გახდებოდა შესაძლებელი; შედეგად, ვაუხერების გზით მოსახლეობისათვის სახელმწიფო ქონების პირდაპირი დარიგების მცდელობა მოსახლეობას რეალურ მესაკუთრედ სულაც არ აქცევს, ხოლო სამომხმარებლო ბაზარზე ფულის მიწოდების ზრდას კი ფასების მატება შეიძლება გამოეწვიოს. მაშასადამე, პრივატიზაციის აღნიშნული გზის სოციალური მომხიბვლელობა მაქსიმუმ რამდენიმე თვეში აუცილებლად უნდა გაფერმკრთალებულიყო.

ყურადსაღებია, რომ ეს თეორიული მსჯელობა ვაუხერული პრივატიზაციის შესახებ სრულად დადასტურდა საქართველოში. კერძოდ, ერთი ვაუხერის ნომინალი 30 აშშ დოლარის ოდენობით განისაზღვრა, მაშინ, როცა მოსახლეობას ბაზარზე მისი გაყიდვა მხოლოდ 5-6 აშშ დოლარად შეეძლო; მყიდველები, როგორც წესი, სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული საწარმოების დირექტორები იყვნენ, რამაც მათ საშუალება მისცა, ეს საწარმოები, სახელმწიფოს მიერ დადგენილ ფასთან შედარებით, პრივატიზაციის პროცესში 5-

6-ჯერ უფრო იაფად შეეძინათ, ხოლო მოსახლეობა მესაკუთრედ, რა თქმა უნდა, არ გამხდარა.

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ საკუთრების უსახეიდლო დარიგებას როგორც ცალკეული ადამიანის, ისე მთელი საზოგადოებისათვის ძალზე დიდი ზიანის მოტანა შეუძლია. საქმე ისაა, რომ ის, რაც ადამიანს არ შეუძენია და სახელმწიფოსაგან ჩამორთმევის (ანუ, ექსპროპრიაციის) გზით ერგო, თავისი ბუნებით მუქი დოვლათია, ხოლო რაც მუქია, მის მოვლასა და გამრავლებაზე განსაკუთრებული ზრუნვა არასოდეს ყოფილა და არც არასოდეს იქნება. ასე რომ, მოსახლეობას ვაუჩერები ქონების შესაძენადაც რომ გამოეყენებინა, ხსენებული მიზეზი მისი (ქონების) ეფექტიანი გამოყენების შესაძლებლობას წინ აღუდგებოდა.

აქვე ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ვინც მთელი ცხოვრება დაუზარელი შრომით გამოირჩეოდა, ძალზე არასახარბიელო მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა: რაკი დაინახავდა, რომ საკუთრება განურჩევლად ყველას ერთნაირად შეხვდებოდა, ჩათვლიდა, რომ მის საქმიანობას სათანადო საზოგადოებრივი აღიარება არ ჰქონია და ამდენად, თავისი საქმიანობის შემდგომი გაუმჯობესებისთვის სტიმულს დაკარგავდა. ეს კი, როგორც ცნობილია, კომუნისტური ტიპის ეკონომიკის მრავალწლიანი გამოცდილებითაა დადასტურებული.

ექსპროპრიაცია პრინციპულადაა დაუშვებელი იმისდა მიუხედავად, თუ მას ვინ – კერძო პირი (როგორც ეს XX საუკუნის 20-30-იან წლებში იყო) თუ სახელმწიფო ექვემდებარება.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის პირველი გზა იმიტომ იყო მიუღე-

ბელი, რომ სახელმწიფო ქონების დარიგების რაიმე რეალისტური პრინციპის შერჩევა პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო: გათანაბრებითი პრინციპის გამოყენება, მიუხედავად იმისა, ის შექმნილ დოვლათს თუ მით უფრო საკუთრებას ეხება, მიუღებელია, რადგან ყოველგვარ ეკონომიკურ სტიმულს სპობს. არანაკლებ სირთულეს წარმოადგენდა იმ პირთა საკუთრების პრობლემის გადაჭრა, რომლებიც სრულწლოვანი ახლო მომავალში უნდა გამხდარიყვნენ და სხვასთან გათანაბრებული ქონების მათთვის საკუთრებაში გადაცემაც გახდებოდა საჭირო, რისთვისაც სათანადო რესურსი უნდა გამონახულიყო. აქედან გამომდინარეობს, რომ საკუთრების გათანაბრებითი უსასყიდლო (და ამდენად არაეკონომიკური) განაწილება არა ერთჯერადი, არამედ განმეორებადი აქტი უნდა ყოფილიყო, რაც საბაზრო ეკონომიკის დამკვიდრებაში ხელის შემშლელი ფაქტორის როლს შეასრულებდა.

საქართველოში ვაუჩერული პრივატიზაციის დაწყებამდე სახელმწიფო კაპიტალის უსასყიდლოდ დარიგების პრაქტიკა იმდროინდელ ჩეხოსლოვაკიაში უკვე არსებობდა. შედეგები კი, ამ ქვეყნის ექსპერტების შეფასებით, არაღამაკმაყოფილებელი იყო.

უფასო საპრივატიზაციო კუპონების გამოყენებამ ჩეხოსლოვაკიის მაგალითზე აჩვენა, რომ პრივატიზაციის ამგვარმა გზამ წარმოებაში ახალი ტექნოლოგიების, ნოუ-ჰაუს რეალიზაცია ვერ უზრუნველყო, რადგან კუპონები რეალურ საფინანსო სახსრებს არ წარმოადგენდა. სამწუხაროდ, საქართველოში სახელმწიფო კაპიტალის უსასყიდლო პრივატიზაციის ჩეხოსლოვაკური გამოცდილება არათუ არ იქნა გაზიარებული, არამედ

მისი სერიოზული შესწავლა-გაანალიზების მცდელობაც კი არ ყოფილა.

§7.3. პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო ქონების შრომითი კოლექტივებისათვის უსახყიდლო გადაცემა

სახელმწიფო ქონების პრივატიზაციის დაწყებამდე ძალზე პოპულარული იყო მოსახრება იმის თაობაზე, რომ მშრომელებს წლების განმავლობაში თავისი შრომით სახელმწიფო საკუთრების გარკვეული წილი უკვე გამოსყიდული ჰქონდათ და, ამდენად, მათ ის უსახყიდლოდ უნდა გადაცემოდათ.

გამორიცხული არ იყო, რომ საზოგადოების ამათუ იმ წევრს, თავისი ინტენსიური და დაბაღანაზღაურებადი შრომით, სახელმწიფო საკუთრების რაღაც წილი მართლაც ჰქონდა გამოსყიდული. მთელი სირთულე სწორედ ამ წილის დადგენა იყო.

საკითხის გადასაწყვეტად იმის გათვალისწინება, თუ ვინ რამდენი წელი იმუშავა, მშრომელთა უნარსა და საქმისადმი მიდგომაში არსებული განსხვავებიდან გამომდინარე, ვერ გამოდგებოდა.

მაშახადამე, სახელმწიფო ქონების ნაწილის შრომითი კოლექტივების წევრებისათვის იმის გამო მიცემა, რომ მათ შრომით ჰქონდათ ის გამოსყიდული, სულ ცოტა, ტექნიკურად იყო განუხორციელებელი. ასეთი პირობის და მათი წილის განსაზღვრა პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო, ამიტომ სახელმწიფო იძულებული იქნებოდა, სახელმწიფო ქონება უსახყიდლოდ დაერი-

გებინა მათზეც, რომელთა შორის არა ერთი და ორი იქნებოდა ისეთი, ვისაც, მრავალწლიანი შრომითი სტაჟის მიუხედავად, ქონების მიღებული წილი თავისი შრომით გამოსყიდული სულაც არ ექნებოდა.

აქვე ისიც უნდა ვაღიაროთ, რომ შრომით ვითომ და ადრე “გამოსყიდული” სახელმწიფო ქონების დარიგების პრინციპი ექსპროპრიაციის იდეის შენიღბული ფორმაა და ამდენად მიუღებელიცაა.

სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის პირველი გზისათვის დამახასიათებელი ნაკლი მეორე გზასაც გაჩნია. ისიც ყურადსადებია, რომ ეს უკანასკნელი ბოლშევიკების ბელადის, ვლადიმერ ლენინის ცნობილი ღოზუნგის ნაწილს – “ფაბრიკები – მუშებს” შეესაბამება.

ის გარემოებაცაა აღსანიშნავი, რომ თავიდანვე პოპულარული იყო აზრი, რომლის თანახმადაც, თითქოსდა სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის დაწყებამდე შრომით კოლექტივებს ფაბრიკებისა და ქარხნების გარკვეული ნაწილი უკვე გამოსყიდული ჰქონდა. კერძოდ, ითვლებოდა, რომ ეს ნაწილი წარმოების განვითარების ფონდის ხარჯზე იყო შექმნილი, რის გამოც ის შრომითი კოლექტივების წევრებს წლების განმავლობაში გამომუშავებული ხელფასის პროპორციულად აქციების სახით უნდა განაწილებოდა. საყურადღებოა, რომ ამ შემთხვევაშიც სახელმწიფო საკუთრების განაწილებაში ზემოთ აღნიშნულ გათანაბრებით უსამართლობას ექნებოდა ადგილი, რადგანაც ხელფასის თდენობა მუშაკის რეალურ შრომით წვლილს (განაწილების საყოველთაოდ ცნობილი პრინციპი – “დახარჯული შრომის რაოდენობისა და ხარისხის მიხედ-

ვით" სამწესხაროდ, თფიციალური აღიარების მიუხედავად, ცხოვრებაში რეალურად არახოდეს გატარებულა) პრაქტიკულად არახოდეს შეესაბამებოდა. ამდენად, გათანაბრების უკვე ხსენებული უარყოფითი ეფექტის გამო, კაპიტალის პრივატიზაციის ეს გზაც მიუღებელი იყო.

არსებობდა ერთი სირთულეც: წარმოების განვითარების ფონდის შექმნაში მონაწილეობას შრომითი კოლექტივის ის წევრებიც იღებდნენ, რომლებიც სხვადასხვა თბიექტური თუ სუბიექტური მიზეზების გამო, პრივატიზაციის დაწყების პროცესში მოცემულ კოლექტივში უკვე აღარ მუშაობდნენ. ამდენად, მათთვის ან მათი მემკვიდრეებისათვის (გარდაცვალების შემთხვევაში) კუთვნილი აქციების მეტ-ნაკლებად სწორად განსაზღვრული ოდენობის გადაცემა პრაქტიკულად განუხორციელებელი იქნებოდა.

ზემოხსენებულ სირთულეთა მიუხედავად, საქართველოში პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო კაპიტალის ნაწილი შრომით კოლექტივებს უსასყიდლოდ გადაეცა. ქვეყანაში არსებულმა მძიმე სოციალურმა ფონმა, სხვა თანაბარ პირობებში, იმის საფუძველი შექმნა, რომ ამ კოლექტივების წევრთა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ უსასყიდლოდ მიღებული ქონება თავის ყოფილ დირექტორებს, რომლებიც იმჟამად უკვე მათი თანამესაკუთრები იყვნენ, მინიმალურ ფასებში მიჰყიდეს, რის შედეგადაც შრომითი კოლექტივები კაპიტალის რეალური მესაკუთრენი არ გამხდარან.

§7.4. პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო ქონების შრომითი კოლექტივების მიერ გამოსყიდვა

სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის დასაწყისიდანვე დიდი უურადღება ეთმობოდა მესამე გზას, რომლის თანახმადაც, შრომით კოლექტივებს საწარმოები არენდით უნდა გამოეყიდათ. საუურადღებოა, რომ ქართულ ენაში, ძირითადად იურიისტების მიერ, ტერმინ “არენდის” ნაცვლად შეცდომით ტერმინი “იჯარა” არის დამკვიდრებული (პაპავა, პაპავა, 1993; პაპავა, 1995, გვ. 83-87), თუმცა პოლიონური ენიდან გავრცელებული “არენდა” ქართულად არ ითარგმნება, ხოლო “იჯარა” კი სინამდვილეში ხელს სხვა შინაარსის მატარებელია. კერძოდ, არენდა არის ხელშეკრულება, რომელის მიხედვითაც, მეარენდე თავის ქონებას დროებითი სარგებლობისათვის აძლევს არენდატორს მასთან შეთანხმებული ქირის გადახდის პირობით. თუ არენდატორი, არენდის ქირასთან ერთად, მეარენდეს ნაწილ-ნაწილ უხდის ამ ქონების საფასურსაც და არენდის ვადის გასვლასთან ერთად ამ ქონებას გამოიხდის, მაშინ ასეთ ხელშეკრულებას არენდა გამოსყიდვით ეწოდება. საარენდო ოპერაციის ისეთ ნაირსახეობას, რომელიც მანქანა-მოწყობილობის, სხვა ტექნიკური საშუალებების გრძელვადიან არენდას წარმოადგენს *ლიზინგი* ეწოდება. ის კომერციული საქმიანობის ერთ-ერთი ფორმაა.

იჯარა კი ისეთი ხელშეკრულებაა; რომლის თანახმადაც ქონების მესაკუთრე მეიჯარე დროებით უფასო სარგებლობისათვის გადასცემს ამ ქონებას მოიჯარეს; ეს უკანასკნელი ვალდებულია, ამ ქონების გამო-

ყენებით მიღებული შემოსავალი სრულად გადასცეს მეიჯარეს, ხოლო ეს უკანასკნელი კი საიჯარო ხელშეკრულებით გათვალისწინებულ გასამრჯელოს უხდის მეიჯარეს. ნათელია, რომ იჯარა პრიბციპულად გამორიცხავს შესაბამისი ქონების გამოსყიდვის შესაძლებლობას, რადგანაც ის თავისი ბუნებით შრომითი ხელშეკრულებაა.

ერთი შეხედვით, სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის მესამე გზა სავსებით გამართლებული იყო, რადგანაც უსახყიდლოდ არავის არაფერი უნდა მისცემოდა. ამის მიუხედავად, მის ნაკლოვან მხარეებსაც ესაჭიროებოდა გათვალისწინება.

თუკი სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაცია მხოლოდ მესამე გზით შემოიფარგლებოდა, მაშინ მოსახლეობის გარკვეული (და თანაც არც ისე მცირერიცხოვანი) ნაწილი “თამაშგარე მდგომარეობაში” მხოლოდ და მხოლოდ იმის გამო აღმოჩნდებოდა, რომ პრივატიზებას დაქვემდებარებულ ობიექტში არ მუშაობდა. მოსახლეობის ამ ნაწილის სპექტრი კი საკმაოდ ფართო იყო. კერძოდ, მასში ინტელიგენციის დიდი ნაწილი (მაგალითად, მასწავლებლები, ექიმები და სხვ.), ასევე ჩრდილოვანი ეკონომიკის “მაგნატები” ხვდებოდა. მოსახლეობის ხსენებული ორი ჯგუფი დიამეტრალურად განსხვავებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა.

სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის მხოლოდ მესამე გზით განხორციელების შემთხვევაში ინტელიგენციის ფენა კაპიტალის ყოველგვარი საკუთრების გარეშე შეიძლება აღმოჩენილიყო, რაც საზოგადოების სხვა ფენებთან შედარებით მათ უფლებებს შელახავდა.

რაც შეეხება ჩრდილოვანი ეკონომიკის იმ წარმომადგენლებს (ესენი კი უმთავრესად ყოფილი პარტიული მუშაკები იყვნენ), რომლებიც პრივატიზაციას დაქვემდებარებულ ობიექტებში არ მუშაობდნენ, თავისი სოციალური უფლებების შელახვას ეკონომიკურად სრულიად “აინაზღაურებდნენ”: ამ მიზნით ისინი “სათანადო” საფასურად ამ ობიექტებში დასაქმებულ ცალკეულ წევრებს ფარულად შეუთანხმდებოდნენ და თავისი ინტერესების შესაბამის ქმედებას განახორციელებდნენ.

სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის მხოდ მესამე გზით განხორციელების ნაკლი ისიცაა, რომ, საქმის ინტერესებიდან გამომდინარე, შეიძლება ყველაზე სასურველი პირი მოცემული ობიექტის შესაკუთრე ვერ გამხდარიყო, რადგანაც ამ შრომითი კოლექტივის წევრი არ იყო.

საქართველოში, ისევე როგორც სხვა პოსტკომუნისტურ ქვეყნებშიც, პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო კაპიტალის ნაწილი შრომითი კოლექტივების მიერ არენდა-გამოსყიდვის მეთოდით იქნა პრივატიზებული. ქვეყანაში არსებულმა მძიმე სოციალურმა ფონმა, სხვა თანაბარ პირობებში, იმის საფუძველი შექმნა, რომ ამ კოლექტივების წევრთა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ ამ გზით მიღებული ქონება თავის ყოფილ დირექტორებს, რომლებიც იმკამად უკვე მათი თანამესაკუთრები იყვნენ, მინიმალურ ფასებში მიჰყიდა, რის შედეგადაც შრომითი კოლექტივები სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის არც ამ გზით კაპიტალის რეალური მესაკუთრენი არ გამხდარან.

სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის ზემოხსენებული სამივე გზის გამოყენებისას მოსახლეობისათუ შრომითი კოლექტივების ინტერესების დაცვას ყოფილი დირექტორები და პარტიული მუშაკები იყვნენ ამოფარებულნი. მათ ამ სამივე გზის ამოქმედებას მიადწიეს და შედეგად სახელმწიფო ქონება საწყის ფასთან შედარებით ძალზე იაფად შეიძინეს. ეს არის პოსტსაქმოსანთა კასტის ჩამოყალიბების მოკლე ისტორია, ხოლო არც მოსახლეობა და არც შრომითი კოლექტივები კაპიტალს მესაკუთრეები არ გამხდარან და ვერც გახდებოდნენ.

§7.5. პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო ქონების უშუალო გაყიდვა

პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო ქონების უშუალო გაყიდვას ყველა ზემოხსენებული უარყოფითი მხარე ნაკლებად ახასიათებს. მიუხედავად ამისა, მოსახლეობაში ყველაზე დიდ შიშს კაპიტალის პრივატიზაციის სწორედ ეს ვარიანტი იწვევდა, რაც იმით აიხსნებოდა, რომ პრივატიზაციას დაქვემდებარებული სახელმწიფო ქონება მხოლოდ და მხოლოდ ჩრდილოვანი ეკონომიკის საქმოსნების ხელში (რადგანაც, ძირითადად, ქონების შესასყიდად საჭირო რაოდენობის ფული მხოლოდ მათ გააჩნდათ) აღმოჩნდებოდა, რაც საზოგადოების სოციალურ დიფერენციაციას შეუწყობდა ხელს. ობიექტურობა მოითხოვს იმის აღიარებას, რომ საზოგადოების სოციალური დიფერენციაცია ჯერ კიდევ კომუნისტური ტიპის საზოგადოებაში

განხორციელდა, როცა საქმოსნებმა დიდადი ქონების არაღეგაღური გზებით დაგროვება მოახერხეს, ასე რომ, საზოგადოების პოლარიზაცია არა მარტო მომავალი, არამედ ჩვენი საზოგადოების წარსული, და, რაც მთავარია, აწმყო იყო. მართალია, ხმამაღლა გაცხადებული მხოლოდ კეთილშობილური ხასიათის მიზნები იყო (რასაც ხელს საქმოსნები უწყობდნენ), მაგრამ, სამწუხაროდ, პრივატიზაციის პროცესს ქვეცნობიერად სინამდვილეში ხსენებული არაღეგაღური ქონების ლეგალიზაციის ფუნქცია ეკისრებოდა, რადგან სახელისუფლებო სტრუქტურებში უმრავლესობას სწორედ საქმოსნები და მათი ინტერესების დამცველები შეადგენდნენ.

ის გარემოებაცაა გასათვალისწინებელი, რომ კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვება “სუფთა ხელეებით” ჯერ არსად განხორციელებულა და, ამდენად, არც კომუნისტური ტიპის საზოგადოებიდან კაპიტალისტურ საზოგადოებაზე გადასვლის პროცესი იქნებოდა გამონაკლისი.

ჩრდილოეთი ეკონომიკის საქმოსნათა ქონების კონფისკაციისაკენ გეზის აღება ის ერთადერთი გზა იქნებოდა, რომელიც სხვადასხვა სოციალურ ფენებს ნაწილობრივ და თანაც დროებით გაათანაბრებდა. ეს კი, თავისი ბუნებით, ბოლშევიკური ექსპროპრიაციისაგან განსხვავებული არაფრით იქნებოდა.

კომუნისტური ტიპის საზოგადოების საქმოსნები და მათი ტრანსფორმაციის გზით ჩამოყალიბებული პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის საზოგადოების პოსტსაქმოსნები, სახელისუფლებო სტრუქტურებში შეღწევიან და აღმასრულებელ თუ საკანონმდებლო

ხელისუფლებაზე ზეგავლენის მოპოვებით, ერთი მხრივ, საპრივატიზაციო ობიექტების ფასს ყველანაირი ხერხით ამცირებდნენ, ხოლო მეორე მხრივ კი პრივატიზაციის პროცესში საჯაროობას ზღუდავდნენ (პრივატიზაციას დაქვემდებარებული ობიექტის შესახებ ინფორმაციის გავრცელების ხელშეწყობის შეზღუდვით), რაც იმის შესაძლებლობას იძლეოდა, რომ მათ და მათ უკან მდგომებს იაფად, ყოველგვარი კონკურენციის გარეშე შეეძინათ ესა თუ ის საპრივატიზაციო ობიექტი.

მაშასადამე, სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის ყველა გზა საბოლოო ჯამში პოსტსაქმოსნების კასტის ჩამოყალიბებას იწვევდა.

სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის მეტ-ნაკლებად წარმატებით განსახორციელებლად ზემოხსენებული ოთხი გზიდან პირველი (რომელიც, როგორც აღინიშნა, ბუნებით ბოლშევიკური, უფრო სწორად კი ნეობოლშევიკური გზაა) აუცილებლად უნდა გამოირიცხულიყო, ხოლო დანარჩენი სამი შემდეგი შესაძლო კომბინაციით უნდა განხორციელებულიყო.

§7.6. პრივატიზაციის დილემა:

ობიექტის მომგებიანობა და სტრატეგიულობა

სახელმწიფო კაპიტალის პრივატიზაციის საწყის ეტაპზე ყურადღება მახვილდებოდა იმაზე, თუ პრივატიზაციას რომელი, კერძოდ, მომგებიანი თუ წამგებიანი ობიექტები უნდა დაქვემდებარებოდა. ანგარიშგასასწავია ის გარემოებაც, რომ დღესაც, პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესის დაწყებიდან ორ ათე-

ულ წელზე მეტი დროის გასვლის შემდეგაც, ეს საკითხი კვლავ აქტუალურია, და, რაც განსაკუთრებით გულდასაწყვეტია, საზოგადოებაში ისეთივე მცდარი შეხედულებაა გაბატონებული, როგორც ეს პრივატიზაციის პროცესის დაწყების წინ იყო.

თავიდანვე საზოგადოებაში ის აზრი მკვიდრდებოდა, რომლის თანახმადაც, პრივატიზაცია არა მარტო წამგებიანი ობიექტებიდან უნდა დაწყებულიყო, არამედ უფრო მეტიც – ეს პროცესი მხოლოდ ასეთი ობიექტებით უნდა შემოსახდვრულიყო. რაც შეეხება მომგებიან ობიექტებს, ისინი სწორედაც რომ ამ მომგებიანობის გამო, პრივატიზაციას არ უნდა დაქვემდებარებოდნენ.

ერთი შეხედვით, ეს აზრი თითქოსდა გამართლებულია: წამგებიანი ობიექტების საფინანსო-ეკონომიკური მდგომარეობის გამოსწორების იმედი კერძო სექტორის ქმედუნარიანობაზეა დამყარებული. მაგრამ აქ გათვალისწინებელი რჩება შემდეგი გარემოება: კერძო სექტორი ფეხზე თავად უნდა დადგეს, ხოლო მანამდე კი გაუმართლებელია მხოლოდ მასზე იმედის დამყარება, თითქოს რომ მას შეუძლია წამგებიანი ობიექტების “გაჯანსაღება”, მით უფრო ნეკროეკონომიკის გაცოცხლება. ჯერ კიდევ ოცი წლის წინ, როცა პრივატიზაციის სხვადასხვა მიდგომა იხილებოდა, უკვე აშკარა იყო, რომ საწინააღმდეგო ეფექტს ექნებოდა ადგილი, როცა კერძო საკუთრებაში აღმოჩენილი წამგებიანი ობიექტები ამ სექტორის განვითარებას ეოველმხრივ შეაფერხებდნენ.

აუცილებელია იმ გარემოების გათვალისწინებაც, რომ, როგორც ამას ეკონომიკურად განვითარებული

ქვეყნების გამოცდილება ცხადყოფს, კერძო სექტორი-
დან სახელმწიფო სექტორში სწორედ ის ობიექტები
გადადიან, რომლებიც ნაკლებმომგებიანია ან საერთოდ
წამგებიანიც კია, რადგან ხშირ შემთხვევაში ასეთი
საწარმოების (თუკი ისინი აუცილებლად უნდა არსე-
ბობდნენ) “შენახვის” შესაძლებლობა სწორედ სახელმ-
წიფოს აქვს.

მაშასადამე, ობიექტის მომგებიანობა არის იმის ნი-
შანი, რომ ის უნდა იყოს კერძო საკუთრებაში, ხოლო
წამგებიან ობიექტს, თუკი მისი საქმიანობის შედეგები
საზოგადოებისათვის აუცილებელია, მხოლოდ სახელმ-
წიფო თუ შეინახავს.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია სტრატეგიული ობი-
ექტის ცნება პრივატიზაციის პროცესთან მიმართებაში.

საყურადღებოა, რომ ამა თუ იმ ობიექტის სტრა-
ტეგიულობა ეკონომიკიდან, როგორც ასეთიდან, საერ-
თოდ არ გამომდინარეობს: ეკონომიკურად არსებობენ
მხოლოდ მომგებიანი და წამგებიანი ობიექტები. სტრა-
ტეგიულად ობიექტის ცნება კი ეკონომიკაში შემოდის
მოცემული კონკრეტული ქვეყნის ეროვნული უსაფრთ-
ხოების ინტერესებიდან გამომდინარე.

ქვეყნის ეროვნული უსაფრთხოების ინტერესების
საფუძველზე უნდა ჩამოყალიბდეს მოცემული ქვეყნი-
სათვის სტრატეგიულობის კრიტერიუმები, რომელთა
დაკმაყოფილების შემთხვევაში ესა თუ ის ობიექტი
ხდება სტრატეგიული, რაც, საჭიროების შემთხვევაში,
სახელმწიფოსათვის შეიძლება შემზღუდავი გახდეს ამ
ობიექტის პრივატიზაციასთან დაკავშირებით.

სტრატეგიულობის კრიტერიუმების განსაზღვრი-
ნას, როგორც წესი, ხელმძღვანელობენ მოცემული

კონკრეტული ქვეყნის გეოპოლიტიკური პრობლემებიდან გამომდინარე, თუ რა შესაძლო საფრთხეები შეიძლება ჰქონდეს ამ ქვეყანას. გარდა ამისა, აუცილებლად გასათვალისწინებელია ის საერთაშორისო ეკონომიკური ფუნქციებიც (მაგალითად, საქართველოს უმთავრესი საერთაშორისო ეკონომიკური ფუნქციაა გამომდინარეობს მისი გეოეკონომიკური მდგომარეობიდან, როცა ქვეყანა განიხილება, როგორც “აღმოსავლეთ-დასავლეთისა” და “ჩრდილოეთ-სამხრეთის” დამაკავშირებელი სატრანსპორტო დერეფანი), რომელიც გააჩნია ამა თუ იმ ქვეყანას და რომლის განხორციელებაც შეიძლება საფრთხის წინაშე დადგეს, თუ შესაბამისი ობიექტი გადავა კონკურენტი (არაფერი რომ ვთქვათ არაკეთილმოსურნე) სახელმწიფოს კონტროლქვეშ მყოფ კომპანიაზე. სტრატეგიულობის კრიტიკიუმების ფორმირებისას შესაძლოა სხვა წინაპირობაც იქნეს გამოყენებული.

დასასრულ, პრივატიზაციას შეცდომით უძახიან ისეთ პროცესს, როცა ერთი ქვეყნის სახელმწიფო საკუთრებაში მყოფ ქონებას ყიდულობს მეორე ქვეყნის სახელმწიფო საკუთრებაში მყოფი კომპანია. ასეთი აქტი, სხვა თანაბარ პირობებში, ამ ქონების გამყიდველი ქვეყნის მთავრობის, სულ ცოტა, უსუსურობაზე მიუთითებს, რადგან ის აღიარებს, რომ მის სახელმწიფო საკუთრებაში მყოფ კომპანიას არ შესწევს უნარი, უკეთესი მენეჯმენტი განახორციელოს, ვიდრე სხვა ქვეყნის სახელმწიფო საკუთრებაში მყოფ კომპანიას.

გამოყენებული ლიტერატურა

აქუბარდია თ., 2002. სახელმწიფო ქონების პრივატიზების ფორმების შესახებ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე – ეკონომიკის სერია, ტომი 10, №3-4.

ბახილია თ., ხილაგაძე ა., ნიკვაიძე თ., 2001. პოსტ-სოციალისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე. თბილისი.

ვონსახი ე., 2001. პოლონური გამოცდილება პრივატიზაციის პერიოდში. ახალი პოლონეთი, სპეციალური ნომერი ქართულ ენაზე.

გოგოხია რ., 2000. ფაქტორული ბაზრების ფუნქციონირების თეორიული ასპექტები. კრებულში: საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები. ტომი 1. თბილისი, “სიახლე”.

გტოს, 1992. საბაზრო ეკონომიკა, სტრუქტურული გარდაქმნა და პრივატიზაცია, ნაწილი I. თბილისი, Publishing House GCI.

გუჯარაიძე ნ., 2010. სახელმწიფო ქონების პრივატიზების აგრესიული პოლიტიკა ანუ “პრივატიზება ქართულად”-2. თბილისი, “მწვანე ალტერნატივა”.

გუჯარაიძე ნ., ბარბაქაძე მ., გუჯარაიძე ქ., მჭედლიშვილი რ., კახაბერი კ., 2007. სახელმწიფო ქონების პრივატიზების აგრესიული პოლიტიკა ანუ “პრივატიზება ქართულად”. თბილისი, “მწვანე ალტერნატივა”.

მესხია ი., მურჯიკნელი მ., 1996. ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. თბილისი, თსუ.

პავლიაშვილი ს., 2009. *პრივატიზაციის ფენომენი და პრობლემები საქართველოში*. თბილისი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი.

პაპავა გ., პაპავა ვ., 1993. იჯარა, არენდა, ნარდობა, ღი'ხინგი. *საქართველოს პარლამენტის კვლევითი სამსახურის ბიულეტენი*, სერია "ეკონომიკა", №1.

პაპავა ვ., 1995. *საქართველო საბაზრო ეკონომიკის გზაზე*. თბილისი, "მეცნიერება".

პაპავა ვ., 2002. *პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა*. თბილისი, "პდპ".

სამადაშვილი უ., 1998. პრივატიზაციის პროცესთა სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები საქართველოში. *ეკონომიკა*, №4.

ხილაგაძე ა., დიდბარიძე გ., ჯულელი ე., გაბუნია მ., ჩხაიძე ი., აფხაზავა ვ., 1996. *საქართველოში სახელმწიფო ქონების პრივატიზების საკითხები*. თბილისი, "მესაკუთრე", "კაბადონი".

ღურწყაია კ., 2001. საკუთრებით ურთიერთობათა გარდაქმნის ეკონომიკური და სამართლებრივი ასპექტები გარდამავალ პერიოდში. *სოციალური ეკონომიკა*, №6.

Błaszczyk B., Woodward R., eds., 1996. *Privatization on Post-Communist Countries*. Vol. II. Warsaw, CASE.

Gogishvili T., Gogodze J., Tsakadze A., 1996. The Transition in Georgia: From Collapse to Optimism. *Innocenti Occasional Papers, Economic Policy Series*, No. 55. Florence, UNICEF.

Gujaraidze N., Barbakadze M., Gujaraidze K., Mchedlishvili R., Kakhaberi K., 2007. *Aggressive State Property Privatiza-*

tion Policy or "Georgian-Style Privatization." Tbilisi, "Green Alternative."

Pařava V., 1995. Marxist Points of View on the Soviet Communist Economic System and the Manifestation of Egalitarianism in Post-Communist Economic Reform. *International Journal of Social Economics*, Vol. 22, No.6.

Pařava V., 2005. *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism*. New York, iUniverse.

Джугели Е., Гварамадзе И., 1998. «Нулевые» аукционы: цели и анализ результатов. Исследования и анализ, № 140. Варшава, ЦСЭИ.

Панькув В., Гончаж Б., Григолашвили Г., 1996. *Трансформация государственных предприятий в Грузии*. Исследования и анализ, № 93. Варшава, ЦСЭИ.

Панькув В., Гончаж Б., Моргошиа Г., Ахаладзе Г., Полонски К., 1998. *Трансформация предприятий в Грузии*. Исследования и анализ, № 123. Варшава, ЦСЭИ.

Панькув В., Гончаж Б., ред., 1998. *Приватизация за любую цену. Анализ опыта Республики Грузия в 1997-1998 годах*. Исследования и анализ, № 141. Варшава, ЦСЭИ.

Папава В., 1992. О приватизации основных факторов производства. *Правила игры. Fair Play*. № 3.

Меквабишвили Э., 1998. О противоречиях переходной экономики. *Общество и экономика*, № 2.

Силагадзе А., 1998. Социально-экономические аспекты приватизации государственного имущества в Грузии. *Общество и экономика*, № 2.

Супян В. Б., 2001. *Американская Экономика: новые реальности и приоритеты XXI века*. Москва, «Анкил».

Чикава Л., 1998. Рыночная экономика: проблема социальных противоречий. *Общество и экономика*, № 1.

თავი 8. კორუფციის ეკონომიკური საფუძვლები⁴⁰

§8.1. ორი მიდგომა კორუფციის წინააღმდეგ: “ბრძოლა” თუ “შეზღუდვა”?

კორუფციის გლობალიზაციის ფონზე (Elliott, ed., 1997) მსოფლიო ბანკის ყოფილი პრეზიდენტის ჯეიმს ვულფენსონის შეფასებით, კაცობრიობას დღეს “კორუფციის კიბოსთან” აქვს საქმე (Mauro, 1997b, pp. 1,3). აქედან გამომდინარე სულაც არ არის გასაკვირი, რომ კორუფცია როგორც პოლიტიკოსთა და მეცნიერთა ფართო წრეებში, ისევე, როგორც საერთაშორისო ორგანიზაციებშიც, განხილვის ერთ-ერთი უმწვავესი თემა გახდა. კორუფციის შესახებ არაერთი სამეცნიერო გამოკვლევა იქნა ჩატარებული (მაგალითად, ახელუდიანი, 2001; გოგიაშვილი, უგულავა, ოთახაძე, 2001; გოცირიძე, კანდელაკი, 2001; ოთინაშვილი, 2001; პაპავა გ., 2002; პაპავა ვ., 2000ბ, 2001, ტერაშვილი, 2000; ჩიქავა, ჩომახიძე, კვარაცხელია, 2002; Chander, Wilde, 1992; Elliott, ed., 1997; Mauro, 1997a, 1997b; Negru, Ungurean, 2001; Papava, 2000, 2006a; Rose-Ackerman, 1997; Tanzi, 1995, 1999; Waller, Verdier, Gardner, 2002; WB, 2000; Гоциридзе, Канделаки, 2001; Коттке, 1998; Левин, Цирик, 1998a, 1998б; Папава, 2001a, 2001б, 2002, 2006; Полтерович, 1998; Свенссон, 1987; Тимофеев, 2000). მიუხედავად ამისა, კორუფცია და მასთან დაკავშირებული ეკონომიკური საკითხები ტრადი-

⁴⁰ ასევე იხ. (პაპავა, 2002, გვ. 200-218; Papava, 2005b, pp. 57-62).

ციული ეკონომიკის არეალში ჯერ კიდევ არ არის მოხვედრილი.

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ, ხშირ შემთხვევაში, პრობლემის მეცნიერული ანალიზი მეორე პლანზეა გადაწეული და კორუფციის დაძლევის გზების შემუშავებისას აშკარად პრევალირებს პოლიტიკური მიდგომა, რომ აღარაფერი ვთქვათ პოპულისტურ ეფექტებზე გათვლილ წინადადებებზე.

Collins-ის ცნობილი სოციოლოგიური ლექსიკონის თანახმად, *კორუფცია*, არაკანონიერი პირადი გამორჩენის მიღების მიზნით, ხელისუფლების წარმომადგენელთა მიერ ქცევის მოსალოდნელი სტანდარტების უარყოფაა (Джери, Джери, 1999, с. 322). ამ განმარტების ნაკლი ისაა, რომ კორუფციას მხოლოდ ხელისუფლების კონტექსტში განიხილავს, მაშინ, როდესაც არაკანონიერი პირადი გამორჩენის მიზნით კერძო სექტორშიც განიხილავს ქცევის რეგლამენტირებული სტანდარტების უარყოფა. კერძოდ, არის შემთხვევები, როცა მსხვილ კორპორაციებში მაღალი რანგის მენეჯერები არაკანონიერი პირადი გამორჩენის მიღების მიზნით ახერხებენ შეცდომაში შეყვანონ აქციონერები და კორპორაციის საზიანოდ (რაც, შეიძლება, ამ კომპანიის გაკოტრებითაც დასრულდეს) მიიღონ არაღიარებული შემოსავლები (მაგალითად, Clinard, 1990; Naím, 2002).

ასე რომ, ბევრად უფრო სრულყოფილია ისეთი განმარტება, რომლის თანახმადაც, *კორუფცია* არის არაკანონიერი პირადი გამორჩენის მიღების მიზნით თანამდებობის პირის (როგორც სახელმწიფო, ისე

კორუფციის იერარქიაში) მიერ ქვევის დადგენილი ნორმებისა და სტანდარტების უარყოფა.

იმთავითვე უნდა აღინიშნოს, რომ კორუფცია, როგორც ასეთი, მეორადი მოვლენაა და მისი გამომწვევი ეკონომიკური მიზეზების გამოვლენის გარეშე, კორუფციის შეზღუდვის მიზნით ქმედუნარიანი მექანიზმის შემუშავება პრაქტიკულად შეუძლებელი იქნება.

აქვე ყურადღების გამახვილება ერთ ტერმინოლოგიურ ასპექტზეა აუცილებელი. კერძოდ, კორუფციასთან მიმართებაში, როგორც წესი, სიტყვათაწყობა – *“კორუფციის წინააღმდეგ ბრძოლა”* გამოიყენება, რაც, ჩვენი აზრით, გაუმართლებელია, რადგანაც კორუფციას მისი გამომწვევი ეკონომიკური წინამძღვრები აქვს, რომელთა წინააღმდეგ, ანუ *ეკონომიკასთან ბრძოლა*, უბრალოდ უაზრობაა. დაზუსტების მიზნით აუცილებელია აღინიშნოს, რომ *ბრძოლა* (რაც, მოცემულ შემთხვევაში, კორუფციის წინააღმდეგ მიმართულ იურიდიულ ქმედებათა ერთობლიობაა) *მხოლოდ კორუფციის გამოვლენის ფორმათა წინააღმდეგაა შესაძლებელი* და ეს მოკლევადიან პერიოდში მეტ-ნაკლებად თვალსაჩინო ეფექტსაც (უფრო სწორად ფსევდოეფექტს) კი იძლევა, მაგრამ, სინამდვილეში, შინაარსობრივად არაფერი იცვლება: მართალია კორუფციის “მოქმედი გმირები” შეიცვლებიან, მაგრამ კორუფციის გამომწვევი ეკონომიკური მიზეზები კი ხელუხლებელი დარჩება. ამასთან ერთად, თუკი იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ კორუფციის სრული გაქრობის პრეცედენტი მსოფლიო პრაქტიკაში, სამწუხაროდ, არ არსებობს, მაშინ, ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მოცემული პრობლემისადმი სწორი მიდგომა ტერმინოლოგიური თვალსაზ-

რისით, სიტყვათა წყობა “*კორუფციის შესლუღვა*” იქნება.

როცა საუბარია კორუფციის ეკონომიკურ საფუძვლებზე, აუცილებელია, ერთმანეთისაგან განვასხვაოთ შემდეგი ორი მოვლენა – მაკროეკონომიკური არასტაბილურობა და საბაზრო ეკონომიკის შესატყვისი ინსტიტუტების სისუსტე.

§8.2. მაკროეკონომიკური არასტაბილურობა და კორუფცია

მაკროეკონომიკური სტაბილურობის არარსებობა, უწინარეს ყოვლისა, ეროვნული ვალუტის დევალვაციაში, ინფლაციის მაღალ ტემპებსა ან(და) ეკონომიკაში სახელმწიფო ბიუჯეტით დადგენილი საგადასახადო შემოსავლების გეგმის შეუსრულებლობაში შეიძლება გამოვლინდეს; ეს კი ე.წ. “სწრაფი” ფულის შოვნის შესაძლებლობას ქმნის.

ამ შემთხვევაში, მთავრობისა და სახელმწიფო საბანკო სისტემის წარმომადგენლებს და მათთან დაახლოებულ პირებს, რომელთაც ხელი სახელმწიფო კრედიტებზე მიუწვდებათ, საშუალება ექმნებათ, სწრაფი სავალუტო თუ სასაქონლო ოპერაციების გამოყენებით ეროვნული ვალუტის გაუფასურებით, ფასების ზრდის მაღალი ტემპის გამოყენებითა და მის კვალობაზე გამდიდრდნენ. ამ ტიპის ოპერაციების გამოყენება პრაქტიკულად გამორიცხულია განვითარებული ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში (სადაც, როგორც წესი, ღრმა და ხანგრძლივი მაკროეკონომიკური არასტაბილურობა თითქ-

მის შეუძლებელიც კი არის). მაგრამ მეტ-ნაკლებად ხშირად გვხვდება განვითარებადი და პოსტკომუნისტური ქვეყნების პრაქტიკაში (Ослунд, 1996). საქართველოს, სამწუხაროდ, ამის მწარე გამოცდილება აქვს, როცა 1992-1994 წლებში კორუფციის უმთავრესი ფორმა სწორედ “სწრაფი შავი ფულის” შოვნა იყო (პაპავა ვ., 2000ა, გვ. 14-18).

გადასახადების სახელმწიფო ბიუჯეტის სახარგებლოდ ამოუღებლობა სხვა არაფერია, თუ არა მისი გადასახადის ამკრეფთა და მათ მფარველთა ჯიბეებში წარმართვა, ხოლო შეუსრულებელი ბიუჯეტი კი ნოყიერ ნიადაგს ქმნის, რათა სახელმწიფო ხაზინის ხელმძღვანელობამ ბიუჯეტის კანონით დამტკიცებული ხარჯების დაფინანსებასა და ბიუჯეტთან ანგარიშსწორებაში წათვლების მექანიზმის ამოქმედებაში უპირატესობა მეტი ქრთამის მიმცემს მიანიჭოს. დაბალი საგადასახადო შემოსავლები კი, თავის მხრივ, საბიუჯეტო სექტორში დასაქმებულთა შრომის ანაზღაურების სათანადო დონეს ვერ უზრუნველყოფს, რაც ხელისუფლებაში მაღალი თანამდებობის პირებთან მიმართებაში კორუფციულ ქმედებათა ინიცირების ობიექტური მიზეზია.

მაკროეკონომიკური არასტაბილურობის გამოყენება კორპორაციული კორუფციის მიზნითაც შეიძლება. კერძოდ, ეროვნული ვალუტის არასტაბილურობა და(ან) ინფლაციის მაღალი დონე მაღალი რანგის მუხჯერებმა პირადი არალეგალური გამდიდრების მიზნით, კორპორაციის რეალურად მიღებული მოგების დასამაღად შეიძლება გამოიყენონ.

მაშასადამე, მაკროეკონომიკური არასტაბილურობა კორუფციის ყველაზე მარტივი, ხაზოგადოებისათვის შედარებით ადვილად შესაძინევი და საკმაოდ ძლიერი მასაზრდოებელი წყაროა.

რადგან ინფლაციის მოთოკვა, ეროვნული ვალუტის გაცვლითი კურსის სტაბილურობის მიღწევა და შენარჩუნება დროის საკმაოდ მცირე მონაკვეთშია შესაძლებელი, ეს ამ სფეროში კორუფციის არა მარტო შეხედვის, არამედ პრაქტიკულად აღმოფხვრის შესაძლებლობასაც კი ქმნის. ამის უდიდესი გამოცდილება საერთაშორისო სავალუტო ფონდს გააჩნია და ყველა იმ პოსტკომუნისტურმა ქვეყანამ, რომელმაც მასთან ინტენსიურ რეკომში ითანამშრომლა, დადებით შედეგს დროის სწორედ უმოკლეს ვადაში მიაღწია. საქართველო ამის ერთ-ერთი ყველაზე საუკეთესო მაგალითია, როცა 1994 წელს საქართველოს უმაღლესი ხელისუფლების ხელმძღვანელობით შექმნილი და განხორციელებული ანტიკრიზისული პროგრამის ფარგლებში საერთაშორისო სავალუტო ფონდთან თანამშრომლობა თვისებრივად ახალ დონეზე იქნა აყვანილი, რაც, უწინარეს ყოვლისა, 1995 წლის წარმატებულად განხორციელებულ ფულის რეფორმაში გამოიხატა (ბასილია, ბაქრაძე, ბეგიაშვილი და სხვ., 2001; Папава, 1998; Папава, Беридзе, 1998).

ფისკალურ სფეროში სრულფასოვანი წესრიგის დამყარება შეუდარებლად რთულია. როგორც ამას საერთაშორისო გამოცდილება ადასტურებს, მსოფლიოში პრაქტიკულად არ არსებობს ქვეყანა, სადაც გადასახადების გადახდისაგან თავის არიდების მიზნით შემოსავლების დამალვას არ აქონდეს ადგილი (მაგალი-

თად. Котике, 1998; Свенссон, 1987). ეს მოვლენა კი ჩრდილოვანი ეკონომიკის სახელითაა ცნობილი, რადგან ისეთ დანაშაულებრივ ქმედებათა გარდა, როგორც, მაგალითად, ნარკობიზნესია, გადასახადების გადაუხდელობა განვითარებული კაპიტალიზმის ნებისმიერ ქვეყანაში არაღებულური საქმიანობის ყველაზე მთავარი შემადგენელი ნაწილია.

ამ სფეროში კორუფციის შეზღუდვის მიზნით მნიშვნელოვანი ინსტიტუციური რეფორმების გატარებაა აუცილებელი.

§8.3. საბაზრო ეკონომიკის შესატყვისი ინსტიტუტების სისუსტე და კორუფცია

საბაზრო ეკონომიკის შესატყვისი ფორმალური ინსტიტუტების არასრულყოფილება კორუფციის საფუძველია როგორც საჯარო სამსახურში, ისე კორპორაციებშიც (მაგალითად, Тимофеев, 2000). საბაზრო ეკონომიკის ინსტიტუტების სრულყოფა პრაქტიკულად უწყვეტი პროცესია და ის დამახასიათებელია განვითარებული ეკონომიკის მქონე ქვეყნებისათვისაც კი, რომ არაფერი ვთქვათ განვითარებად და პოსტკომუნისტურ ქვეყნებზე.

საბაზრო ეკონომიკის ინსტიტუტებს შორის ერთერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ფისკალური სფეროს მარეგულირებელი ინსტიტუტებია.

ფისკალური სფეროს რეფორმირებას, როგორც ამას საერთაშორისო პრაქტიკა ადასტურებს, არაერთი წელი სჭირდება, რაც შესაბამისი ინსტიტუციური რე-

ფორმების გატარების ხანგრძლივობით აიხსნება. ამ რეფორმების არსი საგადასახადო და საბაჟო სისტემებში ადმინისტრირების დონის მუდმივი სრულყოფის სისტემის შექმნაზე, ამ პროცესის შესატყვისი საგადასახადო და საბაჟო კანონმდებლობის არსებობაზე, საგადასახადო და საბაჟო საკითხებში მოსახლეობის პრაქტიკულად უწყვეტი განათლების სისტემის დამკვიდრებაზე დაიყვანება.

ყველაზე სერიოზული პრობლემა საქართველოს სწორედ ამ სფეროში შეექმნა, რადგან რეფორმა საგადასახადო და საბაჟო სისტემებში ადმინისტრირების დონის სრულყოფის მიზნით ძალზე დიდი დაგვიანებით დაიწყო. ეს, საქართველოს მთავრობის გარდა, საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის "დამსახურებაცაა", რომელთაც, მათ ხელთ არსებული უმდიდრესი საერთაშორისო გამოცდილების მიუხედავად, ფისკალური სისტემის შედარებით ადრეული რეფორმირების პრიორიტეტულობის ამოცანა ვერ ჩამოაყალიბეს. უფრო მეტიც, მათი რეკომენდაციის შედეგად საბაჟოზე ადმინისტრირების გაუმჯობესების მიზნით მსოფლიო ბანკის დახმარებითა და მეთვალყურეობით გამართული საერთაშორისო ტენდერის საფუძველზე წინასაიმპორტო კონტროლის განსახორციელებლად სპეციალიზებული უცხოური კომპანია იქნა მოწვეული, რასაც, სამწუხაროდ, დაგეგმილი დადებითი შედეგი არ მოჰყოლია, რადგან ამისათვის, სხვა თანაბარ პირობებში, საბაჟო დეპარტამენტში რეფორმის გატარება იყო აუცილებელი, რამაც, როგორც უკვე აღინიშნა, საკმაოდ დაიგვიანა. საბოლოო ჯამში, საბაჟო დეპარტამენტის ამ სფეროში საქმიანობას აშკარად პა-

სიური როლი დაეკისრა, ხოლო კონტრაბანდა და შესაბამისად, კორუფცია არათუ შემცირდა, არამედ ცალკეული სასაქონლო ნაკადების მიხედვით გაიზარდა კიდევ.

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის როლი საგადასახადო კოდექსთან მიმართებაში, რომელიც საქართველოში 1997 წლიდან ამოქმედდა, კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, რომლის პროექტიც თეორიულად თითქმის უნაკლოც კი იყო. სამწუხაროდ, საგადასახადო კოდექსი საგადასახადო და საბაჟო სისტემებში ადმინისტრირების არსებულ დონეს თავიდანვე არ ასახავდა, რაც გადასახადების ჯეროვან დონეზე მობილიზაციის ერთ-ერთი მიზეზი გახდა.

ასეთი შეფასების ყველაზე უფრო თვალსაჩინო მაგალითს სიგარეტისა და თამბაქოს ნაწარმის დაბეგვრის სავალუტო ფონდის მიერ საქართველოსათვის რეკომენდებული რეჟიმი წარმოადგენდა, რომელიც მეზობელ სახელმწიფოებში დაბეგვრის მოქმედ სისტემებს საერთოდ არ ითვალისწინებდა; შედეგად, შესაბამისი ბიზნესის უდიდესი ნაწილი, სამწუხაროდ, ჩრდილოვან ეკონომიკაში გადავიდა და ამ სფეროში კორუფციის არსებული ისედაც დიდი მასშტაბები კიდევ უფრო გაიზარდა.

არანაკლებ შთამბეჭდავ მაგალითს დამატებული ღირებულების გადასახადით (რომელიც ასევე საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მოთხოვნით დაკანონდა) იმ სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების დაბეგვრა წარმოადგენდა, რომელთა წლიური ბრუნვა თავიდან 3000, შემდეგ 20000, მოგვიანებით კი 35000 ლარს აღემატებოდა და რომელიც სოფლად მსხვილი საწარმოების ჩა-

მოყალიბებას აფერხებდა. სავალუტო ფონდის მხრიდან დაშვებული ამ ტიპის შეცდომები საქართველოს მთავრობის მიერ საგადასახადო კოდექსში პრაქტიკულად განუწყვეტელ რეჟიმში განხორციელებულმა უსისტემო ცვლილებების შეტანამ დაამძიმა, რამაც ქვეყნის საგადასახადო კანონმდებლობა საბოლოოდ არაეფექტიანი გახადა.

საყურადღებოა, რომ ვარდების რევოლუციის შემდეგ ერთი წლის განმავლობაში ხსენებული ძველი საგადასახადო კოდექსის პირობებშიც კი შეძლო საქართველოს მთავრობამ საგადასახადო შემოსავლების გაორმაგება (Papava, 2005a, 2006b; Папава, 2004). ეს კი იმის საუკეთესო მაგალითია, რომ *არასრულყოფილი ინსტიტუტის პირობებშიც კი, თუ იმის პოლიტიკური ნება არსებობს, რომ ეს ინსტიტუტი მეტ-ნაკლები ეფექტიანობით მოქმედებდეს, ამის მიღწევა ყოველთვის როდია შეუძლებელი.*

ასე რომ, კორუფციის შეზღუდვის მიზნით, აუცილებელია არა მარტო ამა თუ იმ ფორმალური ინსტიტუტის სრულყოფა, არამედ არანაკლები მნიშვნელობა აქვს იმასაც, რომ არსებობდეს პოლიტიკური ნება კორუფციის შეზღუდვისათვის. ეს უკანასკნელი კი, საბოლოო ჯამში, ამ ინსტიტუტის რეფორმირების ხელშემწყობი ფაქტორი იქნება.

აუცილებელია იმასაც გაეხვას ხაზი, რომ ზოგიერთი ინსტიტუტის დანქარებულ რეჟიმში შექმნა, რისთვისაც, როგორც წესი, დასავლური ანალოგების უშუალო კოპირება გამოიყენება, ხშირად ვერ ამართლებს (ცალკეულ შემთხვევაში აშკარად გამოხატულ უკუეფექტებსაც კი აქვს ადგილი). საქართველოს სინამდ-

ვიდეოში ამის შედარებით “უწყინარ” მაგალითს გერმანელი ექსპერტების დახმარებით მომზადებული, ფაქტობრივად გერმანული საკანონმდებლო მოდელის ახალი – გაკოტრების საქმეთა წარმოების შესახებ კანონი წარმოადგენს, რომელიც, უცხოელ ექსპერტთა საყოველთაო მოწონების მიუხედავად, თავიდანვე შეკვდრად-შობილი იყო. რადგან ამ კანონით არც ერთი რეალურად გაკოტრებული საწარმო იურიდიულად არ გაკოტრებულა, თავის მხრივ, ამ კანონის სრულყოფის შემდეგ მის შესაძლო ამოქმედებას საგადასახადო დავალიანების რესტრუქტურისაციის კანონი ზღუდავს, რომლის პროექტიც მსოფლიო ბანკის ექსპერტების დახმარებით მომზადდა და რომელიც აშკარად გამოკვეთილი ანტირეფორმატორული ძალების ინტერესებს გამოხატავს; ისინი ყველანაირი ხერხით ცდილობენ გაკოტრებისაგან (რაც, როგორც წესი, განვითარებული ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში სვეულებრივი მოვლენაა) “მტრის ხატი” შექმნას. ამავე დროს საზგასახემელია ისიც, რომ, გარდა იმისა, რომ ფაქტობრივად გაკოტრებული საწარმოსათვის ფუნქციონირების გახანგრძლივება უვარგისი მენეჯმენტის უცვლელად შენარჩუნების ტოლფასია (რაც ამ საწარმოს განვითარების პერსპექტივას უსპობს), საწარმოსათვის საგადასახადო დავალიანების რესტრუქტურისაციის პროცედურა თავისი ბუნებით კორუფციული ხასიათისაა, რადგანაც რესტრუქტურისაციის შესახებ თანხმობის პროექტის მომზადება, ამ პროექტში ეადებისა და სხვა პირობების გათვალისწინება სახელმწიფო მოხელეებზე დამოკიდებული.

თუ განვითარებული (ისევე, როგორც არაერთი განვითარებადი) ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში კორუფციის შესლუდვის მიზნით ფორმალური ინსტიტუტების სრულყოფაა საჭირო, პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში ხშირ შემთხვევაში თავად ამ ინსტიტუტების შექმნას აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა. უმთავრესი ინსტიტუტი კი, რომელიც ამ ქვეყნებშია შესაქმნელი, ეს *კერძო საკუთრების ინსტიტუტია*.

§8.4. კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვება და კორუფცია

კერძო საკუთრების ინსტიტუტის ფორმირების ერთუღესი პროცესი პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის დროს, ხშირ შემთხვევაში, კორუფციის განმსახლქრელი უმთავრესი ფაქტორია.

კერძო საკუთრების ინსტიტუტის განმტკიცების საფუძველს მეწარმეობის განვითარებისათვის საჭირო დიბერალური საკანონმდებლო გარემოს შექმნა წარმოადგენს. ამასთან ერთად, აუცილებელია ყველა მეწარმის, ადგილობრივისა თუ უცხოელის, თანაბარ პირობებში წაყენება, რათა მათ შორის გამარჯვებულის გამოვლენის ერთადერთი გზა მხოლოდ *სამართლიანი კონკურენცია* იყოს.

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ქვეყნებში *კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვების პროცესთან* გვაქვს საქმე. ეს არის პროცესი, რომლის გარეშეც საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა პრინციპულად შეუძლებელია და რომელსაც განვითარებული ეკონომიკის

მქონე კაპიტალისტურ ქვეყნებში საკმაოდ დიდი ხნის წინ აქონდა ადგილი.

ისტორიაში, სამწუხაროდ, იმის არც ერთი მაგალითი არ არსებობს, რომ კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვება მსოფლიოს თუნდაც ერთ რომელიმე ქვეყანაში “სუფთა ხელებითა” და მხოლოდ ლეგალური გზებით განხორციელდებულყო; ეს პროცესი, როგორც წესი, იმას ემყარებოდა, რაც, თანამედროვე ტერმინოლოგიით, კორუფციის სახელითაა ცნობილი.

აღსანიშნავია, რომ კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვების გზით ჩამოყალიბებული კერძო საკუთრების ინსტიტუტი თავად ხდება მისი ხელშეუხებლობის მომთხოვნი და შესაბამისი კანონიერების დაცვის გარანტი.

კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვების პროცესში კორუფციის შეზღუდვის მიზნით მხოლოდ დამსჯელი მეთოდების გამოყენება აუცილებლად უარყოფით შედეგს მოგვცემს: *მხოლოდ დამსჯელი ზომების გატარების შემთხვევაში კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვების პროცესი კვლავ დაუბრუნდება თავის ამოსავალ წერტილს*, ის ხელახლა დაიწყება და ამით კორუფციასაც გაუხანგრძლივდება “სიცოცხლე”. ამასთან, ისიც გასათვალისწინებელია, რომ მხოლოდ დამსჯელ ღონისძიებათა გატარებით კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვების განახლებული პროცესი უფრო მეტად შენიღბული ფორმებით განხორციელდება, რის გამოც უფრო მახინჯ მოვლენად ჩამოყალიბდება. კერძოდ, თუკი ახლად დაგროვებული კაპიტალის განივთების უმთავრესი ფორმა სახლების მშენებლობა თუ სხვა უძრავი ქონების შექმნაა, რის შედეგადაც დასაქმებუ-

ლია და შრომის შეხაბამის ანაზღაურებას იღებს არაერთი ადამიანი, შეისყიდება სამშენებლო მასალები, რითაც საქმდება მათ მწარმოებელ საწარმოთა მშრომელები და ა.შ. (ანუ კეიზის ცნობილ მულტიპლიკატორის გამო სახეხუა ირიბი ეკონომიკური ეფექტები). მხოლოდ დამსჯელი ხასიათის ოპერაციების გატარების შედეგად, ჯერ ერთი, მხილების გაზრდილი საშიშროების (ანუ რისკის გაზრდის) გამო გაიზრდება ქრთამის განაკვეთი, ხოლო მეორე მხრივ, არაკანონიერი გზით ნაშთი ფული მოცემულ კონკრეტულ ქვეყანაში აღარ განიფთდება და საზღვარგარეთ გაიწოვება. სხვა სიტყვებით, კორუფცია არა იმდენად შეიზღუდება, რამდენადაც “მოქმედი გმირები” შეიცვლებიან, ხოლო საზოგადოება კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვების ირიბ ეკონომიკურ ეფექტს დაკარგავს.

კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვების სპეციფიკას არ ითვალისწინებს დეპრივატიზაციის პროცესი, რომელიც საჯაროდ მიზნად ისახავს სამართლიანობის აღდგენას და პირთა ერთი ჯგუფისათვის პრივატიზაციის გზით მიღებული ქონების სახელმწიფოს სასარგებლოდ ჩამორთმევას მისი პირთა სხვა (როგორც წესი, ხელისუფლებასთან სულ ცოტა დაახლოებული) ჯგუფისათვის ხელახალი პრივატიზაციის გზით გადასაცემად. სამწუხაროდ, საჯაროდ გაკეთებული განცხადებები, როგორც ამას საზოგადოებრივი არსევანის თეორია (იხ. §2.4) ადასტურებს, ყოველთვის როდი შეესაბამება იმ ზრახვებს, რაც ამოდრავებთ ამ განცხადებების გამკეთებელ პოლიტიკოსებსა თუ საჯარო მოხელეებს. ყველაზე საშიში კი ისაა, რომ ქონებაჩამორთმეულ პირთათვის უმთავრესი ხდება რევანშის აღება,

რისთვისაც; ისინი უერთდებიან იმ თანხმაციურ პოლიტიკურ პარტიებს, რომლებიც მათ პირდებიან ჩამორთმეული ქონების დაბრუნებას, ანუ კვლავ დეპრივატიზაციის განხორციელებას. თუკი ეს ასე მოხდება, შესაბამისად განხდება ქონებაჩამორთმეული, რეკანშისტული განწყობის მქონე პირთა ახალი ჯგუფი, რომელთაც ჩამორთმევა ადრე განხორციელებული ჩამორთმევის გზით მიღებული ქონება. შედეგად ვიღებთ “მოჯადოებულ წრეს” – ითქმის პერმანენტული დეპრივატიზაციის განხორციელების მოთხოვნას, რაც არის კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვების პროცესის და, საბოლოო ჯამში, კაპიტალისტური საზოგადოების ფორმირების ამკარა შემსფერხებელი. საშუალოდ, ვარდების რეკონსტრუქციის შემდეგ საქართველოში განხორციელდა დეპრივატიზაციის პროცესი, რამაც რეკანშისტულად განწყობილ ქონებაჩამორთმეულ პირთა ჯგუფების ჩამოყვადიბებას შეუწყო ხელი (პაპავა, 2008; Papava, 2009).

კორუფციის ეკონომიკური შედეგებისადმი არაკვალიფიციური მიდგომის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითის თანახმად, კორუფციის გზით მიპოვებული ფულის ეკონომიკაში “რეინვესტირების” მიდოიბინი არ გამართლდა, რადგანაც ეს ფული მანქანებში, სასულებსა და ფუფუნების საგნებში ჩაიდო (სააკაშვილი, 2001, გვ. 139). ჯერ ერთი, მოცემულ კონტექსტში ტერმინი “რეინვესტირება” უადვილია (კორუფციასთან მიმართებაში “რეინვესტირება” კორუფციიდან მიღებული ფულის კვლავ კორუფციაში “ჩადებას” (?) უნდა ჩიშნავდეს), მეორე – ამ მახასრების ავტორისათვის ხე-მოხსენებული კეისის ცნობილი მულტიპლიკატორის

ეფექტი, რომ არაფერი ვთქვათ იხეთ საყოველთაოდ ცნობილ ეკონომიკურ კატეგორიაზე, როგორც ეროვნული სიმდიდრეა, აშკარად უცნობია.

ამავე დროს, არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ კორუფციის გზით გამდიდრებული ადამიანების ქცევაში სულ უფრო მკაფიოდ იკვეთება კორუმპირებულის სახელის გამოსწორების მცდელობა. ამ მიზნით ეს ადამიანები ხსენებული გზით ნაშოვნი ფულის გარკვეულ ნაწილს ეკლესიების მშენებლობაზე, კულტურის, განათლების, მეცნიერებისა და სპორტის მხარდაჭერაზე ხარჯავენ. ამ პროცესს “ფულის გარეცხვისა” თუ “ფულის გათეთრების” ცნობილი ტერმინების ანალოგიით “სახელის გარეცხვა”, “სახელის გათეთრება” შეიძლება ეწოდოს.

კერძო საკუთრების ინსტიტუტის ჩამოყალიბების პროცესით განპირობებული კორუფციის შეზღუდვის ყველაზე მარტივი გზა კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვების არსებული შედეგების დაკანონებაა (Papava, 2006a), რაც ამ კაპიტალს “ხელ-ფეხს გაუხსნის”, რათა ხალხის საკეთილდღეოდ “იმოქმედოს”.

ეს გზა, მაკროეკონომიკური სტაბილურობის მიღწევასა და საბაზრო ეკონომიკის შესატყვისი ინსტიტუტების დამკვიდრების ზემოხსენებულ ღონისძიებებთან ერთად, *კორუფციის შეზღუდვის წმინდა ეკონომიკურ მიდგომას* წარმოადგენს.

კორუფციის მხოლოდ წმინდა ეკონომიკური მიდგომის საფუძველზე განხორციელების ყველაზე თვალსაჩინო ნაკლი დაუსჯელობის სინდრომის დამკვიდრებაა.

თუკი გავითვალისწინებთ, რომ, სამწუხაროდ, პოსტკომუნისტური ქვეყნების მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი სოციალურად შეჭირვებულ მდგომარეობაში იყო, ძნელი მისახვედრი არ უნდა იყოს, რომ ეს გზა აშკარად მიუღებელი იქნებოდა მოსახლეობის ამ ნაწილისათვის, რომლის ყველაზე უფრო “ხმაურიანი” ფრთა სოციალური შურისძიების შესაძლებლობას (ზოგ შემთხვევაში სავსებით სამართლიანადაც კი) მოუთმენლად ელოდა.

ამის გათვალისწინებით, აუცილებელია კორუფციის შეზღუდვის წმინდა ეკონომიკური მიდგომა იმ ტიპის დამსჯელი ხასიათის ზომებთან (რომელთა სწორი შერჩევა უკვე იურისტების გადასაწყვეტია) ისე იქნეს შერწყმული, რომ ქვეყანაში ბიზნესის განვითარებისათვის საჭირო გარემო არ გაუარესდეს და, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, უდანაშაულობის პრეზუმფციის კონსტიტუციურად აღიარებული უმნიშვნელოვანესი პრინციპი დარჩეს ხელშეუხებელი.

გამოყენებული ლიტერატურა

ახვლედიანი ა., 2001. ეკონომიკური ზრდა და კორუფცია პოსტსაბჭოთა გარემოში. *ეკონომიკა*, № 5.

ბასილია თ., ბაქრაძე პ., ბეგიაშვილი გ., და სხვ., 1998. *ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. რეფორმის პირველი შედეგები*. თბილისი, ეკონომიკური რეფორმების საინფორმაციო ცენტრი.

გოგიაშვილი მ., უგულავა ვ., თოთაძე ლ., 2001. ანტიკორუფციული პოლიტიკის ძირითადი მიმართულებე-

ბი და მათი გადაჭრის გზები საქართველოს მაგალითზე. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე – ეკონომიკის სერია, ტომი 9, № 3.

ვოცირიძე რ., კანდელაკი ო., 2001. გავლენიანი ჯგუფები და კორუფცია: საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების მუქარა. თბილისი, გამომცემლობა “ელფი”.

ოთინაშვილი რ., 2001. ჩრდილოეთი ეკონომიკა. კორუფცია. თბილისი.

პაპავა გ., 2002. როგორ მოვშაღოთ კორუფციისა და კომპრადორიზმის ნიადაგი საქართველოში. სოციალური ეკონომიკა, №4.

პაპავა ვ., 2000ა. საერთაშორისო სავალუტო ფონდი საქართველოში: მიღწევები და შეცდომები. თბილისი, “იმპერიალი”.

პაპავა ვ., 2000ბ. საქართველოში კორუფციის შეზღუდვის ეკონომიკური მიდგომა. საქართველოს ეკონომიკური მიმართულებები, №3-4.

პაპავა ვ., 2001. ეკონომიკის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის შესატყვისი კორუფციის ბუნება და საქართველოში მისი შეზღუდვის მექანიზმის შესახებ. სახელმწიფო და კონტროლი, №1.

პაპავა ვ., 2002. პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა. თბილისი, “პდპ”.

პაპავა ვ., 2008. პოსტრევოლუციურ საქართველოში განხორციელებული ეკონომიკური რეფორმების პათოლოგიური ანატომია. წიგნში: საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, ტომი 6. თბილისი, “სიახლე”.

როუზ-აკერმანი ს., 2002. *კორუფცია და ხელისუფლება: მიზეზები, შედეგები და რეფორმა*. თბილისი: ჯისიაი.

სააკაშვილი მ., 2001. *გადამწყვეტი ბრძოლა საქართველოსათვის*. თბილისი, "საქართველოს კანონთა წიგნი და საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე".

ტერაშვილი ნ., 2000. ჩრდილოვანი ეკონომიკისა და კორუფციის ზოგიერთი თავისებურების შესახებ გარდამავალ პერიოდში. კრებულში: *საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში*. ტომი V. თბილისი, სესპსკი.

ჩიქავა ლ., ჩომახიძე დ., კვარაცხელია მ., 2002. ილია ჭავჭავაძე კორუფციის შესახებ. *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე – ეკონომიკის ხერია*, ტომი 10, №1-2.

Chander P., Wilde L., 1992. Corruption in Tax Administration. *Journal of Political Economy*. No. 49.

Clinard M. B., 1990. *Corporate Corruption: The Abuse of Power*. New York, Praeger Publishers, <http://www.questia.com/read/23362346?title=Corporate%20Corruption%3a%20The%20Abuse%20of%20Power>.

Elliott K. A. ed., 1997. *Corruption and the Global Economy*. Washington, Institute for International Economics.

Mauro P., 1997a. The Effects of Corruption on Growth, Investment, and Government Expenditure: A Cross-Country Analysis. In: *Corruption and the Global Economy*. Ed. by K. A. Elliott. Washington, D. C., Institute for International Economics.

Mauro P., 1997b. *Why Worry About Corruption?* Economic Issues, 6. Washington, IMF.

Naim M., 2002. Roots of Corporate Corruption. *Financial Times*, September 30, <http://carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=1092>.

Negru I., Ungurean S., 2001. Corruption and Transition Economics. *Proceedings of the Georgian Academy of Sciences – Economic Series*, Vol. 9, No. 1-2.

Papava V., 2000. Economic Approach to the Restriction of Corruption in Georgia. *Georgian Economic Trends*, № 3-4.

Papava V., 2005a. Georgia's Macroeconomic Situation Before and After the Rose Revolution. *Problems of Economic Transition*, Vol. 48, No. 4

Papava V., 2005b. *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism*. New York, iUniverse.

Papava V., 2006a. Corruption and Primary Accumulation of Capital in Transitional Economies. Ludwig von Mises Institute Working Papers, 10/17/2006, <http://mises.org/journals/scholar/papava.pdf>.

Papava V., 2006b. The Political Economy of Georgia's Rose Revolution. *Orbis. A Journal of World Affairs*, Vol. 50, No. 4, Fall.

Papava V., 2009. Anatomical Pathology of Georgia's Rose Revolution. *Current Politics and Economics of the Caucasus Region*, Vol. 2, Issue 1.

Rose-Ackerman S., 1997. The Political Economy of Corruption. In: *Corruption and the Global Economy*. Ed. by K. A. Elliott. Washington, Institute for International Economics.

Tanzi V., 1995. Corruption: Arm's-Length Relationships and Markets. In: *The Economics of Organized Crime*. Ed. by G. Fiorentini, S. Peltzman. Cambridge, Cambridge University Press.

Waller C. J., Verdier T., Gardner R., 2002. Corruption: Top Down or Bottom Up? *Economic Inquiry*, Vol. 40, No. 4.

WB, 2000. *Anticorruption in Transition. A Contribution in the Policy Debate*. Washington, D. C., The World Bank.

Гоциридзе Р., Канделаки О., 2001. *Влиятельные группы и коррупция: Угрозы национальной безопасности Грузии*. Тбилиси, Издательство "Ельф".

Джери Д., Джери Дж., 1999. *Большой толковый социологический словарь (Collins)*. Т.1. Москва, Вече, АСТ.

Коттке К., 1998. «Грязные» деньги – что это такое?: *Справочник по налоговому законодательству в области «грязных» денег*. Москва, Дело и Сервис.

Левин М. И., Цирик М. Л., 1998а. Коррупция как объект математического моделирования. *Экономика и математические методы*, Т. 34, Вып. 3.

Левин М. И., Цирик М. Л., 1998б. Математические модели коррупции. *Экономика и математические методы*, Т. 34, Вып. 4.

Ослунд А., 1996. «Рентоориентированное поведение» в российской переходной экономике. *Вопросы экономики*, № 8.

Папава В., 1998. О ходе реформ и перспективах развития экономики Грузии. *Общество и экономика*, № 2.

Папава В., 2001а. Экономический манифест ограничения коррупции в Грузии. *Свободная Грузия*, № 100, 4 сентября.

Папава В., 2001б. Об экономике коррупции в посткоммунистических странах. *Общество и экономика*, № 9.

Папава В., 2002. Об особенностях экономики коррупции в условиях посткоммунистических реформ (на примере Грузии). *Реформа*, № 2.

Папава В., 2004. Об основных макроэкономических индикаторах «Революции роз» в Грузии. *Общество и экономика*, №7-8.

Папава В., 2006. Криминально-бюрократическая составляющая хозяйственной жизни и проблемы ее преодоления. *Общество и экономика*, № 9.

Папава В., Беридзе Т., 1998. Экономические реформы в Грузии. *Российский экономический журнал*, № 1.

Полтерович В. М., 1998. Факторы коррупции. *Экономика и математические методы*, Т. 34, Вып. 3.

Свенссон Б., 1987. *Экономическая преступность*. Москва, Прогресс.

Тимофеев Л., 2000. *Институциональная коррупция*. Москва, РГГУ.

თავი 9. საგარეო ვაჭრობის რეჟიმი და თავისუფალი ეკონომიკური ზონა⁴¹

§9.1. საგარეო ვაჭრობის ორი რეჟიმი: პროტექციონიზმი და ფრიტრედერიზმი

ნებისმიერი ქვეყნისათვის საგარეო ვაჭრობის რეჟიმის ზეგავლენას ეროვნული ეკონომიკის განვითარებაზე ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს. თითქმის ყველა დროისათვის ეკონომიკური მეცნიერების თუ ეკონომიკური პოლიტიკის ერთ-ერთ ყველაზე მწვავე სადისკუსიო თემას საგარეო ვაჭრობის ორი რეჟიმი – პროტექციონიზმსა და ფრიტრედერიზმს (თავისუფალ ვაჭრობას) შორის არჩევანის გაკეთების მიზნით, მათი უპირატესობა-ნაკლოვანებათა განხილვა წარმოადგენს (მაგალითად, არევაძე, მიშინა, 2002; ბალცეროვიჩი, 2000; ბალცეროვიჩი, 2000; ბასილია, ჩიკვაძე, სილაგაძე, 2001, გვ. 397-416; კაკაბაძე, 2002; ნათელაური, გურაშვილი, 2000; პაპავა, 2007; პატაშური, 2002; საბაძე, 1997; ყორღანაშვილი, 1997; ყორღანაშვილი, აბდუშელიშვილი, 1999; ჭითანავა, 2001, გვ. 114-163; ხადური, 1997; ხარტონაშვილი, 2002, 2008; Akhvlediani A., 2001; Bhagwati, 1988; Connolly, de Melo, eds., 1994; Holden, Casale, 2002; Lewis-Bynoe, Griffith, Moore, 2002; Michalopoulos, Tarr, 1996; Nash, Takacs, eds., 1998; Papava, 2007; Thomas, Nash and others, 1991; Wong, Kirmani, eds., 1997; Yarbrough, Yarbrough, 1997; Новиков, 2002; Палава, 2002; Самнер, 2002; Томас,

⁴¹ ახვეჯი იხ. (პაპავა, 2002, გვ. 292-331).

Нэш и др., 1996). გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ ეს თემა დღესაც ძალზე აქტუალურია და მას ტრადიციულ ეკონომიკაშიც სათანადო ყურადღება ექცევა.

პროტექციონიზმი გულისხმობს სამამულო ბაზრის დაცვას დიფერენცირებული საბაჟო ტარიფებისა და აქციზების დაწესებით, როცა სამამულო პროდუქცია იმპორტულთან შედარებით აქციზის შემცირებული სიდიდით დაიბეგრება, ხოლო იმპორტული ნედლეული და ნახევარფაბრიკატები საბაჟო გადასახადისაგან (და დამატებული ღირებულების გადასახადისაგანაც) საერთოდ გათავისუფლდება, ხოლო მზა პროდუქციის იმპორტი გაზრდილი საბაჟო ტარიფით (და დამატებული ღირებულების გადასახადით) დაიბეგრება; ამავ დროს, მზა პროდუქციის ექსპორტი საერთოდ არ უნდა დაიბეგროს, ხოლო ნედლეულისა და ნახევარფაბრიკატების ექსპორტს კი მაღალი საექსპორტო გადასახადი უნდა დაედოს.

ფრიტრედერიზმის თანახმად, აქციზები სამამულო და იმპორტულ პროდუქტზე ერთნაირი უნდა იყოს, საბაჟო ტარიფები ყველა სახეობის იმპორტულ საქონელზე – ასევე ერთნაირი და შედარებით დაბალი, ხოლო ექსპორტი კი საერთოდ უნდა გათავისუფლდეს ყოველგვარი გადასახადისაგან. ერთადერთი შეღავათი იმპორტზე შეიძლება მხოლოდ მანქანა-მოწყობილობათა და ტექნოლოგიების მიმართ განხორციელდეს და ისიც დროებით.

პროტექციონიზმი ასევე ექსპორტსა და იმპორტზე სხვადასხვა აკრძალვების, კვოტირებისა და ლიცენზიების რთული სისტემის არსებობას გულისხმობს და ფრიტრედერიზმი – კვოტირების სისტემის საერთოდ

გაუქმებას, ხოლო აკრძალვებისა და ლიცენზიების იმ მინიმუმამდე დაყვანას, რაც მხოლოდ და მხოლოდ ქვეყნის უსაფრთხოების ელემენტარულ მოთხოვნათა გათვალისწინებითაა (მაგალითად, იარაღის, ნარკოტიკულ ნივთიერებათა, სამუხეუმო ექსპონატთა და ზოგიერთ სხვათა მიხედვით) განპირობებული.

პროტექციონიზმის მხარდამჭერი პოსტსაქმოსანთა უმრავლესობაა და მას ხელისუფლების სხვადასხვა ეშედონში საკმაოდ ძლიერი ღობე ჰყავს. პროტექციონიზმს, სამწუხაროდ, ქართულ მეცნიერ-ეკონომისტთა დიდი ნაწილიც იზიარებს. ამავე დროს, საქართველოს სახელმწიფო უმთავრესად ფრიტრედერიზმს იყენებს, რაც გასული საუკუნის 90-იან წლებში, უწინარეს ყოვლისა, საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციების (საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის) ზეწოლით იყო განპირობებული. ვარდების რევოლუციის შემდეგ კი საქართველოს ხელისუფლებას აღმოაჩნდა პოლიტიკური ნება, ფრიტრედერიზმის პოლიტიკა საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციების ზეწოლის გარეშეც გაედრმავებინა.

კონკურენცია ის ძირითადი მამოძრავებელი ძალაა, რაც წარმოებული პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესებასა და მასზე გაწეული დანახარჯების შემცირებას უწყობს ხელს; ყოველივე ეს კი ახალი ტექნოლოგიების რეალიზაციით მიიღწევა. ეს დებულება არა მარტო შიგა ბაზრისათვის, არამედ საზოგადოდ ბაზრისათვის და მაშასადამე, საერთაშორისო ბაზრისთვისაც სამართლიანია. ნებისმიერი ბარიერი, რომელსაც სახელმწიფო შიგა ბაზრის დაცვისთვის აღმართავს, ქვეყნის შიგნით სასურველ ეკონომიკურ სტიმულებზე,

წარმოებული პროდუქციის ხარისხის ამაღლებასა და დანახარჯების შემცირებაზე, ახალი ტექნოლოგიების რეალიზაციაზე საერთაშორისო კონკურენციის სასიკეთო ზეგავლენას ზღუდავს.

სწორედ ამიტომ, ეკონომიკურ თეორიაში მიჩნეულია, რომ ქვეყნის კონკურენტუნარიანობის ამაღლებებისათვის საუკეთესო სავაჭრო პოლიტიკას იმპორტზე ნულოვანი საბაჟო ტარიფები წარმოადგენს ექსპორტის ყოველგვარი გადასახადებისაგან გათავისუფლების, კვოტირების გაუქმებისა და ექსპორტ-იმპორტის აკრძალვებისა და ლიცენზირების მინიმუმამდე დაყვანის პირობებში. მხოლოდ ამ შემთხვევაში მიიღწევა ქვეყნის შიგა ბაზრის სრული ინტეგრაცია საერთაშორისო ბაზარში და საერთაშორისო კონკურენციის ზემოხსენებული პოზიტიური ზეგავლენა სამამულო პროდუქციის კონკურენტუნარიანობის ამაღლებაში. ამგვარი სავაჭრო პოლიტიკის აშკარა უპირატესობის მიუხედავად, ის სრულად მხოლოდ რამდენიმე ქვეყანაშია (ამ მხრივ კლასიკურ ქვეყანას შვეიცარია წარმოადგენს, ხოლო პოსტსაბჭოთა ქვეყნებს შორის თავიდანვე მხოლოდ ესტონეთი გამოირჩეოდა) რეალიზებული; მართალია, ევროკავშირის წევრ ქვეყნებს შორის ურთიერთობაში პრაქტიკულად სწორედ ამგვარი სავაჭრო პოლიტიკაა განხორციელებული, მაგრამ არაწევრ ქვეყნებთან ურთიერთობაში სხვადასხვა სახეობის სავაჭრო ბარიერები გამოიყენება, რაც ტრადიციულად თითქმის ყველა ქვეყნისთვისაა დამახასიათებელი.

აქ ბუნებრივად იბადება კითხვები იმის შესახებ, თუ რატომ ხდება საგარეო ვაჭრობის ამ იდეალური რეჟიმიდან გადახვევა თითქმის ყველა ქვეყანაში და

რატომ არ იყენებენ საერთაშორისო კონკურენციის ზემოხსენებულ სასიკეთო ზეგავლენას ქვეყნის ეკონომიკაზე?

ცნობილია, რომ სხვადასხვა ქვეყანას სხვადასხვა დარგის განვითარების განსხვავებული ბუნებრივ-კლიმატური შესაძლებლობები და, აქედან გამომდინარე, შესაბამისი ისტორიული ტრადიციები აქვს, რისი გათვალისწინებაც იძულებულს ხდის მთელი რიგი ქვეყნების მთავრობებს, ამ დარგებისადმი საგარეო ვაჭრობის პროტექციონისტული რეჟიმი შეარჩიოს (რასაც, საბოლოო ჯამში, ამ დარგების პერსპექტიული განვითარებისათვის მხოლოდ ზიანის მოტანა შეუძლია). გარდა ამისა, საერთაშორისო კონკურენციაში ქვეყნის სრული ინტეგრაციის მოწინააღმდეგეები, აბსოლუტურად ყველა ქვეყანაში, ხელისუფლებაში მოსული მრეწველობისა და ეკონომიკის რეალური სექტორის სხვა დარგების⁴² წარმომადგენლები არიან, რომლებიც შესაბამის დარგს ღობირობას ქვეყნის შიგნით შეღავათიანი, “ოაზისური” პირობების შექმნის მიზნით უწევენ. ცალკეულ შემთხვევაში ადგილი აქვს ღობისტების გაუცნობიერებლობას, რომ, საბოლოო ჯამში, ამგვარი პოლიტიკით ისინი ღუპავენ იმ დარგს, რომლის ინტერესების დაცვასაც ფიქრობენ და ცდილობენ.

⁴² საყურადღებოა, რომ, როგორც ამას საერთაშორისო გამოცდილება ადასტურებს, პროტექციონიზმით დაინტერესებულნი განსაკუთრებით სოფლის მეურნეობის წარმომადგენლები არიან (ბალცეროვიჩი, 2000; Trejten, 1995, cc. 223-244), თუმცა საქართველოს სიხამდვილეში პროტექციონიზმის ადეპტები, უწინარეს ყოვლისა, მრეწველები არიან, რადგან მათი ინტელექტუალური პოტენციალი სოფლის მეურნეობის წარმომადგენლთა პოტენციალს ჯერ კიდევ კომუნისტურ ეპოქაშიც კი აშკარად ჭარბობდა.

გაზრდილი და დიფერენცირებული საბაჟო ტარიფების დაწესების მოთხოვნისას, ლობისტები, როგორც წესი, შემდეგ ორ არგუმენტს იშველიებენ:

1. ეროვნულ ეკონომიკას სჭირდება მხარდაჭერა, ფეხზე დაყენება, რადგანაც დანახარჯები ქვეყნის შიგნით წარმოებულ პროდუქციაზე საზღვარგარეთიდან შემოტანილ ანალოგიურ პროდუქციის ღირებულებას აღემატება, რის გამოც, ჩვენი პროდუქცია აღარ იყიდება და, ამდენად, მისი წარმოება კარგავს აზრს; ზოგიერთ საქონელზე გაზრდილი საბაჟო ტარიფების დაწესებისას, ამ იმპორტული საქონელის ფასი გაიზრდება, რაც ადგილობრივ მეწარმეებს შესაძლებლობას უქმნის, თავიანთი (შედარებით დაბალხარისხიანი) პროდუქციის წარმოება გააფართოონ და დამატებითი შემოსავლები მიიღონ;

2. არაკონკურენტუნარიანი წარმოების შეკვეცას, ხოლო ცალკეულ შემთხვევაში დახურვას – შედეგად მოსახლეობის დასაქმების დონის შემცირება მოჰყვება, შესაბამისად, ამ გზით წარმოქმნილ დაუსაქმებელთა შემოსავალი და მთლიანად მოსახლეობის მსყიდველობითი უნარი შემცირდება.

ამ, ერთი შეხედვით, ყოველად დასაბუთებული არგუმენტების მოჩვენებითი მიზანშეწონილობის მიუხედავად, ეროვნული ეკონომიკისათვის პროტექციონისტულ პოლიტიკას დიდი ზიანის მოტანა შეუძლია, რომლის გამოსწორებაც ძალზე ძნელი იქნება.

უწინარეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ პრაქტიკულად შეუძლებელია, მაგალითად, მრეწველობის რომელიმე ერთი ქვედარგის ამორჩევა, რომელსაც საბაჟო პრივილეგიები უნდა მიენიჭოს, რადგანაც კომუ-

ნისტურ ეპოქაში შექმნილი მრეწველობის თითქმის ყველა დარგი პრაქტიკულად ერთნაირად ცუდ ტექნოლოგიურ მდგომარეობაშია.

საქართველოსათვის საკმარისია, მაგალითად, ჩაის მრეწველობის დობიძ ამ ქვედარგისათვის საბაჟო პრივილეგიების მოპოვება მოახერხოს, რომ იმთავითვე დვინის მრეწველობის დობს მიეცემა საფუძველი, იგივე გააკეთოს და ამას კი პრაქტიკულად მთელი კვების მრეწველობა მიჰყვება. მაგრამ აქ შეჩერება შეუძლებელი გახდება: კვების მრეწველობისათვის გაკვაღულ გზაზე მსუბუქი მრეწველობის დობიც მიაღწევს იმავეს, შემდეგ ქიმიური მრეწველობაც იმავეს გაიმეორებს და ა.შ. ერთ “მშვენიერ” დღეს კი აღმოვაჩნთ, რომ მრეწველობა საერთოდ მიაღწევს სრულ პროტექციონისტულ დაცვას. მრეწველობის გამოცდილებას სხვა დარგებშიც (უწინარეს ყოვლისა, სოფლის მეურნეობა) “გაიზიარებს” და ამით მთელს ჩვენს ეკონომიკას გარე სამყაროსაგან მეტ-ნაკლებ იზოლიაციაში მოვაქცევთ.

დავუშვათ, მოხერხდა საბაჟო პრივილეგიების გავრცელების ხსენებული “ჯაჭვური რეაქციის” შეჩერება და ისინი მრეწველობის ერთ ან რამდენიმე ქვედარგს მიენიჭა. მაშინ, ამ დარგებში ეკონომიკური ინტერესი მაღალხარისხოვანი პროდუქციის წარმოებასა და დანახარჯების შემცირების დონისძიებათა გასატარებლად მოისპობა. ეს პროცესი კი “ჯაჭვური რეაქციით” გავრცელდება იმ დარგებზეც, რომლებიც მრეწველობის ამ პრივილეგიებულ ქვედარგს ხედლეულსა და ნახევარფაბრიკატებს აწვდიან. მართალია, ამ შემთხვევაში, ყველა ამ დარგში დასაქმება გაიზრდება, მაგ-

რამ დაბალხარისხიანი პროდუქციის რეალიზაციით მიღებული შემოსავლები საწარმოებს საშუალებას არ მისცემს, იქ დასაქმებულებს მაღალი ხელფასები გადაუხადოს, რაც, დასაქმების ზრდის პირობებში, მოსახლეობის შემოსავლების შესაბამის ზრდას ვერ უზრუნველყოფს. დასაქმების ამგვარი ზრდა კი ქვეყნის ჩამორჩენილობის ყველაზე მკაფიო გამოხატულებაა და მას არც ერთ შემთხვევაში არ შეიძლება ხელი შეეწყოს.

სამამულო, მაგრამ დაბალხარისხიანი და თანაც გაძვირებული პროდუქციის მოხმარებით მოსახლეობის მიერ მიღებული დანაკარგები მისი კეთილდღეობის შემცირების თვალსაზრისით არანაკლებ ყურადღებას იმსახურებს. როგორც საერთაშორისო პრაქტიკა ადასტურებს, ეროვნული კეთილდღეობის შემცირება საბაჟო პროტექციონიზმის პირობებში მთლიანი შიგა პროდუქტის 1-დან 10 პროცენტამდე მერყეობს (ლინდერტი, 2001, გვ. 93-94).

ამგვარი საბაჟო პროტექციონიზმის ხსენებული უარყოფითი შედეგები არა მარტო თეორიულადაა დასაბუთებული, არამედ საერთაშორისო გამოცდილებითაც დასტურდება. ყოველივე ეს კი სათანადოდაა ასახული მსოფლიოში გაერთიანებულ შესაბამის თანამედროვე სასწავლო ლიტერატურაში (მათ შორის ტრადიციული ეკონომიკის სახელმძღვანელოებშიც).

ასეთ შემთხვევაში სახელმწიფოს მხრიდან გაზრდილ და დიფერენცირებულ საბაჟო ტარიფების სისტემაზე დამყარებული პროტექციონისტული პოლიტიკის გატარება ქვეყნის ინდუსტრიული განვითარებისათვის დამღუპველი იქნებოდა.

პროტექციონისტული საგან განსხვავებით როგორია ფრიტრედერული მიდგომა საბაჟო ტარიფებისადმი?

უწინარეს ყოვლისა, აუცილებელია იმპორტზე ნულლოვანი საბაჟო ტარიფის დაწესება, მაგრამ ეს, იმავედროულად, ბიუჯეტის ფისკალური პრობლემებითაა გაუმართლებელი: ნულლოვანი ტარიფების შემთხვევაში ბიუჯეტი საგადასახადო შემოსავლის შესაბამის ნაწილს დაკარგავს.

თეორიულად დამტკიცებულია, რომ საბაჟო ტარიფის ოპტიმალური სიდიდე, როგორც ფასის ნაწილი, რომელსაც იხდის უცხოელი მიმწოდებელი, იმპორტის მიწოდების ელასტიკურობის შებრუნებული სიდიდეა (Escolano, 1995, pp. 206-209). ელასტიკურობის კოეფიციენტების ცვალებადობის გამო საბაჟო ტარიფების შესაბამისი ცვლილება დაბეგვრის სისტემას სტაბილურობას დაუკარგავს, რაც, თავის მხრივ, ძალზე არასასურველია; ამასთან, ელასტიკურობის კოეფიციენტის ცვალებადობის ხშირი გაზომვა იმპორტული პროდუქციის ყველა სახეობათა მიხედვით და ტარიფების შესაბამისი ცვლილებები იმდენად შრომატევადი აღმოჩნდება, რომ მასზე გაწეული დანახარჯები ამ ღონისძიების გატარებით მიღებულ შემოსავლებს მნიშვნელოვნად გადაფარავს.

საერთაშორისო პრაქტიკის თანახმად, საუკეთესო საბაჟო ტარიფების სისტემად არადიფერენცირებული ტარიფებია მიჩნეული, როცა ყველა სახეობის იმპორტული საქონელი ერთი და იმავე საბაჟო ტარიფით იბეგრება, რომელიც იმავედროულად, ძალზე მაღალი არ უნდა იყოს. ამ შემთხვევაში, ეროვნული ეკონომი-

კის, ყველა დარგი საქრთაშორისო კონკურენციაში ერთნაირ პირობებში ებმება, რაც ამ უკანასკნელის ზემოთ აღწერილ სასიკეთო ზეგავლენას სამამულო პროდუქციის კონკურენტუნარიანობის ამაღლებაზე არ ზღუდავს და ამდენად არ “ამახინჯებს”. ამავე დროს, არანულოვანი, შედარებით დაბალი საბაჟო ტარიფი გარე სამყაროსაგან ადგილობრივი მეწარმეების ერთგვარი დაცვა და ბიუჯეტის შემოსავლის ერთ-ერთი წაყროცაა.

ყოველივე ზემოთქმული ნიშნავს თუ არა იმას, რომ ფრიტრედერიხში სახელმწიფოს მხრიდან ეროვნული ეკონომიკის და მისი დარგების რაიმე მხარდაჭერას საქრთოდ გამორიცხავს? რა თქმა უნდა, – არა, მაგრამ ის იმდენად პრიმიტიული და შესაბამისად მანე არ უნდა იყოს, როგორც ეს პროტექციონიზმის კლასიკური სქემებისათვისაა ზემოთ აღწერილი. ამგვარი მხარდაჭერა შემდეგი ელემენტებისაგან შედგება:

1. ექსპორტი, ისევე, როგორც საექსპორტო საქონლის საწარმოებლად იმპორტირებული ნედლეული, ყოველგვარი გადასახადისაგან უნდა იყოს გათავისუფლებული, რაც საექსპორტო პოტენციალის გაფართოების საკმაოდ დიდი სტიმულია⁴³;

⁴³ ეს დღეს საქართველოში ასეცაა, თუმცა გასული საუკუნის 90-იან წლებში დსთ-ს ქვეყნებთან მიმართებაში განსხვავებული სიტუაცია იყო, როცა დამატებულ ღირებულებაზე გადასახადი წარმოების და არა მოხმარების ადგილიდან ამოიღებოდა; აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს ბიუჯეტის ინტერესებიდან გამომდინარე, ქართველი ეკონომისტები საბჭოური ისტორიის მანძილზე მათ რუს კოლეგებს დიდი ხნის განმავლობაში და პრაქტიკულად უშედეგოდ ეკამათებოდნენ იმის შესახებ, რომ დამატებული ღირებულების გადასახადის წინამორბედი – ბრუნვიდან გადასახადი წარმოების და არა მოხმარების ადგილიდან ყოფილიყო

2. სახელმწიფომ ყველაფერი უნდა იღონოს იმისათვის, რომ ეროვნული ეკონომიკის რეალურ სექტორში წარმოებულ პროდუქციას შეეძლოს ყოველგვარი ხელშეწყობის გარეშე ნებისმიერი ქვეყნის ბაზარზე თავისუფლად შეღწევა (Попртер, 1993, сс. 728-729); აღსანიშნავია, რომ ამ მიზნის მიღწევის საუკეთესო საშუალება მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის წევრობაა, რომლის უმთავრესი ფუნქცია სწორედ ამგვარი ბარიერების მოშლაა⁴⁴;

3. სახელმწიფო ბიუჯეტში სათანადო რესურსის არსებობის პირობებში შესაძლებელია სახელმწიფო საინვესტიციო ფონდის შექმნა, რომელმაც სახელმწიფო ინვესტიციების (და არა სუბსიდიისა თუ დოტაციის⁴⁵) განხორციელებასთან ერთად, სადაზღვევო ფუნქციების შესრულებაც უნდა შეძლოს;

4. სახელმწიფომ ამა თუ იმ დარგის პრიორიტეტულობის განცხადებით უცხოური ინვესტიციების მოზიდვას უნდა შეუწყოს ხელი.

ამოღებული, რასაც საბჭოთა საქართველოს ბიუჯეტის საშემოსავლო ნაწილი, უწინარეს ყოვლისა, ალკოჰოლური სასმელებისა და ჩაის მიხედვით უნდა გაეზარდა.

⁴⁴ საქართველო მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის წევრი 1999 წელს გახდა.

⁴⁵ სუბსიდიაც და დოტაციაც ორივე უსახეოდ გაიღება სახელმწიფო ბიუჯეტიდან. განსხვავება მათ შორის იმაში გამოიხატება, რომ *სუბსიდია* არის მიზნობრივი და მის მიმღებს ევალება მხოლოდ ბიუჯეტით განსაზღვრული კონკრეტული მიზნების მიღწევისათვის შესაბამისი თანხების ხარჯვა, მაშინ, როცა *დოტაცია* არ არის მიზნობრივი და მისი მიმღები თავად იღებს გადაწყვეტილებას, თუ რაში დახარჯოს ამ გზით მიღებული ფულადი თანხა. დამკვიდრებული პრაქტიკის თანახმად, სუბსიდიები გაიღება სახელმწიფო პროგრამების, ხოლო დოტაციები კი – წამგებიანი სავარმოების დაფინანსებისათვის.

რაც შეეხება იმპორტულ და სამამულო პროდუქტებზე აქციზის დიფერენციაციის მოთხოვნას, რასაც პოსტსაქმოსნები საკმაოდ ხშირად ითხოვენ, იმ გაუგებრობას ემყარება, რომ აქციზით დასაბეგრი ფუფუნების საგნების და ადამიანის ჯანმრთელობისათვის მავნე პროდუქტების ეს ბუნება იმისდა მიხედვით არ იცვლება, სამამულო თუ უცხოური წარმოების არიან ისინი.

სწორი სამრეწველო-ტექნოლოგიური პოლიტიკის გატარებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა საინვესტიციო კანონმდებლობას ენიჭება, რომელიც როგორც სამამულო, ისე უცხოელ ინვესტორს ერთნაირ პირობებში უნდა აყენებდეს და, თანაც, ბიუროკრატიული პროცედურები ინვესტიციების განსახორციელებლად მინიმუმამდე უნდა იყოს დაყვანილი. ყოველგვარი დროებითი საგადასახადო შეღავათი უცხოელი ინვესტორისათვის საეჭვო წარმომავლობისა და სუსტი ფირმების მოძალეების საშიშროებას ქმნის, რადგანაც სერიოზული, მსოფლიოში აღიარებული ფირმები, როგორც წესი, რაიმე საგადასახადო შეღავათს არ ითხოვენ; ისინი უწინარესად მოგების რეპატრიაციის შესაძლებლობათა შეუზღუდაობისა და მიწის იმ ნაკვეთის საკუთრების საკითხს აყენებენ, რომელზეც განლაგებულია საინვესტიციო ობიექტი (რათა სახელმწიფოს მხრიდან შესაძლო არასასურველი ქმედება აიცილონ თავიდან). როგორც ამას საერთაშორისო პრაქტიკა ადასტურებს, დროებითი საგადასახადო შეღავათები უცხოელი ინვესტორებისათვის ისეთ პირობებს ქმნის, როცა შეღავათების ვადის გახვლის შემდეგ ინვესტორების უმრავლესობა ქვეყანას ტოვებს და ადგილობრივი მეწარმე

პუშკინის "ოქროს თევზის" დედაბერივით კვლავ გატეხილი ვარცდლის ამარა რჩება. სამწუხაროდ, საქართველოს ამ მწარე გამოცდილების საკუთარ თავზე გამოცდა არაერთხელ მოუწია.

ქვეყნის დაცვა კონტრაბანდისაგან, უწინარეს ყოვლისა, საბაჟო სამსახურის გამართულ მუშაობას უნდა დაემყაროს. პროტექციონიზმის მომხრეთა მოთხოვნა, რომ საბაჟო სამსახურმა გაზრდილი საბაჟო სატარიფო განაკვეთებით იმუშაოს, ზემოხსენებული არგუმენტების გარდა, იმის გათვალისწინებითაც მიუღებელია, რომ საგადასახადო განაკვეთის ზრდა, უწინარეს ყოვლისა, "ქრთამის ეფექტის" გამოყენების გზით დაბეგვრისაგან თავის აცილებას უწყობს ხელს.

ამავე დროს აღსანიშნავია, რომ ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს ფალსიფიცირებული საქონლისაგან (მიუხედავად იმისა, ის ადგილობრივი წარმოებისაა თუ იმპორტული) მოსახლეობის დაცვას, რაც მომხმარებელთა უფლებების დაცვის შესახებ კანონმდებლობით უნდა განხორციელდეს და რასაც საგარეო ვაჭრობის პროტექციონისტული თუ ფრიტრედერული რეჟიმის არჩევასთან უშუალო კავშირი არ აქვს.

დასასრულ, აუცილებელია ხაზი გაესვას, რომ გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, პროტექციონიზმი ეროვნული ინტერესების გამომხატველ პოლიტიკადაა აღიარებული. სინამდვილეში "ქვეყნისათვის, ყველასათვის, ერთნაირად ღია ბაზარი უმჯობესია, იმიტომ რომ ყოველის კაცისათვის ისა სჯობია, საშუალება ჰქონდეს, საჭირო საქონელი იქ და იმისგან იყიდოს, საცა და ვისაც უფრო კარგი საქონელი აქვს და უფრო იეფი ჩემ-შენაობის გაურჩევლად" (ჭავჭავაძე, 1995, გვ.

322). ეს იმის ნათელი დადასტურებაა, რომ ჭეშმარიტ ეროვნულ ინტერესებს მხოლოდ ფრიტრედერიში გამოხატავს⁴⁶.

§9.2. რა არის თავისუფალი ეკონომიკური ზონა?

საგარეო ვაჭრობის რეჟიმთან უშუალო კავშირშია თავისუფალი ეკონომიკური ზონის პრობლემატიკა, რომელზეც, სამწუხაროდ, ტრადიციული ეკონომიკის, როგორც წესი, დუმს.

ბოლო წლებში საქართველოში (და არა მარტო საქართველოში) იღვია თავისუფალი ეკონომიკური ზონის შესახებ საკმაოდ პოპულარულია და მას არაერთი გამოკვლევა მიეძღვნა (მაგალითად, ავდოკუშინი, 1997; გამსახურდია, 1998; სიგუა, 2001; ფეიქრიშვილი, 1998; ჩხარტიშვილი, 2001; წერეთელი, ნათელაური, 1999; Данько, Окрут, 1998; Игнатов, Бутов, 1997; Сигуа, 2001a, 2001b, 2001b). სამწუხაროდ, ეს პრობლემა წლების განმავლობაში პოლიტიკური დაპირისპირების პრიზმაში იყო გადაყვანილი, რის გამოც ზონის ფუნქციონირების ძირითადი პრინციპებისა და საქართველოს ტერიტორიაზე მისი შექმნის მიზანშეწონილობის ანალიზს (პაპავა, 2007; Papava, 2007; Папавა, 2002) ნაკლები ყურადღება ექცეოდა.

თავისუფალი ეკონომიკური ზონა ეროვნული ეკონომიკური სივრცის განცალკევებულ ნაწილს (ტერიტორიასა თუ სეგმენტს) წარმოადგენს, სადაც შედგავათე-

⁴⁶ უფრო დეტალურად იხ. (ვეშაბაძე, 1999, გვ. 222-247).

ბისა და სტიმულირების ისეთი განსაკუთრებული სისტემაა შემოღებული, რომელიც ქვეყნის დანარჩენ ტერიტორიაზე (ან ეკონომიკის სხვა სეგმენტებში) არ გამოიყენება.

მსოფლიო პრაქტიკაში თავისუფალი ეკონომიკური ზონის სხვადასხვა ორგანიზაციული და ფუნქციონალური სტრუქტურაა აპრობირებული. კონცეპტუალური თვალსაზრისით ზონის ორ სახეობას განასხვავებენ. ერთი მათგანი ტერიტორიულ მიდგომას ეყრდნობა და მკაფიოდ განსაზღვრულ ტერიტორიას წარმოადგენს, სადაც ზონაში დადგენილი ეკონომიკური საქმიანობის რეჟიმი ზონის ყველა რეზიდენტზე ვრცელდება. მეორე, კონცეპტუალური მიდგომა ფუნქციონალურ ხასიათს ატარებს და წარმოადგენს შედგავათიან რეჟიმს, რომელიც გარკვეული სახეობის სამეწარმეო საქმიანობის მიმართ გამოიყენება იმის მიუხედავად, თუ ეკონომიკური აგენტი, რომელიც ამ სახეობის საქმიანობას ეწევა, ქვეყნის რომელ ნაწილში იმყოფება.

თავისუფალი ეკონომიკური ზონების კლასიფიკაცია მათი სპეციალიზაციის ნიშნით ზონების შემდგობირობად სახეობებს განსაზღვრავს: საბაჟო, სავაჭრო, სამრეწველო-საწარმოო, სამეცნიერო-ტექნიკური და სერვისული.

თავისუფალი საბაჟო ზონა თავისუფალი ეკონომიკური ზონის ერთ-ერთ უმარტივეს ფორმას წარმოადგენს. მას ტრანზიტული, კონსიგნაციური და სხვა თავისუფალი საწყობები მიეკუთვნება, რომლებშიც საქონელი ქვეყანაში ძირითადად მოქმედი კანონმდებლობიდან განსხვავებულ რეჟიმში განთავსდება. უნდა აღინიშნოს, რომ თავისუფალი საბაჟო ზონების ფუნქციონ-

ნირება, გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან მოყოლებული, საქართველოს კანონმდებლობითაც არის გათვალისწინებული.

ყველაზე ფართოდ მსოფლიოში თავისუფალი ვაჭრობის ზონების სხვადასხვა მოდიფიკაციებია გავრცელებული. ისინი, როგორც წესი, შეზღუდულ ტერიტორიულ უბნებს (რომელთა ფართი რამდენიმე ათეულ კვადრატულ მეტრს შეიძლება არც კი აღემატებოდეს) წარმოადგენენ, სადაც სავაჭრო ოპერაციები და საქონლის შეფუთვა, დახარისხება, დადამტკიცება (მათზე შეღავათიანი ეკონომიკური და ფისკალური რეჟიმის გავრცელების პირობებში) ხორციელდება. ასეთი ზონების ორგანიზაციული სტრუქტურების სპექტრი ძალზე მრავალფეროვანია, მათ მიეკუთვნება როგორც ე.წ. “Duty Free”-ის ტიპის მაღაზიები, ასევე სახელმწიფოთაშორისო შეთანხმებები, რომლებიც სავაჭრო შეღავათებს ადგენენ.

ისევე, როგორც თავისუფალი საბაჟო ზონები, თავისუფალი სავაჭრო ზონებიც, კერძოდ კი, “Duty Free”-ის ტიპის მაღაზიები, საქართველოში გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან მოქმედებს.

გარდა ამისა, საქართველო დსთ-ს წევრ-სახელმწიფოთა შეთანხმებაში “თავისუფალი ვაჭრობის ზონის შექმნის შესახებაც” მონაწილეობდა (2009 წლამდე საქართველო იყო ამ სახელმწიფოთაშორისი ორგანიზაციის წევრი), რომელიც ჯერ კიდევ 1994 წელს დაიდო და შეთანხმებაში მონაწილე ქვეყნებს შორის ვაჭრობაში საბაჟო გადასახადებისაგან გათავისუფლებასა და ადმინისტრაციული ბერკეტების (კვოტირება, ლიცენზირება, კონტრაქტების რეგისტრაცია და სხვ.) მინიმუმამ-

დე დაყვანას გულისხმობდა. ამასთანავე, საქართველოს ორმხრივი შეთანხმებები თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ დსთ-ს რვა სახელმწიფოსთან აქვს დადებული. აღნიშნული საერთაშორისო შეთანხმებები (დსთ-ს მრავალმხრივი შეთანხმების ჩათვლით) შეიძლება კლასიფიცირდეს, როგორც ფუნქციონალური კონცეპტუალური მიდგომით ჩამოყალიბებული თავისუფალი ვაჭრობის ზონები.

სამრეწველო-საწარმოო ზონები საექსპორტო და იმპორტშემცველი პროდუქციის წარმოების სტიმულირების მიზნით იქმნება. ასეთ ზონებში რეგისტრირებული ეკონომიკური აგენტები მნიშვნელოვანი საგადასახადო და სხვა შეღავათებით სარგებლობენ. გარდა ამისა, ასეთ ზონებში საწარმოების რეგისტრაციის, ინვესტირების, მოგების რეპატრაციის, უცხოელ ფიზიკურ პირთა ზონის ტერიტორიაზე გადაადგილების გამარტივებული ადმინისტრაციული წესები მოქმედებს. ამ ტიპის ზონებთან შეიძლება იქნეს გაიგივებული ვარდების რევოლუციის შემდეგ ფოთსა და ქუთაისში შექმნილი სპეციალური ინდუსტრიული ზონები.

თავისუფალი ეკონომიკური ზონების კიდევ ერთი სახეობა სამეცნიერო-ტექნიკური ზონებია, რომელთა ყველაზე უფრო გავრცელებულ ფორმას ტექნოპარკები წარმოადგენენ. ამ ზონების ჩამოყალიბების ყველაზე აქტიური პერიოდი გასული საუკუნის 70-80-იან წლებზე მოდის. ისინი განსაკუთრებულ სახელმწიფო მხარდაჭერას საჭიროებენ და მსხვილი სამეცნიერო ცენტრების ირგვლივ კვლევითი, საპროექტო და სამეცნიერო საქმიანობის სტიმულირების მიზნით იქმნებიან. სამეცნიერო-ტექნიკური ზონების უმრავლესობა მაღალ-

განვითარებულ ქვეყნებში ფუნქციონირებს, ვინაიდან მათი შექმნა და შექმნაში კმედუნარიანობა სერიოზულ სუბსიდირებასა და სხვა სახეობის სახელმწიფო დაფინანსებასთანაა დაკავშირებული.

სერვისული ზონები, როგორც თვით მათი დასახელება მეტყველებს, წარმოადგენენ ზონებს, რომელთა სპეციალიზაცია სხვადასხვა სახეობის მომსახურებისათვის (მაგალითად, საბანკო, სადაზღვევო, ტურისტული, სატრანსპორტო და სხვ. საქმიანობისათვის) შეღავათიანი რეჟიმის დაწესებას გულისხმობს. სერვისული ზონების მეტად პოპულარულ სახეობას ოფშორული ზონები წარმოადგენს, რომლებიც ძირითადად კუნძულებზე ან ზღვისპირა ტერიტორიებზე იქმნება. აუცილებელია იმის აღნიშვნა, რომ ოფშორული ზონები ხშირად “ჭუჭყიანი ფულის” (“გათეთრების” მიზნით) დაბანდების და სხვადასხვა სახეობის საფინანსო თაღლითობის ცენტრებად (საყურადღებოა, რომ ასეთი აზრი არცთუ ისე იშვიათად სხვა სახეობის თავისუფალი ეკონომიკური ზონების მიმართაც გამოითქმება) იქცევა.

საქართველოში გარკვეულ პერიოდში მოქმედი საბანკო საქმიანობის მარეგულირებელი საკანონმდებლო და ნორმატიული ბაზა შეიძლება განიხილოს, როგორც საფინანსო მომსახურების ზონის მახინჯი გამოვლინება. მხედველობაში გვაქვს “საქართველოს ეროვნული ბანკის შესახებ” (1995 წლის ივნისი) და “კომერციული ბანკების საქმიანობის შესახებ” (1996 წლის თებერვალი) საქართველოს კანონების მიღებამდე საბანკო დაწესებულებების შექმნისა და ფუნქციონირებისადმი ქვეყანაში არსებული ლოიალური (და არა ლიბერალუ-

რი) მიდგომა. 1995 წლის დასაწყისისათვის საბანკო საქმიანობის წარმართვის უფლების ლიცენზია 230 ბანკს გააჩნდა. ასეთი ლიცენზიების მიღება იმ პერიოდში საკმაოდ ადვილი იყო. კომერციული ბანკების საწესდებო კაპიტალის ფორმირების წყაროები, რომლებიც ხშირად არარეალურად შეფასებულ მატერიალურ აქტივებს შეიცავდა, არავითარ შემოწმებას არ ექვემდებარებოდა, ბანკების საწესდებო დოკუმენტების მომზადება და ექსპერტიზა ფორმალური მიდგომით ხასიათდებოდა, მათი ხელმძღვანელების პროფესიულ მომზადებას არავითარი ყურადღება არ ექცეოდა. გარდა ამისა, 1995 წლამდე საქართველოს ეროვნული ბანკი კომერციული ბანკების საქმიანობაზე საზედამხედველო ფუნქციას ფაქტობრივად არ ასორციელებდა. ყოველივე ამან საქართველოს საბანკო სფეროში უცხოური კაპიტალი არათუ არ მოიზიდა, არამედ მთელი რიგი ნეგატიური მოვლენები გამოიწვია. კერძოდ, 1994 წელს საქართველოში არაერთი კომერციული ბანკი არსებობდა, რომლის საწესდებო კაპიტალი 500 აშშ დოლარის ეკვივალენტურ თანხას არ აღემატებოდა, რაც იმ პერიოდში არსებული ჰიპერინფლაციით და ზემოთ აღნიშნული ლოიალური სისტემით იყო განპირობებული. ხშირ შემთხვევაში ეს ბანკები მხოლოდ ორსამ კლიენტს ემსახურებოდა, საქართველოს ეროვნული ბანკიდან რეფინანსირების კრედიტებს იღებდნენ, რის შემდეგაც აქტიურ საქმიანობას წყვეტდნენ ან მხოლოდ სავალუტო სპეკულაციებს ეწეოდნენ, რასაც ასევე ჰიპერინფლაციური გარემო უწყობდა ხელს.

გარდა ყველა ზემოთ აღწერილი ზონის ნაირსახეობისა, მსოფლიო პრაქტიკაში აგრეთვე კომპლექსური

თავისუფალი ზონების შექმნაა მიღებული, რომლებიც
ორი ან რამდენიმე სახეობის ზონის შერწყმულ მოდე-
ლებს წარმოადგენენ.

§9.3. რა ტიპის შეღავათებია შესაძლებელი?

აუცილებელია შევეხეთ პრეფერენციათა კომპ-
ლექსს (მაგალითად, მესხია, ნიკოლეიშვილი, 2002, გვ.
247-255), რომელიც თავისუფალი ეკონომიკური ზონე-
ბის ფუნქციონირებისათვის საფუძველს წარმოადგენს.
თითქმის ყველა ტიპის ზონისათვის შემდეგი შეღავა-
თებისა და გამარტივებული მექანიზმების მოქმედებაა
დამახასიათებელი:

- საგარეო სავაჭრო შეღავათები, რომლებიც საბა-
უ-სატარიფო ლიბერალიზაციას (საბაუო გადასახადე-
ბის შემცირება ან მოხსნა, ექსპორტ-იმპორტზე დამატე-
ბული ღირებულების გადასახადისა და აქციზის შეღა-
ვათიანი სისტემის დაწესება და სხვ.) და არასატარიფო
შესღუდვების (ექსპორტ-იმპორტის აკრძალვა, კოტი-
რება, ლიცენზირება, საგარეო სავაჭრო ოპერაციების
განმახორციელებელთა სავალდებულო რეგისტრირება)
არარსებობას ეფუძვნება;

- ფისკალური შეღავათები, რომლებიც გადასახა-
დების ლიბერალური სისტემის არსებობასთანაა (შე-
საძლებელია როგორც ცალკეული სახეობის გადასახა-
დების განაკვეთების შემცირება, ასევე მათი საერთოდ
გაუქმებაც კი) დაკავშირებული;

- საფინანსო შეღავათები, რომლებიც სხვადასხვა
ფორმის სუბსიდიებს, შეღავათიან საკრედიტო სისტე-

მას, მიწითა და შენობებით სარგებლობის საარენდო ქირის შემცირებულ განაკვეთებსა და სხვ. შეიცავს;

- სავალუტო ოპერაციებზე შეზღუდვების არარსებობა;

- ადმინისტრაციული შეღავათები, რომელთა მიზანია ეკონომიკური აგენტების რეგისტრაციის, ანგარიშგების სისტემის, სავიზო რეჟიმის გამარტივება და სხვ.

საყურადღებოა, რომ ხსენებული შეღავათები მხოლოდ ზონის შიგნით ვრცელდება. შედეგად ზონიდან ქვეყნის დანარჩენ ტერიტორიაზე საქონლის შეტანა ზუსტად იმ პროცედურებს ექვემდებარება, რაც მოცემულ კონკრეტულ ქვეყანაში ზოგადად იმპორტზეა დადგენილი. სწორედ ამიტომ, ქვეყნის მოსახლეობის ზონაში შესვლა შეზღუდულია და მხოლოდ სპეციალური ნებართვითაა შესაძლებელი.

§9.4. რისთვის იქმნება თავისუფალი ეკონომიკური ზონა?

ორგანიზაციული და ფუნქციონალური ნიშნით კლასიფიკაციის გარდა, თავისუფალი ეკონომიკური ზონები მათი შექმნის მიზეზისა და ქვეყნის ეკონომიკისათვის მნიშვნელობის დონის თვალსაზრისითაც ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან. მაგალითად, განვითარებული და, ამასთან, დიდი ტერიტორიის მქონე ქვეყნები თავისუფალ ზონებს რეგიონული პოლიტიკის რეალიზების მიზნით ქმნიან. ამის ნათელ გამოვლინებას თუნდაც დიდი ბრიტანეთის მიერ შექმნილი ზონები წარმოადგენს, რომლებიც ამ ქვეყ-

ნის ძირითადი ტერიტორიიდან მოშორებითაა (მაგალითად, ვირჯინიის კუნძულები) განლაგებული. იმავე არგუმენტით შეიქმნა ზონები რუსეთის ფედერაციის პერიფერიულ რეგიონებშიც, სადაც ცენტრალურ მთავრობას ზოგადად მარეგულირებელი და მაკოორდინირებელი ფუნქციების განხორციელება უჭირს.

რაც შეეხება განვითარებად და პოსტკომუნისტური ეკონომიკის მქონე ქვეყნებს, მათთვის თავისუფალი ეკონომიკური ზონები ღია ეკონომიკის პრინციპების დანერგვის პოლიგონებს წარმოადგენს. ასეთ ქვეყნებს ხშირად არ სურთ ან არ შეუძლიათ უცხოური კაპიტალის ნაკადებისათვის თავისი ეკონომიკის სრული გახსნა და განსაკუთრებული სავაჭრო თუ საინვესტიციო პოლიტიკის მთელი ტერიტორიისა და ეროვნული ეკონომიკის მასშტაბით გატარება; ამიტომ, ისინი ზონების ჩამოყალიბების მეშვეობით ახორციელებენ ეკონომიკის მხოლოდ და მხოლოდ დოკალურ “გახსნას”.

ამ ქვეყნებში ზონების შექმნა საგარეო-ეკონომიკური საქმიანობის ლიბერალიზაციასა და უცხოური და შიგა ინვესტიციებისათვის გარანტიების უზრუნველყოფასთანაა დაკავშირებული. ამას თუნდაც ჩინეთის მაგალითი ადასტურებს, სადაც ზონების შექმნის პროცესი ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 70-იან წლებში დაიწყო და პრაქტიკულად საბაზრო ურთიერთობების გამოყენების ექსპერიმენტს წარმოადგენს. ასეთი დასკვნის სისწორეზე აგრეთვე ეოფილ საბჭოთა კავშირში, ე.წ. “პერესტროიკის” პერიოდში, ზონების (შორეული აღმოსავლეთში, ყაზახეთში, ბალტიისპირეთში) შექმნის იდეის პოპულარობა მეტყველებს.

თავისუფალი ზონების შექმნის ყველაზე აქტიურ პროცესი მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდზე მოდის (თუმცა მათი მარტივი ანალოგები XVII–XVIII საუკუნეებშიც კი იყო ცნობილი), რაც მსოფლიოს მრავალი ქვეყნის ეკონომიკური სისუსტით, მათი მთავრობების პოლიტიკური უუნარობითა და ფინანსური შესაძლებლობების სიმცირით იყო განპირობებული. ყოველივე ეს ეკონომიკაში რადიკალური ძვრების განხორციელებას ართულებდა. სწორედ ამ პერიოდზე მოდის ევროპაში ისეთი საერთაშორისო ტიპის ზონების დაარსება, რომელთა საუკეთესო მაგალითს წარმოადგენს ბენილუქსი, აგრეთვე ევროგაერთიანების შექმნის მიმართულებით გადადგმული პირველი ნაბიჯები (ფოლადისა და ნახშირის ევროპული გაერთიანება).

XX საუკუნის 60-70-იან წლებში თავისუფალი ეკონომიკური ზონების შექმნა მსხვილი კოლონიალური იმპერიების ნგრევის პროცესით იყო განპირობებული. ამავე დროს, უნდა აღინიშნოს, რომ იმ პერიოდში აზიის, აფრიკისა და ლათინური ამერიკის ქვეყნებში შექმნილი ზონები გაცილებით ნაკლები წარმატებულობით ხასიათდებოდა, ვიდრე თავის დროზე ევროპაში დაარსებული. ამის უმთავრესი მიზეზი აღბათ ის იყო, რომ ამ ქვეყნებში საწყისი წარმოებრივი და ტექნოლოგიური ბაზა, შესაბამისი გამოცდილება და სათანადო ინფრასტრუქტურა არ არსებობდა. იმ პერიოდისათვის, როდესაც მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი კრიზისი უკვე დაძლეული იყო და მსოფლიოს ინტეგრაციულმა პროცესებმა საკმაოდ შიდად დონეს მიაღწია, ხელოვნური ფაქტორები განვითარებად სამყაროში თავისუფალი ეკონომიკური ზონების წარმატე-

ბული ფუნქციონირების თვალსაზრისით მნიშვნელოვან ბარიერს წარმოადგენდა. თუმცა უნდა ითქვას, რომ დადებითი მაგალითებიც არსებობს; კერძოდ, ბრაზილიის ზონა “მანაუსი”, არგენტინის “ცეცხლოვანი მიწა”, ფილიპინებისა და სამხრეთ კორეის რამდენიმე ზონა და სხვ.

XX საუკუნის 80-იან წლებში ზონების დაარსების იდეა სოციალისტურმა ქვეყნებმაც აიტაცეს. იმ პერიოდში ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური, უადრესად ნაკტილი ეკონომიკური სისტემის კრიზისის საწყისი გამოვლინებები უკვე სახეზე იყო, ამიტომ ზოგიერთ ქვეყანაში (ჩინეთი, საბჭოთა კავშირი) თავისუფალი ზონები ერთიანი კომუნისტური ტიპის ეკონომიკურ სივრცეში ერთგვარ თავისუფლების “კუნძულებად” აღიქმებოდა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩინეთში ეს პროცესი საკმაოდ კარგად წარიმართა: ძირითადი აქცენტი წარმოებრივ და სამეცნიერო-ტექნიკურ ზონებზე გაკეთდა და 90-იანი წლების შუა პერიოდისათვის იქ მრავალი ზონა (მათ შორის 20-ზე მეტი სამეცნიერო-ტექნიკური) ფუნქციონირებდა.

§9.5. რას გვასწავლის საერთაშორისო გამოცდილება?

თავისუფალი ზონების ეკონომიკური ეფექტიანობა ქვეყნის ეკონომიკის შესაძლებლობებზე უშუალოდ დაკავშირებული. ამას ადასტურებს მსოფლიოს 26 ქვეყანაში ჩატარებული კვლევა, რომლის თანახმადაც, თავისუფალ ეკონომიკურ ზონაში უცხოური ინვესტიციების მოზიდვისათვის საჭირო ხელისუფლების მიერ

გასაწევი დანახარჯები უცხოური ინვესტიციის ყოველ 1 დოლარზე საშუალოდ 4 დოლარს შეადგენს. მაგალითად, ჩინეთის ოთხ ზონაში ჩადებული უცხოური ინვესტიციების მოცულობამ 4 მლრდ აშშ დოლარი შეადგინა, მაშინ, როცა საკუთრივ ჩინეთის მიერ განხორციელებულმა ინვესტიციებმა და ხარჯებმა 22 მლრდ აშშ დოლარს გადააჭარბა.

დღეისათვის სერიოზული უცხოელი ინვესტორებისათვის საგადასახადო და ადმინისტრაციული შეღავათები სულაც არ წარმოადგენს ინვესტიციების ჩადების მიმზიდველობის ერთადერთ ფაქტორს. ინვესტორებისათვის თავისუფალ ეკონომიკურ ზონაში განვითარებული ინფრასტრუქტურის (ტრანსპორტი, წარმოებრივი და სასაწყობო შენობა-ნაგებობები, წყალმომარაგება, ენერგომომარაგება და სხვ.), ხოლო მის გარშემო შედარებით მსხვილი მასშტაბის მქონე გასაღების ბაზრის არსებობა ძალზე მნიშვნელოვანია. უცხო სახელმწიფოს ტერიტორიაზე ეკონომიკური საქმიანობის წარმართვა ყოველთვის დამატებით ხარჯებთანაა დაკავშირებული, ამდენად, შეღავათებისა და მუშახელის სიიარვის მიუხედავად, ზონების ფორმირების საწყის ეტაპზე იქ წარმოებული პროდუქცია საკმაოდ მაღალი დანახარჯებით გამოირჩევა და უცხოელი ინვესტორების დაინტერესებისათვის აუცილებელია სხვადასხვა ფაქტორის ერთდროული და ურთიერთდაკავშირებული არსებობა. ამის მიღწევა, ერთი შეხედვით, რაც არ უნდა პარადოქსულად მოგვეჩვენოს გაცილებით უფრო ადვილია ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე ეკონომიკური პოლიტიკის სწორი მიმართულებებისა და პრიორიტეტ-

ბის განსაზღვრის და მათი თანმიმდევრული რეალიზაციის მეშვეობით, ვიდრე ლოკალურად.

თავისუფალი ეკონომიკური ზონების ფუნქციონირების საერთაშორისო გამოცდილების განხილვის დროს არ შეიძლება ყურადღება ისეთ საკითხზე არ გამახვილდეს, როგორცაა ზონების გავლენა ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაზე. ამ თვალსაზრისით განარჩევენ ჭარბი ინვესტიციების და ინვესტიციური შიმშილის მქონე ქვეყნების ორ ჯგუფს.

ჭარბი ინვესტიციების მქონე ქვეყნებში თავისუფალი ეკონომიკური ზონების შექმნისა და განვითარების პოლიტიკა გამოიყენება იმისათვის, რომ რაც შეიძლება ნაკლები ინვესტიცია გავიდეს ქვეყნიდან. ამ მიზნით, ქვეყნის ეკონომიკურად შედარებით ნაკლებად განვითარებულ რეგიონებში ქმნიან თავისუფალ ეკონომიკურ ზონებს, სადაც ჭარბი ინვესტიციების გარკვეული ნაწილი მაინც იყრის თავს. ამგვარი პოლიტიკა კი, საბოლოო ჯამში, ხელს უწყობს ამ ტიპის ქვეყნის ეკონომიკის კიდევ უფრო მაღალ დონეზე განვითარებას.

თავისუფალი ეკონომიკური ზონების შექმნისა და განვითარების პოლიტიკას სრულიად საწინააღმდეგო შედეგი აქვს *ინვესტიციური შიმშილის მქონე ქვეყნებში*. საგადასახადო და სხვა შეღავათების გამო ინვესტიციები, როგორც უცხოური, ისე მწირი ადგილობრივიც, მხოლოდ და მხოლოდ თავისუფალ ეკონომიკურ ზონებში განხორციელდება, რის გამოც ქვეყნის დარჩენილ ტერიტორიაზე ინვესტიციური შიმშილი კიდევ უფრო გაღრმავდება. შედეგად, ამ ზონებსა და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე მოსახლეობის სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობა გაუმჯობესდება სხვა რე-

გიონებში მისი გაუარესების ხარჯზე, რადგან ის მწირი ადგილობრივი ინვესტიციაც კი, რომელიც შეიძლება განხორციელებულიყო მოცემულ რეგიონში, რომელიმე თავისუფალ ეკონომიკურ ზონაში გადაინაცვლებს. საბოლოო ჯამში, თავისუფალი ეკონომიკური ზონების შექმნა-განვითარებაზე ორიენტირებული პოლიტიკა ხელს უწყობს ამ ტიპის ქვეყნის ეკონომიკაში ინვესტიციური შიმშილის კიდევ უფრო გადრმავებას და ეკონომიკის მხოლოდ ე.წ. "თაზისურ" რეგიონებში განვითარებას.

§9.6. საქართველოს გამოცდილება⁴⁷

საქართველოს მიერ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის პირველხვეწლებში თავისუფალი ეკონომიკური ზონის შექმნის იდეა ძალზე აქტუალური გახდა და ეს სულაც არ არის გასაკვირი, რადგანაც ამ დროს საგარეო ვაჭრობაში მნიშვნელოვანი ბარიერები გამოიყენებოდა; მაგალითად, გადასახადით არა მარტო იმპორტი, არამედ ექსპორტიც იბეზრებოდა, ხოლო პროდუქციის ცალკეულ სახეობებზე სხვადასხვა არასატარიფო შეზღუდვა (აკრძალვა, კოტირება, ლიცენზირება, სავალდებულო რეგისტრირება) გამოიყენებოდა. ბუნებრივია, ასეთ ვითარებაში დღის წესრიგში დადგა თავისუფალი ეკონომიკური ზონების, როგორც ბიზნესის წარმართვის ოაზისების შექმნა და ამის ინიციატორად აჭარის იმდროინდელი ხელმძღვა-

⁴⁷ წინამდებარე პარაგრაფი წარმოადგენს მოცემულ თავში განხილული პრობლემის საილუსტრაციო ნახადას.

ნელობა მოგვევლინა. ეს ინიციატივა არც სხვა რეგიონებს დარჩათ შეუმჩნეველი და მსგავსი მოთხოვნა ფოთის, თბილისის (აეროპორტის მახლობელი ტერიტორიის გამოყენების იდეით), ყაზბეგის, ღაგოდებისა და ახალქალაქის ხელმძღვანელობამაც გაიმეორა.

სწორედ ეს გახდა იმის საფუძველი, რომ გასული საუკუნის 90-იანი წლების პირველ ნახევარში ძალზე გააქტიურდა მთავრობის მუშაობა ზონისათვის საკანონმდებლო ბაზის შესაქმნელად. საყურადღებოა, რომ, იმავედროულად, მთავრობამ დაიწყო მნიშვნელოვანი ეკონომიკური რეფორმები და მათ შორის საგარეო ვაჭრობის ეტაპობრივი ლიბერალიზაციაც, რის შედეგადაც არასატარიფო შეზღუდვები საერთოდ გაუქმდა, ექსპორტი სრულად გათავისუფლდა დაბეგერისაგან, ხოლო ის იმპორტირებული ნედლეული, რომელიც გამოიყენება საექსპორტო პროდუქციის საწარმოებლად, ასევე გათავისუფლდა დაბეგერისაგან. 1996 წლიდან უცხოელი ინვესტორის მიერ მიღებული მოგების რეპატრიაცია ყოველგვარი შეზღუდვის გარეშეა ნებადართული, ხოლო 1997 წლიდან კი გაუქმებულია შეზღუდვები სავალუტო ოპერაციებზეც. ამ ვითარებაში კი, როცა ქვეყანამ აიღო კურსი ღია ეკონომიკის შექმნაზე, თავისუფალი ეკონომიკური ზონის შექმნის იდეა აშკარად გაფერმკრთალდა, რადგანაც ზონისათვის შესაძლო შეღავათების მინიჭების სფერო არსებითად შეიზღუდა.

აჭარის ხელმძღვანელობა კი თბილისთან ურთიერთობის ხელოვნური დაძაბვის მიზნით კვლავ მოითხოვდა თავისუფალი ეკონომიკური ზონისათვის საკანონმდებლო ბაზის შექმნას და ჯიუტად არ აქცევედა

ეურადღებას იმას, რომ ზონისათვის დამახასიათებელი შესაძლო ძირითადი შეღავათები უკვე მოღიანად ქვეყანას გააჩნდა. თავისი მოთხოვნისათვის მეტი დამაჯერებლობის მიცემის მიზნით, მოგვიანებით აჭარის ხელმძღვანელობამ ჩინელი ექსპერტები დაიქირავა და მათ მოამზადებინა შესაბამისი კანონპროექტი სპეციალური ეკონომიკური ზონის შესახებ. საინტერესოა, რომ მასში სიტყვა “სპეციალურს” იგივე შინაარსობრივი დატვირთვა მიეცა, რაც სიტყვა “თავისუფალს” აქვს. ერთადერთი ეკონომიკური შეღავათი, რაც ჩინელმა ექსპერტებმა კანონპროექტში გაითვალისწინეს, ეს მოგების გადასახადის განახევრება იყო: ზონისათვის სხვა შეღავათების მინიჭება კი პრინციპულად შეუძლებელი იყო, რადგან, როგორც აღინიშნა, თავად ქვეყანა უკვე იყო შეღავათიან საგარეო ეკონომიკურ რეჟიმში მოქცეული. ჩინელების მიერ მომზადებული კანონპროექტის ყველაზე სუსტი მხარე სწორედ ამ საგადასახადო შეღავათში იყო: თუ, ავტორთა აზრით, მოგების გადასახადის განახევრება საკმარისი იყო ზონაში ეკონომიკური საქმიანობის ხელშეწყობისათვის, მაშინ უმჯობესი იქნებოდა მოგების დაბეგვრის ეს რეჟიმი გავრცელებულიყო მთელ ქვეყანაზე და არა მხოლოდ რომელიმე მის ზონაზე.

თუკი ვარდების რევოლუციამდე თავისუფალი ეკონომიკური ზონის შექმნის იდეამ “ღია კარის მტვრევის” ელფერი შეიძინა, მაშინ დროგიკურად იბადება კითხვა იმის შესახებ, თუ რა შეიცვალა რევოლუციის შემდეგ ისეთი, რამაც ამ ხდევას ახალი სიცოცხლე შთაბერა.

საკითხში გარკვეული ადამიანისათვის ზონის შექმნის იდეის აქტუალიზაცია მხოლოდ საგარეო ეკონომიკურ ურთიერთობათა რეჟიმების გაუარესებას შეიძლებოდა მოჰყოლოდა. სინამდვილეში არაფერი მსგავსი არ მომხდარა. უფრო მეტიც, კიდევ უფრო ღიბერალური გახდა იმპორტის დაბეგვრა: სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციისა და სამშენებლო მასალების ზოგიერთი სახეობის გარდა საბაჟო ტარიფი საერთოდ განუღდა.

ვარდების რევოლუციის შემდეგ მთელ ქვეყანაში არსებითად გამარტივდა ბიზნესის დაწეების ბიუროკრატიული პროცედურები.

რაც შეეხება საქართველოში უცხოელთა უვიზო შემოსვლას, თუ ამ რეჟიმით ადრე მხოლოდ დსთ-ის ზოგიერთი წევრი ქვეყნის მოქალაქე სარგებლობდა, ვარდების რევოლუციის შემდეგ მიღებული იქნა გადაწვეტილება, რომლის თანახმადაც, ეს რეჟიმი აშშ-ის, ევროკავშირის ქვეყნების, შვეიცარიის, იაპონიის, ისრაელის და სხვ. სახელმწიფოთა მოქალაქეებზეც გავრცელდა. მაშასადამე, შესაქმნელი ზონისათვის ვერც ამ შეღავათის მინიჭება არის შესაძლებელი.

შეჯამების სახით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ვარდების რევოლუციის შემდეგ მიღებულმა საკანონმდებლო ცვლილებებმა კიდევ უფრო უაზრო გახადა საქართველოში თავისუფალი ეკონომიკური ზონის შექმნის იდეა. მიუხედავად ამისა, მიღებულ იქნა კანონი “სპეციალური ინდუსტრიული ზონის შესახებ”, რომელიც გადასახადებისაგან სრულ გათავისუფლებასა და ნებისმიერი ვალუტის შეუზღუდავი გამოყენების შესაძლებლობას ითვალისწინებს. საყურადღებოა, რომ

ტერმინ “ინდუსტრიულს” რაიმე განსაკუთრებული დატვირთვა არ გააჩნია, რადგანაც ზონაში კანონით განსაზღვრულ ეკონომიკურ საქმიანობათა სპექტრი გაცდა ამ ტერმინის საყოველთაოდ აღიარებულ შინაარსს და ის უფრო ტერმინ “ეკონომიკურის” სინონიმადაა გამოყენებული.

თავიდანვე აშკარა იყო, რომ გადაწყვეტილება საქართველოში თავისუფალი ეკონომიკური ზონის შექმნის შესახებ მხოლოდ ფოთით ვერ შემოიფარგლებოდა (თუმცა დასაწყისში მთავრობის მიერ სწორედ ასეთი განცხადებები კეთდებოდა): კანონი ზოგადია, რის გამოც არაერთი, მათ შორის უცხოელი დობისტი, რომ არაფერი ვთქვათ მანკორიტარ დეპუტატებზე, შეეცდებოდა ასეთი ზონების შექმნას ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონში. საყურადღებოა, რომ ფოთს ქუთაისი მოჰყვა, ხოლო თბილისი და ბათუმი კი უკვე რიგშია. თუ ეს რიგი გაგრძელდა, მაშინ საქართველოს ემუქრება “საგადასახადო საცურის” შექმნის საფრთხე, როცა ქვეყნის მასშტაბით შეიქმნება ისეთი საგადასახადო ოაზისების ქსელი, სადაც განხორციელებული ეკონომიკური საქმიანობა არ დაიბეგრება. ეს კი, საბოლოო ჯამში, სახელმწიფო ბიუჯეტს სერიოზულად დაახარადებს.

აუცილებელია იმის გათვალისწინებაც, რომ, როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა, ზონაში უცხოელები თავისუფლად ივლიან, ხოლო ჩვენი მოქალაქეები კი მხოლოდ სპეციალური ნებართვებით თუ შევლენ იქ. ახლა კი წარმოვიდგინოთ ისეთი სიტუაცია, როცა ჩვენი მეზობელი სახელმწიფოების მოქალაქენი მათ საზღვართან მეტ-ნაკლებად ახლოს მდებარე ეთნიკურად მონათესავე ხალხებით კომპაქტურად დასახლებულ რაიონ-

ნებში შექმნილ პოტენციურ ზონებში თავისუფლად ივლიან (ისევე, როგორც დღესაც დადიან), ხოლო საქართველოს იქ არმოქმედავე მოქალაქეებს კი ამ ტერიტორიებზე შეღწევის შესაძლებლობა შეეზღუდება. ეს კი საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების ინტერესებს აშკარად ეწინააღმდეგება.

დასასრულ, საქართველო, სამწუხაროდ, ინვესტიციური შიშშიღის მქონე ქვეყნების ჯგუფს განეკუთვნება, რის გამოც მისი ეკონომიკური განვითარება ქვეყნის მასშტაბით ინვესტიციური შიშშიღის კიდევ უფრო გაღრმავების საფრთხის წინაშე დგას (იხ. §9.5).

გამოყენებული ლიტერატურა

ავდოკუშინი ე. ფ., 1997. *თავისუფალი ეკონომიკური ზონები*. თბილისი, "ლამპარი".

არევაძე ნ., მიშინა გ., 2002. საქართველოს საგარეო-ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარების თავისებურებები და საქსპორტო პროდუქციის ხარისხი. კრებულში: *საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში*. ტომი II. თბილისი, "მეცნიერება".

ბაღციეროვიჩი დ., 2000. ლიბერალიზმი თუ პროტექციონიზმი? *კვალი*, №7-8.

ბახიღია თ., სიღაგაძე ა., ჩიკვაძე თ., 2001. *პოსტ-სოციალისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე*. თბილისი.

გამსახურდია გ., 1998. საქართველოში თავისუფალი ეკონომიკური ზონების შექმნის საკითხისათვის. *მაკრო მიკრო ეკონომიკა*, №7.

ვეშაპიძე შ., 1999. *იღია ჭავჭავაძის ეკონომიკური კვლევის მეთოდოლოგია და თანამედროვე ეკონომიკური განვითარების აქტუალური საკითხები*. თბილისი, თბილისის სოციალურ-ეკონომიკური ინსტიტუტი.

კაკაბაძე ვ., 2002. საგარეო ვაჭრობის როლი ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაში. *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე - ეკონომიკის სერია*, ტომი 10, №1-2.

ლინდერტი პ. პ., 2001. *საერთაშორისო ეკონომიკა*. თბილისი, საგამომცემლო ფორმა „სიახლე“.

მესხია ი., ნიკოლეიშვილი ო., 2002. *გადახახადები და დაბეგვრა*. თბილისი, ფსკი.

ნათელაური ი., გურაშვილი ნ., 2000. მცირე ღია ეკონომიკური სისტემების დაბალანსებული განვითარება და საგარეო სექტორის უზიევრსალურობის ფუნქცია. კრებულში: *საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში*. ტომი II. თბილისი, “მეცნიერება”.

პაპავა ვ., 2002. *პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა*. თბილისი, “პდპ”.

პაპავა ვ., 2007. *თავისუფალი ეკონომიკური ზონა - “უკუდავი იდეა”*. ექსპერტის აზრი, № 2, თბილისი, საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი, http://www.gfsis.net/pub/files/publications_economics/EXPERT_OPINION_VLADIMIR_PAPAVA_GEO.pdf.

პატაშური მ., 2002. საგარეო სავაჭრო პოლიტიკის ვაჟლენა მაკროეკონომიკურ წონასწორობაზე. კრებულში: *საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში*. ტომი II. თბილისი, "მეცნიერება".

საბაძე ც., 1997. სტრუქტურულ პოლიტიკაზე საგარეო ვაჭრობის რეჟიმის ზეგავლენა. *ეკონომიკა*, № 8-10.

სიგუა გ., 2001. თავისუფალი ეკონომიკური ზონები მსოფლიოსა და უკრაინაში. *მაკრო მიკრო ეკონომიკა*, №3.

ფეიქრიშვილი მ., 1998. საქართველოში თავისუფალი ეკონომიკური ზონების შექმნის მნიშვნელობა საგარეო ვაჭრობის განვითარებაში. თბილისი, "მეცნიერება".

ყორღანაშვილი ლ., 1997. *საერთაშორისო სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები*. თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ყორღანაშვილი ლ., აბდუშელიშვილი დ., 1999. საქართველოს საგარეო ვაჭრობა: დიბერალისაცია თუ პროტექციონიზმი? *ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები - ეკონომიკა*, №329.

ჩხარტიშვილი დ., 2001. თავისუფალი ეკონომიკური ზონების შექმნის პრიორიტეტები საქართველოში. *ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები - ეკონომიკა*, №332.

წერეთელი გ., ჩათელაური ი., 1999. თავისუფალი ეკონომიკური ზონები და მათი შექმნის შესაძლებლობები საქართველოში. *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე - ეკონომიკის სერია*, ტომი 7, №1-2.

ჭავჭავაძე ი., 1995 [1881]. შინაური მიმოხილვა. წიგნი: ი. ჭავჭავაძე. თხზულებათა სრული კრებული, ათ ტომად. ტომი V. თბილისი, სახელგამი.

ჭითანავა ნ., 2001. გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები (ეკონომიკური გლობალიზაცია და ეროვნულ-ეკონომიკური უსაფრთხოება). ნაწილი III. თბილისი, სესპსკი.

ხადური ნ., 1997. საგარეო-საევაჭრო პოლიტიკის ფორმირების საკითხისათვის. *ეკონომიკა*, №5-7.

ხარტონაშვილი ჯ., 2002. “ჰვედური სკოლის” მიდგომები ეკონომიკური პროტექციონიზმისადმი. *ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები – ეკონომიკა*, №1-2 (344).

ხარტონაშვილი ჯ., 2008. *პროტექციონისტული ეკონომიკური დოქტრინის ევოლუცია*. თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

Akhvlediani A., 2001. International Trade and Economic Growth in Post-Communist Georgia. *Proceedings of the Georgian Academy of Sciences – Economic Series*, Vol. 9, No. 3.

Bhagwati J., 1988. *Protectionism*. Cambridge, The MIT Press.

Connolly M., de Melo J., eds., 1994. *The Effects of Protectionism on a Small Country. The Case of Uruguay*. Washington, The World Bank.

Escolano J., 1995. International Trade Taxes. In: *Tax Policy Handbook*. Ed by P. Shome. Washington, D. C., The IMF.

Holden M., Casale D., 2002. Endogenous Protection in a Trade Liberalizing Economy: The Case of South Africa. *Contemporary Economic Policy*, Vol. 20, No. 4.

Lewis-Bynoe D., Griffith J., Moore W., 2002. Trade Liberalization and the Manufacturing Sector: The Case of the Small Developing Country. *Contemporary Economic Policy*, Vol. 20, No. 3.

Michalopoulos C., Tarr D. G., 1996. *Trade Performance and Policy in the New Independent States*. Washington, D. C., The World Bank.

Nash J., Takacs W., eds., 1998. *Trade Policy Reform. Lessons and Implications*. Washington, D. C., The World Bank.

Papava V., 2007. *The "Immortal" Idea of a Free Economic Zone*. Expert Opinion, No. 2, Tbilisi, Georgian Foundation for Strategic and International Studies http://www.gfsis.net/pub/files/publications_economics/EXPERT_OPINION_VLADIMIR_PAPAVA_ENG.pdf.

Thomas V., Nash J., and others, 1991. *Best Practices in Trade Policy Reform*. Washington, D. C., The World Bank.

Wong C.-H., Kirmani N., eds., 1997. *Trade Policy Issues*. Washington, D.C., The IMF.

Yarbrough B. V., Yarbrough R. M., 1997. *The World Economy: Trade and Finance*. Fort Worth, The Dryden Press.

Данько Т. П., Окрут З. М., 1998. *Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве*. Москва, ИНФРА-М.

Игнатов В., Бутов В., 1997. *Свободные экономические зоны. Методические и организационные основы. Правовой и налоговый режим. Нормативная база*. Москва, «Ось-89».

Новиков Я. А., 2002 [1890]. Протекционизм. В кн.: *Заблуждения протекционизма*. Москва, ООО «Социум», ЗАО Издательство «Экономика», 2002.

Папава В., 2002. О целесообразности формирования свободных экономических зон и опыт Грузии. В сб.: *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения ино-*

странных инвестиций: региональный аспект. Часть 1. Донецк, Донецкий национальный университет.

Портер М., 1993. *Международная конкуренция.* Москва, Международные отношения.

Самнер У., 2002 [1893]. Протекционизм, или Теория происхождения богатства от непроизводительного труда. В кн.: *Заблуждения протекционизма.* Москва, ООО «Социум», ЗАО Издательство «Экономика», 2002.

Сигуа Г. В., 2001а. Свободные экономические зоны в некоторых странах с переходной экономикой: опыт и проблемы. В сб.: *Внешняя торговля: проблемы и перспективы.* № 4, Киев (на украинском языке).

Сигуа Г. В., 2001б. Роль СЭЗ в формировании открытой экономики в Китае. *Вестник Киевского национального университета им. Тараса Шевченко – Международные отношения*, Вып. № 19 (на украинском языке).

Сигуа Г. В., 2001в. Основные итоги и проблемы развития СЭЗ в Украине. *Вестник Киевского национального университета им. Тараса Шевченко – Международные отношения*, Вып. № 20 (на украинском языке).

Томас В., Нэш Дж., и др., 1996. *Внешнеторговая политика: опыт реформ.* Москва, ИНФРА-М.

Трейси М., 1995. *Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику и политику.* Санкт-Петербург, «Экономическая школа».

თავი 10. ეკონომიკის მონეტარული
სტიმულირება, კოლანდიური დაავადება და
სავალუტო უარი

§10.1. როდის არის შეუძლებელი ეკონომიკის
მონეტარული სტიმულირება?⁴⁸

ეკონომიკურ ზრდაზე ინფლაციის ან ექსპორტზე ეროვნული ვალუტის დევალვაციის ზეგავლენის საკითხი, როგორც ზოგადად, ისე პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პირობებში, არაერთი მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი გამოკვლევის საგანს წარმოადგენს (მაგალითად, ასათიანი, 2000ა, 2000ბ; ბახარია, მესხია, 1995; ბახილია, სილაგაძე, ჩიკვაძე, 2001, გვ. 309-354; ბოლქვაძე, 2009; ბურდული, 2000; გამსახურდია, 1997; დარბუაშვილი, 2002; თოთლაძე, 2000; კაკულია, 2001ა, 2001ბ, 2008, 2010; კაკულია, ასლამაზიშვილი, 2000; ლაზარაშვილი, 2002; ლაზარაშვილი, თოთლაძე, 2010; მანაგაძე, 2002ა, 2002ბ; მაღლაკელიძე, 2001; მესხია, 2000; ნათელაური, 2000; პაპავა, 1997, 2000; პაპავა, ჩიხელი, 2002ა, 2003ბ; ქისტაური, 2000; შათირიშვილი, 1996; Anušić, Rohatinski, Šonje, and others, eds., 1995; Cottarelli, Doele, 1999; Cukrowski, 2000; Ghosh, Gulde, Ostry, Wolf, 1996; Gotsiridze, 2008; Jochem, 1999; Kakulia, 2008a, 2008b; Kovzanadze, 2008; Papava, Chocheli, 2003, 2005; Silagadze, Atanelashvili, 2010; Silagadze, Tokmazishvili, 2009; Sušjan, Lah, 1997; Wellisz, 1997; Аникин, 2000; Брагинский,

⁴⁸ ასევე იხ. (პაპავა, 2002, გვ. 280-291).

1989; Бурдули, Церетели, 1998; Велиш, 1996; Гайдар, 1997; Гварამაძე, Клёц, Синицина, 1999; Жирный, Ярочинский, 1997; Какулия М., 2001; Какулия Р., 1998; Ковзанаძე, 2003, 2005; Красавина, ред., 2000; Маглаკელიძე, 2002; Месхия, Яшвили, 1998; Патрыцки, 2000; Фишер, Сахаи, 1997).

ეჭვგარეშეა, ეკონომიკის მონეტარულ სტიმულირების საკითხები საკმაოდ დეტალურადაა ასახული ტრადიციულ ეკონომიკსში. კერძოდ, როგორც ცნობილია, ზომიერი ინფლაცია ხელს უწყობს ეკონომიკურ ზრდას, რადგან მეწარმე დაინტერესებულია, რაც შეიძლება სწრაფად დაასრულოს წარმოებრივი ციკლი, რომ დროზე მიიღოს მოგება და მისი ნაწილი (თუ სრულად არა) კვლავ ჩადოს წარმოებაში, რათა ყოველი წარმოებრივი ციკლის შედეგად მიღებული ამონაგები ინფლაციამ არ გააუფასუროს. აქედან გამომდინარე კეთდება დასკვნა, რომ ზომიერი ინფლაცია არის ეკონომიკური ზრდის მასტიმულირებელი.

მეორე არანაკლებ მნიშვნელოვან მაგალითს წარმოადგენს ეროვნული ვალუტის დევალვაციით ექსპორტის სტიმულირება, რადგან ეროვნული ვალუტის გათავება უცხოურ ვალუტასთან შედარებით აშკარად ხელსაყრელია ექსპორტისათვის და იმავედროულად აძვირებს იმპორტს. ბუნებრივია, შესაბამისი რეკომენდაცია, რომელიც კეთდება ამ მსჯელობის საფუძველზე, არის ის, რომ მიზანშეწონილია ეროვნული ვალუტის თანდათანობითი დევალვაცია, რათა ამით ექსპორტის სტიმულირებას შეეწყოს ხელი.

რადგან ინფლაციაც და ეროვნული ვალუტის გაცვლითი კურსის დევალვაციაც ბრუნვაში ფულის მასის ზრდით მიიღწევა, ამიტომ ტრადიციული ეკონომი-

მიკის საფუძველზე დაყრდნობით, ეკონომისტები და პოლიტიკოსები მიზანშეწონილად მიიჩნევენ ლიბერალურ ფულად-საკრედიტო პოლიტიკას, რომლის საბოლოო მიზნად ეკონომიკის სტიმულირებაა ჩათვლილი.

სწორედ ტრადიციულ ეკონომიკსზე დაყრდნობით, პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომისტთა და მათი მხარდაჭერით, პოლიტიკოსთა ერთ-ერთ აქტუალურ სადისკუსიო თემას ცენტრალური ბანკის მიერ გატარებული ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა წარმოადგენს. კერძოდ, კრიტიკის ობიექტი ხდება მკაცრი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა, რომელიც შესაბამისი ეროვნული ვალუტის გაცვლითი კურსის სტაბილურობასა და ინფლაციის დაბალ ტემპებს უზრუნველყოფს. კრიტიკოსები თვლიან, რომ სწორედ ამგვარი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკაა ქვეყნის საექსპორტო პოტენციალის ამღვლეობისა და ეკონომიკური ზრდის უფრო მაღალი ტემპების მიღწევის უმთავრესი შემაფერხებელი მიზეზი; აქედან გამომდინარე, ეროვნული ვალუტის დევალვაციასა და ინფლაციის შედარებით მაღალ ტემპებს მოითხოვენ, რისთვისაც ფულის ემისიის განხორციელებას უჭერენ მხარს.

მკაცრი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის ოპონენტები, როგორც ზემოთ ითქვა, ტრადიციულ ეკონომიკს ეყდრნობიან. თუმცა ეს უკანასკნელი უძღურია ისეთი საქონლის ბაზრის კანონზომიერებების შესწავლაში, რომელშიც მოთხოვნა არ არსებობს.

როგორც ზემოთ (თავი 4) აღინიშნა, ისეთი ფენომენი, როგორცაა საქონლის ბაზარი, რომელშიც მოთხოვნა არ არსებობს, პოსტკომუნისტური ქვეყნებისთვისაა დამახასიათებელი და ამ ტიპის ბაზრისათვის

ეკონომიკის მონეტარული სტიმულირების განხილული მექანიზმები უბრალოდ უძღურია. ამის ასახსნელად აუცილებელია იმის გახსენება, რომ საქონლის ბაზრის საფუძველს, რომელშიც მოთხოვნა არ არსებობს, ნეკროეკონომიკა წარმოადგენს.

პირველი კითხვა, რასაც პასუხი უნდა გაეცეს, არის ის, ინფლაციის დონის ზრდის პირობებში ნეკროეკონომიკის საწარმოები მართლა შეძლებენ თუ არა წარმოების განვითარებას, ხოლო მეორე კი ის, თუ ნეკროეკონომიკის დიდი მასშტაბების პირობებში მისი ინფლაციური სტიმულირება რამდენად კარგ შედეგებს მოიტანს.

დავიწყოთ იმით, თუ რამდენადაა ნეკროეკონომიკური საწარმოები მზად, შედარებით მაღალი ინფლაციის პირობებში განავითარონ წარმოება. სამწუხაროდ, პასუხი უარყოფითია. კერძოდ, კომუნისტური ეპოქის დროინდელ საწარმოთა უმრავლესობაში მოძველებული ტექნიკა-ტექნოლოგიაა, რის საფუძველზეც შეუძლებელია კონკურენტუნარიანი (მაღალხარისხიანი და დაბალდანახარჯიანი) პროდუქციის წარმოება. აქედან გამომდინარე, ეკონომიკის რეალურ სექტორში სერიოზული ინვესტიციების განხორციელებისა და ახალი (ან განახლებული) ბაზრების მოძიების გარეშე (რასაც ასევე დრო სჭირდება) ამ საწარმოთა პერსპექტიულობაზე ფიქრიც კი პრაქტიკულად გამორიცხულია. თავის მხრივ, ინვესტიციების განხორციელებისათვის შემდეგი სამი წყაროს გამოყენებაა შესაძლებელი:

- ა) საწარმოთა საკუთარი საფინანსო რესურსები;
- ბ) საბანკო კრედიტი;
- გ) უცხოეთის ფირმების საფინანსო რესურსები.

პირველი წყარო პრაქტიკულად მხოლოდ რამდენიმე საწარმოხათვის (რომელთაც შეძლებული უცხოელი პარტნიორები უკვე პყავთ მოძებნილი) არის ხელმისაწვდომი; დანარსენები (რომლებიც, სამწუხაროდ, უძრავლესობას შეადგენენ) უდიდეს ფინანსურ გაჭირვებაში (დავალიანებები ბიუჯეტის, დაქირავებულთა და სხვა საწარმოების მიმართ) არიან.

რაც შეეხება საბანკო კრედიტს, ის ნეკროეკონომიკის საწარმოებისათვის სახელმწიფოს მხრიდან სპეციალური დახმარების გარეშე ნაკლებად ხელმისაწვდომია. ამ განაკვეთის დონე კი გაზრდილი ინფლაციის პირობებში კიდევ უფრო მაღლა აიწევს და, ამდენად, საბანკო კრედიტი კიდევ უფრო ხელმიუწვდომელი გახდება არასავაჭრო (და, შესაძლოა, უკვე სავაჭრო) ოპერაციების განხორციელებისათვის. მაშასადამე, არც მერე წყაროს გამოყენებაა (და, მით უფრო, შედარებით მაღალი ინფლაციის პირობებში იქნება) წარმოების განვითარების ხელშემწყობი.

ქვეყნის წარმოებრივი პოტენციალის ამაღლების მნიშვნელოვან გზას უცხოური ინვესტიციები წარმოადგენს, რომელთა მასობრივი შემოსვლაც ეკონომიკის რეალურ სექტორში, როგორც ამას საერთაშორისო გამოცდილება მოწმობს, დროში ერთობ გაჭიანურებულია: საწყის ეტაპზე პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში ძირითადად სპეკულაციური კაპიტალი შემოდის, რომელიც უმთავრესად უძრავი ქონების სექტორში იყრის თავს. საერთაშორისო გამოცდილების თანახმად, სტაბილიზაციის (პოლიტიკური და აუცილებლად მაკროეკონომიკური) მიღწევიდან ეკონომიკის რეალურ სექტორში უცხოური ინვესტიციების მნიშვნელოვანი ნაკა-

დების შემოსვლამდე დროითი ღვაწი არანაკლებ სამი წელია.

ინფლაციის ტემპების ზრდა უცხოელი პარტნიორების თვალში, ძალზე დიდი ალბათობით, აღქმული იქნება, როგორც მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის კურსიდან გადახვევა, რაც, თავის მხრივ, უცხოური ინვესტიციების მოზიდვას კვლავ გადაავადებს. აქედან გამომდინარე, შედარებით გაზრდილი ინფლაციის პირობებში, წარმოების განვითარების ხელშემწყობი ინვესტიციების განხორციელების არც მესამე წყაროა ხელმისაწვდომი.

მაშახადამე, ინფლაციის ზრდა ნეკროეკონომიკის პირობებში წარმოების განვითარებას არათუ ხელს შეუწყობს, არამედ, იმ მწირი რესურსების (რომლებიც შეიძლება წარმოებაში ინვესტიციების განსახორციელებლად არსებობდეს) ზრდის რეალურ შესაძლებლობებსაც კი არასავაჭრო ოპერაციებისათვის ხელმიუწვდომელს გახდის.

ეს დასკვნა სავსებით ხაკმარისია იმ აზრის უკუსაგდებად, რომლის თანახმად, თითქოსდა ინფლაციის სტიმულირება ნეკროეკონომიკის მქონე ქვეყნებში წარმოების განვითარებას უწყობდეს ხელს. ზუსტად იგივე სურათი იქმნება ეროვნული ვალუტის დევალვაციის ხელშემწყობით, რადგან ნეკროეკონომიკურ საწარმოებს მით უფრო არ შესწევთ უნარი, საექსპორტო პროდუქცია გამოუშვან.

საკითხის ანალიზის კომპლექსურობა მოითხოვს, რომ ცალკე ყურადღება დაეთმოს საკითხს, თუ ინფლაციისა და ეროვნული ვალუტის დევალვაციის სტი-

მუდირებას ეკონომიკის სხვადასხვა სფეროში რა შე-
საძლო შედეგები მოჰყვება.

უწინარეს ყოვლისა, განვიხილოთ ფულის მიმოქ-
ცევა.

პოსტკომუნისტური ქვეყნების უმრავლესობისათ-
ვის საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის საწყისი ეტაპი,
არცთუ იშვიათად, მაღალი ინფლაციითა და ეროვნუ-
ლი ვალუტის სწრაფა და არსებითი დევალვაციით ხა-
სიათდებოდა. მართალია, ამის შემდეგ ინიცირებულმა
მკაცრმა ფულად-საკრედიტო პოლიტიკამ საშუალება
მისცა ამ ქვეყნებს, ინფლაციაც მოეთოკათ და დევალ-
ვაციაც გაეკონტროლებინათ, მაგრამ, მიუხედავად ამი-
სა, უახლოესი წარსულის ხსენებული სავალალო მოვ-
ლენები მოსახლეობის მეხსიერებაში ჯერ კიდევ ცოც-
ხალია, რაც ეროვნული ვალუტის მიმართ ნდობის სა-
ბოლო და საყოველთაო დამკვიდრებას უშლის ხელს.

ასეთ პირობებში, ინფლაციის ტემპების გაზრდა
და ეროვნული ვალუტის დევალვაციის სტიმულირება
მოსახლეობაში ეროვნული ვალუტის, როგორც დაგრო-
ვების საშუალებისადმი, ისედაც სუსტ სტიმულებს კი-
დევ უფრო შეასუსტებს.

ინფლაციის დონის ამადლებისა და ეროვნული
ვალუტის დევალვაციის ხელშეწყობის შემთხვევაში
სოციალურ სფეროში კიდევ უფრო მძიმე სურათი შე-
იქმნება.

ინფლაციის პირობებში მოსახლეობის ცხოვრების
დონე, სხვა თანაბარ პირობებში, აუცილებლად ქვეით-
დება. ეს პროცესი ნაკლებად მტკივნეულია იმ ქვეყნე-
ბისათვის, სადაც მინიმალური ანაზღაურება საარსებო
მინიმუმს სულ ცოტა ერთნახევარჯერ ან ორჯერ მა-

ინც აღმატება. მაგრამ, როცა მინიმალური ანაზღაურება საარსებო მინიმუმის მხოლოდ ნაწილს შეადგენს, ინფლაციის ტემპის ზრდა მოსახლეობის ყველაზე უფრო შეჭირვებულ კატეგორიას უდიდეს დარტყმას მიყენებს. თანაც ეროვნული ვალუტის დევალვაცია უშუალოდ აძვირებს იმპორტირებულ სამომხმარებლო პროდუქციას, რაც მოსახლეობის სოციალურ მდგომარეობაზე ასევე უარყოფითად აისახება.

არანაკლები მნიშვნელობა აქვს შემდეგი გარემოების გათვალისწინებასაც: ეროვნული ვალუტის დევალვაცია საბაჟო შემოსავლებს გაზრდის, მაგრამ, იმავდროულად, საგარეო ვალის მომსახურებას გააძვირებს. ეს კი ძალზე მნიშვნელოვანი გარემოებაა იმ ქვეყნებისათვის, რომლებსაც დიდი ოდენობით აქვთ საგარეო ვალი.

მაშასადამე, ნეკროეკონომიკის მეტ-ნაკლებად ფართო მასშტაბების პირობებში ბრუნვაში ფულის მასის ზრდით ინფლაციისა და ეროვნული ვალუტის დევალვაციის სტიმულირება სულაც არ არის ეკონომიკური ზრდისა და საექსპორტო პოტენციალის გაფართოების გამომწვევი. თუმცა, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების შემაფერხებელი კი შეიძლება აღმოჩნდეს.

§10.2. პოლანდიური დაავადება

1959 წელს ჩრდილოეთის ზღვაში აღმოჩენილ იქნა გაზის დიდი საბადო, რამაც პოლანდიას საშუალება მისცა, მნიშვნელოვნად გაეზარდა გაზის ექსპორტი და ამით გაზრდილი სავალუტო შემოსავლები მიეღო. გა-

სული საუკუნის 70-იან წლებში უკვე შემდეგი სურათი გამოიკვეთა: უცხოური ვალუტის დიდი ოდენობით შემოდინებამ ხელი კი შეუწყო ადგილობრივი ვალუტის გამყარებას (რევალუაცია), რის შედეგადაც გაზის გარდა, სხვა პროდუქციის (კერძოდ კი გადამამუშავებელი მრეწველობის პროდუქციის) ექსპორტი გაძვირდა, ხოლო იმპორტი კი გაიაფდა. შედეგად, გაზის გარდა, სხვა პროდუქციის ექსპორტი შემცირდა, რაც, მთლიანობაში, პოლანდიის ეკონომიკაზე უარყოფითად აისახა. ამ ფენომენს, როცა უცხოური ვალუტის დიდი ოდენობის შემოდინების შედეგად მოცემული ქვეყნის ეროვნული ვალუტა მყარდება, რაც, საბოლოო ჯამში, ამ უზრუნველს ექსპორტს, სახელად “პოლანდიური დაავადება”⁴⁹ (Dutch Disease) დაერქვა.

როცა ეროვნული ვალუტის გამყარებაზე საუბარი ხაზგასასმელია, რომ პოლანდიური დაავადების ინფიცირებისას მნიშვნელობა აქვს არა ნომინალური, არამედ რეალური გაცვლითი კურსის⁵⁰ რევალუაციას.

პოლანდიური დაავადება, როგორც წესი, დამახასიათებელია ნავთობისა და გაზის ექსპორტიორი ქვეყნებისათვის. პოსტსაბჭოთა სივრცეში ამის არაერთი მაგალითია, თუნდაც რუსეთის (მაგალითად, Монтес, Попов, 1999) ან აზერბაიჯანის სახით (მაგალითად,

⁴⁹ ქართულში, გარდა ტერმინის – “პოლანდიური დაავადება”, ტერმინი “პოლანდიური სენიცი” გამოიყენება.

⁵⁰ რეალური გაცვლითი კურსი გათანაბრდება, როგორც ნომინალური გაცვლითი კურსის ნამრავლი შესაბამისი ქვეყნების ფასების დონეთა თანაფარდობაზე. სხვა სიტყვებით, რეალური გაცვლითი კურსი ნომინალური გაცვლითი კურსის შესაბამის ქვეყნებში ინფლაციის დონეთა თანაფარდობით კორექტირებას ითვალისწინებს.

Cornell, Ismailzade, 2005). თუმცა, არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს იმას, თუ რა მიზეზითაა განპირობებული ქვეყანაში უცხოური ვალუტის შემოდინების ზრდა, რის გამოც ეკონომიკა პოლანდიური დაავადებით ინფიცირდება.

იმისდა მიხედვით, თუ რა არის პოლანდიური დაავადების გამომწვევი მიზეზი ამა თუ იმ ქვეყანაში, მას პოლანდიურის ნაცვლად იმ ქვეყნის სახელსაც კი უწოდებენ. მაგალითად, თუ ამ დაავადების გამომწვევი არის მხოლოდ ნავთობი, მაშინ მას ინდონეზიურ, ნიგერიულ, მექსიკურ ან ვენესუელურს უწოდებენ, თუ დაავადების გამომწვევი ერთდროულად არის ბრინჯი, კაუჩუკი და კალა – მას ტაილანდურს ეძახიან, ერთდროულად კაუჩუკითა და კალით გამოწვეულს – მალაიზიურს, ერთდროულად ყავითა და შაქრით – ბრაზილიურს, მხოლოდ ყავით – კოლუმბიურს, ერთდროულად ყავით, კაკაოთი და მერქნით – კოტ დიუარიულს, მხოლოდ უცხოური დახმარებით – ტანგლადეშურს, ერთდროულად ტურიზმის, ფულადი გზავნილებისა და უცხოური დახმარებით – ეგვიპტურს, მხოლოდ ფულადი გზავნილებით – იორდანულს, მხოლოდ სპიდუნებით – ზამბიურს ან ზაირიულს, მხოლოდ კაკაოთი – განურს და ერთდროულად ტურიზმითა და ყავით – კენიურს (Nafziger, 1997, p. 335). მიუხედავად ამისა, დაავადების გამომწვევი ნებისმიერი მიზეზისას, საერთაშორისო პრაქტიკაში, როგორც წესი, გამოიყენება ტერმინი “პოლანდიური დაავადება”.

საყურადღებოა, რომ ის ქვეყნები, სადაც ნეკროეკონომიკა შედარებით ფარო მასშტაბითაა წარმოდგენილი, პოლანდიური დაავადებიდან ნაკლებად ხარად-

დებიან, რადგან ნეკროეკონომიკური საწარმოების შე-
სამდლებლობა, საექსპორტო პროდუქცია აწარმოონ, ნუ-
ლის ტოლია (იხ. §10.1).

ცენტრალური ბანკი პოლანდიური დაავადების
უარყოფითი შედეგების გასანეიტრალებლად ცდი-
ლობს, ქვეყანაში შემოსული მზარდი ოდენობის უცხო-
ური ვალუტა შეისყიდოს (ეროვნული ვალუტის გაყიდ-
ვის ხარჯზე) და ამით სავალუტო ბაზარზე გაზარდოს
ეროვნული ვალუტის და შეამციროს უცხოური ვალუ-
ტის ოდენობები. შედეგად, ცენტრალური ბანკი სავა-
ლუტო რეზერვებსაც ზრდის. ამასთან ერთად, მხედვე-
ლობაში მისადებია ის გარემოება, რომ ცენტრალური
ბანკისათვის აუცილებლად გასათვალისწინებელია
ეროვნული ვალუტის გაყიდვით ბრუნვაში ფულის მა-
სის ზრდის პარამეტრებიც, რათა ინფლაციის დონის
არახასურველი ზრდა აიცილოს თავიდან.

საყურადღებოა, რომ საქართველოს ეკონომიკაც
აღმოჩნდა პოლანდიური დაავადებით ინფიცირებული
(ასლაძეაშიშვილი, 2006; Papava, 2005, pp. 90-96). ეს კი
უშუალოდ უკავშირდება ვარდების რევოლუციის
შედეგად გატარებულ ღონისძიებებს.

ვარდების რევოლუციის შემდეგ კორუფციასთან
ბრძოლის საბაბით არაერთი თანამდებობის პირი და-
აკავეს, რომლებმაც თავისუფლება შესაბამისი საფასუ-
რის გადახდით მიიღეს. ბუნებრივია, მათ თანხა დოლარ-
ებში კქონდათ გადანახული, ხოლო იმის გათვალის-
წინებით, რომ საქართველოში ერთადერთი კანონიერი
საგადასხდელი საშუალება ღარია, ამიტომ ბაზარზე
დიდი ოდენობით დოლარი გადახურდავდა ღარში.

ვარდების რევოლუციით ხელისულებაში მოსულ მთავრობას აღმოაჩნდა იმის პოლიტიკური ნება, რომ საგადასახადო და საბაჟო სამსახურებში წესრიგი დაემყარებინა, რის შედეგადაც გაიზარდა საბიუჯეტო შემოსავლები, რაც იმას ნიშნავს, რომ გაიზარდა მოთხოვნა ღარზე. კერძოდ, თუ რევოლუციამდე საგადასახადო და საბაჟო სამსახურების თანამშრომლები ქრთამის სახით იღებდნენ აშშ დოლარებს, ხოლო გადასახადების არგადამხდელებიც არგადახდილ თანხებს იმავე ვალუტაში აგროუებდნენ, გადასახადების გადახდაში წესრიგის დამყარებამ ურჩი არგადამხდელები აიძულა, უცხოური ვალუტა ღარში გადაეხურდა ებინათ საგადასახადო ვალდებულებათა შესასრულებლად.

ამის გარდა, უცხოეთში მცხოვრები თანამემამულეების მხრიდან თანხების გადმორიცხვის მასშტაბიც გაიზარდა: 2000 და 2006 წლების მონაცემებს თუ შევადარებთ, მარტო საბანკო არხებით ფულადი გზავნილების მოცულობა 5-ჯერ არის გაზრდილი. რამდენი შემოდის საბანკო არხების მიღმა, ამის გაკონტროლება კი შეუძლებელია: სავარაუდოდ, ასეთი გზავნილების მოცულობაც მნიშვნელოვნად გაიზრდებოდა.

ვარდების რევოლუციამ საქართველოს დემოკრატიული ქვეყნის იმიჯი მოუტანა, რამაც პრივატიზაცია მიმზიდველი გახადა. ინვესტორებს უმთავრესად აშშ დოლარი (ნაკლებად ევრო) შემოაქვთ, მაგრამ რადგანაც ქვეყანაში კანონიერი საგადამხდელო საშუალება ღარია, ეს დოლარებიც ღარში გადაიცვლება. უცხოური კაპიტალი საქართველოში პრივატიზაციის გარეშეც შემოდის, როცა საქართველოს რეზიდენტისაგან

ყიდულობენ კერძო საკუთრებას. ამ ყველაფერმა 2004-2008 წლებში აშშ დოლარის მასის ზრდა და მისი გაუფასურება, ხოლო ლარის გამყარება გამოიწვია.

მაშასადამე, საქართველოში პოლანდიური დაავადების გამომწვევი მიზეზებია ანტიკორუფციული ღონისძიებები, ფულადი გზავნილები და პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები. სხვა სიტყვებით, ამ სამი ფაქტორით გამოწვეულ დაავადებას, ისე, როგორც ეს ხდება სხვა ქვეყნებთან მიმართებაში, პირობითად “ქართული დაავადება” შეიძლება ეწოდოს.

ანგარიშგასაწევია ის გარემოება, რომ საქართველოში პოლანდიური დაავადების გამომწვევ მიზეზებს აშკარად არ გააჩნდა სტაბილური ხასიათი. კერძოდ, კორუფციის მასშტაბების შემცირების კვალობაზე, ანტიკორუფციულ ღონისძიებებს ეროვნულ ვალუტაზე მოთხოვნის მუდმივი ზრდის მასტიმულირებელი ფუნქცია ვეღარ ექნებოდა; რაც შეეხება ფულად გზავნილებსა და პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებს, მათი მნიშვნელობა ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების კვალობაზე, როგორც წესი, თანდათანობით სუსტდება, ხოლო თუნდაც რეგიონული (რომ არაფერი ვთქვათ გლობალური) ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის შემთხვევაში მათი მოცულობა არსებითად ეცემა. საქართველოში სიტუაცია სწორედ ამ სცენარით წარიმართა და ქვეყანა 2008 წელს განვითარებული გლობალური ფინანსური კრიზისის შედეგად პოლანდიური დაავადებისაგან საკმაოდ სწრაფად “განიკურნა”.

§10.3. სავალუტო ფარი

“სავალუტო ფარი” (“Currency Board”)⁵¹ ეროვნული ვალუტის ფიქსირებული გაცვლითი კურსით რომელიმე სტაბილურ უცხოურ ვალუტაზე მიბმა არის.

სავალუტო ფარის იდეა ცნობილ ამერიკელ სპეციალისტს სტივ ჰენქსს (მაგალითად, Hanke, 2002; Hanke, Schuler, 1994) ეკუთვნის. ამ იდეის ერთ-ერთი გამორჩეული კრიტიკოსი ნობელის პრემიის ლაურეატი ეკონომიკის დარგში პოლ კრუგმანია (მაგალითად, Krugman, 1998, 1999). შედეგად, სავალუტო ფარის იდეის მომხრეთა და მოწინააღმდეგეთა შორის საკმაოდ საინტერესო დისკუსიას აქვს ადგილი (მაგალითად, Hanke, 2003; Yeyati, Sturzenegger, eds., 2003).

სავალუტო ფარი, განმარტებიდან გამომდინარე, უცილობლად მოითხოვს იმას, რომ ქვეყანას გააჩნდეს დიდი ოდენობით უცხოური ვალუტა, რათა ფიქსირებული კურსით ვალუტების გაცვლითი ოპერაციები არ შეფერხდეს: როგორც წესი, სახელმწიფოს ხელთ არსებული უცხოური ვალუტის რეზერვები ემიტირებული ფულის 100 პროცენტზე მეტი უნდა იყოს, ეს კი უცხოური ვალუტის მნიშვნელოვანი შემოდინების შემთხვევაში შეიძლება იქნეს მიღწეული. სავალუტო ფარის ინსტიტუტი წმინდა ეთიკური თვალსაზრისით მისასაღმებელია, რადგან ის მოცემულ სფეროში სახელმწიფოს დისკრეციულ უფლებებს ზღუდავს. ეროვნული

⁵¹ ზოგჯერ ამ ტერმინს ინგლისურიდან თარგმნიან, როგორც “სავალუტო საბჭოს”, შეიძლება ითარგმნოს, როგორც “სავალუტო რეგულირებაც”, თუმცა ტერმინი “ფარი”, სვენი აზრით, უფრო ზუსტად ასახავს მოვლენის არსს, ვიდრე სხვა ტერმინები.

ვალუტის გაცვლითი კურსის დაფიქსირების გამო მე-
წარმეთათვის საგარეო ეკონომიკური ოპერაციები შე-
დარებით ადვილად პროგნოზირებადია.

სავალუტო ფარის მექანიზმის გამოყენება გამო-
რიცხავს ცენტრალური ბანკის მიერ მთავრობისათვის
სესხის მიცემას, რომ არაფერი ეთქვათ იმაზე, რომ
მთავრობამ უარი უნდა თქვას დეფიციტურ სახელმწი-
ფო ბიუჯეტზე და შექონდეს მცირედი პროფიციტი მა-
ინც, რათა შექმნას საგანგებო დანიშნულების ფონდე-
ბი (მაგალითად, სტაბილიზაციის ფონდი) გაუთვალის-
წინებელი შემთხვევებისათვის. საყურადღებოა ისიც,
რომ ამგვარ ვითარებაში კომერციული ბანკები ამკაც-
რებენ საკრედიტო პოლიტიკას, რაც, სხვა თანაბარ პი-
რობებში, იმაშიც გამოიხატება, რომ ისინი უარს ამბო-
ბენ კვაზიფისკალური დეფიციტის პროექტებში მონაწი-
ლეობაზე, როცა სახელმწიფო იმპერატიულად სთხოვს
მათ, დააკრედიტონ ეკონომიკურად არამიმზიდველი
პროექტები (მაგალითად, საქართველოში სასოფლო-სა-
მეურნეო წარმოებისა და კვების მრეწველობის დაკრე-
დიტება რუსეთის მიერ შესაბამის პროდუქციაზე დაწე-
სებული სავაჭრო ემბარგოს პირობებში).

სავალუტო ფარის მექანიზმის გამოყენება ცენტ-
რალურ ბანკს, როგორც ასეთს, აზრს უკარგავს და,
შედგება, ის უქმდება.

სავალუტო ფარის მექანიზმის შემოდება, როგორც
წესი, მიზანშეწონილია მაშინ, როცა ქვეყანაში ძალზე
მაღალია ინფლაციის დონე, ანუ ადგილი აქვს პიპერ-
ინფლაციას, რადგან ერთდროულად სტაბილური გაცვ-
ლითი კურსისა და პროფიციტული (ან არადეფიციტუ-
რი მაინც) სახელმწიფო ბიუჯეტის ქონა მაკროეკონო-

მიკური სატბილიზაციის მიღწევის ქმედითი ინსტრუმენტია. ეს კი დადასტურებულია პრაქტიკითაც, როცა XX საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში ბრაზილიაში 2700 პროცენტს მიღწეული წლიური ინფლაცია სწორედ ამ მექანიზმით მოთოკეს, 1992-1995 წლებში ეს ტონეტში იმავე მექანიზმით წლიური 1069 პროცენტისანი ინფლაცია 29 პროცენტზე დაიყვანეს, ხოლო ლიტვაში 1994 წელს წინა წელთან შედარებით 390,2 პროცენტისანი წლიური ინფლაცია 72 პროცენტამდე შემცირდა. საყურადღებოა, რომ საქართველოში ჰიპერინფლაცია მხოლოდ 1993-94 წლებში იყო, როცა თვიური ინფლაცია 50-70 პროცენტს შეადგენდა. აქვე იმასაც უნდა გაესვას ხაზი, რომ სავალუტო ფარი სულაც არ არის იმის გარანტი, რომ ღია ტიპის ეკონომიკის მქონე ქვეყნები (დღევანდელი საქართველო კი სწორედ ასეთია) დაიცვას სხვა ქვეყნებში მიმდინარე საფინანსო კრიზისისაგან, რადგანაც ამ შემთხვევაში სტიმული ეძლევა სპეკულაციურ ოპერაციებს. ამის თვალსაჩინო მაგალითი კი 1994 წელს მექსიკური პესოს დევალვაციაა, როცა უცხოური კაპიტალის გაქცევისაგან არგენტინა სავალუტო ფარმაც ვერ იხსნა.

თეორიიდან ცნობილია, რომ სავალუტო ფარი, როგორც ინსტიტუტი, მაკროეკონომიკურ სტაბილიზაციაზე გარდამავალი პერიოდისათვისაა შესაფერი და, სწორედ ამის გამო, შეუძლებელია, რომ მთელ მსოფლიოში ერთდროულად იქნეს გამოყენებული. აქვე ისიც უნდა იქნეს გათვალისწინებული, რომ თანამედროვე მსოფლიოში მიმდინარე სავალუტო ომის (მაგალითად, Dadush, 2010; Rojas-Suarez, 2010) ფონზე, რაიმე გლობალური მასშტაბის შეთანხმება ერთ რომელიმე

ვალუტასთან დაკავშირებით პრაქტიკულად ძნელად მისაღწევი იქნება.

კრიზისულ პერიოდში კი სავალუტო ფარის ინსტიტუტი უსუსურია, რაც კიდევ ერთხელ დაადასტურა 2008 წელს დაწყებულმა გლობალურმა ფინანსურმა კრიზისმა, როცა აღმოსავლეთ ევროპის ყველა ის ქვეყანა (ბელორუსია, ბულგარეთი, ესტონეთი, ლატვია, ლიტვა, რუსეთი და უკრაინა), რომელიც იყენებდა ფიქსირებული გაცვლითი კურსის რეჟიმს, ყველაზე უფრო მეტად დაზარალდა (Åslund, 2009, p. 2).

2007 წლის შემოდგომიდან სავალუტო ფარის შემოდგების საკითხი საქართველოს წინაშეც დაისვა. ამ კონტექსტში აუცილებელია იმის შესვენება, რომ ამ პერიოდში საქართველოს ეკონომიკა პოლანდიური დაავადებით იყო ინფიცირებული.

პოლანდიური დაავადება ერთი მხრივ სავალუტო ფარის რეჟიმის ამოქმედებას უწყობს ხელს, რადგან უცხოური ვალუტის დიდი ოდენობით შემოდინება ზრდის სახელმწიფოს ხელთ არსებულ სავალუტო რეზერვებს. თუმცა სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტურობა არა მარტო შეუძლებელს ხდის სავალუტო ფარის შემოდგებას, არამედ პოლანდიური დაავადების გამწვავებასაც უწყობს ხელს. და თუ სავალუტო ფარს მაინც შემოვიღებდით, მაშინ, ფიქსირებული გაცვლითი კურსის პირობებში, ლარის სულ უფრო მეტი ოდენობით ემისია იქნებოდა საჭირო, რაც ინფლაციას კიდევ უფრო გააღრმავებდა.

სავალუტო ფარის რომელიმე აპოლოგეტმა შესაძლოა იმის მტკიცებაც კი დაიწყო, რომ სწორედ ამ ინსტიტუტის შემოდგება შეიძლება გახდეს ის იძულების

მექანიზმი, როცა მთავრობას სხვა გზა აღარ დარჩება, რომ დეფიციტურიდან პროფიციტურ ბიუჯეტზე გადავიდეს. ეს კი ნაკლებად სავარაუდოა იმის გათვალისწინებით, რომ საქართველოს მთავრობას უახლოეს მომავალშიც დასჭირდება უცხოური დახმარების მიღება.

თავიდანვე ნათელი იყო, რომ, თუ პოლანდიური დაავადების ზემოსვენებული მიზეზები შესუსტდებოდა ან საერთოდ გაქრებოდა, მაშინ საქართველოს მწირი საექსპორტო პოტენციალისა და რუსეთის მიერ დაწესებული სავაჭრო ემბარგოს გათვალისწინებით, ხსენებული სავალუტო რეზერვი მყისიერად დაიცლებოდა, რაც მძიმე ფინანსური კრიზისის მიზეზი შეიძლება გამხდარიყო. მხედველობაში აუცილებლადაა მისაღები, რომ საქართველოში პოლანდიური დაავადების გამომწვევ მიზეზებს სტაბილური ხასიათი არ ჰქონდა და მათი მნიშვნელობა, 2008 წლიდან მოყოლებული, იმდენად შესუსტდა, რომ ქვეყანა ამ დაავადებისაგან მყისიერად “განიკურნა” კიდევ.

აქედან გამომდინარე, მხოლოდ და მხოლოდ არასტაბილური ხასიათის მქონე მიზეზებით გამოწვეული პოლანდიური დაავადების იმედად საქართველოში სავალუტო ფარის შემოდება უდადესი შეცდომა იქნებოდა (პაპავა, 2007; Papava, 2007).

გამოყენებული ლიტერატურა

ასათიანი რ., 2000ა. საქართველოს ფინანსური კრიზისი და ტრანზიტული პროცესების მაკროეკონომიკური რეგულირება. კრებულში: *საქართველოს ეკონომი-*

მიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები. ტომი 1. თბილისი, "სიახლე".

ასათიანი რ., 2000ბ. ეკონომიკური რეფორმები საქართველოში: ნაბიჯი წინ, ორი ნაბიჯი უკან. მაკრო მიკრო ეკონომიკა, №7-8.

ასლამაზიშვილი ნ., 2006. "პოლანდიური დაავადება" საქართველოს ეკონომიკაში: არსებული რეალობა და შესაძლო საფრთხეები. საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები, ოქტომბერი.

ბასარია რ., მესხია ი., 1995. გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკური პრობლემები. თბილისი, ფსკი.

ბასილია თ., სილაგაძე ა., ჩიკვაძე თ., 2001. პოსტ-სოციალისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე. თბილისი.

ბოლქვაძე ბ., 2009. ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკის კოორდინაციის მნიშვნელობა საქართველოს გარდამავალ ეკონომიკაში. თბილისი, "უნივერსალი".

ბურდული ვ., 2000. საფინანსო-საკრედიტო სისტემისა და წარმოების განვითარების ინტერესების დაახლოების გზები. კრებულში: საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. ტომი I. თბილისი, "მეცნიერება".

გამსახურდია გ., 1997. ფინანსების როლი საქართველოს გარდამავალ ეკონომიკაში. თბილისი, "მერიდიანი".

დარბუაშვილი ნ., 2002. მონეტარული პოლიტიკა და ეკონომიკური ზრდა. ეკონომიკა, №8-9.

თოთლაძე ლ., 2000. ინფლაციის სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები. კრებულში: *საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში*. ტომი I. თბილისი, “მეცნიერება”.

კაკულია მ., 2001ა. 1998-99 წლების სავალუტო კრიზისი საქართველოში. *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე – ეკონომიკის სერია*, ტომი 8, №3-4.

კაკულია მ., 2001ბ. *სავალუტო სისტემის განვითარების პრობლემები საქართველოში*. თბილისი, სესპსკი.

კაკულია, მერაბ, 2008. “ომის შემდგომი ეკონომიკური საფრთხეები საქართველოში და მათი ნეიტრალიზაციის გზები”. *საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები, კვარტალური მიმოხილვა*, ოქტომბერი.

კაკულია, მერაბ, 2010. “ომის შემდგომი საქართველოს მაკროეკონომიკური პარადიგმა”. წიგნში: *საქართველო – 2009. ომის შემდგომი გამოწვევები და პერსპექტივები*. თბილისი: დამოუკიდებელ ექსპერტთა კლუბი.

კაკულია მ., ასლამაზიშვილი ნ., 2000. *დოლარიზაცია საქართველოში: მასშტაბები, ფაქტორები, დაძლევის გზები*. თბილისი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტი.

ლაზარაშვილი თ., 2002. ინფლაციის ხელფასზე და უმუშევრობაზე ზემოქმედების ასპექტები. კრებულში: *საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში*. ტომი II. თბილისი, “მეცნიერება”.

ლაზარაშვილი თ., თოთლაძე ლ., 2010. *ინფლაციური პროცესები: შეფასება და რეგულირება (საქართველოს მაგალითზე)*. თბილისი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა.

მანაგაძე ი., 2002ა. ანტიინფლაციური რეგულირების თეორიულ-მეთოდოლოგიური წინამძღვრები და ძირითადი მეთოდები. *სოციალური ეკონომიკა*, №4.

მანაგაძე ი., 2002ბ. ინფლაციის რეგულირება, როგორც მაკროეკონომიკური სტაბილურობის საკვანძო პრობლემა. *მაკრო მიკრო ეკონომიკა*, №7-8.

მაღლაკელიძე თ., 2001. მყარი ფულად-საკრედიტო სისტემა – ფინანსური უსაფრთხოების უზრუნველყოფის მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტი. *ბანკი*, №5.

მესხია ი., 2000. საქართველოს საფინანსო-ეკონომიკური უსაფრთხოების თანამედროვე პრობლემები. კრებულში: *გარდამავალი პერიოდის საფინანსო-ეკონომიკური პრობლემები საქართველოში*. ტომი IV. თბილისი, ფსკი.

ნათელაური ი., 2000. ბაზრის წონასწორობის მოდელი და ინფლაცია. კრებულში: *საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში*. ტომი I. თბილისი, “მეცნიერება”.

პაპავა ვ., 1997. ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა საქართველოში: მკაცრი, თუ ლიბერალური? *მაკრო მიკრო ეკონომიკა*, დეკემბერი.

პაპავა ვ., 2000. ინფლაციის ზეგავლენა ეკონომიკურ ზრდაზე. *ბანკი*, №1.

პაპავა ვ., 2002. *პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა*. თბილისი, “პდპ”.

პაპავა ვ., 2007. “საუვალუტო ფარი” “ჰოლანდიური სენის ფონზე”. *საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები*, ოქტომბერი.

პაპავა ვ., ჩოხელი ვ., 2002. გლობალური ეკონომიკური კრიზისის შესაძლებლობა და საქართველოს სტრატეგია. საქართველოს ეკონომიკური მიმართულებები, №1.

პაპავა ვ., ჩოხელი ვ., 2003ა. აშშ დოლარისა და ევროს პერსპექტივები და საქართველო. საქართველოს ეკონომიკური მიმართულებები, № 2-3.

პაპავა ვ., ჩოხელი ვ., 2003ბ. “მსოფლიო ახალი სამპოლუსიანი სავალუტო სისტემის” ჩამოყალიბება და საქართველო. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე – ეკონომიკის სერია, ტომი 11, №3.

ქისტაური ლ., 2000. ეკონომიკური ზრდის ემისიური სტიმულირება: მითი და რეალობა. ბანკი, №1.

შათირიშვილი ჯ., 1996. საქართველოს რესპუბლიკის ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის კონცეპტუალური საკითხები. კრებულში: გარდამავალი პერიოდის საეკონომიკური პრობლემები საქართველოში. ტომი I. თბილისი, ფსკი.

Anušić Z., Rohatinski Ž., Šonje V. and others, eds., 1995. *A Road to Low Inflation. Croatia 1993/1994*. Zagreb, The Government of the Republic of Croatia.

Åslund A., 2009. Implications of the Global Financial Crisis for Eastern Europe. *Development & Transition* 13, July, http://www.developmentandtransition.net/uploads/issuesAttachments/25/DT.13_English_FINAL.pdf.

Cornell S. E., Ismailzade F., 2005. The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Azerbaijan. In: *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West*. Ed. by S. F. Starr, S. E. Cornell. Uppsala, The Silk Road Studies Program, Uppsala University, <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publicati->

[ons/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lang=en&id=110789](https://www.imf.org/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lang=en&id=110789).

Cottarelli C., Doyle P., 1999. *Disinflation in Transition, 1993-97*. Occasional Paper 179. Washington, D. C., The IMF.

Cukrowski J., 2000. *Financing the Deficit of the State Budget by National Bank of Georgia (1996-1999)*. Studies & Analyses 215. Warsaw, CASE.

Dadush U., 2010. Currency Wars. *The Carnegie Endowment for International Peace*, November 15, <http://carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=41941>.

Ghosh A. R., Gulde A.-M., Ostry J. D., Wolf H., 1996. *Does the Exchange Rate Regime Matter for Inflation and Growth?* Washington, D. C., The IMF.

Gotsiridze R., 2008. National Currency of Georgia – the Lari. In: *Central Eurasia: National Currencies*. Ed. by E. Ismailov. Stockholm, CA&CC Press.

Hanke S., 2002. On Dollarization and Currency Boards: Error and Deception. *Policy Reform*, Vol. 5(4), http://users.erols.com/kurrency/Hanke_JPR1.pdf.

Hanke S., 2003. The Argentine Straw Man: A Response to Currency Board Critics. *Cato Journal*, Vol. 23, No. 1, <http://www.cato.org/pubs/journal/cj23n1/cj23n1-6.pdf>.

Hanke S., Schuler K., 1994. *Currency Boards for Developing Countries: A Handbook*. San Francisco, ICS Press, <http://users.erols.com/kurrency/icegrev.htm>.

Jochem A., 1999. Monetary Stabilization in Countries in Transition. *International Advances in Economic Research*, Vol., 5, No. 1.

Kakulia M., 2008a. Before and After the Introduction of the Lari: Georgian National Currency in Retrospect. In: *Central Eu-*

rasia: National Currencies. Ed. by E. Ismailov. Stockholm, CA&CC Press.

Kakulia M., 2008b. Mitigating Post-War Economic Threats in Georgia. *Georgian Economic Trends*, October.

Kovzanadze I., 2008. *Economic and Banking System Development Trends and Prospects for Countries in Transition*. New York, iUniverse.

Krugman P., 1998. Rupiah Rasputin: A Currency Board won't Solve Indonesia's Woes. *Fortune*, April 13, http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/1998/04/13/240868/index.htm.

Krugman P., 1999. Don't Laugh at Me, Argentina. Serious Lessons from a Silly Crisis. *Slate*, July 20, <http://www.slate.com/id/32173>.

Nafziger E. W., 1997. *The Economics of Developing Countries*. Upper Saddle River, Prentice – Hall.

Papava V., 2005. The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Georgia. In: *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West*. Ed. by S. F. Starr, S. E. Cornell. Uppsala, The Silk Road Studies Program, Uppsala University, http://www.silkroadstudies.org/BTC_5.pdf.

Papava V., 2007. Currency Board Against the Background of Dutch Disease. *Georgian Economic Trends*, October.

Papava V., Chocheli V., 2003. *Financial Globalization and Post-Communist Georgia (Global Exchange Rate Instability and its Implications for Georgia)*. New York, iUniverse.

Papava V., Chocheli V., 2005. Global Exchange Rate Instability and Its Implications for Georgia. *Problems of Economic Transition*, Vol. 48, No. 4.

Rojas-Suarez L., 2010. Currency Wars Are a Development Problem and the G-20 has a Major Role to Play in the Solution.

Center for Global Development, Independent Research & Practical Ideas for Global Prosperity, October 25, http://blogs.cgdev.org/globaldevelopment/2010/10/currency-wars-are-a-development-problem-and-the-g-20-has-a-major-role-to-play-in-the-solution.php?utm_source=nl_weekly&utm_medium=email&utm_campaign=nl_weekly_10262010.

Silagadze A., Atanelashvili T., 2010. *Modern State Finances of Georgia*. Palo Alto, Academy Press.

Silagadze A., Tokmazishvili M., 2009. *Challenges of the Post-Communist Financial-Currency Policy*. New York: Nova Science Publishers.

Sušjan A., Lah M., 1997. Inflation in the Transition Economies: the Post-Keynesian View. *Review of Political Economy*, Vol. 9, No. 4.

Wellisz S., 1996. *Georgia: A Brief Survey of Macroeconomic Problems and Policies*. Studies & Analyses 87. Warsaw, CASE.

Yeyati E. L., Sturzenegger F., eds., 2003. *Dollarization: Debates and Policy Alternatives*. Cambridge, The MIT Press.

Аникин А., 2000. *История финансовых потрясений. От Джона Ло до Сергея Кириенко*. Москва, «Олимп-Бизнес».

Брагинский С. В., 1989. *Кредитно-денежная политика в Японии*. Москва, Наука.

Бурдули В., Церетели Г., 1998. Финансовая система Грузии и проблемы развития и структурной организации производства. *Известия АН Грузии – серия экономическая*, Т. 6, № 4.

Велиш С., 1996. *Грузия. Краткий обзор проблем макроэкономической политики*. Исследования и анализ, № 87. Варшава, ЦСЭИ.

Гайдар Е., 1997. *Аномалия экономического роста*. Москва, Евразия.

Гварамадзе И., Клёц К., Синицина И., 1999. *Грузия в поворотном пункте: экономические события 1998 и начала 1999 года*. Исследования и анализ, № 164. Варшава, ЦСЭИ.

Гоциридзе Р., 2008. Национальная валюта Грузии – Лари. В кн.: *Центральная Евразия: национальные валюты*. Под ред. Э. М. Исмаилова. Стокгольм, SA&SS Press.

Жирный А., Ярочинский М., 1997. *Монетарная политика и инфляция в Грузии в 1996-1998 годах*. Исследования и анализ, № 114. Варшава, ЦСЭИ.

Какулия М., 2001. Содержание и формы современных валютных кризисов. *Общество и экономика*, № 5.

Какулия М., 2008. До и после введения Лари: национальная валюта Грузии в ретроспективе. В кн.: *Центральная Евразия: национальные валюты*. Под ред. Э. М. Исмаилова. Стокгольм, SA&SS Press.

Какулия Р., 1998. Реформа денежно-кредитной системы Грузии. *Общество и экономика*, №2.

Ковзанадзе И., 2003. *Системные банковские кризисы в условиях финансовой глобализации*. Тбилиси, Издательство ТГУ.

Ковзанадзе И., 2005. *Тенденции и перспективы развития экономики и банковского сектора трансформационных стран*. Москва, «Финансы и статистика».

Красавина Л. Н., ред., 2000. *Инфляция и антиинфляционная политика в России*. Москва, «Финансы и статистика».

Маглакелидзе Т., 2002. Валютные проблемы Грузии. *Мировая экономика и международные отношения*, № 9.

Месхия Я., Яшвили Р., 1998. Денежно-кредитная политика Грузии. *Вопросы экономики*, № 9.

Монтес М. Ф., Попов В. В., 1999. *“Азиатский вирус” или “голландская болезнь”?* Теория и история валютных кризисов в России и других странах. Москва, Дело.

Патрыцки С., 2000. Инфляция и общественные конфликты. В кн.: *Экономика и политика в переходном обществе: кризис взаимодействия*. Под ред. Л. И. Никовской. Москва, Эдиториал УРСС.

Фишер С., Сахаи Р., 1997. Стабилизация и рост в переходных экономиках: первые уроки. *Вопросы экономики*, № 5.

თავი 11. ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისი

და

ეკონომიკის ზომბირების საშროხე

§11.1. XXI საუკუნის პირველი ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისი

ტრადიციულ ეკონომიკეში ეკონომიკური კრიზისების თეორია ძალზე კარგად ასახავს მათ ზოგად კანონზომიერებებს. თუმცა თანამედროვე გლობალურმა კრიზისმა (მაგალითად, Cline, ed., 2010; Krugman, 2008; Григорьев, Салихов, 2008) დღის წესრიგში თვისებრივად ისეთი საკითხები წამოსწია, რომლებიც ტრადიციული ეკონომიკის ფარგლებს აშკარად სცდება.

თუკი თანამედროვე კრიზისის ჩამოყალიბებამდე, ზოგადად, ეკონომიკური კრიზისის დასახასიათებლად ეკონომისტები იყენებდნენ ისეთ ლათინურ ასოებს, როგორებიცაა “V” (ანუ ფორმულა “ჯერ ვარდნა, შემდეგ აღმავლობა”) და “U” (ანუ ფორმულა “ჯერ ძლიერი ვარდნა, შემდეგ სტაგნაცია, და, ბოლოს, არანაკლებ ძლიერი აღმავლობა”), დღეს, მიმდინარე კრიზისის აღწერის მიზნით, უკვე ხშირად გამოიყენება ასო “W” (ანუ ფორმულა “ჯერ ვარდნა, შემდეგ აღმავლობა, კვლავ ვარდნა და მხოლოდ ამის შემდეგ საბოლოო აღმავლობა”). უფრო პესიმისტურად განწყობილნი კი იყენებენ ასო “L”-ს (ანუ ფორმულა “ჯერ ძლიერი ვარდნა, შემდეგ ხანგრძლივი სტაგნაცია, და ბოლოს მხოლოდ მცირედი აღმავლობა”). ყველა ეს ლათინური ასო ძალზე პირობითად ასახაითებს სხვადასხვა ეკონომიკურ

კრიზისს, რომლის ბუნება და მიმდინარეობის შესაძლო ტრაექტორიები ბევრად უფრო რთულია.

ეს კრიზისი აშშ-ში ჯერ კიდევ 2007 წელს ჩაისახა. მოგვიანებით ის დასავლეთ ევროპასა და იაპონიაზე, ხოლო 2008 წლის ბოლოსათვის კი პოსტკომუნისტურ ქვეყნებზეც გავრცელდა (Dabrowski, 2009, p. 5). ამ კრიზისის მსოფლიოში დაჩქარებული გავრცელება ფინანსური გლობალიზაციითაა განპირობებული (მაგალითად, Spulbär, Berceanu, Spulbär, 2010, pp. 126-131). თანამედროვე ფინანსური კრიზისის განვითარება შეიძლება აღიწეროს შემდეგი ტრანსფორმაციული ჯაჭვით: იპოთეკური კრიზისი როგორც მოსალოდნელი იყო, გადაიზარდა საბანკო კრიზისში, რომელსაც უკვე სამრეწველო კრიზისი მოჰყვა (Masimli, 2009, p. 72). თანამედროვე კრიზისი ასევე შეფასებულია, როგორც მოთხოვნის კრიზისი (Ramalho, Rodríguez-Meza, Yang, 2009, p.1). შედეგად, თანამედროვე გლობალური ფინანსური კრიზისი გადაიზარდა ეკონომიკურ კრიზისში და ჩამოყალიბდა, როგორც ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისი (მაგალითად, Petrova, 2009, p. 9).

გასული საუკუნის 20-30 წლებში განვითარებული ეკონომიკური კრიზისის უმთავრესი დამახასიათებელი ნიშანი საქონლისა და მომსახურების ჭარბწარმოება იყო. იმის შესახებ, თუ რა ბუნებისაა თანამედროვე გლობალური კრიზისი ჯერ-ჯერობით არ არის ერთიანი აზრი ჩამოყალიბებული. ეკონომისტთა ერთი ჯგუფისათვის ადგილი აქვს არა საქონლისა და მომსახურების ჭარბწარმოების, არამედ ვალების ჭარბწარმოების კრიზისს და, აქედან გამომდინარე, მას “საკრედიტო კრიზისს” უწოდებს (მაგალითად, Soros, 2008). ეკო-

ნომისტთა მეორე ჯგუფისათვის თანამედროვე კრიზისი სხვა არაფერია თუ არა საქონლისა და მომსახურების ჭარბწარმოების კრიზისი, რაც გამოიწვია “ფიდუციარული ფულის”⁵² მასის ზრდამ, რის შედეგადაც ზრდადი მიწოდების საფუძველს ქმნიდა არა იმდენად მიმდინარე, არამედ მომავალში მისაღები შემოსავლები, რომელთა მიღებაც ყოველთვის როდი იყო და არის გარანტირებული (Ivanov, 2009, p. 22).

ჩვენი აზრით, ორივე ეს შეხედულება სწორია და ისინი სულაც არ არის ურთიერთგამომრიცხავი. ამგვარი დასკვნის საფუძველს გვაძლევს ის, თუ როგორი – *სტატიკური* თუ *დინამიკური* კუთხით იქნება განხილული თანამედროვე კრიზისის ფორმირების წინა პერიოდი. მართლაც, *სტატიკაში* ვალების ჭარბწარმოება არავითარ ეჭვს არ იწვევს. სხვა სიტყვებით, თანამედროვე კრიზისი არის მზარდი მიმდინარე მოხმარების შეუფერხებელი დაფინანსების შედეგი. ამ დაფინანსების წყარო კი, გარდა მიმდინარე შემოსავლებისა, სულ უფრო მეტად ხდებოდა კრედიტები, რომლებიც გაიცემოდა მომავალში მისაღები შემოსავლების იმედად, თუმცა ეს შემოსავლები ყოველთვის როდი იყო რეალისტური. მომავალში მისაღები შემოსავლების ნაწილი კი უნდა დახარჯულიყო წარსულში განხორციელებული მოხმარების ანაზღაურებისათვის, რის შედეგადაც ამ შემოსავლების კიდევ უფრო ნაკლები ნაწილია შესაძლებელი, რომ გამოყენებულ იქნეს შესაბამისი პერიოდის მოხმარების დასაფინანსებლად. შედეგად, მომავალში მიწოდება კიდევ უფრო მეტია ვიდრე მიმ-

⁵² “ფიდუციარული ფული” ნიშნავს ისეთ ფულს, რომლის უკან მხოლოდ და მხოლოდ ნდობაა და მეტი არაფერი.

დინარე შემოსავლებით უზრუნველყოფილი მოთხოვნა. მაშასადამე, დინამიკაში აშკარად იკვეთება საქონლისა და მომსახურების ჭარბწარმოება.

კრიზისის ჩამოყალიბებისა და მიმდინარეობის პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ანტიკრიზისულ პროგრამებს. საღი ეკონომიკური აზრის თანახმად, ასეთმა პროგრამებმა თავიდან უნდა აიცილონ პროტექციონისტული დონისძიებების გატარების, ნაციონალიზაციისა და სახელმწიფო სექტორის გაფართოების ცდუნება (Dabrowski, 2009, p. 5), თუმცა, იმავდროულად, სულაც არ არის რეკომენდებული სოციალური პრობლემების გადაჭრის გადავადება კრიზისის გამო (Horváth, 2009, pp. 13-14).

გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის პრობლემატიკის კვლევას მსოფლიოში არაერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომი მიეძღვნა. საყურადღებოა ქართველ ავტორთა პუბლიკაციები, რომლებიც გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის, მისი საქართველოს ეკონომიკაზე ზეგავლენის შესწავლის სხვადასხვა ასპექტებს ეძღვნება (მაგალითად, აბესაძე, 2010; ასათიანი, 2009ა, 2009ბ, 2010; გამსახურდია, 2009; გველესიანი, 2009; იაკობიძე, 2009; კაკულია, მ., 2010; კაკულია, რ., 2010; კვარაცხელია, 2010; მალაშხია, 2010; მესხია, 2009, 2010; მექვაბიშვილი, 2009, გვ. 46-80, 2010ა, 2010ბ; ნარმანია, გეთია, 2010; ნუცუბიძე და ნუცუბიძე, 2010; პაპავა, გ., 2010; პაპავა ვ., 2009ა, 2009ბ, 2009გ, 2010; პაპავა, თაფლაძე, 2010; ქათამაძე, 2009; ჩიქავა, 2010; ჩიქობავა, 2010; ცარციძე, 2010ა, 2010ბ; ჭითანავა, 2010; ხადური, 2009; ჯიბუტი, 2010; Aptsiauri, 2010; Narmania, 2009; Papava, 2009a, 2009b, 2009c, 2010a, 2010b, 2010c, 2010d,

2010c, 2010f; Sakevarishvili, 2010; Silagadze and Tokmazishvili, 2009, pp. 19-42; Ковзанадзе, 2010; Папава, 2009a, 2009b, 2009в).

საყურადღებოა, რომ გლობალური ეკონომიკური კრიზისის მოახლოებასა და საქართველოს სტრატეგიაზე ამ ვითარებაში, თუ რა პროფილაქტიკური ღონისძიებები უნდა გატარებულიყო, ექსპერტული ანალიზი კრიზისის დაწყებამდე რამდენიმე წლით ადრე კეთდებოდა (პაპავა, 2002, გვ. 426-450; პაპავა, ჩოჩელი, 2002, 2003ა, 2003ბ; Papava, Chocheli, 2003, 2005).

თანამედროვე კრიზისით წარმოქმნილ უამრავ პრობლემას შორის განსაკუთრებული სიმწვავეით მსოფლიო მასშტაბით დღის წესრიგში ეკონომიკაზე ზომბიფირების შეტევის თემა დგება (Stepak, 2008; Willie CB, 2009), რის გამოც გაჩნდა პუბლიკაციები ე.წ. ეკონომიკის “ახალი” სფეროს – “ზომბინომიკის” (“zombie-nomics”) შესახებ (LeLaulu, 2009). ეკონომიკის ზომბირების ეს საშიშროება დამატებით პრობლემებს უქმნის პოსტკომუნისტურ ქვეყნებს, რომლებიც, უმეტეს შემთხვევაში, ჯერ კიდევ შორს არიან საბაზრო ეკონომიკის დასაეღური მოდელებისგან.

§11.2. ეკონომიკის ზომბირების იაპონური გამოცდილება

ზომბიეკონომიკის ფენომენი, უწინარეს ყოვლისა, უკავშირდება იაპონიას, სადაც ის გახული საუკუნის 90-იან წლებში “ჩაისახა” (მაგალითად, Hoshi, 2006). ზომბიეკონომიკის საფუძველს წარმოადგენს არაგადახდისუნარიანი, ფაქტობრივად გაკოტრებული ფირმები, რომლე-

ბიც, ამავდროულად, განაგრძობენ ფუნქციონირებას, რის გამოც მათ “ზომბებს” უწოდებენ.

ზომბიფირების ფუნქციონირების ძირითადი ფინანსური წყაროა დაკრედიტების სისტემა (Caballero, Hoshi, Kashyap, 2008; Smith, 2003). კერძოდ, ასეთი ფირმების დაკრედიტებას ახდენენ ე.წ. ზომბიბანკები, რომლებიც ამ ფირმებს შეღავათიანი პირობებით აძლევენ კრედიტებს (კერძოდ, კრედიტებს აძლევენ საშუალო საბაზროზე დაბალი საპროცენტო განაკვეთებით) (Hoshi, Kashyap, 2005; Smith, 2003). ასეთი წინასწარვე გაუმართლებელი კრედიტები ამ ბანკების აშკარა დანაკარგებს იწვევს (Ahearn, Shinada, 2005, p. 368).

ზომბიფირების ფუნქციონირების მოცემულ სქემაში ბუნებრივად ჩნდება კითხვა, თუ როგორ ახერხებენ ზომბიბანკები არსებობის გაგრძელებას. ასეთი ბანკების უკან, როგორც წესი, მთავრობა დგას (Kane, 2000b, p. 301), რომელიც გასცემს სამთავრობო გარანტიებს, ახორციელებს დეპოზიტების დაკრედიტებას, რაც, საბოლოო ანგარიშით, იწვევს იმას, რომ ზომბიბანკები გადასახადების გადამხდელთა ხარჯზე არსებობენ (Kane, 2000a, p. 164). ამგვარი ფინანსური სტრუქტურა ერთგვარად სტიმულს აძლევს “ჯანსაღი” ფირმების ზომბებად გადაქცევას (Hoshi, 2006, p. 40).

სწორედ ზომბიფირების, ზომბიბანკებისა და მთავრობის ურთიერთობის შედეგად წარმოიქმნება ზომბიეკონომიკა, რომელიც მძიმე ტვირთად აწევა ეკონომიკის ჯანსაღ ნაწილს. კერძოდ, ზომბიბანკების მხრიდან შეღავათიანი დაკრედიტების სისტემით უზრუნველყოფილი ზომბიფირების არსებობა ზღუდავს ბაზარზე ჯანსაღი ფირმების გაჩენისა და არსებობის შესაძლებლობას

(Hoshi, 2006, p. 33), რომლებსაც უფრო მაღალი საპროცენტო განაკვეთებით უწევთ კრედიტების აღება (Cabrero, Kashyap, 2002). ამასთან, შეღავათიანი დაკრედიტების გამო, ზომბიფირმებს კონკურენციულ ბრძოლაში უფრო ადვილად შეუძლიათ ფასების შემცირება (Smith, 2003, p. 288) და იქ მომუშავე ადამიანებისათვის ხელფასის გაზრდა (Hoshi, 2006, p. 33). ხოლო ბაზარზე ჯანსაღი ფირმების, ანუ ეფექტიანად ფუნქციონირებადი ფირმების დაშვების დაბრკოლება საბოლოო ანგარიშით მთელი ეკონომიკის ეფექტიანობას ამცირებს (Ahearne, Shinada, 2005, p. 364).

ზომბიეკონომიკა, როგორც ასეთი, ფინანსურ კრიზისში იღებს სათავეს (Hoshi, Kashyap, 2004; Ahearne, Shinada, 2005). როგორც ცნობილია, სტაგნაციის პირობებში ეკონომიკას შედარებით ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში წარმოებისა და ვაჭრობის უძრაობა ახასიათებს, რასაც თან სდევს უმუშევართა რიცხვის ზრდა, ხელფასისა და მოსახლეობის ცხოვრების დონის შემცირება. ასეთ პირობებში მთავრობისაგან, როგორც წესი, მოითხოვენ ეკონომიკის ასეთი მდგომარეობიდან გამოყვანას და იგი საბანკო სისტემის (საბანკო კრიზისის თავიდან ასაცილებლად) და მთელი ეკონომიკის ფუნქციონირების შენარჩუნებას საბიუჯეტო დაფინანსების გზით ცდილობს.

ფინანსური კრიზისის დასრულების შემდეგ ეკონომიკა მემკვიდრეობად იღებს მის არასიცოცხლისუნარიან ნაწილს, რომელიც ცდილობს, შეინარჩუნოს სახელმწიფოს მხრიდან იმ ფინანსური მხარდაჭერის სისტემა, რომლითაც იგი სტაგნაციის პირობებში სარგებლობდა. შე-

დღეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ზომბიეკონომიკა ფინანსური კრიზისის შემკვიდრეობას წარმოადგენს.

უნდა აღინიშნოს, რომ საერთაშორისო გამოცდილების თანახმად, ზომბიეკონომიკის ფენომენი დამახასიათებელია არა მხოლოდ იაპონიისათვის ან განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის მქონე ქვეყნისათვის (მაგალითად, Holle, 2005), არამედ განვითარებადი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებისთვისაც (მაგალითად, Kane, 2000a).

§11.3. ნეკროეკონომიკასა და ზომბიეკონომიკას შორის მსგავსება და განსხვავება

მრავალი პოსტკომუნისტური ქვეყნის გამოცდილება ცხადყოფს, რომ მკვდარი ფირმები, ფინანსური კრიზისების მიუხედავად, არა მხოლოდ არსებობს, არამედ “წარმატებითაც” ფუნქციონირებს ამ ქვეყნებში. ასეთ ფირმები ნეკროეკონომიკის სახელითაა ცნობილი (იხ. §4.2).

ერთი შესუდეით შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ ნეკროეკონომიკა და ზომბიეკონომიკა ეს ისეთი ერთი და იმავე მოვლენის აღმნიშვნელი ორი სხვადასხვა ტერმინია, როგორცაა მკვდარი ეკონომიკის არსებობა, რომელიც ფუნქციონირებას განაგრძობს მისი ასეთი მდგომარეობის მიუხედავად.

სინამდვილეში ნეკროეკონომიკისა და ზომბიეკონომიკის მსგავსება სწორედ იმით შემოიფარგლება, რომ ისინი ორივე ახასიათებს მკვდარი ეკონომიკის არსებობას და სხვა არაფერი (პაპავა, 2010; Papava,

2009b; Папава, 2009a). არადა, მათ შორის განსხვავება ბევრად უფრო არსებითია.

ჯერ ერთი, ისინი ჩაისახა თვისებრივად განსხვავებულ ეკონომიკურ სისტემებში: ნეკროეკონომიკა – მბრძანებლური ეკონომიკის წიაღში, ხოლო ზომბიეკონომიკა – საბაზრო ეკონომიკის წიაღში. ამასთან, ნეკროეკონომიკა ფაქტობრივად არ არის დაკავშირებული ფინანსურ კრიზისთან, მაშინ, როცა ზომბიეკონომიკა მისი უშუალო პროდუქტია.

მეტად მნიშვნელოვანია იმის აღნიშვნა, რომ ზომბიფირმების არსებობაში, როგორც ეს ზემოთ უკვე ითქვა, განსაკუთრებული ადგილი ზომბიბანკებს ეკუთვნის, მაშინ, როცა ნეკროეკონომიკის სუბიექტები ფუნქციონირებას სუბსიდიების მიღების ან გადასახადებისგან გათავისუფლების გზით სახელმწიფო ბიუჯეტიდან მხარდაჭერის მექანიზმების ხარჯზე ცდილობენ.

ნეკროეკონომიკისა და ზომბიეკონომიკის განსხვავებათა რიცხვს უნდა მივაკუთვნოთ ისიც, თუ ყველაზე ხშირად ეკონომიკის რომელ დარგებში გვხვდება ისინი.

მაგალითად, ნეკროეკონომიკა უმთავრესად გადამამუშავებელი მრეწველობის მსხვილ და საშუალო ობიექტებს მოიცავს, მაშინ, როცა ზომბიფირმები, როგორც იაპონური ეკონომიკის ანალიზი ცხადყოფს (Hoshi, 2006), ფაქტობრივად გადამამუშავებელ მრეწველობაში არ არსებობს. ამასთან, რაც უფრო მსხვილია პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის ქვეყნებში გადამამუშავებელი მრეწველობის საწარმო, მით მეტია იმის ალბათობა, რომ ასეთი საწარმო ნეკროეკონომიკის ნაწილს წარმოადგენს, მაშინ, როცა იმავე იაპონურ ეკო-

ნომიკაში მსხვილი საწარმოები არ არიან ზომბიფირმები, რადგან დიდი ფინანსური შესაძლებლობები აქვთ; ზომბიფირმები ყველაზე ხშირად იმ მცირე საწარმოების ჯგუფში გვხვდება, რომლებიც ამ მცირეთა შორის შედარებით მსხვილი საწარმოებია (Hoshi, 2006).

არანაკლებ მნიშვნელოვანია იმის აღნიშვნა, რომ, თუ პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში საერთაშორისო სავალუტი ფონდი და მსოფლიო ბანკი დაბეჯითებით ითხოვენ, რომ შეწყდეს ყოველგვარი სუბსიდიები სახელმწიფო ბიუჯეტიდან და გამოირიცხოს რაიმე საგადასახადო შედავათები, ფინანსური კრიზისების პირობებში მუშაობას იწყებს ლობირების სისტემა, რათა ამ საერთაშორისო ინსტიტუტებმა ფინანსური მხარდაჭერა გაუწიონ ეროვნულ მთავრობებს შედავათიანი დაკრუდების სისტემის შესანარჩუნებლად რესურსების გამოყოფის მიზნით (Kane, 2000a, p. 163, 2000b, p. 288).

ამრიგად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ნეკროეკონომიკა და ზომბიეკონომიკა ორი მონათესავე, მაგრამ მაინც მნიშვნელოვანწილად განსხვავებული ფენომენია.

სამწუხაროდ, ნეკროეკონომიკასა და ზომბიეკონომიკას შორის ჩამოთვლილი განსხვავებების გათვალისწინება ყოველთვის არ ხდება და ზოგიერთ გამოკვლევაში, ნეკროეკონომიკის თავისებურებათა უგულებელყოფით, პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში (უფრო ხშირად ჩინეთისა და რუსეთის მაგალითზე) მკვდარი ფირმების პრობლემები შეისწავლება არა ნეკროეკონომიკის, არამედ ზომბიეკონომიკის კონტექსტით (მაგალითად, Guriev, Tsyvinski, 2010, pp. 22-24; Lindsey, 2002, pp. 126, 153; Kane, 2000b, pp. 300-301; Shleifer and, Treisman, 2000, pp. 106-107).

§11.4. ზომბიეკონომიკის რუტინა და გაკოტრების ინსტიტუტის მნიშვნელობა

ზომბიეკონომიკის მიმართ ზუსტად იგივე კითხვა დგება, რაც ნეკროეკონომიკის მიმართ: რა განაპირობებს მის შედარებით სტაბილურ არსებობას?

ამ კითხვაზე პასხის გაცემა შესაძლებელია ისევ და ისევ ეკონომიკური ცვლილებების ევოლუციური თეორიიდან გამომდინარე (Nelson, Winter, 1982), რომლის ძირითად “ინსტრუმენტს” “რუტინის” (“routines”) ცნება წარმოადგენს (იხ. §4.3).

ზომბიეკონომიკის რუტინა ყალიბდება ფინანსური კრიზისების პირობებში, როცა მთავრობასა და ბანკებს შორის მყარდება ურთიერთობა არამომგებიანი ფირმების მხარდასაჭერად იმ მიზნით, რომ თავიდან იქნეს აცილებული ეკონომიკის მნიშვნელოვანი დაქვეითება და უმუშევრობის ზრდა. შედარებით ხანგრძლივი სტაგნაციის შემთხვევაში ეს ურთიერთობა გადაიზრდება იმ ფირმების ქცევის ჩამოყალიბებულ წესებად და საშუალებებად, რომლებიც არეგულირებენ ამ ქცევის აღწარმოებას, ანუ შესაბამის რუტინად. აქ მეტად მნიშვნელოვანია აღინიშნოს სტაგნაციის ხანგრძლივობა, რაც აუცილებელი პირობაა იმისათვის, რომ შესაბამისმა რუტინამ ჩამოყალიბება მოასწროს.

ფინანსური კრიზისის დასრულების შემდეგ სწორედ ეს რუტინა უზრუნველყოფს ზომბიეკონომიკის არსებობას, რადგან, სხვა თანაბარ პირობებში, და კრიზისის მიუხედავად, არც ერთი მთავრობა არ მოიხურებს, როგორც მინიმუმ, უმუშევრობის გაზრდას, რომელიც აშკარად მოიმატებს ზომბიეკონომიკის დახურ-

ვის შემთხვევაში, რადგან ჯანსაღი ფირმები ვერ მოახდენენ მომენტალურ რეაგირებას ზომბიფირმების არსებობის შეწყვეტაზე და ოპერატიული წესით ახალი სამუშაო ადგილების შექმნას (Caballero, Kashyap, 2002; Lindsey, 2002, p. 235).

ზომბიეკონომიკის რუტინის გაგების გასაღებს იძლევა საზოგადოებრივი არჩევანის თეორია (იხ. §2.4), რომლის თანახმადაც პოლიტიკა განმარტებულია, როგორც ბაზრის განსაკუთრებული ნაირსახეობა. ფინანსური კრიზისების პირობებში ყალიბდება სწორედ ისეთი ეკონომიკური პოლიტიკა, რომელიც, ერთი მხრივ, მთავრობის უმაღლეს მიზნად აცხადებს ეკონომიკაში ჩარევას მისი კრიზისული სიტუაციიდან გამოყვანის მიზნით, ხოლო მეორე მხრივ, ხელს უწყობს იმ ეკონომიკური სუბიექტების კერძო ინტერესების რეალიზაციას, რომლებიც კრიზისის გამო გაკოტრების ზღვარზე აღმოჩნდნენ.

როგორც აღინიშნა, ზომბიეკონომიკის რუტინა ფინანსური კრიზისის პირობებში საბაზრო ეკონომიკის პროდუქტია. შესაბამისად, ამ რუტინის მატარებელი არა უბრალოდ *homo economicus*-ია, არამედ მისი ისეთი მუტანტი, რომელიც ფინანსური კრიზისის გამო დეფორმირებული საბაზრო ეკონომიკის ფუნქციონირების პირობებთან შეგუების, ადაპტირების პროცესში ჩამოყალიბდა. პირობითად *homo economicus*-ის ასეთ მუტანტს ყველაზე ზუსტად ახასიათებს ტერმინი *zombie economicus*-ი (Papava, 2009a, 2009c), რომელიც სწორედ ზომბიეკონომიკის რუტინის მატარებელია.

როგორც ნეკროეკონომიკის მიმართ, გაკოტრების შესახებ კანონმდებლობა ასევე ქმედითი ინსტრუმენ-

ტია ზომბიფირმების და ზომბიბანკების წინააღმდეგ ქმედებაში. სამწუხაროდ, უნდა აღინიშნოს, რომ განვითარებულ ქვეყნებშიც არ არის საქმე იმაზე უკეთესად, ვიდრე პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში (Chobanov, 2008; Claessens, Djankov and Mody, eds., 2001; Guard, Antony, eds., 2009; Metodiev, 2009b). კერძოდ, აშკარად შეინიშნება გაკოტრების ფაქტობრივი მდგომარეობის იურიდიული გაფორმების გართულების ტენდენცია (მაგალითად, Cussen, 2008). აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ევროკომისია ძალისხმევას არ იშურებს იმისათვის, რომ გაკოტრებისათვის საჭირო გარემო გააუმჯობესოს და იმ კომპანიებს, რომლებმაც ერთხელ უკვე უშედეგოდ სცადეს გაკოტრება, ხელს უწყობს ამ პროცესის წარმატებით დასრულებაში (Nifū, 2009, p. 270).

§115. ნეკროეკონომიკის ზომბირების საფრთხე

თანამედროვე გლობალური ფინანსური კრიზისის (მაგალითად, Cline, ed., 2010; Cooper, 2008; Dent Jr., 2008; Krugman, 2008; Shiller, 2008; Steil, 2009; Subacchi, Monsarrat, eds., 2009; Zandi, 2009) პირობებში მრავალი ქვეყანა მიმართავს კერძო ფინანსური ინსტიტუტების, ზოგჯერ კი ეკონომიკის რეალური სექტორის ზოგიერთი ფირმისადმი ფინანსური დახმარების სპეციალურ სამთავრობო პროგრამებს (May, 2009, cc. 22-23), რაც ზომბიეკონომიკის რუტინის ჩამოყალიბების აშკარა საფრთხეს ქმნის. ეს საფრთხე შეიძლება სავსებით რეალური გახდეს, თუ ფინანსური კრიზისი დროში ისე გაჭიანურდება, რომ ამ ხნის განმავლობაში, აღნიშნული დახმარების განხორციელების გა-

მო, ზომბიეკონომიკის რუტინა ჩამოყალიბებას მოასწ-
რებს.

რამდენიმე წლის წინ ამერიკის შეერთებულ შტატებ-
ში ზომბიეკონომიკის ფენომენის არსებობას გადაჭრით
უარყოფდნენ (Bonner, Wiggin, 2003, p. 120), თუმცა, ბოლო
ხანს, ფინანსური კრიზისის გამო, ზომბიფირმების გაჩენის
საშიშროებას სულ უფრო ხშირად ახსენებენ (Coy, 2009;
Krugman, 2009b; Pesek, 2008; Rajiva, 2009; Wong, 2008). და
მაინც, დღესაც შეინიშნება ამ პრობლემის უგულებელყო-
ფის ფაქტები (Krugman, 2009a). ასეა თუ ისე, ფინანსური
მხარდაჭერის სამთავრობო პროგრამას სრულიად სამართ-
ლიანად ეძლევა ზომბიპროგრამის კვალიფიკაცია, ხოლო
შეერთებული შტატების ხაზინას ზომბიეკონომიკის “დე-
დის” სტატუსი ენიჭება (Kunstler, 2008). სამართლიანობა
მოითხოვს ხაზი გაუკეთდეს, რომ ამერიკის შეერთებულ
შტატებში საბანკო სექტორის ზომბირების მიმართუ-
ლებით მოძრაობის პირველი ნიშნები ჯერ კიდევ თანა-
მედროვე ფინანსური კრიზისის დაწყებამდე დიდი ხნით
ადრე გამოვლინდა, როცა მთავრობამ სუბსიდირების
გზით მოახდინა ბანკების მიერ გასაცემი იპოთეკური
კრედიტების დაზღვევის სტიმულირება მოსახლეობის და-
ბალშემოსავლიანი ფენებისათვის, რომლებიც ვერ აკმაყო-
ფილებდნენ საყოველთაოდ მიღებულ საბანკო მოთხოუ-
ნებს (Holmes, 1999). ამასთან, მეტად მნიშვნელოვანია იმ
გარემოების გათვალისწინება, რომ თანამედროვე ფინან-
სურ კრიზისს საფუძვლად უდევს ამერიკელთა ფსიქო-
ლოგიური სტიმულები, აიღონ ვალი, თუნდაც არ იყვნენ
დარწმუნებული, რომ შეძლებენ მის დაფარვას (Ольсевич,
2009, с. 44).

ყურადსაღებია, რომ ექსპერტები მიუთითებენ იმ განსხვავებაზე, რომელიც იაპონიასა და აშშ-ში ზომბიფირმების ფორმირების მექანიზმებისთვისაა დამახასიათებელი. კერძოდ, თუ იაპონიაში მთავრობის მხრიდან ზომბიფირმების დახმარებისათვის ზომბიბანკები გამოიყენება, აშშ-ი მთავრობა უშუალოდ, ბანკების შეამავლობის გარეშე, ეხმარება ზომბიფირმებს, თუმცა შედეგები მაინც ერთნაირია (Hoshi, 2009). საზგასასმელია ის გარემოება, რომ აშშ-ში ზომბიფირმებისაგან დამოუკიდებლად მთავრობა ზომბიბანკებს ცალკე ეხმარება (Willie CB, 2008).

ზომბი-ეკონომიკის ჩამოყალიბების საშიშროება ასევე რეალური გახდა კანადის (Poschmann, 2009) და ევროკავშირის ზოგიერთი ქვეყნისთვისაც (Kelly, 2009; Schnittger, 2009).

პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში თანამედროვე ფინანსური კრიზისი ასევე ხელს უწყობს ისეთი სამთავრობო პროგრამების შემუშავებას, რომლებიც ემყარება გაკოტრების პირას მისული ბანკებისა და ფირმების ფინანსურ მხარდაჭერას (მაგალითად, Илларонов, 20086).

გრძელვადიანი შედავათიანი დაკრედიტებისა და ინვესტირების განხორციელების მიზნით გააქტიურდა სპეციალური სახელმწიფო ინსტიტუტების (ბანკების) შექმნის პროექტები (მაგალითად, Данилишин, 2009).

მიუხედავად იმისა, რომ ეკონომიკურ თეორიაში კარგა ხანია დამტკიცებულია და მსოფლიო გამოცდილებითაც დადასტურებულია ეკონომიკის სახელმწიფო შედავათიანი დაკრედიტების დამღუპველი ხასიათი (მა-

გალითად, Хэлитт, 2000, сс. 22-28)⁵³, განვითარებული ქვეყნებიც (რის შესახებაც ზემოთ ითქვა) და პოსტკომუნისტური ქვეყნებიც ფინანსურ კრიზისის წინააღმდეგ ისევ და ისევ ამ ინსტრუმენტს მიმართავენ (Woods Jr., 2009). ეს კი, საბოლოო ანგარიშით, ხელს უწყობს ზომბიეკონომიკის რუტინის ჩამოყალიბებას.

თანამედროვე ფინანსურმა კრიზისმა განსაკუთრებით აქტუალური გახადა “მოგების პრივატიზაციისა და ზარალის ნაციონალიზაციის” დამღუპველი პრინციპი (May, 2009, c. 10).

განვითარებული ქვეყნებისგან განსხვავებით, რომლებსაც ფინანსური კრიზისის პირობებში რეალურად შეექმნათ ეკონომიკის ზომბირების საფრთხე, პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის ქვეყნებისათვის ეს საფრთხე ნეკროეკონომიკის გამოც არის დამძიმებული (Papaiva, 2010a, 2010b, 2010f; 2010c; Папава, 2009a, 2009b). ფაქტობრივად, სრულიად უეჭველი იყო, რომ რუსეთის (და არა მხოლოდ) მრავალი კომპანია, კრიზისის დადგომის შემთხვევაში, ვალების დამოუკიდებლად, სახელმწიფოს დაუხმარებლად გადახდას ვერ შეძლებდა (May, 2009, c. 5).

ის, რომ ფინანსური კრიზისის პირობებში ნეკროეკონომიკა თავს იჩენს სამრეწველო წარმოების მნიშვნელოვანი დაქვეითებით, გასაკვირი არ არის, თუ გავისხენებთ ძირითადად სწორედ მრეწველობაში არსებული ნეკროეკონომიკის მატერიალურ-ტექნიკური ბა-

⁵³ არანაკლებ დამღუპველია “გაჭირვებულ” დარგთა სუბსიდირების ან მათთვის საუაჭრო ბარიერების შექმნა (Talpoș, Lobont, Nicolescu, Crășneac, 2009).

ზის ხასიათს (Илларионов, 2008a, 2008b). ამასთან, პოსტ-საქმოსნებიც განაგრძობენ ჩვეულ მოქმედებას, აძლევენ რა ქრთამს სახელმწიფო მოხელეებს, რათა მიიღონ შედარებით “იაფი” სახელმწიფო მხარდაჭერა (May, 2009, c. 16).

ფინანსური კრიზისის პირობებში პოსტკომუნისტური ქვეყნების მთავრობებს ნეკროეკონომიკის არარსებობის ილუზიების შენარჩუნების სულ უფრო და უფრო ნაკლები შესაძლებლობები აქვთ და ამიტომ სულაც არ არის გასაკვირი, რომ აშკარაა მრეწველობის ზემოაღნიშნული კატასტროფული დაქვეითება.

იმის გათვალისწინებით, რომ სწორედ ფინანსური კრიზისები ქმნის ზომბიეკონომიკის რუტინის წარმოქმნისათვის, ანუ ეკონომიკის ზომბირებისათვის ნაყოფიერ ნიადაგს, პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში, ფაქტობრივად, *ნეკროეკონომიკის ზომბირებაც* ხდება, რაც ბევრად უარესია ვიდრე უბრალოდ განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკის ზომბირება. პრობლემა ის არის, რომ, იაპონიის გამოცდილების თანახმად, თუ ზომბიეკონომიკა გადამმუშავებულ მრეწველობას არ შეეხო, ნეკროეკონომიკა ძირითადად სწორედ ამ დარგში არსებობს, რის შედეგადაც ნეკროეკონომიკის ზომბირება ნიშნავს მოცემული, ისედაც მკვლარი დარგის ზომბირებასაც.

უნდა აღინიშნოს, რომ ნეკროეკონომიკის ზომბირების პირველი სიმპტომები, მაგალითად, რუსეთში 1998 წლის აგვისტოს კრიზისის დროიდან გამოვლინდა (Lindsey, 2002, p. 210), რაც გახდა კიდევ პოსტკომუნისტური ზომბიეკონომიკის ფენომენის განენის საბაბი (Lindsey, 2002, p. 211). თანამედროვე ფინანსურ კრიზისს

კი, რომელსაც, გარდა იმისა, რომ ფესვები თავად რუსეთში აქვს გადგმული და აგრეთვე გლობალური ფინანსური კრიზისითაა განმტკიცებული, შეიძლება უფრო გაჭიანურებული ხასიათი აქონდეს, რასაც ბევრად უფრო სერიოზული შედეგები მოჰყვება.

უწინარეს ყოვლისა, ამ პროცესმა შეიძლება გამოიწვიოს ის, რომ *homo transformativus*-ისგან *homo economicus*-ის ჩამოყალიბების ნაცვლად მივიღოთ *zombie economicus*-ი, რაც კიდევ უფრო საეჭვოს გახდის პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკურ მომავალს.

გამოყენებული ლიტერატურა

ახესაძე რ., 2010. ეკონომიკური განვითარების თეორიული ასპექტები და გლობალიზაცია. წიგნში: საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, ტომი 8. თბილისი, “სიახლე”.

ასათიანი რ., 2009ა. გლობალური ფინანსური კრიზისი და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის მულტიპლიკაციური ეფექტი საქართველოში. სოციალური ეკონომიკა, №6.

ასათიანი რ., 2009ბ. საქართველოს საბანკო სისტემა გლობალური ფინანსური კრიზისის პირობებში. ეკონომისტი, 2009, №4.

ასათიანი რ., 2010. გლობალიზაცია, ეკონომიკური თეორია და საქართველო. წიგნში: საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, ტომი 8. თბილისი, “სიახლე”.

გამსახურდია გ., 2009. საქართველოში ანტიკრიზისული ღონისძიებების ეროვნული კონცეფციის შესახებ. *ეკონომიკა და ბიზნესი*, №2.

გველეხიანი მ., 2009. ეკონომიკური კრიზისი: თეორია და რეალობა, პარადიგმა და პარადოქსები. წიგნში: *ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები*. თბილისი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი.

იაკობიძე დ., 2009. *საქართველო და მსოფლიო ფინანსური კრიზისი*. თბილისი, "კომენტარი".

კაკულია მ., 2010. ომისშემდგომი საქართველოს მაკროეკონომიკური პარადიგმა. წიგნში: *საქართველო – 2009. ომისშემდგომი გამოწვევები და პერსპექტივები*. თბილისი, დამოუკიდებელ ექსპერტთა კლუბი.

კაკულია რ., 2010. გლობალიზაცია და ფინანსური ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. წიგნში: *საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები*, ტომი 8. თბილისი, "სიახლე".

კვარაცხელია მ., 2010. გლობალური ფინანსური კრიზისის საკითხისათვის. წიგნში: *ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები განვითარების თანამედროვე ეტაპზე*. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 15-ე და პაატა გუგუშვილის დაბადებიდან 105-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული (8-9 ივლისი, 2010). თბილისი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა.

მაღალაშხია გ., 2010. კრიზისი და განვითარება. წიგნში: *საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები*, ტომი 8. თბილისი, "სიახლე".

მესხია ი., 2009. გლობალური ეკონომიკური კრიზისი და საქართველოს მაკროეკონომიკური სტაბილურობის პრობლემები. *ეკონომისტი*, №2.

მესხია ი., 2010. ფინანსური დავალიანებების ზრდა – ეროვნული უსაფრთხოების მუქარა. წიგნში: *საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები*, ტომი 8. თბილისი, “სიახლე”.

მექვაბიშვილი ე., 2009. *ეკონომიკის გლობალიზაცია: მიმართულებები, გამოწვევები, პერსპექტივები*. თბილისის, “ინოვაცია”.

მექვაბიშვილი ე., 2010ა. გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის კვლევის ზოგიერთი თეორიულ-მეთოდოლოგიური საკითხი. წიგნში: *ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები განვითარების თანამედროვე ეტაპზე. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე და პაატა გუგუშვილის დაბადებიდან 105-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული* (8-9 ივლისი, 2010). თბილისი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა.

მექვაბიშვილი ე., 2010ბ. სახელმწიფოს მარეგულირებელი როლი გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის პირობებში. *ეკონომიკა და ბიზნესი*, №2.

ნარმანია დ., გეთია შ., 2010. საქართველოს საბანკო სისტემაში არსებული პრობლემები და მათი დაძლევის გზები მსოფლიო ფინანსური კრიზისის ფონზე. *ეკონომიკა და ბიზნესი*, №2.

ნუცუბიძე თ., ნუცუბიძე ხ., 2010. მსოფლიო კრიზისი და საქართველოს საფინანსო-ეკონომიკური სისტემის თანამედროვე პრობლემები. წიგნში: *ეკონომიკის*

ექსპლუატაციის პრობლემები განვითარების თანამედროვე ეტაპზე. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე და პაატა გუგუშვილის დაბადებიდან 105-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული (8-9 ივლისი, 2010). თბილისი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა.

პაპავა გ., 2010. ეკონომიკის რეფორმირება თუ დეფორმირება. წიგნში: საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, ტომი 8. თბილისი, "სიახლე".

პაპავა ვ., 2002. პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა. თბილისი, "პდპ".

პაპავა ვ., 2009ა. გლობალური ფინანსური კრიზისი და ეკონომიკის ზომბირების საფრთხე. წიგნში: ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები თანამედროვე ეტაპზე. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საქართველოს ეკონომისტთა სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული (8-9 ივლისი, 2010). თბილისი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა.

პაპავა ვ., 2009ბ. თანამედროვე ეკონომიკური კრიზისის თავისებურებანი საქართველოში. ეკონომისტი, №4.

პაპავა ვ., 2009გ. ფინანსური კრიზისი და ეკონომიკის ზომბირების საფრთხე. წიგნში: პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრე-

ბული II. თბილისი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამოქვეყნება.

პაპავა ვ., 2010. გლობალური ფინანსური კრიზისი და ნეკროეკონომიკის ზომბირების საფრთხე (თეორიული ასპექტები). წიგნში: *საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები*, ტომი 8. თბილისი, "სიახლე".

პაპავა ვ., თაფლაძე თ., 2010. თანამედროვე ეკონომიკური კრიზისის თავისებურებანი რუსეთში. *ეკონომისტი*, №2.

პაპავა ვ., ჩოხელი ვ., 2002. გლობალური ეკონომიკური კრიზისის შესაძლებლობა და საქართველოს სტრატეგია. *საქართველოს ეკონომიკური მიმართულებები*, №1.

პაპავა ვ., ჩოხელი ვ., 2003ა. აშშ დოლარისა და ევროს პერსპექტივები და საქართველო. *საქართველოს ეკონომიკური მიმართულებები*, №2-3.

პაპავა ვ., ჩოხელი ვ., 2003ბ. "მსოფლიო ახალი სამპოლუსიანი სავალუტო სისტემის" ჩამოყალიბება და საქართველო. *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე – ეკონომიკის სერია*, ტომი 11, №3.

ქათამაძე დ., 2009. მსოფლიო ფინანსური კრიზისის გავლენა საქართველოს ეკონომიკაზე. *ეკონომიკა და ბიზნესი*, №3.

ჩიქავა ლ., 2010. შრომის მწარმოებლურობის ზრდის ეკონომიკური კანონის მოქმედების თავისებურებები გლობალიზაციის პირობებში. წიგნში: *საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები*, ტომი 8. თბილისი, "სიახლე".

ჩიქობავა მ., 2010. თანამედროვე გლობალური ეკონომიკური კრიზისი: მიზეზები, შედეგები, პერსპექტივები. *ეკონომიკა და ბიზნესი*, №2.

ცარციძე მ., 2010ა. საქართველოში შრომის ბაზრის ფუნქციონირების თავისებურებები თანამედროვე გლობალური კრიზისის პირობებში. წიგნში: *საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები*, ტომი 8. თბილისი, “სიახლე”.

ცარციძე მ., 2010ბ. შრომის ბაზარი და ხიდარიბე საქართველოში თანამედროვე გლობალური კრიზისის პირობებში. *ეკონომიკა და ბიზნესი*. №2.

ჭითანავა ნ., 2010. გლობალიზაცია და საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პრობლემები. წიგნში: *საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები*, ტომი 8. თბილისი, “სიახლე”.

ხადური ნ., 2009. ომის შემდგომი საქართველოს ეკონომიკური საფრთხეები. *ეკონომისტი*, №4.

ჯიბუჭი ა., 2010. საქართველო სავალო კრიზისის საშიშროების წინაშე. წიგნში: *საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები*, ტომი 8. თბილისი, “სიახლე”.

Ahearn A. G., Shinada N., 2005. Zombie firms and economic stagnation in Japan. *International Economics and Economic Policy*, Vol. 2, No. 4.

Aptsiauri D., 2010. An Impact of the Global Financial Crisis of 2008-2009 on the US Economy (Some basic Trends, Statistical Facts and Observations). *Ekonomisti*, No. 1.

Bonner W., Wiggin A., 2003. *Financial Reckoning Day: Surviving the Soft Depression of the 21st Century*. New Jersey, John Wiley & Sons.

Caballero R. J., Hoshi T., Kashyap A. K., 2008. Zombie Lending and Depressed Restructuring in Japan. *American Economic Review*, Vol. 98, No. 5.

Caballero R., Kashyap A. K., 2002. Japan's Indian Summer. *The Wall Street Journal*, 18 July, <http://faculty.chicagosb.edu/anil.kashyap/research/awsj.pdf>.

Chobanov D., 2008. Measures Against the Crisis. *Economic Policy Review*, Issue 67, 12 November, <http://ime.bg/en/articles/measures-against-the-crisis/>.

Claessens S., Djankov S., Mody A., eds., 2001. *Resolution of Financial Distress: An International Perspective on the Design of Bankruptcy Laws*. Washington, D.C., The World Bank, 2001.

Cline W. R., ed., 2010. *Financial Globalization, Economic Growth, and the Crisis of 2007-09*. Washington, D.C., Peterson Institute for International Economics.

Cooper G., 2008. *The Origin of Financial Crises: Central Banks, Credit Bubbles and the Efficient Market Fallacy*. New York, Vintage Books.

Coy P., 2009. A New Menace to the Economy: 'Zombie' Debtors. *BusinessWeek*, 15 January, http://www.businessweek.com/magazine/content/09_04/b4117024316675.htm.

Dabrowski M., 2009. Responding to Crisis: Core and Periphery. *Development & Transition*, No. 13, July, http://www.developmentandtransition.net/uploads/issuesAttachments/25/DT.13_English_FINAL.pdf.

Dent Jr. H. S., 2008. *The Great Depression Ahead: How to Prosper in the Crash Following the Greatest Boom in History*. New York, Free Press.

Guard J., Antony W., eds., 2009. *Bankruptcies & Bailouts*. Winnipeg, Fernwood Publishing.

Guriev S., Tsyvinski A., 2010. Challenges Facing the Russian Economy after the Crisis. In: *Russia after the Global Economic Crisis*. Ed. by A. Åslund, S. Guriev, A. C. Kuchins. Washington, D.C., Peterson Institute for International Economics.

Cussen M. P., 2008. Changing The Face Of Bankruptcy. *Investopedia*, <http://www.investopedia.com/articles/pf/08/bankruptcy-act.asp>.

Holle P., 2005. The Evolution of a Zombie Economy. *The Frontier Centre For Public Policy*, March 15, http://www.fcpp.org/main/publication_detail.php?PubID=979.

Holmes S. A., 1999. Fannie Mae Eases Credit To Aid Mortgage Lending. *The New York Times*, 30 September, <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9c0de7db153ef933a0575ac0a96f958260&sec=&spon=&pagewanted=all>.

Horváth B., 2009. Towards a Multifaceted Policy Response. *Development & Transition*, No. 13, July, http://www.developmentandtransition.net/uploads/issuesAttachments/25/DT.13_English_FINAL.pdf.

Hoshi T., 2006. Economics of the Living Dead. *The Japanese Economic Review*, Vol. 57, No. 1.

Hoshi T., 2009. Year of the Zombie. *Roubini Global Economics*, 21 January, http://www.rgemonitor.com/asia-monitor/25-5220/year_of_the_zombie.

Hoshi T., Kashyap A. K., 2004. Japan's Economic and Financial Crisis: An Overview. *The Journal of Economic Perspectives*, Winter, <http://faculty.chicagosgb.edu/anil.kashyap/research/-japanecrisis.pdf>.

Ivanov A., 2009. The Economic Crisis as a Human Development Opportunity. *Development & Transition*, No. 13, July, http://www.developmentandtransition.net/uploads/issuesAttachments/25/DT.13_English_FINAL.pdf.

Kane E. J., 2000a. Capital Movements, Banking Insolvency, and Silent Runs in the Asian Financial Crisis. *Pacific-Basin Finance Journal*, Vol. 8, Issue 2.

Kane E. J., 2000b. The Dialectical Role of Information and Disinformation in Regulation-Induced Banking Crises. *Pacific-Basin Finance Journal*, Vol. 8, Issue 3-4.

Kelly M., 2009. Bank Guarantee Likely to Deal a Crippling Blow to the Economy. *The Irish Times*, 17 February, <http://www.irishtimes.com/newspaper/opinion/2009/0217/1224241278003.html>.

Krugman P., 2008. *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. New York, W.W. Norton & Company.

Krugman P., 2009a. The Big Dither. *The New York Times*, 5 March, <http://www.nytimes.com/2009/03/06/opinion/06krugman.html>.

Krugman P., 2009b. Wall Street Voodoo. *The New York Times*, 18 January, http://www.nytimes.com/2009/01/19/opinion/1-9krugman.html?_r=2&partner=rssnyt&emc=rss.

Kunstler J. H., 2008. The Inevitable Fate Of Our 'Zombie' Economy. *Contrarian Stock Market Investing News*, 28 November <http://www.contrarianprofits.com/articles/the-inevitable-fate-of-our-zombie-economy/9233>.

LeLaulu L., 2009. Zombie Economics? *The Development Executive Group*, 13 January, <http://www.devex.com/articles/zombie-economics>.

Lindsey B., 2002. *Against the Dead Hand: The Uncertain Struggle for Global Capitalism*. New York, John Wiley & Sons.

Masimli A., 2009. Azerbaijan and the World Financial Crisis. *The Caucasus & Globalization*, Vol. 3, Issue 1.

Metodiev M. V., 2009. The Idea of Effective Bankruptcy. *Economic Policy Review*, Issue 70, 12 March, <http://ime.bg/en/articles/the-idea-of-effective-bankruptcy/>.

Narmania D., 2009. Economic Policy in Georgia: Liberalization, Economic Crises and Changes. *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 8, No. 2.

Nițu C., 2009. Optimal Financial Structure, Bankruptcy Risk and the Right to a New Beginning. *Finance – Challenges of the Future*, Vol. 1, No. 9, <http://ideas.repec.org/a/aio/fpvfcf/v1y-2009i9p267-272.html>.

Papava V., 2009a. Is Zombie Economicus Coming? *The Market Oracle*, 7 February, <http://www.marketoracle.co.uk/Article8736.html>.

Papava V., 2009b. Post-Communist Capitalism and the Modern World of Dead Economy. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, Vol. 3, No. 2.

Papava, V., 2009c. The Human Factor in the Modern Financial Crisis. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, Vol. 3, No. 3.

Papava V., 2010a. Economy of the Post-Communist Capitalism under the Financial Crisis. *Studies in Economics and Finance*, Vol. 27, No. 2.

Papava V., 2010b. “Post-Communist Capitalism and Financial Crisis, or the Mixing of the Necroeconomics and the Zombie-Nomics.” *Georgian International Journal of Science and Technology*, Vol. 2, Issue 1.

Papava V., 2010c. *The Economic Development Complex in the Black Sea Area: The Impact of the Global Financial and Economic Crisis*. Xenophon Paper, No. 9, http://icbss.org/images/papers/xenophon_paper_no9.pdf.

Papava V., 2010d. The Global Financial Crisis and the Difficulties of Economic Development in the Central Caucasian Countries. *Banks and Business*, No. 2.

Papava V., 2010e. The Global Financial Crisis and the Main Threat for the Ukrainian Economy. *International Security Forum*, Lviv, Ukraine, 15-16 April, <http://www.securityforum.org.ua/images/stories/vladimer%20papava.pdf>.

Papava V., 2010f. The Problem of Zombification of the Postcommunist Necroeconomy. *Problems of Economic Transition*, Vol. 53, No. 4.

Papava V., Chocheli V., 2003. *Financial Globalization and Post-Communist Georgia (Global Exchange Rate Instability and its Implications for Georgia)*. New York, iUniverse.

Papava V., Chocheli V., 2005. Global Exchange Rate Instability and Its Implications for Georgia. *Problems of Economic Transition*, Vol. 48, No. 4.

Papava V., Tokmazishvili M., 2007. Necroeconomic Foundations and the Development of Business in Post-Revolution Georgia. *Caucasus & Globalization* 1(4).

Petrova T. D., 2009. Implications of the Current Financial Crisis on the New EU Member States, Bulgaria and Romania. Paper Presented at the 7th Annual Claremont – UC Undergraduate Research Conference on the European Union, Claremont, CA, 16-18 April, <http://eucenter.scrippscollege.edu/pdfs/2009%20Conference%20papers/Teodora%20Petrova.pdf>.

Pesek W., 2008. Jay Leno Tells Asia about Detroit's Zombies. *Livemint.com*, *The Wall Steer Journal*, 17 November, <http://www.livemint.com/2008/11/17233803/Jay-Leno-tells-Asia-about-Detr.html>.

Poschmann F., 2009. Beware of Zombies. *Financial Post*, 26 January, <http://network.nationalpost.com/np/blogs/fpcomment/archive/2009/01/26/beware-of-zombies.aspx>.

Rajiva L., 2009. Nightmare on Wall Street. *LewRockwell.com*, 1 April, <http://www.lewrockwell.com/rajiva/rajival6.html>.

Ramalho R., Rodríguez-Meza J., Yang J., 2009. How are Firms in Eastern and Central Europe Reacting to the Financial Crisis? *Enterprise Surveys, Enterprise Note Series? No. 8*, <http://www.enterprisesurveys.org/documents/EnterpriseNotes/Note8.pdf>.

Sakevarishvili R., 2010. Georgia: Continued Reverberations of the Crisis. *Caucasus Analytical Digest: The Caucasus in the Global Financial Crisis*, No. 18, July 21.

Schnittger F., 2009. Ireland's Zombie Economy. *European Tribune*, 14 January, <http://www.eurotrib.com/?op=displaystory;sid=2009/1/14/113437/798>.

Shiller R. J., 2008. *The Subprime Solution: How Today's Global Financial Crisis Happened, and what to do about it*. Princeton, Princeton University Press.

Shleifer A., Treisman D., 2000. *Without a Map: Political Tactics and Economic Reform in Russia*. Cambridge, The MIT Press.

Silagadze A., Tokmazishvili M., 2009. *Challenges of the Post-Communist Financial-Currency Policy*. New York, Nova Science Publishers.

Smith D. C., 2003. Loans to Japanese Borrowers. *Japanese International Economies*, Vol. 17, No. 3.

Soros G., 2008. *The New Paradigm for Financial Markets: The Credit Crisis of 2008 and what it Means*. New York, Public Affairs.

Spulbăr C., Berceanu D., Spulbăr T., 2010. Financial Globalization – from Challenge to Crisis. *Finance – Challenges of the Future*, Vol. 1, Issue 8, <http://ideas.repec.org/a/aio/fpvfcf/v1y2008i8p126-131.html>.

Steil B., 2009. *Lessons of the Financial Crisis*. Council Special Report No. 45, March. New York, Center for Geoeconomic Studies, Council on Foreign Relations.

Stepek, John, 2008. How Zombie Companies Suck the Life from an Economy. *MoneyWeek*, 18 November, <http://www.moneyweek.com/news-and-charts/economics/how-zombie-companies-suck-the-life-from-an-economy-14089.aspx>.

Subacchi P., Monsarrat A., eds., 2009. *New Ideas for the London Summit. Recommendations to the G20 Leaders*. London, The Royal Institute of International Affairs.

Talpoș I., Lobonț O., Nicolescu C., Crășneac A., 2009. A Retrospective View on the Relationship between Fiscal Policy and Economic Crisis. *Finance – Challenges of the Future*, Vol. 1, No. 9, <http://ideas.repec.org/a/aio/fpvfcf/v1y2009i9p27-31.html>.

Woods Jr. T. E., 2009. *Meltdown: A Free-Market Look at Why the Stock Market Collapsed, the Economy Tanked, and Government Bailouts Will Make Things Worse*. Washington, D.C., Regnery Publishing.

Willie CB J., 2008. U. S. Economy Disintegrating as Government Supports Zombie Banks. *The Market Oracle*, 4 December, <http://www.marketoracle.co.uk/Article7619.html>.

Willie CB J., 2009. Gold, Zombie Banking System, Lightning, Earthquakes and Hurricanes. *The Market Oracle*, 20 January, <http://www.marketoracle.co.uk/Article8346.html>.

Wong T., 2008. Can U.S. Escape Zombie Economy's Clutch? *TheStar.com, Toronto Star*, 4 October, <http://www.thestar.com/comment/columnists/article/511664>.

Zandi M., 2009. *Financial Shock: A 360° Look at the Subprime Mortgage Implosion, and how to Avoid the Next Financial Crisis*. Upper Saddle River, Pearson Education.

Бюкенен Дж., 1997. Конституция экономической политики. В кн.: Бюкенен Дж. *Сочинения*. Москва, Таурис Альфа.

Григорьев Л., Салихов М., 2008. Финансовый кризис-2008: вхождение в мировую рецессию. *Вопросы экономики*, №12.

Данилишин Б., 2009. Экономика Украины: жизнь после кризиса? *Зеркало недели*, № 1 (729), 17 – 23 января, <http://www.zn.ua/2000/2020/65131/>.

Илларионов А., 2008а. Ноябрьский спад промышленного производства – катастрофа, которая усугубляется действиями властей. *Институт экономического анализа*, <http://www.iea.ru/macroeconom.php?id=14>.

Илларионов А., 2008б. Природа российского кризиса. *Институт экономического анализа*, 2 октября, <http://www.iea.ru/macroeconom.php?id=8>.

Илларионов А., 2008в. Природа российского кризиса. Чем он не является. *Институт экономического анализа*, 29 декабря, <http://www.iea.ru/macroeconom.php?id=16>.

Ковзанадзе И., 2010. Уроки мирового кризиса: необходима новая модель регулирования экономики. *Вопросы экономики*, №4.

Мау В., 2009. Драма 2008 года: от экономического чуда к экономическому кризису. *Вопросы экономики*, №2.

Ольсевич Ю., 2009. Психологические аспекты современного экономического кризиса. *Вопросы экономики*, №2.

Папава В., 2009а. Проблема зомбирования посткоммунистической некроэкономики. *Вестник Института Кеннана в России*, Выпуск 15.

Папава В., 2009б. У экономического кризиса в Грузии отечественные корни. *Вестник Кавказа*, 27 Июня, http://www.vestikavkaza.ru/articles/ekonomika/mir_fin_kriz/4249.html.

Папава, В., 2009в. Финансовый кризис и посткоммунистический капитализм. *Мировая экономика и международные отношения*, №8.

Хэзлитт Г., 2000. *Типичные ошибки государственного регулирования экономики*. Москва, Серебряные нити.

თავი 12. საქრთაშორისო სავალუტო ფონდი და მაკროეკონომიკური სტაბილიზაცია⁵⁴

§12.1. საქრთაშორისო სავალუტო ფონდის როლი მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის დამყარებაში

მაკროეკონომიკური სტაბილურობის მიღწევის პრობლემა ყველაზე მწვავედ ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის პირობებში იკვეთება. მართალია, ტრადიციული ეკონომიკის კურსში მაკროეკონომიკური სტაბილურობის თემა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია, მაგრამ მოცემულ კურსში ამ სტაბილურობის მიღწევის საქრთაშორისო ინსტიტუტები და მექანიზმები, უკეთეს შემთხვევაში, მხოლოდ ზედაპირულად შეიძლება იყოს ასახული.

მსოფლიოში საქრთაშორისო საფინანსო მხარდაჭერის მიღების ინსტიტუტებისა და მექანიზმების ჩამოყალიბება ჯერ კიდევ მეორე მსოფლიო ომის დასრულებამდე დაიწყო (მაგალითად, Кругман, Obstfeld, 1997, сс. 539-542; Смыслов, 1993, сс. 4-5; Тодаро, 1997, сс. 442-447; Энг, Лис, Мауер, 1998, сс. 35-38; Круглов, ред., 1998, сс. 22-25, 394-406). კერძოდ, 1944 წლის 1-22 ივლისის ბრეტონ-ვუდსში (შტატი ნიუ-ჰემპშირი, აშშ) საქრთაშორისო სავალუტო-საფინანსო კონფერენცია ჩატარდა, რომელშიც მსოფლიოს 44 ქვეყნის დელეგაცია მონაწილეობდა. კონფერენციამ მიიღო “დასკვნითი აქტი”, რომელიც საქრთაშორისო სავალუტო ფონდისა

⁵⁴ ასევე იხ. (პაპავა, 2002, გვ. 64-97).

და რეკონსტრუქციისა და განვითარების საერთაშორისო ბანკის შესახებ ე.წ. “შეთანხმების მუხლებს” (“Articles of Agreement”) მოიცავდა. ეს “მუხლები” ასრულებენ ამ ორგანიზაციების წესდებათა როლს.

1945 წლის 27 დეკემბერს, მას შემდეგ, რაც მსოფლიოს 29 სახელმწიფომ მოახდინა საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და რეკონსტრუქციისა და განვითარების საერთაშორისო ბანკის წესდებათა რატიფიკაცია, ისინი ოფიციალურად ამოქმედდა.

1946 წლის მარტში, სავანაში (აშშ) საერთაშორისო სავალუტო ფონდის სადამფუძნებლო სესიაზე მისი საქმიანობის დამარეგულირებელი დამატებითი დადგენილებები იქნა მიღებული. 1946 წლის შემოდგომისათვის პრაქტიკულად დასრულდა საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ფორმირება და მან სავალუტო ოპერაციები 1947 წლის 1 მარტიდან დაიწყო.

რეკონსტრუქციისა და განვითარების საერთაშორისო ბანკმა თავისი საქმიანობა 1946 წლის 25 ივნისს დაიწყო. მას და მასთან შექმნილ საერთაშორისო განვითარების ასოციაციას მსოფლიო ბანკი დაერქვა. მასში ასევე შევიდა საერთაშორისო საფინანსო კორპორაცია.

ყოფილი საბჭოთა კავშირი ამ საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების წევრი არ იყო.

საერთაშორისო სავალუტო ფონდი მსოფლიოში სავალუტო-საფინანსო სტაბილურობის დასამყარებლად მოწოდებული. ის წევრი სახელმწიფოების მხრიდან მაკროეკონომიკური სტაბილურობის მიღწევისა და შენარჩუნების მიზნით მკაცრ საფინანსო დისციპლინასა და სტაბილური სავალუტო კურსის უზრუნველყო-

ფას მოითხოვს. ეს უკანასკნელი კი ამ ქვეყნების მხრიდან ისეთი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გატარებით მიიღწევა, რომელიც ფასების დონის სტაბილურობასა და საგადასახდელო ბალანსის წონასწორობას უზრუნველყოფს (თუკი ეკონომიკურად სუსტად განვითარებულ ქვეყანაში საკმაოდ მაღალია ინფლაციის დონე, მაშინ იგი ექსპორტის შემცირებას და იმპორტის ზრდას გამოიწვევს, რაც საერთაშორისო სავალუტო რეზერვის შემცირებასა და სხვა ქვეყნების ვალუტებთან შედარებით ეროვნული ვალუტის გაუფასურებას განაპირობებს).

თუკი საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მიზანია ქვეყნებს მაკროეკონომიკური სტაბილურობის მიღწევა და შენარჩუნებაში დახმარება აღმოუჩინოს, მსოფლიო ბანკი მოწოდებულია მის წევრ-ქვეყნებს ეკონომიკის სტრუქტურულ გარდაქმნაში, ცალკეული დარგების განვითარებაში შეუწყოს ხელი.

საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის წევრი-ქვეყნები შეიძლება სამ ჯგუფად დავეთ: “დონორები”, “რეციპიენტები” და “ნეიტრალუები”.

“დონორები” თავისი შენატანებით ამ ორგანიზაციების საფინანსო წყაროებს ქმნიან; “რეციპიენტები” ამ ორგანიზაციებიდან რეფორმების ჩასატარებლად საფინანსო დახმარებას იღებენ; “ნეიტრალებს” კი არ სჭირდებათ (ან უკვე აღარ სჭირდებათ) დახმარება და შესაძლებლობათა სიმწირის თუ სხვა მიზეზთა გამო არც თავად მონაწილეობენ ამ ორგანიზაციების საფინანსო წყაროების შექმნაში.

“რეციპიენტი” წევრი-ქვეყნისათვის საფინანსო მხარდაჭერის მისაღებად საერთაშორისო სავალუტო ფონდთან შეთანხმებული პროგრამით მაკროეკონომიკური სტაბილურობის მიღწევაა აუცილებელი. ამისათვის კი ამ ქვეყნის ცენტრალური ბანკი საერთაშორისო სავალუტო ფონდიდან შეღავათიან, მრავალწლიან კრედიტს იღებს, რაც ქვეყნის საერთაშორისო სავალუტო რეზერვის ზრდას უზრუნველყოფს.

მხოლოდ მას შემდეგ, რაც საერთაშორისო სავალუტო ფონდი მის “რეციპიენტ” წევრ-ქვეყანას “მწვანე შუქს” აუნთებს, მხოლოდ ბანკი მასთან შეთანხმებული ეკონომიკის სტრუქტურული რეფორმების პროგრამის რეალიზებისათვის ამ ქვეყნის მთავრობას ასევე შეღავათიან, მრავალწლიან კრედიტს აძლევს. მხოლოდში დამკვიდრებული ფინანსური წესრიგის თანახმად, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის დადებითი პოზიცია აუცილებელია სხვა საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციების მხრიდანაც ქვეყნის მთავრობისათვის საფინანსო მხარდაჭერის (მაგალითად, ევროკავშირის შეღავათიანი კრედიტები ან გრანტები) მისაღებად. ამ მიდგომას იზიარებენ “რეციპიენტი” ქვეყნის უშუალო “დონორი” სახელმწიფოებიც (მაგალითად, ნიდერლანდები საქართველოსათვის) (Lavigne, 1995, p. 240).

თუ საერთაშორისო სავალუტო ფონდი ჩათვლის, რომ “რეციპიენტ” წევრ-ქვეყანაში მაკროეკონომიკური სტაბილურობა დარღვეულია, იგი ამის გამო საფინანსო დახმარებას შეანერებს; ამ დროს მხოლოდ ბანკი მასთან შეთანხმებულ პროგრამას შესრულებულადაც რომ თვლიდეს, იგი მაინც შეანერებს ამ ქვეყნისათვის

საფინანსო დახმარებას იმ დრომდე, სანამ საერთაშორისო სავალუტო ფონდი გადაწყვეტილებას არ მიიღებს, რომ ქვეყნის ხელმძღვანელობის მიერ გატარებული საფინანსო-ეკონომიკური პოლიტიკის შედეგად უკვე აღდგენილია მაკროეკონომიკური სტაბილურობა. ამ პრინციპს იზიარებს როგორც ევროკავშირი, ასევე უშუალოდ “დონორი” სახელმწიფოებიც.

მიუხედავად იმისა, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის როლი მსოფლიოში სავალუტო-საფინანსო სტაბილურობის დამყარებასა და შენარჩუნებაში განუზომლად დიდია, ამ ინსტიტუტის საქმიანობის მიმართ კრიტიკული შენიშვნები სულ უფრო ხშირად გამოითქმება.

§12.2. საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საქმიანობის კრიტიკული ანალიზი

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის კრიტიკა სულაც არ არის ახალი მოვლენა და ამის დასტურად შეიძლება ის ჩაითვალოს, რომ ეს კრიტიკა ეკონომიკური განვითარების ზოგიერთ თანამედროვე სახელმძღვანელოშიც კია ასახული (მაგალითად, Nafziger, 1997, pp. 566-574; Тодаро, 1997, сс. 431-435).

ფაქტია, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდს ეროვნული მთავრობებისათვის მცდარი რეკომენდაციების მიცემისა და გაწეული ფინანსური დახმარებისათვის მხოლოდ ზარმაცი არ ღანძღავს (Шишков, 1999, с.7).

მნიშვნელოვანია, რომ საერთაშორისო ეკონომიკის ძალზე სერიოზულ პრობლემას საერთაშორისო ეკონომიკური ინსტიტუტებისადმი – მსოფლიო ბანკისა და საერთაშორისო სავალუტო ფონდისადმი ნდობის კრიზისი წარმოადგენს (Helleiner, 1990, p. 390). იმასაც აღნიშნავენ, რომ ხსენებული საერთაშორისო ინსტიტუტების მიერ გატარებული გლობალიზაციის პოლიტიკის შედეგად უფრო მდიდარმა ქვეყნებმა განვითარებადი და პოსტკომუნისტური ქვეყნების დანაკარგების ხარჯზე მნიშვნელოვანი სახიკეთო შედეგი მიიღეს, რაზეც უკანასკნელ წლებში გახშირებული საფინანსო კრიზისები მეტყველებს (Быков, 2000). აქვე გასათვალისწინებელია, რომ გლობალიზაციის პროცესის ინიცირების ერთ-ერთი მექანიზმი სწორედ აღნიშნული საერთაშორისო ინსტიტუტების ქმედებაა (Кастельс, 2000, сс. 56-57). თუმცა, შეუძლებელია არ დაეთანხმო იმ აზრს, რომ გლობალიზაციის ობიექტური პროცესის წინააღმდეგ ბრძოლა კონსტრუქციული პრინციპულად ვერ იქნება (Обиленский, Пospelов, 2001, с. 8)⁵⁵.

კრიტიკის ცალკე საგანს “ვაშინგტონის კონსენსუსიც” წარმოადგენს. ახე მაგალითად, ზოგიერთი მკვლევარი თვლის, რომ მსოფლიოში ახალი სავაჭრო წესრიგის ფორმირების პირობებში “ვაშინგტონის კონსენსუსის”, ანუ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის კონცეპტუალურ მიდგომათა როლი თანდათან მცირდება (Watchel, 2000). “ვაშინგტონის კონსენსუსის” მიმართ კრიტიკულ დამოკიდებულებას იხილ ამდაფრებს, რომ

⁵⁵ იხ. ასევე (ახათიანი, 2010; შექვაბიშვილი, 2009)

ამ დოქტრინის ფორმალური გადმოცემის ნიმუშიც კი არ არსებობს (Потель, 2001, с. 82).

თანამედროვეობის ერთ-ერთი წამყვანი ეკონომისტი, ნობელის პრემიის ლაურეატი ეკონომიკის დარგში, მსოფლიო ბანკის ყოფილი უფროსი ვიცე-პრეზიდენტი და მთავარი ეკონომისტი ჯოზეფ სტიგლიცი წერდა, რომ ბრეტონ-ვუდსის ინსტიტუტების (საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის) ორმოცდაათი წლის იუბილეზე სულ უფრო ხშირად გაისმოდა მოსაზრება, რომ “ორმოცდაათი წელი საკმარისია”, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ გარკვეული ჯგუფების შეფასებით, ამ ინსტიტუტების მიერ უფრო მეტი საზიანო საქმე გაკეთდა, ვიდრე კარგი (Stiglitz, 1999a, p. F577). საყურადღებოა, რომ ბრეტონ-ვუდსის ინსტიტუტები, სამწუხაროდ, არცთუ იშვიათად იმეორებენ იმ შეცდომებს, რაც ადრე აქვთ დაშვებული (Eichengreen, 2010).

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის რეფორმირების საკითხი ჯერ კიდევ გლობალური ფინანსური კრიზისის დაწყებამდე უკვე იდგა დღის წესრიგში (მაგალითად, Truman, ed., 2006). ბუნებრივია, კრიზისის პირობებში ეს პრობლემა კიდევ უფრო გამწვავდა (მაგალითად, Lombardi, 2009; Phillips, 2009; Stiglitz, et al., 2010, pp. 121-156).

იმისათვის, რომ უკეთ გავერკვეთ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საქმიანობისადმი გამოთქმულ კრიტიკულ მოსაზრებებში, ეს უკანასკნელი პირობითად ოთხ ჯგუფად შეიძლება დავყოთ:

1. პირველი ჯგუფი რადიკალური და არაკონსტრუქციული კრიტიკით ხასიათდება, როცა ობიექტური

განსჯის ნაცვლად ფონდის მისამართით აშკარად შეურაცხყოფელი შეფასებები გამოითქმება;

2. მეორე ჯგუფი თავისუფალი მეცნიერების და დამოუკიდებელი ექსპერტების შეხედულებებს აერთიანებს, სადაც კრიტიკა ეკონომიკური თეორიის პრინციპებისა და პრაქტიკული გამოცდილების განზოგადებას ემყარება;

3. მესამე ჯგუფში “დონორ” სახელმწიფოთა, მათი გაერთიანებების ან ცალკეულ მთავრობათა და მათი წევრების კონსტრუქციული და პრაქტიკულად რეალიზებადი წინადადებები შედის, რომელთა მიზანია მსოფლიო საფინანსო სისტემის შემდგომი სრულყოფა;

4. მეოთხე ჯგუფი კი საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საქმიანობის ეფექტიანობის ამაღლების შესახებ თვით ფონდის, აგრეთვე, მსოფლიო ბანკის წამყვანი ექსპერტების შეხედულებებს მოიცავს.

როგორც აღინიშნა, კრიტიკულ მიდგომათა პირველ ჯგუფში საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საქმიანობის მიმართ, არცთუ იშვიათად, აგრესიულად უარყოფითი დამოკიდებულება გამოითქმება. მაგალითად, “მესამე სამყაროს” ქვეყნებთან მიმართებაში შექმნილია ე.წ. “დამოკიდებულების თეორია”, რომლის თანახმადაც, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის პოლიტიკა განიხილება, როგორც ღარიბი ქვეყნებისადმი “იმპერიალისტური საფინანსო დისციპლინის” თავსმოხვევის, როგორც ინდუსტრიულად განვითარებული ქვეყნების ინტერესების რეალიზაციის ინსტრუმენტი, რომელიც “მესამე სამყაროს” ქვეყნებში სიღარიბისა და მონობის, “საერთაშორისო ფეოდალური დამოკიდებულების” შენარჩუნებისთვისაა გამოიხნული (მაგალი-

თად, Тодаро, 1997, с. 432). ამ თეორიის სულისკვეთებითაა გაუღებთილი მოსაზრება, რომლის თანახმადაც, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის პოლიტიკამ მისი მიმდევარი ქვეყნების მარგინალიზაცია მოახდინა (ანუ ისინი მსოფლიოს ეკონომიკის “გზისპირზე” დარჩნენ) და რომ ეს ქვეყნები ფონდიდან მისაღები საფინანსო მხარდაჭერის სახით “წამალზე არიან დასმულნი” (Симония, 1999, с. 16). აღსანიშნავია, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მიმართ, მისი პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში საქმიანობის კრიტიკის მიზნით, პრაქტიკულად იგივე ფრაზეოლოგია გამოიყენება აშკარად უარყოფითი განწყობის მქონე ექსპერტების მხრიდანაც. ასეთი “ნათლობის” ნიმუშებია: “საფინანსო კოლონიალიზმი”, “საფინანსო იმპერიალიზმი” (Жириновский, Юровицкий, 1998, с. 30), “კოლონიზაცია და გენოციდი” (ხარჩილავა, რედ., 1998, გვ. 13), “ნეოკოლონიალიზმი” (თოფაძე, 2003; Симония, 1999, с. 15), “სპეკულაციური საფინანსო ბუშტი” (Ларуш, 1995А, с. 3), “საფინანსო მაფია” (Ларуш, 1995Б, с. 3), “საინფორმაციო-ფსიქოლოგიური შეტევა საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მხარდასაჭერად” (Лисичкин, Шелепин, 2001, с. 206) და სხვ. ცალკე უნდა გამოიყოს საერთაშორისო სავალუტო ფონდის პროგრამების თეორიული საფუძვლები-სადმი და ფონდში მომუშავე სპეციალისტების მიმართ გამოთქმული დაცინვითი ხასიათის შეფასებებიც, მაგალითად, ისეთი, როგორიცაა “კარიკატურული მონეტარიზმი” (Ольсевич, 1997, с. 37) და “ფლუიბოები საერთაშორისო სავალუტო ფონდიდან” (Ольсевич, 2000, с. 79).

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საქმიანობის კრიტიკოსებს შორის არაერთი რუსი ექსპერტის მიერ გამოთქმული განსაკუთრებული შეურაცხმყოფელი ტონის ფონზე გასაკვირი არ უნდა იყოს მოსახრება, რომლის თანახმადაც რუსეთში წარმოების დაცემა, სამეურნეო კავშირების დეზორგანიზაცია და მონეტარული სისტემის მოშლა (რადა დარჩა? – ვ.პ.) სწორედ ფონდს ბრალდება (Потемкин, 2000, сс. 39-50).

ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 90-იან წლებში ისეთი შეხედულებებიც გამოითქმება, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდი კრიზისში (Сорос, 1999, с. 163), ნგრევის სისტემურ კრიზისში იმყოფება (Ларуш, 1996, с. 3), რომ მისი პროგრამები ვეღარ მუშაობს, ხოლო თავად ფონდს საშუალებები აღარ აქვს (Сорос, 1999, с. 187), რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდი განწირულია დასაღუპად და თანაც ახლო მომავალში (Ларуш, 1996, с. 4), და ეს მოხდება ან ორგანიზებული წესით, როცა მთავრობები მიიღებენ გადაწყვეტილებას, შეცვალონ საერთაშორისო საბანკო და საფინანსო სისტემა, ან ჯაჭვური რეაქციის გზით გამოწვეული შიგნით მიმართული თერმობირთვული აფეთქების მსგავსად (Ларуш, 1995a, с. 3).

საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის პროგრამების თეორიული საფუძვლების ყველაზე უფრო გამორჩეული კრიტიკოსები მარქსისტები, ნაციონალისტები და სოციალ-დემოკრატები არიან (მაგალითად, Kuttner, 1991, p. 255).

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საქმიანობის მარქსისტული კრიტიკის თვალსაჩინო მაგალითს ამერიკელი მარქსისტი ეკონომისტის ვიქტორ პერლოს

მიდგომა წარმოადგენს, რომელიც ეყრდნობა რა ლენინის ნაშრომს, “იმპერიალიზმი, როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადია” ასკვნის, რომ ფონდი შეიძლება განხილულ იქნეს, როგორც სუპერკარტელი, რომელიც სახელმწიფო-მონოპოლისტური კაპიტალიზმის მოქმედების მექანიზმია (Перов, 1975, сс. 229-232).

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საქმიანობის შესახებ მეცნიერ-ეკონომისტების და დამოუკიდებელი ექსპერტების მხრიდან ზომიერი კრიტიკული შეფასებები გამოითქმება, რომლებიც თავისი ბუნებით, როგორც წესი, კონსტრუქციულ ხასიათს ატარებს. ამის საუკეთესო მაგალითებია იმ ტიპის გამოკვლევები, რომლებიც ეძღვნება საერთაშორისო სავალუტო ფონდის როლისა და მოქმედების პრინციპების ცვლილებს მსოფლიოში განვითარებული ფინანსურ-ეკონომიკური პროცესების, კერძოდ, კრიზისის თავიდან აცილებისა და თავად კრიზისის მართვის პრობლემის გათვალისწინებით (მაგალითად, de Gregorio, Eichengreen, Ito, Wyplosz, 1999; Eichengreen, 2000; Kissinger, 2002, pp. 218-227; Stiglitz, 2002; Truman, ed., 2006).

მეცნიერთა შორის გაურცელებულია აზრი, რომ “მესამე სამყაროს” ქვეყნებთან მიმართებაში საერთაშორისო სავალუტო ფონდი საფინანსო პოლიტიკის მოძველებულ, ორთოდოქსულ დონისძიებებს იყენებს (მაგალითად, Todaro, 1997, сс. 432-433). აღნიშნულ საკითხზე საკმაოდ ვრცელი კრიტიკული ხასიათის ლიტერატურა არსებობს, რის საპირისპიროდ საყურადღებოა თავად საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ექსპერტების მიერ დაწერილი არაერთი გამოკვლევა, რომელშიც დადებითად არის შეფასებული საერთაშორისო სავა-

ლუტო ფონდის პროგრამები “მესამე სამყაროს” ქვეყნებში (Kuttner, 1991, p. 254). კრიტიკის მთავარი არგუმენტი კი ის არის, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მიერ “მესამე სამყაროს” ქვეყნებში გატარებული პროგრამების არსებით ნაკლად მიჩნეულია საგადასახდელო ბალანსის გასაუმჯობესებლად, ექსპორტის სტიმულირებისათვის ეროვნული ვალუტის დევალვაციის გამოყენება: მართალია, ამ ღონისძიებას ექსპორტი უნდა გაეიაფებინა, მაგრამ ამ ქვეყნების ეკონომიკის სუსტი განვითარების გამო ძირითადი საექსპორტო პროდუქცია (მაგალითად, ყავა) არაელასტიკურია, რამაც ექსპორტიდან შემოსავალი პრაქტიკულად არ გაზარდა, იმპორტი (კონკრეტულად ტექნოლოგიების იმპორტი) კი გააძვირა, რამაც თავის მხრივ შეაფერხა ამ ქვეყნებში მრეწველობის განვითარება (Kuttner, 1991, pp. 254-255). ამ ჩავარდნის გათვალისწინებით, საერთაშორისო სავალუტო ფონდს დევალვაციაზე დაფუძნებული პროგრამის გაცვლითი კურსის სტაბილურობაზე ორიენტირებული პროგრამით ჩანაცვლება მოუხდა (Frankel, 1996, p. 44).

არცთუ იშვიათად, საერთაშორისო სავალუტო ფონდს ურთიერთსაწინააღმდეგო მიმართულებით აფასებენ. ასე მაგალითად, ზოგიერთი ექსპერტი საერთაშორისო სავალუტო ფონდის დამსახურებად ფინანსური კრიზისების დაძლევას მიიჩნევს, მაშინ, როცა არაერთი ცნობილი ეკონომისტი თუ პოლიტიკოსი ფონდს სწორედ ამ კრიზისების გამწვავებაში ადანაშაულებს (Аникин, 2000, с. 240).

ეკონომიკის დარგში ნობელის პრემიის 1999 წლის ღაურეატს, ევროს ერთ-ერთ “მამას”, კოლუმბიის უნი-

ვერსიტეტის პროფესორს რობერტ მანდელს საერთაშორისო სავალუტო ფონდის არაეფექტიანი რჩევის მაგალითად არგენტინის სავალუტო კრიზისის შემთხვევა მოჰყავს, როცა, ფონდის ძალდატანებით, დამატებული ღირებულების გადასახადის 18 პროცენტიაანი განაკვეთი გაიზარდა და 21 პროცენტი გახდა, რამაც, საბოლოო ჯამში, “ზრდილოვანი ეკონომიკის” მასშტაბების გაფართოებას შეუწყო ხელი (Zak, ed., 1999, p. 109).

მეტად მნიშვნელოვანი და საძარითლიანი შენიშვნის თანახმად, მიუხედავად იმისა, რომ ფონდის რეკერსების ძირითადი დანიშნულება ფინანსური კრიზისების თავიდან აცილებაა, სინამდვილეში ის (ფონდი) ქვეყნებს ამ კრიზისების დაწყების შემდეგ ეხმარება (Boughton, 2000).

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის კრიტიკა მოძველებული სქემების გამოყენებისათვის, როგორც აღინიშნა, საკმაოდ გავრცელებულია. ასე მაგალითად, ითვლება, რომ XX საუკუნის ბოლოს აზიაში განადგურული და მსოფლიო მასშტაბით გავრცელებული ფინანსური კრიზისის დასაძლევად საერთაშორისო სავალუტო ფონდი შესაბამისი ქვეყნების მთავრობებს გადამრჩენი ოპერაციების მოძველებულ სქემებს სთავაზობდა (Монте, Попов, 1999, с. 126). მსოფლიოში ცნობილი ფინანსისტის ჯორჯ სოროსის შეფასებით, მსოფლიო ფინანსური კრიზისის აზიური ტალღის ჩასაქრობად საერთაშორისო სავალუტო ფონდი მოუმზადებელი აღმოჩნდა, რადგან ამ შემთხვევაში ისეა ფუნქციონირება მოუწია დაპირისპირება, რომლის გამოცდილებაც მას არ გააჩნდა; კრიზისი ჩაიხაზა კერძო სექტორში, როცა სახელმწიფო სექტორი შედარებით კარგ მდგომარეობაში

იყო, ამიტომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ტრადიციულმა მიდგომამ ვალუტის სტაბილურობის მისაღწევად საპროცენტო განაკვეთების აწვევითა და სახელმწიფო ხარჯების შემცირებით არ გაამართლა (Сорос, 1999, сс. 160-163, 193-200). ეს მოსაზრება არაერთმა ეკონომისტმა გაიზიარა (მაგალითად, Зевин, 2002, с. 43). აქედან გამომდინარე განაკვეთი არ უნდა იყოს, რომ მკველევართა აზრით, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის არაადეკვატური რეკომენდაციების გამო მოცემული რეგიონის ქვეყნებში ჩამოყალიბებული ფინანსური კრიზისი სრულმასშტაბიან ეკონომიკურ კრიზისში გადაიზარდა (მაგალითად, Трушин, 2001, с. 72). ნობელის პრემიის ღაურეატი ეკონომიკის დარგში პოლ კრუგმანი თვლის, რომ ამ ქვეყნების მიერ გატარებული ეკონომიკური პოლიტიკა საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მხრიდან იყო ნაკარნახევი⁵⁶ და, მიუხედავად იმისა, რომ ამ უკანასკნელის ხელმძღვანელობაში ბევრი უმაღლესი დონის ეკონომისტია, ისინი ხსენებული ქვეყნებისთვის მიცემულ რჩევებს არასოდეს არ გამოიყენებდნენ საკუთარ ქვეყნებთან, სამშობლოსთან მიმართებაში (Krugman, 1999, pp. 103-104). საბჭოთა კავშირიდან აშშ-ში ემიგრირებული, ცნობილი რუსი ეკონომისტი იგორ ბირმანი კი საკითხს, ჩვენი აზრით, აბსურდის დონემდე ამწვავებს, რადგან ხაზს უსვამს, რომ, საზოგადოდ, ეკონომისტები დასავლეთიდან იმიტომ წამოვიდნენ რჩევების მისაცემად, რომ მათ საკუ-

⁵⁶ საყურადღებოა, რომ ასეთი ნაკარნახევი ეკონომიკური პროგრამები, როგორც წესი, მხოლოდ დარბი ქვეყნებისთვისაა განკუთვნილი (Kuttner, 1991, p.255).

თარ სამშობლოში დიდად არც კი უკლებენ ყურს (Бирман, 1996, с. 522).

ჯოზეფ სტიგლიცი აფიქსირებს, რომ კრიზისულ მდგომარეობაში მეოფ ქვეყნებს უფრო მეტი ფინანსური მხარდაჭერა ესაჭიროება, ვიდრე ამის შესაძლებლობა საერთაშორისო სავალუტო ფონდს გააჩნია (Stiglitz, 1999a, p. F594).

ხშირად დისკუსიის საგანი ხდება საკითხი იმის შესახებ რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდი უნდა დაეხმაროს თუ არა კრიზისში მყოფ ისეთ ქვეყნებს, რომლებიც მის რეკომენდაციებს არ იზიარებდნენ და სწორედ ამიტომაც აღმოჩნდნენ კრიზისულ მდგომარეობაში. რადგანაც არდახმარების (როგორც ურნი ქვეყნის დამსჯელი ღონისძიების) შემთხვევაში კრიზისის სხვა ქვეყნებზე გავრცელების საფრთხე იზრდება, ამიტომ მიზანშეწონილადია ჩათვლილი, რომ ფონდმა მოცემული ქვეყნის მთავრობასთან ერთად შეიმუშაოს კრიზისიდან გამოსვლის პროგრამა და მხოლოდ მისი შესრულების კვალობაზე გაეწიოს ამ ქვეყანას სავალუტო ფონდიდან დახმარება (Eichengreen, 2000).

პოლ კრუგმანის შეფასებით, 1995 წელს მექსიკაში განვითარებულ კრიზისში საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მხრიდან საფინანსო მხარდაჭერამ დაიგვიანა (რადგანაც გაჭიანურდა საჭირო თანხის მობილიზება), ხოლო შესაბამისი ანტიკრიზისული პროგრამა ხედაპირული იყო და კრიზისის ბუნებას არ ითვალისწინებდა (Krugman, 1999, p. 59); აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ფონდის მიერ გამოყოფილი თანხები აშკარად არასაკმარისი იყო (Мартин, Шуман, 2001, сс. 68-74).

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მხრიდან დაგვიანებულ მოქმედებაზე, მის მოუქნელობაზე მიუთითებენ სხვა ავტორებიც, რომლებიც აღნიშნავენ, რომ, მაგალითად, გასული საუკუნის 90-იანი წლების ბოლოს აზიაში დაწყებული ფინანსური კრიზისის დასაძლევად საერთაშორისო სავალუტო ფონდს სწრაფი რეაგირების პროცედურები არ აღმოაჩნდა, რომ მას მისაღმი არსებული დავალიანების რესტრუქტურისაციის პროცედურები არ გააჩნდა, რის გამოც ახალი კრედიტების გამოყოფა და კრიზისის შემსუბუქება შეუძლებელი გახდა (Montec, Попов, 1999, c. 111). ამას ისიც ემატება, რომ, მიუხედავად რუსეთის ხელისუფლების აშკარა კორუმპირებულობისა (Montec, Попов, 1999, c. 64), საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა, აშშ-ის ადმინისტრაციის ზეწოლით, რუსეთს 1998 წლის შემოდგომაზე ვალუტის დევალვაციის შესაჩერებლად ოპერატიულად გამოუყო კრედიტი, მაშინ, როცა ოპერატიული მოქმედება სწორედ ინდონეზიასთან მიმართებაში იყო საჭირო, რაც ფონდს არ განუხორციელებია (Montec, Попов, 1999, c. 108).

განსხვავებულია შეხედულებები საერთაშორისო სავალუტო ფონდის როლის შესახებაც. მაგალითად, პოლ კრუგმანი აღნიშნავს, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საქმიანობა მწვავე კრიტიკას იმსახურებს კონსერვატორების მხრიდან, რომლებიც უარყოფითად აფასებენ ბაზრის ფუნქციონირებაში სახელმწიფოს ჩარევის იდეას და კონკრეტულად, ფონდს განიხილავენ, როგორც მსოფლიო მთავრობის საწყის ფორმას, რომელიც მსოფლიო ბაზარში ერევა (Krugman, 1999, p. 56).

არაერთი ექსპერტი დაუფარავად მიუთითებს, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის (ისევე, როგორც მსოფლიო ბანკისა და სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციის) უკან აშშ (Kuttner, 1999, p.14-15, 259; Шишков, 1999, c. 7), ხოლო უფრო ზუსტად აშშ-ის ხაზინა დგას (Krugman, 1999, p. 59, 103; Kuttner, 1991, p. 40; Сегвари, 1999, c. 50) და, მიუხედავად იმისა, რომ აშშ-ის ეკონომიკა “თავისუფალი ბაზრის” – “Laissez-faire”-ს პრინციპებზეა აგებული, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მიერ გატარებული პოლიტიკა გლობალურ მასშტაბში ამ პრინციპებს ეწინააღმდეგება (Kuttner, 1991, pp. 258-259).

არცთუ იშვიათად გამოითქმება ისეთი მოსაზრებაც, რომ ბრეტონ-ვუდსის ინსტიტუტები მათი ფუძემდებელთა ჩანაფიქრის მიხედვით არ ფუნქციონირებენ (Mikesell, 2000), რაც უშუალოდ ბრეტონ-ვუდსის კონფერენციაზეც კი დაფიქსირდა, როცა პროფესორ ჯონ მენარდ კეინსს დიდი მოწიწებით მოუსმინეს, მაგრამ კონფერენციამ არა მის იდეებს, არმედ ამერიკულ პროექტს დაუჭირა მხარი (Аникин, 2000, c. 246). საყურადღებოა, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ტიპის საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტის შექმნის ერთ-ერთი ინიციატორის, ჯონ მენარდ კეინზის იდეებისაგან განსხვავებით, ფონდი სულ სხვა მიმართულებით განვითარდა (Kuttner, 1991, p. 60); კერძოდ, კეინზის შესვლულებით უნდა დაფუძნებულიყო ზეეროვნული ინსტიტუტი მსოფლიოს ცენტრალური ბანკის სახით, რომელიც მინიჭებული უფლებამოსილების ფარგლებში სავალუტო რეზერვს შექმნიდა, რაც, თავის მხრივ, ცალკეული სახელმწიფოს ოფიციალური სავალუტო რეზერვის მნიშვნელოვანი ნაწილი იქნებოდა და რომლი-

336

თაც ამ სახელმწიფოებს შეეძლებოდათ ესარგებლათ. ზოგიერთი ექსპერტის აზრით, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი ამ ტიპის ინსტიტუტის სუსტი განსახიერებაა და ის უფრო “სავალო ციხეა” და აუცილებელია მისი საწყისი, კეინზის მიერ ჩაფიქრებული სახით აღდგენა (მაგალითად, Kuttner, 1991, p. 260).

სამწუხაროა, მაგრამ ფაქტია, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდი უკანასკნელი ინსტანციის საერთაშორისო კრედიტორის ფუნქციას ვერ ასრულებს (Montec, Попов, 1999, с. 111). აქედან გამომდინარე, სულაც არ არის საღ აზრს მოკლებული წინადადება, რომლის თანახმადაც, სხვადასხვა ქვეყანაში შესაძლო საბანკო კრიზისის თავიდან აცილების მიზნით აუცილებელია, რომ გაიზარდოს საერთაშორისო სავალუტო ფონდის, როგორც შესაბამისი ქვეყნის საბანკო სისტემის ფუნქციონირებაზე მონიტორინგისა და, აუცილებლობის შემთხვევაში, აღმკვეთი ღონისძიებების გამტარებელი ინსტიტუტის როლი (Goldstein, 1998, p.244). ეს მიდგომა სრულ შესაბამისობაშია დიდი შვიდეულის ჯგუფის (G-7) პოზიციასთან, რომლის თანახმადაც, საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა, თანაც აუცილებლად მსოფლიო ბანკთან ერთად, უნდა გააძლიეროს ტრადიციული მაკროეკონომიკური მრჩევლისა და საგადასახდულო ბალანსის საფინანსო მხარდამჭერის როლი და, ამასთანავე, საქმიანობის კონცენტრაცია საბანკო სფეროზე, საბანკო რეგულირების საკითხებზე უნდა მოახდინოს (Lissakers, 1998, p. 28).

როგორც გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის დაწყებამდე, ისე მისი მსვლელობისას საერ-

თაშორისო სავალუტო ფონდის რეფორმირების საკითხი საკმაოდ აქტუალურია.

არცთუ ძნელი შესამჩნევია ის გარემოება, რომ კრიზისებს შორის პერიოდში საერთაშორისო სავალუტო ფონდის არსებობა ბევრს შეიძლება არც კი ახსოვდეს, მაგრამ საკმარისია ამა თუ იმ ქვეყანაში ან რეგიონში (რომ არაფერი ვთქვათ გლობალურ მასშტაბზე) დაიწყოს კრიზისი, სავალუტო ფონდი, მისი საქმიანობის პროგრამები და მექანიზმები იმწამსვე ხდება კრიტიკის საგანი (Lombardi, 2009, p. 38).

XXI საუკუნის პირველი გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის ფონზე კიდევ უფრო აშკარა გახდა იმის აუცილებლობა, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მანდატი გაფართოედეს და გაიზარდოს განვითარებადი ქვეყნების ჩართულობის დონე ფონდში გადაწყვეტილებათა მიღების პროცესში (Lombardi, 2009, p. 39). დიდი ოცეული ჯგუფის (G-20) ფინანსთა მინისტრების გადაწყვეტილებით, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის აღმასრულებელ საბჭოში, ევროპულ სახელმწიფოთა ხარჯზე, ორი ადგილი განვითარებადი ქვეყნების წარმომადგენლებს დაეთმობა (პრესა.გე, 2010).

საყურადღებოა, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდი საჭიროებს არა მარტო მმართველობაში ცვლილებების გატარებას, არამედ მის მიერ გატარებული პოლიტიკის გადახინჯვასაც (Stiglitz, et al., 2010, p. 121).

ობიექტურობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის არსებობის პერიოდში მის წევრ-სახელმწიფოთა რიცხვი ოთხჯერ და მეტად გაიზარდა, რამაც ზღვრული ბიუროკრატიული ხარჯე-

ბი გაზარდა, ნოვატორობა კი შეზღუდა, მაშინ, როცა ამ ქვეყნებში წარმოქმნილ ძალზე სერიოზულ პრობლემათა არეალი, რომელთა გადაწყვეტაც ფონდის მხრიდან აქტიურ ჩარევას საჭიროებს, ძალზე გაფართოვდა (Welfens, 1999, p. 120).

გასული საუკუნის 90-იანი წლების დამლევს, სამხრეთ აღმოსავლეთ აზიაში განვითარებული კრიზისის ფონზე არაერთი საყურადღებო წინადადება გამოითქვა საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საქმიანობასთან დაკავშირებით.

იაპონიის ფინანსთა მინისტრმა 1999 წლის მარტში ჩამოაყალიბა პოზიცია, რომლის თანახმადაც, საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა, ჯერ ერთი, აღმასრულებელ დირექტორთა სხდომაზე გადამრჩენი პროგრამის განხილვაში კრიზისულ მდგომარეობაში მყოფი ქვეყნების ოფიციალურ პირთა მოწვევის პრაქტიკა უნდა შემოიღოს და მეორე, დირექტორთა საბჭოს ფარგლებში შექმნას პროგრამული კომიტეტები, სადაც წინასწარ განიხილება სამომავლო პროგრამები და მხოლოდ ამის შემდეგ დაიწყება ფონდის მისიათა მოლაპარაკება ფინანსური დახმარების მიმღები ქვეყნის წარმომადგენლებთან (de Gregorio, Eichengreen, Ito, Wyplosz, 1999, pp. 95-96).

პოსტკომუნისტური რეფორმების ცნობილი ექსპერტი ჯეფრი საქსი თვლის, რომ საზოგადოების ინფორმირების მიზნით, ჯერ ერთი, აუცილებელია აღმასრულებელ დირექტორთა საბჭოს ღია სხდომების ჩატარება, მეორე – სპეციალისტთა ცალკეულ ჯგუფებს იმის შესაძლებლობა უნდა მიეცეს, რომ თავიანთი მტკიცებანი კონკრეტული პრობლემის შესახებ აღ-

მასრულებელ დირექტორთა საბჭოს წარუდგინოს, მესამე, აღმასრულებელ დირექტორთა საბჭო წახალისდეს, თუკი იგი ინიციატივას გამოიჩენს და პროფესიულ შეხედულებებს არამარტო საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მოსამსახურეთაგან მოითხოვს (de Gregorio, Eichengreen, Ito, Wyplosz, 1999, pp. 97-98).

საფრანგეთის მთავრობის მიერ მომზადებული წინადადებების თანახმად, გადაწყვეტილების მიღებაში საერთაშორისო სავალუტო ფონდის შუალედური კომიტეტის (Interim Committee) ძალაუფლება უნდა გაზრდილიყო; კერძოდ, შუალედური კომიტეტი, რომელიც ფონდის 24 მმართველს (როგორც წესი, ფინანსთა მინისტრებს იმ 24 ქვეყნიდან, რომლებიც ქმნიან ფონდის აღმასრულებელ დირექტორთა საბჭოს) აერთიანებს და ფონდისათვის რჩევების მისაცემად წელიწადში ორჯერ იკრიბება, საფრანგეთის მთავრობის წინადადებით, უფრო ხშირად უნდა შეკრებილიყო და მისი გადაწყვეტილება ფონდისთვის სავალდებულო უნდა გამხდარიყო (de Gregorio, Eichengreen, Ito, Wyplosz, 1999, pp. 99-100). საფრანგეთის ეკონომიკისა და ფინანსთა მინისტრი კი საერთაშორისო სავალუტო ფონდის რეფორმირებისათვის სამ – მაკროეკონომიკურ, საშინაო და საგარეო მიდგომას აყალიბებდა; პირველის თანახმად, მაკროეკონომიკურ პოლიტიკაში ფონდის მანდატი უნდა შეზღუდულიყო; მეორეს მიხედვით არ შეიძლებოდა საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ფუნქცია იმ პრინციპებამდე ყოფილიყო დაყვანილი, რითაც ქვეყნების ცენტრალური ბანკები ხელმძღვანელობენ; ხოლო მესამე კი ფონდის მიერ პოლიტიკური ხელმძღვანელობის როლის გაზრდას გულისხმობდა, რისთვისაც შუალედური

კომიტეტი მრჩეველი ორგანოს სტრუქტურული ერთეულიდან პოლიტიკურ გადაწყვეტილებათა მიმდებ რგოლად უნდა გარდაქმნილიყო (de Gregorio, Eichengreen, Ito, Wyplosz, 1999, pp. 111-112).

დიდი ბრიტანეთის წინადადება, რომელიც 1999 წლის აპრილში ევროკავშირის ფინანსთა მინისტრების შეხვედრაზე დრეზდენში იქნა დაყენებული, ისეთი ზეკომიტეტის შექმნას გულისხმობდა, რომელიც საერთაშორისო სავალუტო ფონდის შუალედურ კომიტეტს, მსოფლიო ბანკის განვითარების კომიტეტსა და ახლად შექმნილ საფინანსო სტაბილურობის ფორუმს (Financial Stability Forum) გაუწევდა ზედამხედველობას; ამ ზეკომიტეტს ფინანსთა მინისტრების დონეზე უნდა ემუშავა და მასში როგორც დიდი შეიდეულის ჯგუფის, ასევე განვითარებადი ბაზრების (emerging markets) ქვეყნები უნდა შესულიყვნენ, და რომელსაც მსოფლიოში გლობალიზაციის პროცესში მყოფი ბაზრების პირობებში ურთიერთდაკავშირებული ფინანსური პრობლემების გადაჭრისათვის უნდა შეეწყო ხელი (de Gregorio, Eichengreen, Ito, Wyplosz, 1999, pp. 100-101).

იტალიის ფინანსთა მინისტრმა კი, როგორც ფონდის შუალედური კომიტეტის პრეზიდენტმა, წინადადება წამოაყენა იმის შესახებ, რომ კომიტეტის სხდომების წინ უნდა ჩატარებულიყო მოსამზადებელი შეხვედრები ალტერნატიული მმართველების დონეზე; ეს დიდი შეიდეულის ჯგუფის და ევროკავშირის ფინანსთა მინისტრების შეხვედრების პროცედურის დუბლირება იქნებოდა, რასაც, საბოლოო ჯამში, ფართო დისკუსიისათვის, უფრო შედეგიანი მოლაპარაკებების გამართვისათვის უნდა შეეწყო ხელი, ვიდრე ეს ფინანს-

თა მინისტრების დონეზე ხდებოდა (de Gregorio, Eichengreen, Ito, Wyplosz, 1999, p. 102).

მთლიანობაში შეიძლება ითქვას, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის რეფორმირებასთან დაკავშირებით სხვადასხვა ქვეყნის მთავრობისა თუ მათი წარმომადგენლების მიერ აქ მოყვანილი წინადადებები პრინციპულ ხასიათს არ ატარებდა და უფრო ფონდის ხელმძღვანელობის ორგანიზაციული მოწყობის სრულყოფის დეტალებს ეხებოდა. ასეთი მიდგომისაგან დიამეტრალურად განსხვავდებოდა იაპონიის მთავრობის წინადადება, რომელიც აზიის კრიზისის აფეთქებისთანავე იქნა წამოყენებული და რომლის არსი რეგიონული სავალუტო ფონდების, როგორც საერთაშორისო სავალუტო ფონდის კონკურენტი ინსტიტუტების შექმნაში მდგომარეობდა (de Gregorio, Eichengreen, Ito, Wyplosz, 1999, p. 102-104). ამ იდეამ გარკვეული მხარდაჭერა სამეცნიერო წრეებშიც პოვა (მაგალითად, Ito, Ogawa, Sasaki, 1999, Ch.3). ჩვენი აზრით, იაპონიის მთავრობის ეს წინადადება უნდა ყოფილიყო რეალური გზა საერთაშორისო სავალუტო ფონდის იმ მონოპოლიზმის რღვევისათვის, რაც მას იდეების, ფინანსური მხარდაჭერისა და შესაბამისი რეციპიენტი ქვეყნების მხრიდან ამ მხარდაჭერის მისაღებად შესასრულებელ პირობათა “ბაზარზე” აქვს, სადაც დღეს კონკურენციის, ალტერნატივის არარსებობის გამო, შეცდომების დაშვების ალბათობა საკმაოდ მაღალია. თუმცა ამ წინადადებას აქვს ერთი სერიოზული ნაკლი: კერძოდ, მისი რეალიზაციის პირობებში აუცილებლად გასააზრებელი იქნებოდა მსოფლიო მასშტაბში საფინანსო კოორდინაციისა და რეგიონულ ფონდებში საფინანსო რესურსების

მობილიზაციის პრობლემა. ამ მიზნით კი შესაძლოა კვლავ ჩამოყალიბებულიყო საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ტიპის, თუმცა სხვა სახელწოდების ინსტიტუტი, რაც არსებული სინამდვილის გაუარესებად უნდა ყოფილიყო შეფასებული, რადგან ასეთი ინსტიტუტი ისედაც არსებობს შუალედური რეგიონული ფონდების გარეშე.

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის რეფორმირების საკმაოდ რადიკალური წინადადებებიც არსებობდა, რომლის თანახმადაც, ფონდის ნაცვლად სამი სპეციალიზებული სააგენტო უნდა შექმნილიყო (de Gregorio, Eichengreen, Ito, Wyplosz, 1999, p. 98-99):

1. გლობალური საინფორმაციო სააგენტო (Global Information Agency), რომლის საქმიანობა ქვეყნების ფინანსური მდგომარეობის შესახებ ინფორმაციის მომზადებასა და გავრცელებაზე უნდა ყოფილიყო კონცენტრირებული; მას უნდა გამოექვეყნებინა შესაბამისი საფინანსო რეიტინგები და ცალკეული ქვეყნის მხრიდან ადეკვატური ინფორმაციის მიუწოდებლობის შემთხვევაში მისთვის “წითელი შუქი უნდა აენტო”, რაც ამ ქვეყნით დაინტერესებული ყველა აგენტისათვის საგანგაშო ინფორმაცია იქნებოდა;

2. გაუთვალისწინებელ გარემოებათა გლობალურ ფინანსურ საშუალებათა სააგენტო (Contingent Global Financial Facility), რომელსაც გაუთვალისწინებელ გარემოებათა გამო შექმნილი პრობლემების გადასაწყვეტად შეეძლებოდა კრედიტები გაეცა იმ ქვეყნებზე, რომლებიც გლობალური საინფორმაციო სააგენტოს სტანდარტებს პასუხობენ;

3. გლობალური რესტრუქტურისაციის სააგენტო (Global Restructuring Agency), რომელსაც შეექმნებოდა, ჯერ ერთი, ნებისმიერი აგენტის დავალებებზე, რომ მან ყოველგვარი თანხის გადახდა შეუჩეროს იმ ქვეყანას, რომელიც არ ახორციელებს ეკონომიკის რესტრუქტურისაციას და, მეორე – ოფიციალური ფინანსური დახმარება აღმოუჩინოს იმ ქვეყანას, რომელიც ამას რეალურად აკეთებს და იმავდროულად კრედიტორებთან მოლაპარაკებას წარმატებით ართმევს თავს და მათგან ნდობასაც იმსახურებს.

XX საუკუნის 90-ანი წლების ბოლოს ასეთი მოსაზრებაც გამოითქმებოდა, რომ, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი უშუალოდ განვითარებადი ბაზრებითა და განვითარებადი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებით უნდა ყოფილიყო დაკავებული, რისთვისაც ამ უკანასკნელთ ფონდში შენატანები უნდა გაეზარდათ, რაც ფონდში გადაწყვეტილების მიღებისთვის საჭირო მათი ხმების რაოდენობის ზრდას უზრუნველყოფდა; ამავე დროს, ფონდს განვითარებად ქვეყნებზე განვითარებული ქვეყნების სტანდარტები არ უნდა გაეერცვლებინა, რისთვისაც განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნებისათვის ორმაგი სტანდარტების სისტემა უნდა შექმნილიყო (de Gregorio, Eichengreen, Ito, Wyplosz, 1999, p. 112-113). ამ წინადადების სუსტი მხარე XXI საუკუნეში განვითარებული გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის ფონზე გამოჩნდა, რადგან ეს კრიზისი არა რომელიმე განვითარებად ქვეყანაში, არამედ აშშ-ში ჩაისახა და გლობალური ხასიათი სწორედ ამიტომაც მიიღო.

მართალია, საერთაშორისო სავალუტო ფონდიცა და მსოფლიო ბანკიც გაეროს სტრუქტურებია, მაგრამ

ამ უკანასკნელის ექსპერტთა შეფასებები ყოველთვის როდია დადებითი. მაგალითად, მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის მიერ ერთობლივად მხარდაჭერილი “სტრუქტურული გარდაქმნის პოლიტიკის” (“Structural Adjustment Policies”) რეალიზაციის შედეგების განზოგადების საფუძველზე გაკეთებულია დასკვნა, რომ ამ პოლიტიკას ეკონომიკურ დეგრადაციამდე მიყვავართ და, საბოლოო ჯამში, ადამიანისეული განვითარება თავისუფალ ბაზარსა და გლობალიზაციას ეწირება (Cheru, 1999, p. 13). ეს აზრი ნაწილობრივ გაზიარებულია საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ექსპერტის მიერაც (თუმცა ის ხაზს უსვამს, რომ ეს მისი პირადი აზრია და არა – ფონდის), როცა აღნიშნავს, რომ “სტრუქტურული გარდაქმნის პროგრამის” ზოგიერთი დონისძიება ღარიბთა მდგომარეობას აუარესებს (Stuart, 1992, p. 121). ამ გამონათქვამს სრულად ეხმიანება სხვა შეფასებაც, რომლის თანახმადაც, საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის მიერ ღარიბ ქვეყნებზე გაწეული დახმარების შედეგად ამ ქვეყნებში პროგრესის რაიმე ნიშანწყალიც კი არ შეიმჩნევა (Mikesell, 2000).

ადამიანთა სოციალური მდგომარეობის გაუარესება წარმოების დაცემით, მოთხოვნის შეკვეცითაა განპირობებული, რაც, ხშირ შემთხვევაში, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მიერ შემოთავაზებული “სტრუქტურული გარდაქმნის პროგრამათა” შედეგად აღიქმე-

ბა⁵⁷, თუმცა ძნელია, არ დაეთანხმო ფონდის იმ მოსაზრებასაც, რომ ეს პრობლემა სინამდვილეში იმ სტრუქტურული “სიმახინჯეებით” არის გამოწვეული, რომლებიც ეკონომიკის კომუნისტური ტიპის მოწყობით იყო დამკვიდრებული (Allen, 1992, pp. 29-37), რის გამოც ეკონომიკური ვარდნა თვით ძველმა სისტემამ განაპირობა და, ამდენად, პრაქტიკულად – გარდუვალიც იყო (Easterly, Fischer, 1994).

არაერთი გამოკვლევის თანახმად, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მიერ მხარდაჭერილი სტრუქტურული გარდაქმნების პროგრამებს მოსახლეობაზე ფულადი შემოსავლების განაწილების ანალიზი აკლია და რეფორმების თანამიმდევრობის საკითხის შეუსწავლელობა ახასიათებს, რის გამოც აქცენტი ნაადრევ საფინანსო ღიბერალიზაციაზეა გაკეთებული. შედეგად კი გარდუვალი სირთულეებია სახეზე, როცა პროგრამათა დასასრულს, ფინანსური დახმარების შემცირების კვალობაზე, პოსტსტაბილიზაციური ზრდის შემცირების თავიდან აცილება შეუძლებელია (Collier, Gunning, 1999).

მიუხედავად იმისა, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდი და მსოფლიო ბანკი, როგორც წესი, ურთიერთშეთანხმებულად მოქმედებენ, გასული საუკუნის 90-იანი წლების მეორე ნახევარში მათ შორის დაპირისპირებულობამაც იჩინა თავი. კერძოდ, განსაკუთრებით ხაზგასასმელია მსოფლიო ბანკის ყოფილი უფროსი ვიცე-პრეზიდენტის და მთავარი ეკონომისტის

⁵⁷ მაგალითად, ეურნალისტები სოციალური დანიშნულებით გასაწევი ხარჯების რადიკალური შემცირების მოთხოვნის გამო საერთაშორისო სავალუტო ფონდის პროგრამებს დრაკონულს უწოდებენ (Martin, Shuman, 2001, c. 68).

ჯოზეფ სტიგლიცის გამოხვლა “ვაშინგტონის კონსენსუსის” კრიტიკით (Стиглиц 1998). კრიტიკის მთავარ ობიექტს ინსტიტუციური რეფორმის მიმართ ფონდის დაქარებული და, ამდენად, არასწორი, გაუბრალოებული მიდგომა წარმოადგენდა, რაც, მისი აზრით, საბაზრო ტრანსფორმაციის პროცესის წარმატებით განხორციელების ხელშემშლელი იყო (Stiglitz, 1999b; Стиглиц, 1999).

აღსანიშნავია, რომ პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში სახელმწიფო ინსტიტუტები საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციების ზეგავლენით დასავლეთის ანალოგების შეგნებული იმიტაციით იქმნებოდა (Шаванс, Маньян, 1999, с. 43). მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიისათვის ცნობილია მაგალითები, როდესაც “ინსტიტუტების იმპორტს” არაერთი დინამიკურად განვითარებადი საზოგადოება მიმართავდა (Капелюшников, 2001, сс. 143-144), პოლიტიკური ინსტიტუტი, როგორც წესი, “შევდარ ხელნაწერად” გადაქცევაზეა განწირული, როცა ის სხვა ქვეყნების მოდელების მარტივი კოპირების გზით იქმნება (Голдстоун, 2001, с. 123). უფრო რადიკალური შეფასებით “არ არსებობს “მოდელი”, რომელიც იმპორტირებული უნდა იქნეს” (Потель, 2001, с. 85). აქედან გამომდინარე, სულაც არ არის გასაკვირი, რომ “უცხო ქვეყნებიდან ჩამოტანილი ნორმების ტრანსპლანტაცია” (იაკობიძე, 1999, გვ. 31) სასიკეთოს მომტანი ვერ იქნება⁵⁸.

⁵⁸ მსოფლიოში სახელმთხვეჭილი პერუელი პროფესორი ერნანდო დე სოტო ამ ფენომენს “სამართლებრივი უსუსურობის გამოცანას” უწოდებს და მას კვლევის სპეციალურ ობიექტად მიიჩნევს (de Soto, 2001, сс. 155-208).

ჯოზეფ სტიგლიცი საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მუშაობის სტილსაც აკრიტიკებდა, როცა ამ თუ იმ ქვეყანაში ჩასული მისი ექსპერტები რაღაც ორიოდუ კვირის განმავლობაში განიხილავენ და აზუსტებენ ეკონომიკური მდგომარეობის ამსახველ მონაცემებს და მათ საფუძველზე რეფორმების პოლიტიკისათვის მაკროეკონომიკურ რეკომენდაციებს იძლევიან; მისი აზრით, ეკონომიკური პოლიტიკის შემუშავება არა მხოლოდ ტექნიკური ექსპერტების მიერ უნდა ხდებოდეს (Стиглиц 1998 с. 9). საყურადღებოა მოსაზრება, რომლის თანახმადაც, დიდძალი ფული იხარჯება ამ ექსპერტების ხელფასებსა და პონორარებზე, მათ მთელ მსოფლიოში შეხვედრებსა და სემინარებზე დასასწრებად და, ჩრდილოეთის მოდელზე დაყრდნობით რჩევების მიცემის მიზნით, სხვადასხვა ქვეყნის მთავრობასთან შესახვედრად; შედეგად კი სახეზეა უცნაური სიტუაცია, როცა საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების (მსოფლიო ბანკისა თუ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის) თანამშრომლები მთლიანობაში დაფინანსების ნაკლებობის პირობებში ღარიბთა დახმარებაში მაღალანაზღაურებას იღებენ (შნაიდერი, 1999, გვ. 6, 14).

სამართლიანობა მოითხოვს აღნიშნოს, რომ ჯოზეფ სტიგლიცის აზრი, როგორც თვითონ აღნიშნავდა, მისი პირადი იყო და მსოფლიო ბანკის პოზიციას ყოველთვის არ ასახავდა. სავარაუდოა, რომ, სხვა თანაბარ პირობებში, სწორედ ამ წინააღმდეგობის გამო მოუწია თანამედროვეობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო ეკონომისტს ჯოზეფ სტიგლიცს მსოფლიო ბანკის დატოვება.

ობიექტურობისათვის აუცილებელია აღინიშნოს, რომ თვით საერთაშორისო სავალუტო ფონდიც ცდილობს თვითკრიტიკულად შეაფასოს საკუთარი საქმიანობა და ამის საფუძველზე განვითარების ახალი ორიენტირები ჩამოაყალიბოს. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ყოფილი განმკარგულებელი დირექტორის მიშელ კამდესიუს პოზიცია, რომელიც ჯერ კიდევ თანამდებობაზე ყოფნისას მიიხსენებდა, რომ ევოლუციის თანამედროვე ეტაპზე აუცილებელია ფონდი სამკურნალო მედიცინიდან პროფილაქტიკურ, პრევენტულ მედიცინაზე გადავიდეს, რის საფუძველზეც ახალი საფინანსო არქიტექტურა უნდა შეიქმნას (Camdessus, 1999, p. 51). თანამედროვეობის ერთ-ერთი უდიდესი ეკონომისტი, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის განმკარგულებელი დირექტორის ყოფილი პირველი მოადგილე სტენლი ფიშერიც თანამდებობაზე ყოფნისას თვითკრიტიკული იყო საერთაშორისო საფინანსო სისტემის რეფორმისა და გლობალურ კონტექსტში ფონდის მაკრორდინგებული ფუნქციის როლის ამაღლებასთან დაკავშირებით (Fischer, 1999).

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ასევე ყოფილი განმკარგულებელი დირექტორი როდრიგო დე რატო თანამდებობაზე ყოფნისას თვლიდა, რომ ფონდმა განსაკუთრებული ყურადღება უნდა გამოიჩინოს იმ ქვეყნების მიმართ, რომლებიც გლობალიზაციის გამო ყველაზე მეტად ზარალდებიან; ასევე ფონდს უნდა გაუმჯობესებინა ფინანსური ბაზრების ზედამხედველობა, უნდა გაედრმავებინა თანამშრომლობა დაბალშემოსავლიან ქვეყნებთან და სხვ. (de Rato, 2006).

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საქმიანობისადმი კრიტიკულ პოზიციათა დიაპაზონი საკმაოდ ვრცელია და ზემომოყვანილი არგუმენტები ცალკეულ შემთხვევაში ურთიერთგამომრიცხავადაც კი აღიქმება. მთავარი კი ისაა, რომ ბოლო პერიოდში განვითარებული გლობალური ფინანსური კრიზისის ფონზე ფონდის საქმიანობისადმი კრიტიკული დამოკიდებულების განზოგადების საფუძველზე იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ რეალური გახდება ამ საქმიანობის თვისებრივი გაუმჯობესება.

§12.3. საერთაშორისო სავალუტო ფონდი და ეკონომიკის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაცია

ცალკე აღნიშვნის ღირსია პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესში მყოფი ქვეყნების მიმართ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საქმიანობის კრიტიკა.

პროფესორ რობერტ მანდელის შეფასებით, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი სტატისტიკური და საკონსულტაციო დიდი სააგენტოა, რომელიც ხან კარგ რჩევებს იძლევა, ხან – ცუდს, თანაც, ამ რჩევების ხარისხი ძალზე დაბალია, რისი უმთავრესი მიზეზიც თავად საერთაშორისო ფულად-საკრედიტო სისტემაში ძვეს (Hinshaw, ed., 1996, p. 134).

ძნელი შესამჩნევი არ უნდა იყოს, რომ მსოფლიო ფინანსური სისტემა სახელმწიფო რეგულირებას პრაქტიკულად არ ექვემდებარება, რადგანაც საერთაშორისო სავალუტო ფონდი მხოლოდ იმ სახელმწიფოებს

ეხმარება, რომელთაც საგადასახდელო ბაღიანის პრობლემები აქვთ, მაშინ, როცა აუცილებელია ფონდ-მა ისეთი შესახელმწიფოებრივი ფუნქციის შესრულება იკისროს, რომელიც ამ პრობლემების და, საბოლოო ჯამში, მსოფლიო ფინანსური კრიზისის წარმოქმნას წინასწარ გამორიცხავს (Шишков, 1999, сс. 6-8).

ექსპერტები თვლიან, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის მხრიდან აღგილი აქვს ფინანსური სტაბილიზაციისა და ეკონომიკის სტრუქტურული გარდაქმნის პროგრამების ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად განხორციელება: თუკი სწრაფად მიიღწევა საფინანსო სტაბილიზაცია, მაშინ რთულდება ეკონომიკის რესტრუქტურიზაცია (მაგალითად, Hinshaw, ed., 1996, p. 132). ასეთი მოსაზრებაც გამოითქმება, რომ თანამედროვე გლობალურ ეკონომიკაში არსებული ფინანსური ურთიერთდამოკიდებულებისა და ახალი საინვესტიციო კავშირების ბუნებიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილია საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის წესდების დონეზე შერწყმა (Allen, 1999, p. 170).

რადგან საერთაშორისო სავალუტო ფონდი აქცენტს ძირითადად მაკროეკონომიკურ სტაბილიზაციაზე აკეთებს, ამიტომ ქვეყნის განვითარების სოციალური კრიტერიუმები ყურადღების მიღმა რჩება (Allen, 1999, p. 170).

ჯეფრი საქსის აზრით, მიუხედავად იმისა, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის დახმარება პოსტ-კომუნისტური ტრანსფორმაციის ხიძნელეების შესამსუბუქებლადაა მოწოდებული, ფინანსური დახმარების მისაღებად ფონდის მიერ წაყენებული პირობები ხშირ

შემთხვევაში იმდენად მკაცრია, რომ ისინი კიდევ უფრო ამძიმებენ შესაბამისი რეფორმის სიძნელეებს (Сакс, 1995, с. 284). ის ასევე მიუთითებს, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდი პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში პირველ რიგში დამოუკიდებელი სოციალური დაცვის სისტემის დანქარებულ შექმნას უნდა უწყობდეს ხელს, რაც არ კეთდება (Hinshaw, ed., 1996, p. 130). შედეგად, ჯეფრი საქსის შეფასებით, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი თავისი ქმედებით მუდმივად შერცხვენილის მდგომარეობაშია (Сервари, 1999, с. 50).

საკმაოდ გავრცელებულად უნდა ჩაითვალოს მოსაზრება, რომლის თანახმადაც, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის შეცდომა ის იყო, რომ გასული საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში მისი ექსპერტები თავიანთ რჩევებს იმაზე აგებდნენ, რომ საბჭოთა კავშირის ყოფილ თორმეტ ქვეყანაში (ბალტიის ქვეყნების გარდა) ერთიანი სავალუტო კავშირი – “რუბლის ზონა” შეენარჩუნებინათ (Hinshaw, ed., 1996, p. 133-134). ნიშანდობლივია, რომ იმ პოსტსაბჭოთა ქვეყნებს, რომლებიც საკუთარი ვალუტის შემოდებას გადაწყვიტდნენ, საერთაშორისო სავალუტო ფონდიდან არანაირი მხარდაჭერის იმედი არ უნდა ჰქონოდათ; უფრო მეტიც, ფონდი ასეთ ქვეყნებს მხარდაჭერაზე უარითაც კი დაემუქრა (Ослунд, 1996, с. 141). გასათვალისწინებელია, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის კრედიტების მიღება მხოლოდ საკუთარი ვალუტის მქონე ქვეყნებს შეუძლიათ, რაც იმას ნიშნავს, რომ ფონდს რეალურად მხოლოდ მოსკოვთან უნდა ემუშავა; ზოგიერთი პოსტსაბჭოთა ქვეყნის რეალური და არა ფსევდო დამოუკიდებლობისადმი მისწრაფებამ, რომელიც, სხვა თანაბარ

პირობებში, ეროვნული ვალუტის შემოდებაში გამოიხატა, 1993 წლის ბოლოს საერთაშორისო სავალუტო ფონდი იძულებული გახდა, თავისი პოზიცია რადიკალურად შეეცვალა და მან პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში საკუთარი ვალუტის შემოდების პროცესს აქტიურად დაუჭირა მხარი (Lavigne, 1995, pp. 207, 211).

თუკი თავიდან საერთაშორისო სავალუტო ფონდი ეროვნული ვალუტის შემოდებას ამუხრუჭებდა, შემდგომში, პირიქით, მათ კონვერტირებად რეჟიმში გადაყვანას აჩქარებდა მაქსიმალურად. ეროვნული ბაზრების უცხოური კაპიტალისათვის მაქსიმალური გზის მიზნით ის მისაღმი იმ ქვეყნების განაცხადებს “შტამპავდა”, რომელთაც სურვილი ჰქონდათ, საკუთარი ვალუტა კონვერტირებადი გაეხადათ; შედეგად ძნელად ასახსნელი სიტუაცია შეიქმნა, როცა მოლდავეური ლეი და ყირგიზული სომი კონვერტირებადი უფრო ადრე გახდა, ვიდრე ჩეხური კრონა, ხოლო უკრაინულმა გრივნამ კი ჩინურ იუანს დაასწრო, თუმცა ეკონომიკური განვითარების დონისა და სახელმწიფო ფინანსების მდგომარეობის ლოგიკა სრულად საწინააღმდეგო გადაწყვეტილებას კარნახობდა (Константинов, 2000, с. 117). სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ უცხოური ინვესტიციებისათვის ეროვნული ბაზრების გახსნილობის გარეშე იმ გამწვავებულ სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემათა გადაწყვეტა, რომლებიც ადგილობრივი საწარმოების მიერ კონკურენტუნარო პროდუქციის წარმოებით იყო გამოწვეული, პრინციპულად შეუძლებელი იქნებოდა.

საერთაშორისო სავალუტო ფონდს იმაშიც ადანაშაულებენ, რომ რუსეთის 1998 წლის აგვისტოს კრიზი-

სის არსი რუბლის ხელოვნურად გაზრდილი კურსის შენარჩუნებაში მდგომარეობდა, რასაც რუსეთის მთავრობა და ცენტრალური ბანკი ფონდის მხარდაჭერით ახორციელებდა (Montec, Попов, 1999, с. 71).

კოლ კრუგმანი თვლის, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდი რუსეთს მნიშვნელოვან თანხებს აღუქვდა, რადგანაც მას ბირთვული იარაღის დიდი არსენალი აქვს, თუმცა იმაედროულად რუსი “ოლიგარქების” სიხარბესა და გაჭიანურებულ რეფორმებს არ ითვალისწინებდა (Krugman, 1999, pp. 130-131). სავარაუდოდ, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მიერ რუსეთისთვის მიცემული ფული “შავი ფულის გარეცხვის” მექანიზმში მოექცა, რადგანაც ეს კრედიტები 1996 წელს ბორის ელცინის რუსეთის პრეზიდენტად არჩევის კამპანიას მოხმარდა (Сухтин, 1999, с. 166).

ჯეფრი საქსიც მიიხევეს, რომ რუს რეფორმატორებს ფინანსური დახმარება საერთაშორისო სავალუტო ფონდიდან არა კარტ-ბლანშის სახით, არამედ მკაცრი პირობების შესრულების შემთხვევაში უნდა მისცემოდა და, ამავე დროს, ეს დახმარება მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო, რათა რეფორმის სიძნელეები შეემსუბუქებინა (Hinshaw, ed., 1996, p. 129-130).

კიდევ უფრო მწვავედ აყენებს საკითხს ნობელის პრემიის ლაურეატი ეკონომიკის დარგში გარი ბეკერი, რომლის თანახმადაც რეფორმების პროცესში მყოფი ქვეყნების მთავრობას რაიმე ფინანსური დახმარება სავრთოდ არ უნდა მიუცეს, რადგანაც ეს დახმარება რეფორმების აუცილებლობის სიმწვავეს ამცირებს, “აზარმაცებს” მთავრობას და ის რეფორმების პროცესს აჭიანურებს; მისი აზრით, ფინანსური დახმარების მი-

ცემის გარეშე მთავრობას ძლიერი შინაგანი სტიმული ექნებოდა, მიზანმიმართულად და სწრაფი ტემპით განხორციელებინა რეფორმები (Becker, Becker, 1997, pp. 261-262). იმავე სულისკვეთებითაა გაუდენთილი მაიკლ პორტერის მოსაზრება, რომელიც თვლის, რომ განვითარებული ქვეყნების მხრიდან განვითარებადი ქვეყნების მიმართ ბევრად უფრო მნიშვნელოვანი იქნებოდა პროტექციონისტული ბარიერების მოშლა (განსაკუთრებით ტექსტილისა და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის მიმართ), ვიდრე ყველა ფინანსური დახმარება ერთად აღებული (Porter, 1993, c. 737).

ასეთი მოსაზრებაც გამოითქმებოდა, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის რეკომენდაციები რუსეთსა და უკრაინასთან მიმართებაში ცალმხრივი იყო, რადგანაც ყურადღება მაკროეკონომიკურ სტაბილიზაციაზე ზედმეტად იყო აქცენტირებული, მაშინ, როცა ინსტიტუციური გარდაქმნების მნიშვნელობა უგულებელყოფილი იყო (Welfens, 1999, pp. 120, 122). ასე რომ, საერთაშორისო სავალუტო ფონდს რუსეთის ეკონომიკის რეფორმირებაში არაერთი ტაქტიკური ხასიათის შეცდომან აქვს დაშვებული (Кузнецов, 2002, cc.47-48).

აღსანიშნავია, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდს ყველაზე უფრო ხშირად იმაში აკრიტიკებენ, რომ ის მთლიანობაში პატივს უნდა სცემდეს და უფრო მეტად ითვალისწინებდეს პოსტკომუნისტური ქვეყნების ისტორიას, კულტურასა და ეროვნულ თავისებურებებს, და რომ ფონდის მიერ შემუშავებული ყველასათვის ერთიანი პრინციპები ჩავარდნისათვისაა განწირული; ამგვარი კრიტიკა კი უფრო თავის მართლებას

რეფორმების არგატარებისათვის, ვიდრე რეალურად არსებული პრობლემა (Сегвари, 1999, сс. 48-51).

საყურადღებოა, რომ ქვეყნის განვითარების კულტურულ-ისტორიული სპეციფიკით პრაქტიკულად ყველაფრის ახსნა შეიძლება, მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, მისი გათვალისწინება იმ პროცესის სწორი გაგებისათვისაა აუცილებელი, რომელიც ამა თუ იმ ქვეყანაში მიმდინარეობს (May, 2001, сс. 130-131). ამგვარი მიდგომის თვალსაჩინო მაგალითს საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მიმართ წაყენებული ბრალდება წარმოადგენს, რომლის თანახმადაც, რუსეთის ეკონომიკური სისტემის, მეურნეობრიობის არსებული ტრადიციების არგათვალისწინებამ, სტაბილიზაციის ფონდისეული პროგრამის არარეალურობა გამოიწვია, რომლის ჩავარდნამაც და 1998 წლის აგვისტოს კრიზისმა ფონდის პრესტიჟს დიდი დარტყმა მიაყენა (Оболенский, Поспелов, 2001, с. 50). რაც მთაყარია, ის, თუ ამა თუ იმ ქვეყნის თავისებურებები საერთაშორისო სავალუტო ფონდის პროგრამებში რამდენად აისახება, იმ სამთავრობო გუნდის პრობლემაა, რომელიც ფონდის წარმომადგენლებთან აწარმოებს მოლაპარაკებას (მესხია, 1999, გვ. 20).

უარყოფითი იყო “დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის” ეკონომიკური კავშირის სახელმწიფოთაშორისი ეკონომიკური კომიტეტის კოლეგიის ზოგიერთი წევრის დამოკიდებულება იმ ეკონომიკური პოლიტიკის მიმართ, რომელიც საზღვარგარეთიდან, დასავლეთიდან, ანუ ფაქტობრივად საერთაშორისო სავალუტო ფონდიდან და სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციებიდან იყო რეკომენდებული. მაგალითად, ითვლებო-

და, რომ დასავლეთი “დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის”, როგორც მსხვილი რეგიონული გაერთიანების დაშლას ესწრაფვოდა (MOK, 1996, c. 46), ხოლო სახდვარგარეთიდან თავსმოხვეული ეკონომიკური პოლიტიკა “დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის” ქვეყნების დეზინტეგრაციისა და წარმოების დაცემის ერთ-ერთ მიზეზად სახელდება, რომელიც თითქოსდა თანამეგობრობის ქვეყნების მსოფლიო ბაზრის პერიფერიად გადაქცევაზე იყო მიმართული (MOK, 1996, c. 30). “დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობამ” კი თავისი არაპერსპექტიულობა “სხვისი” დახმარების გარეშეც დაადასტურა, რადგანაც ის თავიდანვე საბჭოთა კავშირის ეკონომიკისათვის დამასასიათებელი ეკონომიკურ კავშირთა ჩაკეტილობის მიმსგავსებით იქმნებოდა (მაგალითად, Coppieters, 1998, pp. 194-197, Olcott, Åslund, Garnett, 1999).

რუსეთის მასშტაბებიდან გამომდინარე, არც უნდა გაგვიკვირდეს, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მოქმედებას პოსტკომუნისტურ სივრცეში (ისევე, როგორც სხვა საკითხებსაც) უმეტესწილად სწორედ ამ ქვეყნის მაგალითზე იხილავენ. რაც შეეხება საქართველოს, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საქმიანობის კრიტიკული შეფასება სპეციალური კვლევის ობიექტი არაერთხელ გამხდარა (პაპავა, 2000, 2002, გვ. 352-401; Papava, 2003a, 2003b, 2005, pp. 137-156, 2009; Папавა, 2001, 2002, 2009).

§12.4. საერთაშორისო სავალუტო ფონდი და მსოფლიო ბანკი რეკონსტრუქციის შემდგომ საქართველოში⁵⁹

მეტი სიცხადის შეტანის მიზნით თავიდანვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ამ საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების ფუნქციები მკაცრადაა გამიჯნული (MBΦ, 1991, 1997). კერძოდ, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი უმთავრესად ფოკუსირებულია მაკროეკონომიკურ სტაბილურობაზე, მაშინ, როცა მსოფლიო ბანკის პროგრამები გამიჯნულია ზოგადად ეკონომიკურ რეფორმებზე, ინსტიტუციურ გარდაქმნებზე, ინფრასტრუქტურისა და სექტორალურ განვითარებაზე. მიუხედავად სფეროების ამგვარი გამიჯვნისა, არის ისეთი საკითხები, რომლებიც მაკროეკონომიკური პოლიტიკისა და ინსტიტუციური გარდაქმნების სფეროებს ერთდროულად განეკუთვნება, რაც, ბუნებრივია, კომპლექსურ განხილვას საჭიროებს.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ვარდების რეკონსტრუქციამდე დაშვებულ შეცდომათა უდიდესი ნაწილი ფონდის მიხიის წევრების მიერ საქართველოს მთავრობისადმი მიცემულ მცდარ რეკომენდაციებზე მოდიოდა (პაპავა, 2000, 2002, გვ. 352-401; Papava, 2003a, 2003b, 2005, pp. 137-156; Папавა, 2001, 2002), ხოლო 2004 წლიდან მოყოლებული, ამ შეცდომების არსი იმაში მდგომარეობს, რომ საქართველოს მთავრობის მიერ გატარებულ გარდაქმნებს, მათ შორის, დაშვებულ შეცდომებსაც, საერთაშორისო სავალუტო ფონდიცა და მსოფ-

⁵⁹ მოცემულ პარაგრაფს უმთავრესად საილუსტრაციო ხასიათი აქვს და არატრადიციული ეკონომიკის ძირითად სახწყაველო კურსში არ შედის.

ლით ბანკიც შეგნებულად მხოლოდ “ვარდისფერი სა-
თვალით” უყურებენ და “ვარდისფრად” აღიქვამენ (Pa-
pava, 2009; Папава, 2009).

დასაინანია, მაგრამ ფაქტია ის, რომ ვარდების რე-
ვოლუციის შემდეგ საერთაშორისო სავალუტო ფონ-
დიც და მსოფლიო ბანკიც საქართველოში სავსებით
შეგნებულად წაყრუების პოლიტიკას ატარებენ, რაც
ბადებს კითხვას იმის შესახებ, თუ რით არის ეს გა-
მოწვეული?

უმთავრესი მიზეზი ის გახლავთ, რომ 1999 წლი-
დან მოყოლებული, ოთხი წლის განმავლობაში, საქარ-
თველოს მთავრობის ეკონომიკურ გუნდში გამეფებული
უძრაობის (რომ არაფერი ვთქვათ სხვა ნაკლოვანებებ-
ზე) გამო საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტებს
(და არა მარტო მათ) იმედი გადაეწურათ, რომ საქარ-
თველოს მთავრობა შეძლებდა რეფორმატორულ რელ-
სებზე დაბრუნებას. განსაკუთრებით უიმედოდ გამო-
იყურებოდა საქართველოს მთავრობის საქმიანობა სა-
ხელმწიფო ბიუჯეტის დაგეგმვისა და მისი შესრულე-
ბის სფეროში – გაუთავებელი სეკესტრები ნათლად
ადასტურებდა მთავრობაში იმ პოლიტიკური ნების
არარსებობას, რომ დაეწყოთ ბრძოლა კორუფციის წი-
ნააღმდეგ და ამის ნიადაგზე შეძლებოდათ საგადასა-
ხადო შემოსავლების მობილიზების თვისებრივი გაუმ-
ჯობესება. შედეგად 2003 წლის ზაფხულში საერთაშო-
რისო სავალუტო ფონდმა შეაჩერა საქართველოსთან
პროგრამა, რამაც ავტომატურ რეჟიმში მსოფლიო ბან-

კის პროგრამის შეჩერებაც გამოიწვია⁶⁰ (Papava, 2006; Папавა, 2004).

ვარდების რევოლუციის გზით მოხუცი მთავრობის განსაკუთრებულ მიღწევად უნდა ჩაითვალოს იმ პოლიტიკური ნების არსებობა, რომლის საფუძველზეც ქვეყანაში საფინანსო წესრიგი დამყარდა და უკვე 2004 წელს საგადასახადო შემოსავლები (და არა მარტო) ორჯერ და მეტად გაიზარდა, და მოცემული პროცესი "შემდგომშიც გრძელდება. ეს რეალური წარმატება, რევოლუციით გაჟღერებულ დემოკრატიულ ფასეულობებთან ერთად, იმდენად შთამბეჭდავი აღმოჩნდა, რომ საქართველოს მეგობარი ქვეყნები და საერთაშორისო ორგანიზაციები ამით პრაქტიკულად მონუსხულნი იყვნენ.

ამ წარმატებამ ბიძგი მისცა საერთაშორისო სავალუტო ფონდს, საქართველოს მთავრობასთან განეხილებინა პროგრამა, რასაც მსოფლიო ბანკიდანაც მსგავსი გადაწყვეტილება მოჰყვა.

სახელმწიფო ბიუჯეტის პრობლემების გადაწყვეტა (რაც რევოლუციამდელი მთავრობის "აქილევსის ქუსლს" წარმოადგენდა) – ბიუჯეტში შემოსავლების ნახტომისებური ზრდა გახდა ის მთავარი მიზეზი, რის გამოც საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების ზეგავლენა საქართველოს მთავრობაზე შესუსტდა: სავალუტო ფონდის მისია ობიექტურად მიიჩნევა, რომ

⁶⁰ თუკი საერთაშორისო სავალუტო ფონდის დასკვნა მაკროეკონომიკური სტაბილურობის შესახებ უარყოფითია, მაშინ მსოფლიო ბანკის პროგრამის დაფინანსებას აზრი ეკარგება, რადგან ამ გზით მიღებული ფული მაკროეკონომიკური არასტაბილურობის პირობებში ვერ იქნება ეფექტიანად და, რაც მთავარია, დანიშნულებისამებრ გამოყენებული.

მთავრობა წარმატებით ართმევდა თავს საგადასახადო შემოსავლების მოზღვანებას და ამ სფეროში ფონდის რჩევები შედარებით კი იყო უფრო მეტიც, თუ 2004 წლამდე სავალუტო ფონდი საქართველოს მთავრობას პირდაპირი გაგებით უკრძალავდა უვარგისი საგადასახადო კოდექსის შეცვლას, 2004 წელს ფონდს მთავრობისათვის უკვე ხელი აღარ შეუშლია ახალი საგადასახადო კოდექსის შექმნა-მიღებაში, რომელიც 2005 წლიდან ამოქმედდა (Хадური, 2006).

საქართველოში საერთაშორისო სავალუტო ფონდის როლის შესუსტებაზე განსაკუთრებული ზეგავლენა იქონია იმან, თუ როგორ გადაწყდა კონფლიქტი საქართველოს მთავრობასა და ფონდის მისიის ხელმძღვანელს შორის, რომელიც უკიდურესად გამწვავდა 2005 წლის გაზაფხულზე და რომელიც, სხვა თემებთან ერთად, დაკავშირებული იყო არასაბიუჯეტო ფონდების (ამ საკითხს დეტალურად ქვემოთ განვიხილავთ) არსებობასთან. ეს კონფლიქტი საქართველოს პრემიერ-მინისტრის ხრული გამარჯვებით დასრულდა, რომელიც 2005 წლის მაისში ჩავიდა ვაშინგტონში და სავალუტო ფონდის ხელმძღვანელობისაგან მოითხოვა ფონდის მისიის მოქმედი ხელმძღვანელის შეცვლა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს უკანასკნელი ძალზე მაღალი დონის პროფესიონალი იყო, ხოლო მისი მოთხოვნები სამართლიანი, სავალუტო ფონდის ხელმძღვანელობამ პრაქტიკულად უპრეცედენტო გადაწყვეტილება მიიღო და საქართველოს პრემიერ-მინისტრის მოთხოვნა დააკმაყოფილა – მისიის ხელმძღვანელი შეცვალა. ეს კი სერიოზული გაფრთხილება იყო მისიის ყველა წევრისათვის, მისი ახალი ხელმძღვანელისათვის და ფონდის

თბილისში მეოფი მუდმივი წარმომადგენლისათვის (რომელმაც შეძლო, საბოლოო ჯამში, მიეღწია საქართველოს მთავრობასთან შესმატკბილებულ თანამშრომლობას და, რომელსაც საქართველოში ყოფნის ვადა გაუორმაგეს, რაც ფონდის პრაქტიკაში არცთუ ისე ხშირი შემთხვევაა) – ნებისმიერი კონფლიქტი საქართველოს მთავრობასთან მათი კარიერისათვისაც ასევე ცუდად შეიძლება რომ დასრულებულიყო. ბუნებრივია, აქედან მოყოლებული, სიტუაციის სერიოზული გამწვავება საქართველოს მთავრობასთან სულაც არ შედიოდა სავალუტო ფონდის ამ თანამშრომლების ინტერესში.

განვიხილოთ ის ძირითადი შეცდომები, რომლებიც საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის მიერ იქნა დაშვებული რეკონსტრუქციის შემდგომ საქართველოში.

არასაბიუჯეტო ანგარიშები. ვარდების რეკონსტრუქციის შემდეგ ერთ-ერთი პირველი ნაბიჯი ძალოვანი უწყებების არასაბიუჯეტო ანგარიშების შექმნის მიმართულებით გადაიდგა, სადაც ყოფილი სახელმწიფო თანამდებობის პირები, რომლებიც კორუფციაში იყვნენ დადანაშაულებულნი, დაპატიმრების შემდეგ გასათავისუფლებლად ე.წ. “თავისუფლების საფასურს” იხდიდნენ. ამას ამართლებდნენ არა მარტო იმით, რომ კორუფციაში დადანაშაულებული პირები სახელმწიფოს უბრუნებდნენ მოპარულ ფულსა და საკუთრებას, არამედ იმითაც, რომ სახელმწიფოს ექმნებოდა შემოსავლების მიღების დამატებითი წყაროც. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, “თავისუფლების საფასურის” მხოლოდ ერთი ნაწილი ხვდებოდა ამ ფონდებში, მე-

ორე კი სახელმწიფო ბიუჯეტის საშემოსავლო ნაწილში აკუმულირდებოდა. ამან მთავრობას მისცა დამატებითი საბიუჯეტო და არასაბიუჯეტო შემოსავლები.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია ისიც, რომ არასაბიუჯეტო ანგარიშებიდან ხარჯვა, რომელიც უშუალოდ მთავრობის პრეროგატივა იყო, საზოგადოების მხრიდან კონტროლს არ ექვემდებარებოდა: არასაბიუჯეტო ანგარიშებზე ინფორმაცია არ იყო ხელმისაწვდომი არც პარლამენტის, არც კონტროლის პალატისა და არც მასშედიისათვის. სწორედ ამიტომ, ის, თუ რამდენი იქნა ამ გზით თავმოყრილი სახელმწიფო ბიუჯეტში, ხელმისაწვდომი ინფორმაცია იყო, ხოლო ის, თუ რა თანხები იქნა მოზიდული არასაბიუჯეტო ანგარიშებზე, ექსპერტულ შეფასებასაც კი ძნელად ექვემდებარებოდა.

ამკარაა, ეს პრაქტიკა შემოსავლების მიღების სტაბილური წყარო ვერ იქნებოდა. თუ პირველ წრეზე “თავისუფლების საფასურის” აკრეფა მეტ-ნაკლები წარმატებით განხორციელდა, მეორე წრეზე იმავე ყოფილი წინოვნიკებისაგან ამ “საფასურის” სახით ნაკლები თანხების მობილიზება გახდა შესაძლებელი, რაც სულაც არ იყო მოულოდნელი, რადგან მეორე წრეზე მათ ბევრად ნაკლები თანხები გააჩნდათ იმასთან შედარებით, ვიდრე ეს პრაქტიკა საერთოდ იქნებოდა დაწყებული.

მეორე წრეზე ამოღებული თანხების სიმწირემ მესამე წრეზე მთავრობა გადართო ბიზნესზე და ბიზნესმენებს აიძულებდა, ამ ანგარიშებზე ე.წ. “ნებაყოფლობითი შენატანები” ჩაერიცხათ (Anjaparidze, 2006).

აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ არასაბიუჯეტო ანგარიშების სისტემა პირველად საქართველოში 1992 წლიდან ამოქმედდა და 1994 წლის მეორე ნახევარში საერთაშორისო სავალუტო ფონდთან დაწესებული რეფორმების ერთ-ერთი უმთავრესი მიმართულება იყო ის, რომ 1995 წლისათვის ყველა ახალი ანგარიში ან სახელმწიფო ბიუჯეტის ნაწილი გახდა, ან საერთოდ გაუქმდა. ამ ფონზე აშკარად მოულოდნელი იყო ის, რომ იმავე საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა ვარდების რევოლუციის შემდეგ ამ ანგარიშების რესტრუქციაზე შეგნებულად დახუჭა თვალი.

თავით საერთაშორისო სავალუტო ფონდის კვლევარებში ხუმად ამგვარ მიდგომას იმით ხსნიდნენ: “თუ არასაბიუჯეტო ანგარიშების პრაქტიკა ხელს შეუწყობს ქვეყანაში კორუფციის შემცირებას, დაე იყოს ეს ანგარიშებით”. თანაც ეს ანგარიშები მექრთამეობათან შედარებით ნაკლებ ბოროტებადაც აღიქმებოდა.

რადგან არასაბიუჯეტო ანგარიშების გაუმჭვირვალეობა თავად არის კორუფციის წყარო, ამიტომ ამ საკითხში საერთაშორისო სავალუტო ფონდის შეცდომა ხწორედ ისაა, რომ მან კორუფციის წინააღმდეგ საბრძოლველად კორუფციული ინსტიტუტის არსებობას დაუქირა მხარი.

მხოლოდ მას შემდეგ, რაც დაიწყო ზემოხსენებული მესამე წრე, ანუ მას შემდეგ, რაც დაიწყო ბიზნესმენებისაგან ე.წ. “ნებაყოფლობითი შენატანების” წარცხვა ამ ანგარიშებზე, საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა უკვე მკაცრად მოითხოვა არასაბიუჯეტო ანგარიშების დახურვა. ყველაზე დიდი წინააღმდეგობა მას თაგდაჯვის სამინისტრომ გაუწია, რომლის არასაბიუ-

ჯეტო ანგარიში ყველაზე გვიან, მხოლოდ 2006 წლის გაზაფხულზე დაიხურა. მართალია, საცაღატო ფონდმა ამ საკითხში დაშვებული შეცდომა კი გამოასწორა, მაგრამ ორიოდე თვის შემდეგ საქართველოს მთავრობამ საქართველოში ფონდის მისიის ხელმძღვანელი “დასაჯა”, რადგან ის გადაყენებული იქნა ამ თანამდებობიდან, რასაც ზემოთ უკვე გაესვა ხაზი.

საყურადღებოა, რომ მსოფლიო ბანკს, რომელიც ინტენსიურადაა ჩართული მოუღი მსოფლიოს მასშტაბით ანტიკორუფციული ღონისძიებების შემუშავებასა და გატარებაში, პოსტრევილუციურ საქართველოში არახაბიუჯეტო ანგარიშების თემაზე ხმა საერთოდ არც კი ამოუღია.

საკუთრების უფლების სისტემატიური დარღვევა ყველაზე დიდი შეცდომაა, რაც დაუშვა ვარდების რევილუციის გზით მოსულმა ხელისუფლებამ, ეს კერძო საკუთრების უფლების ხელყოფა იყო (HRIDC, 2008.). მესაკუთრეებს ძალიან უწყებების ზეწოლით აიძულებდნენ, ვითომდა “ნებაყოფლობით” დაეთმოთ საკუთრება სახელმწიფოს სახარგებლოდ. ეს პროცესი დეპრივატიზაციის საბურველქვეშ გატარდა, რომლის მიზნადაც პრივატიზაციაში 2004 წლამდე დაშვებულ შეცდომათა ვითომდა გამოსწორება იქნა გაცხადებული. ხინამდვილეში, საკუთრების უფლების ხელყოფა გამოყენებულ იქნა ხელისუფლებასთან დაახლოებულ ეწეულიტარულ ბიზნესმენტათვის ქონების გადანაწილებისათვის. ამ სიტუაციას ისიც ამძიმებდა, რომ ყოველგვარი სამართლებრივი საფუძველის გარეშე დაინგრა არაერთი შენობა-ნაგებობა; თითოეული ასეთი შემთხ-

ვევა საკუთრების უფლების დარღვევის თვალსაჩინო პრეცედენტი იყო.

ეს თემა, უწინარეს ყოვლისა, მსოფლიო ბანკის სფეროს განეკუთვნება, თუმცა მას თუნდაც რაიმე შეშფოთება ამ ფაქტებთან დაკავშირებით, სამწუხაროდ, არ გამოუხატავს.

სამართლიანობა მოითხოვს იმის აღნიშვნას, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის თბილისში მყოფმა მუდმივმა წარმომადგენელმა საკუთრების უფლების ხელყოფის ფაქტებთან დაკავშირებით გამოხატა თავისი უარყოფითი დამოკიდებულება (Christiansen, 2006), მაგრამ ეს იმდენად მოკრძალებულად გაკეთდა, რომ ფაქტობრივად ყველასათვის შეუმჩნეველი დარჩა.

სახელმწიფო ქონების არაგამჭვირვალე გასხვისება. 2004 წლიდან დაწყებული, მსხვილმასშტაბიანი პრივატიზაცია მიმდინარეობდა კანონმდებლობის სრული დარღვევით, რაც სულაც არ არის გასაკვირი, თუკი გავიხსენებთ, რომ სწორედ ამ გზით შემოვიდა საქართველოში რუსული, ყაზახური თუ არაბული კაპიტალი. ხშირ შემთხვევაში პრივატიზაციისას გაქღერებულ თანხაზე რამდენჯერმე ნაკლები ფიქსირდებოდა სახელმწიფოსა და ახალ კერძო მესაკუთრეს შორის გაფორმებულ კონტრაქტებში. ასე მაგალითად, საექვსო წარმომადგენლობის ენერგოპრომ ენერგეტიკულ ობიექტთა პრივატიზაციისას განაცხადა, რომ საკუთრების უფლებაში 325 მლნ აშშ დოლარს გადაიხდიდა, თუმცა, მოგვიანებით, ხელშეკრულებაში მხოლოდ 123 მლნ აშშ დოლარი დაფიქსირდა (სივილ ჯორჯია, 2007ა).

არცთუ იშვიათად, სპეციალურად ამა თუ იმ ობიექტის პრივატიზაციაში მონაწილეობის მისაღებად,

პრივატიზაციის წინ იქმნება ფირმები საექვო დამფუძნებლებითა და საექვო კაპიტალით და სწორედ ისინი გამოდიან შესაბამის ტენდერებში გამარჯვებულნი.

პრივატიზაციის თქმა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია მსოფლიო ბანკისათვის, თუმცა, სამწუხაროდ, პრივატიზაციაში დაშვებულ შეცდომებს ის ისევ და ისევ დუმილით შეხვდა.

სახეზეა ისეთი შემთხვევებიც, როცა ჩვენი სახელმწიფო ქონების მესაკუთრე ხდება სხვა სახელმწიფო (მაგალითად, თბილგახის გასხვისების შემდეგ მისი მესაკუთრე ყაზახური სახელმწიფო კომპანია გახდა), რაც პრივატიზაციად ვერანაირად ვერ ჩაითვლება, თუმცა მსოფლიო ბანკს პრივატიზაციად მონათლულ არც ამ პროცესზე გაუკეთებია კომენტარი.

ყველაზე დიდ შეშფოთებას კი ის იწვევს, რომ როცა პრივატიზებული გაერთიანებული ქართული ბანკის ნაციონალიზაცია ერთ-ერთმა რუსულმა სახელმწიფო ბანკმა განახორციელა, მსოფლიო ბანკსა და საერთაშორისო სავალუტო ფონდს უარყოფითი პოზიცია არც ამაზე დაუფიქსირებია.

კონკურენციის შეზღუდვა. ვარდების რეკოლუციის შემდეგ დაიწყო არაერთი სახელმწიფო ინსტიტუტის ჩგრევა, რამაც ხელი შეუწყო ქართული სახელმწიფოს დასუსტებას. კერძოდ, 2004 წლის ბოლოს ვითომდა რეფორმების საბურველქვეშ გაუქმდა ანტიმონოპოლიური კანონმდებლობა და შესაბამისად სახელმწიფო ანტიმონოპოლიური სამსახური, რითაც ხელი შეუწყო ბაზარზე მონოპოლიების განვითარებას.

კონკურენციის ხელშეწყობა მსოფლიო ბანკის “საკურატორო” სფეროს მიეკუთვნება, თუმცა მას კი-

დევ ერთხელ “გამორჩა მხედველობიდან” ახლა უკვე ანტიმონოპოლიური კანონმდებლობისა და, შესაბამისად, სახელმწიფო ანტიმონოპოლიური სამსახურის გაუქმება.

უველაზე დიდი კუროლში კი ის იყო, როცა 2007 წლის ოქტომბერში მთავრობის სხდომაზე საქართველოს პრეზიდენტმა ანტიმონოპოლიური რეგულირების ფუნქცია მარილის, შაქრის და სხვ. საქონლის ბაზრებზე მიხაგან საქმეთა სამინისტროს დაავალა (სივილ ჯორჯია, 2007დ), რაც სრული ნონსენსია, რადგან ეს ფუნქცია არანაირ კავშირშია პოლიციისა თუ სახელმწიფო უშიშროების სამსახურის საქმიანობასთან (სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ მსგავსი კუროლში ადრეც, კერძოდ, 2006 წლის გაზაფხულზეც მოხდა, როცა თავდაცვის მინისტრს პრეზიდენტის მიერ ქართული დეინსაივის საზღვარგარეთ ბაზრების მოძიება დაევადა). ფაქტია, რომ არც ეს გამხდარა მსოფლიო ბანკის მხრიდან რაიმე რეაგირების საფუძველი.

სტატისტიკური ინფორმაციით მანიპულირება.
სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი 2004 წლამდე უშუალოდ ქვეყნის პრეზიდენტს ექვემდებარებოდა, ხოლო 2004 წელს კი ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს შემადგენლობაში იქნა შეყვანილი, რაც აშკარად ინტერესთა კონფლიქტია. შედეგად საქართველოში სტატისტიკას იგივე პოლიტიკური ფუნქცია დაეკისრა, რაც მას ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირში ჰქონდა. კერძოდ, ეს იმაში გამოიხატებოდა, რომ რეალური ფაქტების მიუხედავად, სახელმწიფო სტატისტიკას

ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის ყოველწლიურად უპირობო გაუმჯობესება უნდა გამოექვეყნებინა.

სტატისტიკის დეპარტამენტის მთავრობის და, კერძოდ, ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს შემადგენლობაში ყოფნა ის ინსტიტუციური შეცდომა იყო, რაზეც ხმა, პირველ რიგში, მსოფლიო ბანკს უნდა აქმადლებინა, თუმცა ფაქტია, რომ მან ამ შემთხვევაშიც დუმილი ამჯობინა.

ამ საკითხში საერთაშორისო სავალუტო ფონდის პოზიცია მსოფლიო ბანკის პოზიციასთან შედარებით უკეთესად გამოიყურება. კერძოდ, 2006 წლის აგვისტოში სტატისტიკის დეპარტამენტს “შემთხვევით გაეპარა” და წლიური ინფლაცია ივლისის თვის მდგომარეობით 14,5 პროცენტის დონეზე დააფიქსირა. ამის გამო საქართველოს ეროვნულმა ბანკმა და საქართველოს მთავრობამ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის თბილისში მყოფი მუდმივი წარმომადგენლის მხრიდან მწვავე, თუმცა სამართლიანი, კრიტიკა დაიმსახურა (სივილ ჯორჯია, 2006ბ). შედეგად, მთავრობამ დეპარტამენტის თავმჯდომარე გადააყენა და მთავრობისადმი აშკარად მორჩილ მის შემცველს დაევალა ინფლაციის გამოქვეყნებული მანკენებლის თანდათანობითი შემცირება. მთავრობის განცხადების თანახმად, 2006 წლის დეკემბრის მდგომარეობით წლიური ინფლაცია 8,8 პროცენტის დონეზე იქნა დაფიქსირებული, რითაც საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მოთხოვნა, რომ ინფლაციის წლიური მანკენებელი არ ყოფილიყო ორნიშნა, ფორმალურად დაკმაყოფილდა. მიუხედავად იმისა, რომ, სინამდვილეში, წლიური ინფლაცია მაღალი იყო, საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა საქართვე-

ლოს მთავრობის მხრიდან ინფლაციის პრობლემის ამგვარი “გადაწყვეტა” (თუკი ამას საერთოდ შეიძლება “გადაწყვეტა” ეწოდოს) არათუ ვააპროტესტა, არამედ ეროვნული ბანკისა და მთავრობის საქმიანობა დადებითად შეაფასა კიდევ.

აქვე აუცლებელია იმის გახსენება, რომ გასული საუკუნის 90-იან წლებში საერთაშორისო სავალუტო ფონდი ტექნიკურ დახმარებას უწევდა საქართველოს სტატისტიკის დეპარტამენტს, ხოლო მსოფლიო ბანკი არა მარტო ტექნიკური დახმარებით შემოიფარგლა, არამედ დაფინანსებაც გამოყო დეპარტამენტის ინსტიტუციური სრულყოფის სპეციალური პროგრამის ფარგლებში. სამწუხაროდ, აღნიშნული დახმარება ჯეროვან დონეზე არ იქნა გამოყენებული.

ინფლაციის სტიმულირება. პოსტრევოლუციური მთავრობისათვის, სამწუხაროდ, დამახასიათებელი გახდა პოპულისტური ეკონომიკური პროგრამების გატარება, რაც პრაქტიკულად ინფლაციის ზრდას უწყობდა ხელს. ამ ტიპის პროგრამებში განსაკუთრებით გამოირჩეოდა დასაქმების გაზრდის კეთილშობილური მიზნების მქონე ღონისძიებები, რომელთა თანახმადაც, მეწარმეებს იმპერატიულ ტონალობაში ეთხოვათ სამითვის განმავლობაში დაესაქმებინათ უმუშევრები, რომლებიც ამისათვის სახელმწიფო ბიუჯეტიდან დაფინანსდნენ 2006 წელს თვეში 150 ლარის, ხოლო 2007-2008 წლებში თვეში 200 ლარის ოდენობით. (სივილ ჯორჯია, 2006ა, 2007გ). სახელმწიფო ბიუჯეტიდან დახარჯული ათეულობით მლნ ლარის შედეგად ერთეულები მართლაც დასაქმდნენ, ხოლო უმრავლეს შემთხვევაში მოხდა ჩვეულებრივი გარიგება: მეწარმეები თანახმა

იყვნენ, ხელი მოეწერათ ნებისმიერ დოკუმენტზე თითქოს კონკრეტული პირი სამსახურში დადიოდა და რაღაცას აკეთებდა. უმუშევარიც კმაყოფილი დარჩა, რადგან მან ჯერ 450, მოგვიანებით 600 ლარი მიიღო არაფერში. უფრო მახინჯი სიტუაციებიც დაფიქსირდა – ზოგი მეწარმე ხელს მხოლოდ იმ შემთხვევაში უწერდა შესაბამის დოკუმენტზე, თუ უმუშევარი მას თანხის ნახევარს მისცემდა. საბოლოო ანგარიშით, სახელმწიფო ბიუჯეტიდან დასაქმების ზრდის ხელშეწყობისათვის გამოყოფილი ათეულობით მლნ ლარის შინაარსობრივი დატვირთვა უმთავრესად უმუშევართათვის შემწეობის გაღებაში გამოიხატა. ეს თანხა ისე გავიდა ბაზარზე სამომხმარებლო პროდუქციის შესაძენად, რომ ადეკვატური რაოდენობის პროდუქცია (და მომსახურება) არ შეუქმნია, რამაც ბუნებრივად ინფლაციის ზრდას შეუწყო ხელი. აქვე ისიც უნდა გაითვალისწინოთ, რომ, ამ ე.წ. დასაქმების პროგრამასთან ერთად, წინასაარჩევნოდ სტუდენტებისათვისაც გაკეთდა მსგავსი შინაარსის მქონე ქალაქის დასუფთავების პროგრამა, ხოლო 2007-2008 წლის ზამთარში დარიგდა სხვადასხვა სახეობის საქონლის შესაძენად გამოყოფილი ვაუჩერები, რის შედეგადაც ინფლაციის დონე კიდევ უფრო გაიზარდა.

მიუხედავად იმისა, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ერთ-ერთი უმთავრესი ფუნქცია ინფლაციურ პროცესებზე კონტროლისა და მთავრობასთან ამ სფეროში აქტიური თანამშრომლობის განხორციელებაა, სამწუხაროდ, ფაქტია, რომ ფონდმა საქართველოში ინფლაციის მასტიმულირებელ სამთავრობო პროგრამებზეც დუმილი არჩია.

საგადასახადო კუროზი. 2006 წელს პრეზიდენტის ინიციატივით 32 პროცენტიაანი სოციალური გადასახადი და 12 პროცენტიაანი საშემოსავლო გადასახადი უნდა გაერთიანებულიყო (!) საშემოსავლო გადასახადში, რომლის დონეც უნდა დადგენილიყო 25 პროცენტით (სივილ ჯორჯია, 2007ე). ეს ასეც გაკეთდა, და შესაბამისი საგადასახადო ცვლილება ძალაში 2007 წლიდან შევიდა.

იმის გათვალისწინებით, რომ სოციალური გადასახადი და საშემოსავლო გადასახადი სხვადასხვა ბაზიდან იანგარიშება, მათი გაერთიანება პრინციპულად შეუძლებელია, რაც ძნელად წარმოსადგენია, რომ სავალუტო ფონდის სპეციალისტებმა არ იცოდნენ, თუმცა მათ ისევე დუმილი ამჯობინეს.

სინამდვილეში, დამსაქმებლებს გაუუქმეს 20 პროცენტიაანი სოციალური გადასახადი და მის სანაცვლოდ დასაქმებულებს საშემოსავლო გადასახადი 12-დან 25 პროცენტამდე გაუზარდეს. თანაც ეს ტრადიციისამებრ გაუღერდა როგორც ხალხზე ზრუნვით გადადგმული ნაბიჯი.

სიღარიბის დაძლევის პროგრამა. ხელისუფლების 2008 წლის საპრეზიდენტო და საპარლამენტო არჩევნების წინასაარჩევნო მოწოდება იყო “ერთიანი საქართველო სიღარიბის გარეშე!” ამ მოწოდებას მთავრობამ “ხორცი შეასხა” იმავე სათაურის მქონე ე.წ. პროგრამით, რომელიც პარლამენტმა 2008 წლის იანვრის ბოლოს დაამტკიცა. ამ დოკუმენტს მხოლოდ პირობითად შეიძლება ეწოდოს პროგრამა, რადგან ის მხოლოდ და მხოლოდ რამდენიმე გვერდზე ჩამოწერილი მოწოდებებით შემოიფარგლება (სივილ ჯორჯია, 2008ბ).

საყურადღებოა, რომ საქრთაშორისო სავალუტო ფონდის, მსოფლიო ბანკისა და სხვა საქრთაშორისო ორგანიზაციების აქტიური მონაწილეობითა და დაფინანსებით ჯერ კიდევ 2003 წელს მომზადდა და საქართველოს პრეზიდენტის მიერ დამტკიცდა “ეკონომიკური განვითარებისა და სიღარიბის შემცირების” ვრცელი პროგრამა (GnG, 2003), რომელმაც თავის დროზე დიდი მოწონება დაიმსახურა ამ ორგანიზაციების მხრიდან. ფაქტია, იმდროინდელი მთავრობა იმდენად უუნარო იყო, რომ ამ პროგრამის განხორციელების დაწყება არც კი უცდია, ხოლო რევოლუციით მოსულმა მთავრობამ უარყო რა ყოველივე ის, რაც რევოლუციამდე გაკეთებულა, ხსენებული პროგრამა არათუ განაახლა, არამედ მისი არსებობა მივიწყებასაც კი მისცა.

მიუხედავად ამისა, საქრთაშორისო სავალუტო ფონდიცა და მსოფლიო ბანკიც წარმატებით იტყუებდნენ თავს და საჯაროდ აფიქსირებდნენ, რომ საქართველოში ხელს უწყობდნენ სიღარიბის შემცირების პროგრამას, ანუ იმას, რასაც საქართველოს მთავრობა არც კი სცნობდა... უფრო მეტიც 2007 წლის სექტემბერში საქრთაშორისო სავალუტო ფონდმა ისიც კი განაცხადა, რომ საქართველოში სიღარიბის შემცირების პროგრამა წარმატებით დასრულდა კიდევ.

თავისუფალი ეკონომიკური ზონა – ეკონომიკური განვითარების მახე. თავისუფალი ეკონომიკური ზონის (იხ. თავი 9) იდეა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ყოფილი ლიდერის, ასლან აბაშიძის სახელთანაა დაკავშირებული (ხუციძე, 2003).

ქვეყანაში გატარებული ეკონომიკური ლიბერალიზაციის პირობებში თავისუფალი ეკონომიკური ზონის

შექმნის ეკონომიკური მიზანშეწონილობა კლებულობს, რადგანაც შესაძლო შედავათების ნუსხა და მასშტაბები სწორედ ამ ლიბერალიზაციის გამო მცირდება (პაპავა, 2007). ეს კი ის მნიშვნელოვანი არგუმენტია, რომლის გათვალისწინების სურვილი, სამწუხაროდ, არც ასლან აბაშიძეს და არც პოსტრევეოლუციურ მთავრობას აღმოაჩნდა (პაპავა, 2007).

სიტუაციას კიდევ უფრო ის ამძიმებს, რომ დღეს საქართველოს ეკონომიკა ინვესტიციების ნაკლებობას, ანუ ინვესტიციურ “შიმშილს” განიცდის და ასეთ პირობებში თავისუფალი ეკონომიკური ზონის შექმნა (რისი განახორციელებაც ხელისუფლებამ ფოთში, ქუთაისსა და სხვა ქალაქებში გადაწყვიტა) ქვეყანაში ინვესტიციური “შიმშილის” გადრმავებას გამოიწვევს, რაც, საბოლოო ჯამში, მთელი ეკონომიკის განვითარებას შეაფერხებს. ინვესტიციური “შიმშილის” პირობებში არა მარტო უცხოელი, არამედ ადგილობრივი პოტენციური ინვესტორიც ფულს მხოლოდ თავისუფალ ეკონომიკურ ზონაში დააბანდებს. ასე რომ, მომავალში ინვესტიციები მხოლოდ თავისუფალ ეკონომიკურ ზონაში ჩაიდება და არც ერთი ინვესტორი აღარ მოინდომებს ინვესტიციის გაღებას საქართველოს სხვა რეგიონებში, რაც იმას ნიშნავს, რომ ზონებში და მიმდებარე ტერიტორიებზე ეკონომიკური განვითარება დანარჩენი საქართველოს ხარჯზე მოხდება (Patsuria, 2008). სამწუხაროდ, პარლამენტმა არ გაითვალისწინა ზემოხსენებული არგუმენტები და სათანადო გადაწყვეტილებით თავისუფალი ეკონომიკური ზონის ინსტიტუტი საქართველოში დააკანონა (ხუციძე, 2008).

საყურადღებოა, რომ ინვესტიციური “შიმშილის” მქონე ქვეყნებში თავისუფალი ეკონომიკური ზონის შექმნით, ხსენებული უარყოფითი ეფექტის შესახებ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის სპეციალისტებმა დახურულ კარს მიღმა სემინარი ჩაუტარეს საქართველოს მთავრობისა და პარლამენტის იმ წევრებს, ვისაც მეტ-ნაკლებად შეხება აქვთ მოცემულ პრობლემასთან. ამ სემინარზე ფონდის სპეციალისტებმა საქართველოს მთავრობას მოკრძალებული ტონით რეკომენდაცია მისცეს, არ შეექმნათ თავისუფალი ეკონომიკური ზონა, რაც, რა თქმა უნდა, არ იქნა გაზიარებული.

იბადება კითხვა, თუ რატომ მოქმედებდა საერთაშორისო სავალუტო ფონდი ამ საკითხის განხილვისას არაგამჭვირვალე რეჟიმში, მით უფრო მაშინ, როცა ფონდს ჯერ კიდევ აქონდა პროგრამა საქართველოს მთავრობასთან, რაც მას აძლევდა იმის საშუალებას, რომ უფრო მკაცრ ტონალობაში დაეფიქსირებინა თავისი მოთხოვნა მთავრობისადმი. როგორც ირკვევა, თურმე მსოფლიო ბანკის ერთ-ერთ ექსპერტს საქართველოს მთავრობისათვის ხსენებული სემინარის ჩატარებამდე უკვე აქონდა მიცემული ბანკის სახელით დადებითი დასკვნა თავისუფალი ეკონომიკური ზონის შესახებ, და თურმე ფონდი მორიდებია ბანკთან ისტიტუციურ დაპირისპირებას...

ეროვნული ბანკის დაკნინება. საქართველოს მთავრობამ ჯერ კიდევ 2006 წლის გაზაფხულზე დააპირა ეროვნული ბანკის, როგორც დამოუკიდებელი ინსტიტუტის დაკნინება და ამ მიზნით მოამზადა ეროვნული ბანკის შესახებ კანონში ცვლილებები, რომელთა თანახმადაც, საბანკო ზედამხედველობის ფუნქცია

ეროვნულ ბანკს უნდა ჩამოშორებოდა. ეროვნული ბანკის ხელმძღვანელობისა და, განსაკუთრებით, საქართველოს პარლამენტის საფინანსო-საბიუჯეტო კომიტეტის წინააღმდეგობის შედეგად, მთავრობამ საწადელი ვერ აისრულა და ეროვნული ბანკიც გადაჩნა.

2007 წლის გაზაფხულზე კი, როცა ეროვნული ბანკის პრეზიდენტი გადამდგარი იყო (სივილ ჯორჯია, 2007ბ) და მის მოვალეობას ვიცე-პრეზიდენტი ასრულებდა, მთავრობამ საფინანსო-საბიუჯეტო კომიტეტის წინააღმდეგობის მიუხედავად, ძირითადად საწადელს მიაღწია: საბანკო ზედამხედველობის ფუნქცია ეროვნულ ბანკს ჩამოაშორა, ხოლო თვით ეროვნულ ბანკს ერთადერთი ფუნქცია – ინფლაციის რეგულირება დაუტოვა.

მართალია საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა თავის მემორანდუმში მოკრძალებულ ტონალობაში დააფიქსირა თავისი თხოვნა საქართველოს მთავრობისადმი, რომ ეროვნული ბანკის დამოუკიდებლობა არ შელახულიყო, მაგრამ ეს თხოვნა ვერ გახდებოდა ანგარიშგასაწევი, რადგან 2008 წლის გაზაფხულზე ფონდს საქართველოში პროგრამა უკვე აღარ გაჩნდა.

ევრობლიგაციების ემისია და საგარეო ვალის დამატებით 500 მლნ აშშ დოლარით გაზრდა. მიუხედავად იმისა, რომ ვარდების რევოლუციის შემდეგ სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავლები პრაქტიკულად უწყვეტ რეჟიმში იზრდებოდა, რის გამოც საქართველოს მთავრობას სახელმწიფო ვალი არ უნდა გაეზარდა, 2008 წლის აპრილში საქართველოს მთავრობამ ქვეყნას ევრობლიგაციების გამოშვებით საგარეო ვალი 500 მლნ აშშ დოლარით გაუზარდა (სივილ ჯორჯია,

2008გ). ამ კუროზს ისიც ემატება, რომ მთავრობამ პრაქტიკულად აღიარა, რომ არც კი იცოდა, თუ რაში სჭირდებოდა ეს ფული. ის თავიდან აცხადებდა, რომ ეს ფული მას ენერგეტიკული ობიექტების მშენებლობის დასაფინანსებლად სჭირდებოდა, ხოლო ბოლოს აღიარა, რომ ამ თანხის ნახევარს მომავალი თაობებისა და სტაბილური განვითარების ფონდებში მოუყრიდა თავს. ხოლო მეორე ნახევარზე გადაწყვეტილებას კი მომავალში მიიღებდა. ჯერ ერთი, ხსენებული ფონდები ბიუჯეტის პროფიციტიდან უნდა ივსებოდეს, ხოლო მეორე და მთავარი კი ისაა, რომ გადასახადის გადამხდელებმა არც კი იცოდა, თუ რატომ აიღო მთავრობამ ეს სესხი, რომელიც 5 წლის შემდეგ ქვეყნის გადასახდელია, რასაც ყოველწლიურად ამ სესხზე 7,5 პროცენტის გადახდაც ემატება. სამწუხაროდ, მთავრობამ არ გაიზიარა ის არგუმენტები, თუ ევროობლიგაციების გამოშვებით საქართველოს საგარეო ვალი რატომ არ უნდა გაეზარდა (სივილ ჯორჯია, 2008ა).

მიუხედავად იმისა, რომ საგარეო ვალის პრობლემატिका საერთაშორისო სავალუტო ფონდის კომპეტენციაში უშუალოდ შედის, მას რაიმე შეფასება საქართველოს მთავრობის გაუმართლებელ ქმედებაზე, სამწუხაროდ, არ გაუკეთებია.

შეცდომების შენიღბვის შთამბეჭდავი მცდელობა. საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების საქართველოში დაშვებულ ხსენებულ შეცდომებს ამძიმებს ის, თუ როგორ შეღამაზდა მსოფლიო ბანკის მონაწილეობით საქართველოში ჩატარებული გარდაქმნები, რომლებიც, მიუხედავად იმისა, რომ იყო უბრალოდ ნგრევა (მაგალითად, ანტიმონოპოლიური სამსახურის შემთხვე-

ვაში), თუ მართლა რეფორმა, საბოლოო ჯამში მაინც რეფორმად მოინათლა და “ბიზნესის წარმართვის” რეიტინგში საქართველო 112-ე ადგილიდან ჯერ 37-ე, შემდეგ მე-18, მოგვიანებით მე-15 და ბოლოს მე-11 ადგილზე გადაიყვანეს (WB, 2010). ამ რეიტინგების ხელოვნურობაზე ისიც მიუთითებს, რომ რომელიმე მეწარმე გერმანიიდან (რომელიც 25-ე ადგილზეა) ან საფრანგეთიდან (რომელიც 31-ე ადგილზეა) ამჯობინებს თავისი ბიზნესის საქართველოში გადმოტანას.

საქმე ისაა, რომ ხსენებული რეიტინგი, რომელიც გამოკითხვით მიღებულ ინფორმაციაზე აიგება, ჯეროვნად არ ასახავს (ცალკეულ შემთხვევებში კი საერთოდ არ ითვალისწინებს) ისეთ პრობლემებს, რაც მოცემულ პარაგრაფში იქნა განხილული.

საქართველოს (ისევე, როგორც ნებისმიერი ქვეყნის) მოსახლეობა საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტებიდან, უწინარეს ყოვლისა, ელის მაღალპროფესიულ დახმარებას და არა წაყრუებას მთავრობის მიერ დაშვებულ შეცდომებზე, რომ არაფერი ვთქვათ არსებული სიტუაციის შედამაზებაზე. იმავედროულად, ერთი წამითაც არ უნდა შევიტანოთ ეჭვი იმაში, რომ ამ ინსტიტუტებში და განსაკუთრებით საერთაშორისო სავალუტო ფონდში მართლაც მაღალი კვალიფიკაციის სპეციალისტები მუშაობენ და მათ მიერ “ვარდისფერი სათვალის გადაგდება”, თვალის ფართოდ გახელა მხოლოდ და მხოლოდ ამ ინსტიტუტების ხელმძღვანელობისა და მათ უკან მდგომი ძალების პოლიტიკურ ნებაზეა დამოკიდებული.

გამოყენებული ლიტერატურა

ახათიანი რ., 2010. *გლობალიზაცია, ეკონომიკური თეორია და საქართველო*. თბილისი, "სიახლე".

თოფაძე გ., 2003. *საქართველო ნეოკლასიკალიზმის ეულოში*. თბილისი, საქართველოს მრეწველთა კავშირი, შპს "ეა'სბევი".

იაკობიძე დ., 1999. ბოლოსიტყვაობა. განვითარების ახალი კონცეფცია (მოსაზრებები რომის კლუბის მოხსენებაზე "სკანდალი და სირცხვილი"). წიგნში: ბ. შნაიდერი. *სკანდალი და სირცხვილი. რომის კლუბის მოხსენება (ძირითადი დებულებები)*. თბილისი, რომის კლუბის საქართველოს ასოციაცია.

მექვაბიშვილი ე., 2009. *ეკონომიკის გლობალიზაცია: მიმართულებები, გამოწვევები, პერსპექტივები*. თბილისი, "ინოვაცია".

მესხია ი., 1999. საქართველოს საფინანსო პოლიტიკის თანამედროვე პრობლემები. კრებულში: *გარდასავალი პერიოდის საფინანსო-ეკონომიკური პრობლემები საქართველოში*. ტომი III. თბილისი, ფინანსების სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი.

პაპავა ვ., 2000. *საერთაშორისო სავალუტო ფონდი საქართველოში: მიღწევები და შეცდომები*. თბილისი, "იმპერიალი".

პაპავა ვ., 2002. *პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა*. თბილისი, "პდპ".

პაპავა ვ., 2007. *თავისუფალი ეკონომიკური ზონა* – "უკვდავი იდეა". ექსპერტის აზრი, №2, <http://www.gf->

პრესა.გე, 2010. სავალუტო ფონდში უმსხვილესი რეფორმა განხორციელდება. *Agence France-Presse, Reuters*, 23 ოქტომბერი, <http://www.presa.ge/new/?m=bp&N-ID=1355>.

სვიულ ჯორჯია, 2006ა. ახალი ეკონომიკური ინიციატივები. *Civil.Georgia*, 05 აგვისტო, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=13363&search>.

სვიულ ჯორჯია, 2006ბ. სსფ: 14,5% ინფლაცია სერიოზულ რისკს წარმოადგენს. *Civil.Georgia*, 06 აგვისტო, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=13455&search>.

სვიულ ჯორჯია, 2007ა. “ახალი მემარჯვენეები” პრეზიდენტს პარლამენტში გამოსვლის წინ 5 შეკითხვას უგზავნიან. *Civil.Georgia*, 14 მარტი, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=14973&search>.

სვიულ ჯორჯია, 2007ბ. გოცირიძე თანამდებობიდან წასვლას პოლიტიკისათვის ანგარიშის გაწევით ხსნის. *Civil.Georgia*, 10 სექტემბერი, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=16066&search>.

სვიულ ჯორჯია, 2007გ. დასაქმების სახელმწიფო პროგრამა ოფიციალურად ამოქმედდა. *Civil.Georgia*, 07 დეკემბერი, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=16874&search>.

სვიულ ჯორჯია, 2007დ. სააკაშვილი მინისტრებს ფასების ზრდის შესახებ დად მონოპოლიებთან ბრძოლას ავალუებს. *Civil.Georgia*, 24 ოქტომბერი, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=16422&search>.

სვიულ ჯორჯია, 2007ე. სააკაშვილი საპარლამენტო მოხსენებაში ახალ ინიციატივებზე საუბრობს. *Civil Georgia*, 16 მარტი, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=14992&search>.

სვიულ ჯორჯია, 2008ა. დეპუტატი ხელისუფლებას ევრობიზიტაციების გამოშვებას არ ურჩევს. *Civil Georgia*, 04 მარტი, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=17658&search>.

სვიულ ჯორჯია, 2008ბ. მთავრობის ხუთწლიანი პროგრამა. *Civil Georgia*, 01 თებერვალი, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=17418&search>.

სვიულ ჯორჯია, 2008გ. საქართველომ პირველი ევრობიზიტაციები გამოუშვა. *Civil Georgia*, 14 აპრილი, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=17997&search>.

შნაიდერი ბ., 1999. *სკანდალი და სირცხვილი. რომის კლუბის მოხსენება (ძირითადი დებულებები)*. თბილისი, რომის კლუბის საქართველოს ასოციაცია.

ხარნიგლავა ვ. რედ., 1998. *საერთაშორისო სავალუტო ფონდი – სიკეთე თუ პოროტება? საქართველოს ეკონომიკური კოლონიალიზმის საფრთხე ემუქრება*. თბილისი, საქართველოს მრეწველთა კავშირი, შპს “ყაზბეგი”.

ხუციძე ნ., 2003. ბათუმი თავისუფალი ეკონომიკური ზონის შექმნას ხელმეორედ ცდის. *Civil Georgia*, 27 მარტი, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=3734&search>.

ხუციძე ნ., 2007. თავისუფალი ინდუსტრიული ზონის შექმნაში საფრთხეებს ხედავენ. *Civil Georgia*, 18 მაისი, <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=15372&search>.

Allen M., 1992. IMF – Supported Adjustment Programs in Central and Eastern Europe. In: *Central and Eastern Europe Roads to Growth*. Papers Presented at a Seminar Held in Baden, Austria, April 15-18, 1991. Mod. by G. Winckler. Washington, D. C., The IMF.

Allen R. E., 1999. *Financial Crises and Recession in the Global Economy*. Cheltenham, Edward Elgar.

Anjaparidze Z., 2006. Georgian Government Questioned about Secret Funds. *Eurasia Daily Monitor, The Jamestown Foundation*, Vol. 3, Issue 71, April 12, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Bwords%5D=8fd5893941d69d0be3f378576261ae3e&tx_ttnews%5Bany_of_the_words%5D=Anjaparidze%2C%20Zaal&tx_ttnews%5Bpointer%5D=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=31572&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=864959a53b.

Becker G. S., Becker G. N., 1997. *The Economics of Life. From Baseball to Affirmative Action to Immigration, How Real World Issues Affect Our Everyday Life*. New York, McGraw-Hill.

Boughton J. M., 2000. From Suez to Tequila: The IMF as Crisis Manager. *The Economic Journal*, Vol. 110, No. 461.

Camdessus M., 1999. *From Crisis to a New Recovery. Excerpts from Selected Addresses*. Washington, D. C., The IMF.

Cheru F., 1999. Economic, Social and Cultural Rights Effects of Structural Adjustment Policies on the Full Enjoyment of Human Rights. *Commission on Human Rights. Fifty-fifth session. Item 10 of the Provisional Agenda. Distr. General. E/CN.4/1999/50. 24 February, 1999. Economic and Social Council*. New York, United Nations.

Christiansen R. E., 2006. Property Rights, Institutions and Growth: Will Georgia Make the Transition? *Presentation Delivered at Cato Conference, International Monetary Fund, Resident*

Representative Office in Georgia, 27 October, <http://www.imf.ge/view2.php?lang=1&view=239>.

Collier P., Gunning J. W., 1999. The IMF's Role in Structural Adjustment. *The Economic Journal*, Vol. 109, No. 459.

Coppieters B., 1998. The Failure of Regionalism in Eurasia and the Western Ascendancy over Russia's Near Abroad. In: *Commonwealth and Independence in Post-Soviet Eurasia*. Ed. by B. Coppieters, A. Zverev, D. Trenin. London, FRANK CASS PUBLISHERS.

de Gregorio J., Eichengreen B., Ito T., Wyplosz C., 1999. *An Independent and Accountable IMF*. Geneva Reports on the World Economy 1. Geneva, International Center for Monetary and Banking Studies (ICMB).

de Rato R., 2006. The IMF View on IMF Reform. *Reforming the IMF for the 21st Century*. Ed. by E. Truman. Washington, D. C., Institute for International Economics.

Easterly W., Fischer S., 1994. Living on Borrowed Time: Lessons of the Soviet Economy's Collapse. *Transition. The Newsletter About Reforming Economies*, Vol. 5, No.4.

Eichengreen B., 2000. *Can the Moral Hazard Caused by IMF Bailouts be Reduced?* Geneva Reports on the World Economy Special Report 1. Geneva, International Center for Monetary and Banking Studies (ICMB).

Eichengreen B., 2010. *Global Imbalances and the Lessons of Bretton Woods*. Cambridge, The MIT Press.

Fischer S., 1999. Reforming the International Financial System. *The Economic Journal*, Vol. 109, No. 459.

Frankel J., 1996. How Well Do Foreign Exchange Markets Work: Might a Tobin Tax Help? In: *The Tobin Tax: Coping with Financial Volatility*. Ed. by M. ul Haq, I. Kaul, I. Grunberg. New York, Oxford University Press.

GoG, 2003. *Georgia: Poverty Reduction Strategy Paper: Economic Development and Poverty Reduction Programm of Georgia*. Tbilisi, Government of Georgia, <http://imf.org/external/pubs/ft/scr/2003/cr03265.pdf>.

Goldstein M., 1998. The Case for International Banking Standards. In: *Preventing Bank Crises: Lessons from Recent Global Bank Failures*. Ed. by G. Caprio Jr., W. C. Hunter, G. G. Kaufman, D. M. Leipziger. Washington, D. C., The World Bank.

Helleiner G. K., 1990. The New Global Economy: Problems and Prospects. In: *Transformations of Capitalism. Economy, Society and the State in Modern Times, 2000*. Ed. by H. F. Dahms. London, Macmillan Press.

Hinshaw R., ed, 1996. *The World Economy in Transition. What Leading Economists Think*. Cheltenham, Edward Elgar.

HRIDC, 2008. *The Big Eviction. Violations of Property Rights in Georgia*. Tbilisi, The Human Rights Centre, <http://www.humanrights.ge/admin/editor/uploads/files/Big%20Eviction.pdf>.

Ito T., Ogawa E., Sasaki Y.N., 1999. Establishment of the East Asian Fund. In: *Stabilization of Currency and Financial Systems in East Asia and International Financial Coordination*. Tokyo, IIMA.

Kissinger H., 2002. *Does America Need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century*. London, The Free Press.

Krugman P., 1999. *The Return of Depression Economics*. New York, W. W. Norton & Company.

Kuttner R., 1991. *The End of Laissez-Faire. National Purpose and the Global Economy After the Cold War*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

Lavigne M., 1995. *The Economics of Transition. From Socialist Economy to Market Economy*. New York, St. Martin's Press.

Lissakers K., 1998. The Role of the International Monetary Fund. In: *Preventing Bank Crisis: Lessons from Recent Global Bank Failures*. Ed. by G. Caprio Jr., W. C. Hunter, G. G. Kaufman, D. M. Leipziger. Washington, D. C., The World Bank.

Lombardi D., 2009. After the Fall: Reasserting the IMF in the Face of Global Crisis. In: *New Ideas for the London Summit. Recommendations to the G20 Leaders*. London, The Royal Institute of International Affairs, Chatham House.

Mikeseil R. F., 2000. Bretton Woods – Original Intentions and Current Problems. *Contemporary Economic Policy*, Vol. 18, No. 4.

Nafziger E. W., 1997. *The Economics of Developing Countries*. Upper Saddle River. Prentice – Hall.

Olcott M. B., Åslund A., Garnett S. W., 1999. *Getting it Wrong: Regional Cooperation and the Commonwealth of Independent States*. Washington, D.C., Carnegie Endowment for International Peace.

Papava V., 2003a. On the Role of the International Monetary Fund in the Post-Communist Transformation of Georgia. *Emerging Markets Finance & Trade*, Vol. 39, No. 5.

Papava V., 2003b. *Splendours and Miseries of the IMF in Post-Communist Georgia*. Laredo, we-publish.com.

Papava V., 2005. *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism*. New York, iUniverse.

Papava V., 2006. The Political Economy of Georgia's Rose Revolution. *Orbis. A Journal of World Affairs*, Vol. 50, No. 4.

Papava V., 2009. The [Rosy] Mistakes of the IMF and World Bank in Georgia. *Problems of Economic Transition*, Vol. 52, No. 7.

Patsuria N., 2008. Port Power: Georgia Hopes Poti will Fuel Country's Economic Recovery. *Eurasia Insight*. Eurasianet, April 3, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/ea040308aa.shtml>.

Phillips L. M., 2009. The UK, the G20 and IMF Reform. In: *New Ideas for the London Summit. Recommendations to the G20 Leaders*. London, The Royal Institute of International Affairs, Chatham House.

Stiglitz J. E., 1999a. The World Bank at the Millennium. *The Economic Journal*, Vol. 109, No. 459.

Stiglitz J. E., 1999b. Whither Reform? Ten Years of the Transition. Annual Bank Conference on Development Economics, April 28-30, 1999. Washington, D. C., The World Bank.

Stiglitz J. E., 2002. *Globalization and its Discontents*. New York, W.W.Norton & Company.

Stiglitz J. E., et al., 2010. *The Stiglitz Report. Reforming the International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crisis*. New York, The New Press.

Truman E., ed., 2006. *Reforming the IMF for the 21st Century*. Washington, D. C., Institute for International Economics.

Watchel H. M., 2000. World Trade Order and the Beginning of the Decline of the Washington Consensus. *Internationale Politik und Gesellschaft (International Politics and Society)*, No.3.

WB, 2010. *Doing Business. Economy Rankings*. Washington, D. C., The World Bank, <http://www.doingbusiness.org/EconomyRankings/>.

Welfens P. J. J., 1999. EU Eastern Enlargement and the Russian Transformation Crisis. Berlin, Springer.

Zak P. J., ed., 1999. Currency Crises, Monetary Union and the Conduct of Monetary Policy. A Debate Among Leading Economists. Cheltenham, Edward Elgar.

Аникин А., 2000. *История финансовых потрясений. От Джона Ло до Сергея Кириенко*. Москва, «Олимп Бизнес».

Бирман И., 1996. *Я — экономист (о себе, любимом)*. Новосибирск, ЭКОР.

Быков А. Н., 2000. Глобализация и либерализация (вопросы институционального совершенствования в контексте российских и общемировых интересов). *Проблемы прогнозирования*, № 5.

Голдстоун Дж., 2001. Теории революции, революции 1989-1991 годов и траектория развития «новой» России. *Вопросы экономики*, № 1.

де Сото Э., 2001. *Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире*. Москва, ЗАО «Олимп Бизнес».

Жириновский В., Юровицкий В., 1998. *Новые деньги для России и Мира*. Москва, ИД «ГАЛЕРЕЯ».

Зевин Л., 2001. МВФ и Россия: 8 лет трудного диалога. *Мировая экономика и международные отношения*, № 4.

Капелюшников Р., 2001. «Где начало конца?..» (к вопросу об окончании переходного периода в России). *Вопросы экономики*, № 1.

Кастельс М., 2000. Глобальный капитализм: уроки для России. *Экономические стратегии*, Сентябрь — Октябрь.

Константинов Ю. А., 2000. Пути решения валютно-финансовых проблем развития внешней торговли. В кн.: *Внеш-*

ная торговля и предпринимательство России на рубеже XXI века. Под ред. С. А. Ситаряна, С. А. Смирнова, А. Н. Барковского, Л. В. Краснова. Москва, Наука.

Круглов В. В., ред., 1998. *Основы международных валютно-финансовых и кредитных отношений.* Москва, ИНФРА-М.

Кругман П. Р., Обстфельд М., 1997. *Международная экономика. Теория и политика.* Москва, ЭФ МГУ, ЮНИТИ.

Кузнецов В., 2002. *Отношения России с МВФ. Мировая экономика и международные отношения, № 7.*

Ларуш Л., 1995а. *Меморандум: Перспективы возрождения народного хозяйства России.* Шиллеровский институт науки и культуры, Бюллетень № 5. Москва, ШИНИК.

Ларуш Л., 1995б. *Мировая финансово-экономическая система и проблемы экономического роста.* В брошюре: *Научные основания принципов физической экономики Линдона Ларуша.* Шиллеровский институт науки и культуры, Бюллетень № 6. Москва, ШИНИК.

Ларуш Л., 1996. *Новая роль России в современной политике США.* В брошюре: *Российский вариант разрухи как составная часть кризиса мировой экономической системы.* Шиллеровский институт науки и культуры, Бюллетень № 7. Москва, ШИНИК.

Лисичкин В. А., Шелепин Л. А., 2001. *Глобальная империя Зла.* Москва, Крымский Мост-9Д, ФОРУМ.

Мартин Г.-П., Шуман Х., 2001. *Западная глобализация: атака на процветание и демократию.* Москва, Издательский Дом «АЛЬПИНА».

Мау В., 2001. *Экономика и революция: уроки истории.* *Вопросы экономики, № 1.*

МВФ, 1991. *Десять широко распространенных заблуждений по поводу деятельности Международного валютного фонда*. Вашингтон, МВФ;

МВФ, 1997. *Надлежащее управление: роль МВФ*. Вашингтон, МВФ.

Монтес М. Ф., Попов В. В., 1999. *“Азиатский вирус” или “голландская болезнь”? Теория и история валютных кризисов в России и других странах*. Москва, Дело.

МЭК, 1996. Выступления на заседании коллегии по вопросу «Об итогах деятельности МЭКа в 1995 – первой половине 1996гг. и его задачах на вторую половину 1996 – 1997 гг.» (30 августа 1996г.). *Информационный бюллетень, № 3* (спец. выпуск). Москва, МЭК ЭС СНГ.

Оболенский В. П., Поспелов В. А., 2001. *Глобализация мировой экономики: проблемы и риски российского предпринимательства*. Москва, Наука.

Ольсевич Ю., 1997. Монетаризм и Россия: проблема совместимости. *Вопросы экономики, № 8*.

Ольсевич Ю., 2000. Нужно ли заново исследовать экономическую историю СССР? *Вопросы экономики, № 11*.

Ослунд А., 1996. *Россия: рождение рыночной экономики*. Москва, Республика.

Папава В., 2001. *Международный валютный фонд в Грузии: достижения и ошибки*. Тбилиси, Империял.

Папава В., 2002. О некоторых ошибках Международного валютного фонда в Грузии. *Вопросы экономики, № 3*.

Папава В., 2004. Об основных макроэкономических индикаторах «Революции роз» в Грузии. *Общество и экономика, № 7-8*.

Папава В., 2009. «Розовые» ошибки МВФ и Всемирного банка в Грузии. *Вопросы экономики, № 3*.

Перло В., 1975. *Неустойчивая экономика (Бумы и спады в экономике США после 1945г.)*. Москва, Прогресс.

Портер М., 1993. *Международная конкуренция*. Москва, Международные отношения.

Потель К., 2001. Прощай, «Вашингтонский консенсус»: новые перспективы российской промышленности. *США, Канада: экономика, политика, культура*, № 2.

Потемкин А., 2000. *Виртуальная экономика и сюрреалистическое бытие: Россия. Порог XXI века. Экономика*. Москва, ИНФРА-М.

Сакс Дж., 1995. *Рыночная экономика и Россия*. Москва, Экономика.

Сегвари И., 1999. Семь расхожих тезисов о российских реформах: верны ли они? *Вопросы экономики*, № 9.

Симония Н., 1999. Методологические проблемы анализа моделей социально-экономического развития. *Общество и экономика*, № 10-11.

Смыслов Д. В., 1993. *Международный валютный фонд: современные тенденции и наши интересы*. Москва, Финансы и статистика.

Сорос Дж., 1999. *Кризис мирового Капитализма. Открытое общество в опасности*. Москва, ИНФРА-М.

Стиглиц Дж., 1998. Многообразные инструменты, шире цели: движение к Пост-Вашингтонскому консенсусу. *Вопросы экономики*, № 8.

Стиглиц Дж., 1999. Куда ведут реформы? (К десятилетию начала переходных процессов). *Вопросы экономики*, № 7.

Суэтин А., 1999. Отмывание денег: угроза мировому сообществу? *Вопросы экономики*, № 12.

Тодаро М. Р., 1997. *Экономическое развитие*. Москва, ЭФ МГУ, ЮНИТИ.

Трушин Э., 2001. Развитие финансовой системы и экономический рост: уроки опыта Восточной Азии для стран с переходной экономикой. В кн.: *Опыт развития финансовой и фискальной системы и привлечения прямых инвестиций в Восточной Азии: уроки и рекомендации*. Алматы.

Хадури Н., 2006. Грузия: экономика. *Центральная Евразия 2005: Аналитический ежегодник*. Лулеа, CA&CC Press.

Шаванс Б., Маньян Э., 1999. Постсоциалистические траектории и Западный капитализм. *Мировая экономика и международные отношения*, № 12.

Шишков Ю., 1999. Мировая финансовая система: необходимость реформ. *Мировая экономика и международные отношения*, № 11.

Энг М. В., Лис Ф. А., Мауер Л. Дж., 1998. *Мировые финансы*. Москва, ИКК «ДеКА».

რედაქტორი: სესილი ხანჯალაძე

საბეჭდი ქაღალდი 60X84 1/16; პირობითი საბეჭდო
თაბახი 24,5; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 24,0
დაიბეჭდა შპს "დარბეჯში"

